

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BATI CEPHESİ'NİN İKMAL VE İAŞESİ (1919-1922)

146142

DOKTORA TEZİ

146142

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN

Feyzullah EZER

ELAZIĞ-2004

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

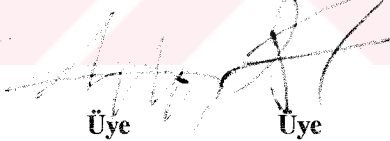
BATI CEPHESİ'NİN İKMAL VE İAŞESİ (1919-1922)

DOKTORA TEZİ

Bu tez 27/02/2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman
Prof. Dr.

Üye
Prof. Dr.

Üye
Doç. Dr.

Üye
Yrd. Doç. Dr.

Üye
Yrd. Doç. Dr.

Mustafa ÖZTÜRK İbrahim YILMAZÇELİK Mesut AYDIN Rahmi DOĞANAY Ergünöz AKÇORA

Yukarıdaki Jüri Üyelerinin İmzaları Tasdik Olunur

Prof. Dr. Orhan KILIÇ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

Batı Cephesi'nin İkmal ve İaşesi (1919-1922)

Feyzullah EZER

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Elazığ-2004, Sayfa: XII + 301

Türk Millî Mücadelesi bir bütün olarak yeniden doğuşun ifadesidir. Bu Mücadele XX. yüzyılın en önemli tarihi şahsiyeti olan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, Avrupa'nın en güçlü ordularına karşı başlatılmış zorlu bir mücadeledir.

İşgalci güçlere karşı yapılan Millî Mücadele'nin her safhası Türk nesillerine dünü, bugünü ve yarını çok iyi değerlendirmesi gereken ibret verici gerçeklerle doludur.

Bu gerçeklerden en önemlisi de cephe gerisi hizmetleri içeren ikmal ve iaşe konusudur. Çünkü bu savaş, Mustafa Kemal Paşa'nın, savaşları artık ordular değil milletler yapar, gerçeğinden yola çıkarak başlattığı, Türk Milleti'nin maddi ve manevi kaynaklarıyla ordusu için seferber olduğu ve tarihimize, Ordu-Millet bütünleşmesi'nin en güzel örneği olarak geçtiği bir savaştır.

Bu çalışma, Türk Milleti'nin maddi ve manevi kaynaklarıyla harekete geçirilmesini sağlayan Batı Cephesi'nin ikmal ve iaşesi adıyla geçen bir dizi yükümlülüklerin, hazırlanışını ve uygulanışını kapsamlı olarak inceleyen bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Batı Cephesi, Millî Mücadele, İkmal ve İaşe.

SUMMARY

Doctoral Thesis

The Supply And Feeding of West Front (1919-1922)

Feyzullah EZER

Firat University

The Institute Social Sciences

The Department of History

Elazığ-2004 Page: XII + 301

Turkish National Struggle is a sign of rebirth as a whole. This is a struggle which was led by Mustafa Kemal Pasha, who is the most important person of 20th century, against the most powerful states of Europe.

Every stage of National Struggle, which was done against invading powers, is full of warning truths for younger Turkish generations to evaluate past, today and the future well.

One of the most important of these truths is the supplying and feeding at war fronts. Because this war is a good example of nation-army unity. Turkish nation started a movement by giving every kind of efforts starting from the following words of Atatürk; "Wars are maintained by the nations not by the armies".

This study shows how Turkish nation, started, prepared and applied to supply and feed the West Front by using all its sources.

Key Words: West Front, National Struggle, Supplying and Feeding.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR.....	VIII
KONU VE KAYNAKLAR	X
GİRİŞ	1
I. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRMESİ..1	
1. SAVAŞ ÖNCESİ AVRUPA'DA DENGELERİN OLUŞMASI	1
2. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI	4
3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRİŞİ VE SAVAŞTIĞI CEPHELER	6
3. 1. Kafkas Cephesi.....	10
3. 2. Güney Cephesi.....	11
3. 3. Çanakkale Cephesi	13
3. 4. Batı Cephesi.....	14
4. SAVAŞIN SONA ERMESİ VE MONDROS MÜTAREKESİ'NİN İMZALANMASI.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEYE BAŞLARKEN İKTİSADİ VE ASKERİ DURUM

1. MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLANGICINDA TÜRKİYE'NİN GENEL DURUMU	23
1. 1. Nüfus (Sosyal Durum).....	25
1. 2. Ekonomik Durum	30
1. 2. 1. Sanayi	30
1. 2. 2. Tarım	37
1. 2. 3. Kapitülasyonlar.....	43
1. 2. 4. Dış Ticaret	45
1. 3. Ulaşım Durumu	53
1. 3. 1. Karayolu Ulaşımı.....	53
1. 3. 2. Demiryolu Ulaşımı	55
1. 3. 3. Deniz Ulaşımı	58

1. 4. Askerî Durum	59
1. 4. 1. Kara Kuvvetleri	61
1. 4. 2. Deniz Kuvvetleri	65
1. 4. 3. Hava Kuvvetleri	68

İKİNCİ BÖLÜM

KUVÂ-YI MİLLİYE'NİN İKMAL VE İAŞESİ

1. TBMM'NİN AÇILMASINDAN ÖNCE İKMAL VE İAŞE	73
1. 1. Kuvâ-yı Milliye Dönemi	73
1. 1. 1. Kuvâ-yı Milliye'nin Doğuşu	79
1. 1. 2. Kuvâ-yı Milliye'nin Yapısı	83
1. 1. 3. Kuvâ-yı Milliye'nin Teşkilatlanması	84
1. 1. 4. Kuvâ-yı Milliye'nin Mali Kaynakları	96
2. TBMM'NİN AÇILMASINDAN SONRA İKMAL VE İAŞE	106
2. 1. I. İnönü Savaşı'na Kadar İkmal ve İaşe	109
2. 2. Dış Yardımlar ve Satın Alma Yoluyla Elde Edilen Kaynaklar	110
3. DÜZENLİ ORDUNUN KURULMASI VE KUVA-YI MİLLİYE'NİN KALDIRILMASI	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ VE İKİNCİ İNÖNÜ'DE İKMAL VE İAŞE

1. TBMM'NİN ÇIKARMIŞ OLDUĞU İLK MALİ KANUNLAR	118
1. 1. Mecliste İlk Bütçe Çalışmaları	124
1. 1. 1. 1920 Yılı Bütçesi	125
1. 1. 2. 1921 Yılı Bütçesi	135
2. I. İNÖNÜ SAVAŞI LOJİSTİK VE İKMALİ	139
3. II. İNÖNÜ SAVAŞI'NIN LOJİSTİK VE İKMALİ	143
3. 1. Askerî Durum	146
4. II. İNÖNÜ SAVAŞI SONRASINDAKİ GELİŞMELER	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI'NIN İKMAL VE İAŞESİ

1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BAŞKOMUTAN SEÇİLMESİ	154
2. TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ'NİN YAYIMLANMASI	159
2. 1. Tekâlif-i Milliye Kararları	159
2. 2. Tekâlif-i Milliye'nin Yapısı	162
2. 3. Tekâlif-i Milliye'nin Uygulanması	163

2. 3. 1. Halkın Ordu İhtiyacı Malzemeyi Taşıma Yükümlülüğü.....	164
2. 3. 2. Tekâlif-i Milliye Emirleri ile Sağlanan Gelir ve Hizmetler	167
3. SAKARYA MEYDAN SAVAŞI.....	169
3. 1. Savunma Hazırlıkları.....	169
3. 2. Sakarya Meydan Savaşı Öncesi Batı Cephesi'nin Durumu	171
3. 3. Sakarya Meydan Savaşı'nın İkmal ve İaşesi	173
3. 4. Sakarya Meydan Savaşı'nın Bilançosu	186
4. SAKARYA MEYDAN SAVAŞI SONRASINDAKİ GELİŞMELER.....	187
4. 1. Mecliste Çıkarılan Mali Kanunlar	187
4. 1. 1. Mevcut Vergilerde Yapılan Gelir Artırıcı Değişiklikler	188
4. 1. 2. Yeni Vergi Kanunları	191
4. 1. 3. Bütçe İşlemleri.....	194
4. 1. 3. 1. 1921 Malî Yılı Ek Ödenek Kanunları	194
4. 1. 3. 2. 1922 Yılı Bütçe Kanunları.....	194
4. 1. 3. 3. 1922 Yılı Bütçe Avansları	195
4. 1. 3. 4. 1922 Yılı Ek Ödenek Kanunları	197

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ'DA İKMAL VE İAŞE

1. BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ BATI CEPHESİ'NİN İKMAL VE İAŞESİ.....	202
2. BÜYÜK TAARRUZDA İKMAL VE İAŞE	224
2. 1. Batı Cephesi'nin Son İkmal Durumu	224
2. 2. Büyük Taarruz Başlangıcında Batı Cephesi'nin Genel Durumu	225
3. SİLAH VE CEPHANE TEMİNİ.....	227
3. 1. Yurt İçinden Temin Edilen Silahlar	227
3. 2. Millî Mücadelede Savaş Sanayii	231
3. 3. Silah Kaçırma Faaliyetleri	232
3. 3. 1. Karakol Cemiyeti.....	234
3. 3. 2. Felah Grubu	238
3. 3. 3. Mim Mim Grubu	240
3. 3. 4. İmalat-ı Harbiye Grubu:	242
3. 3. 5. Muavenet-i Bahriye Heyeti	243
4. DIŞ YARDIMLAR	245
4. 1. Sovyet Yardımları	247

4. 2. Fransız Yardımları.....	254
4. 3. İtalyan Yardımları	259
4. 4. Hint Müslümanlarının Yardımları.....	260
5. İKİ TARAF KUVVETLERİNİN PERSONEL VE SİLAHLAR BAKIMINDAN KISA BİR MUKAYESESİ	264
5. 1. Tarafların Askeri Durumu	264
5. 2. Büyük Taarruz ve Takip Harekatı	265
5. 3. Savaş Esirleri ve Ele Geçen Araç, Gereç ve Donatım.....	269
5. 4. Büyük Taarruz ve Takip Harekatı Sırasında İki Tarafın Kayıpları	270
SONUÇ.....	272
BİBLİYOGRAFYA.....	277
EKLER.....	295
ÖZGEÇMİŞ.....	301

ÖNSÖZ

İkmal ve iaşe hizmetleri hiç şüphesiz orduların adeta can damarını oluşturan ve savaşların kaderini tayin eden lojistik hizmetlerin en önemli unsurlarından birisidir. İaşe işlerinin süreklilik gerektiren bir özelliğe sahip bulunması bir taraftan bu hizmetlerin önemini artırırken, diğer taraftan da büyük zorluklara sebep olmaktadır. Çünkü lojistik hizmetlerin diğer unsurlarından olan cephane ve sıhhiye hizmetlerine yalnızca çarpışmaların yoğunluk kazandığı dönemlerde ihtiyaç hissedilirken, iaşe hizmetlerinin ordunun hareketsiz kaldığı zamanlarda kesintisiz yürütülmesi gerekmektedir. Ayrıca, hareket halindeki ordunun yiyecek depolarından uzaklaşması halinde ise, iaşe maddeleri sevkiyatının önemi daha da artmaktadır. Öyle ki, erzak kollarının yiyecek ulaştıramayacağı mesafelere kadar ilerlemeleri birliklerin aç kalmalarına, dolayısıyla imha olmakla karşı karşıya gelmelerine sebep olmaktadır. Bu bakımdan erzak kollarının vereceği hizmetin niteliği çoğu zaman harekâtın sınırlarını da belirlemektedir.

Bu büyük kurtuluş mücadelesinin kazanılmasında çeşitli etkenler söz konusudur. Topyekûn hareket eden bu millete savaşta gerekli olan silah, cephane ve insan gücü ihtiyacının doğru yerde ve doğru zamanda hazır bulunması gerekmektedir. Şartların zorluğuna rağmen adı geçen ihtiyaçlar gereken yere ulaşmıştır. Bu bakımdan Türk Millî Mücadelesi adeta yeniden doğuşun ifadesidir.

Tezin hazırlanması sırasında, bir çok güçlüklerle karşılaşmıştır. Özellikle incelediğimiz çok sayıda belge ve bilgilerin bir düzen içerisinde sunulması gerekiyordu. İşte bu zahmetli ve çok zaman alıcı çalışmalarım sırasında bana yardım ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. İsmail YILDIRIM'a Allah'tan rahmet diliyorum. Bu vesileyle kendisini saygıyla anıyorum. Ayrıca bu çalışmanın yapılması sırasında desteklerini esirgemeyen, büyük teşvik ve yardımlarını gördüğüm danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e ve diğer hocalarım Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK, Doç. Dr. Mesut AYDIN, Yrd. Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY, Yrd. Doç. Dr. Erdal AÇIKSES'e, ayrıca maddi olarak destekleyen Fırat Üniversitesi Araştırma Fonu'na teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Feyzullah EZER

Elazığ-2004

KISALTMALAR

age:	Adı geçen eser
agm:	Adı geçen makale
AM:	Askerî Mecmua
ATASE:	Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
Bel:	Belge
Bkz.:	Bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Çev:	Çeviren
DH EUM AYŞ:	Dahiliye Nezareti, Emniyeti Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi
DH HMŞ:	Dahiliye Nezareti, Hukuk Müşavirliği
DH İUM:	Dahiliye Nezareti, İdare-i Umûmiye Evrakı
DH ŞFR:	Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi
Dos.:	Dosya
F.:	Fihrist
Göm.:	Gömlek
HTM:	Hayat Tarih Mecmuası
HÜEFD:	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
İA:	İslâm Ansiklopedisi

No: Numara
OA: Osmanlı Araştırmaları
s.: Sayfa
S.: Sayı
TİD: Tarih İncelemeleri Dergisi
vd: Ve devamı
Yay.Haz Yayına hazırlayan
İSH: İstiklâl Harbi koleksiyonu
TİH: Türk İstiklâl Harbi

KONU VE KAYNAKLAR

Tezimizin konusu 1919-1922 tarihleri arasında Batı Cephesi'nin İkmal ve İaşesi'nin incelenmesidir.

Tezimize esas teşkil eden kaynaklar Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivlerinden oluşmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili gazeteler hatıratlar ve yayımlanmış eserler de tezimizin kaynaklarını oluşturmaktadır.

Taşıdığı önem ve ait olduğu dönemin özellikleri nedeniyle, ilgili arşivlerde Millî Mücadele'nin lojistik desteği hakkında bol miktarda belge bulunduğundan, arşiv vesikaları kaynaklarımız arasında önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

Araştırmamızda öncelikle kaynak taraması yapılarak konularla ilgili arşiv belgeleri ve kitaplar tespit edilmiştir. Daha sonra bu merkezlere bizzat gidilerek arşiv belgeleri ve kitapların fotokopileri alınmıştır. T.C. Genelkurmay ATASE Arşivi'nde ise; belgeler okunarak alınmıştır.

ATASE Arşivi ihtiva ettiği zengin malzeme nedeniyle çalışmamız açısından son derece önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu arşivde bulunan Millî Mücadele ile ilgili belgelerin tamamı İstiklal Harbi Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Bu koleksiyon genel olarak Erkanı Harbiye Umumiye Vekâleti ile ordu komutanlıkları ve onların alt birimleri arasındaki yazışmaları ihtiva ettiğinden, doğal olarak Batı Cephesi'nin ikmal ve iâşesine dair belgeler de burada bulunmaktadır. Söz konusu belgelerde ambarlar, erzak sevkıyatı, birliklerin ikmal ve iâşe durumları ve bunların askerî harekât üzerindeki etkileriyle ilgili teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Ancak arşiv kuralları gereği araştırmacılara verilen çalışma izni süresinin sınırlı olması, belgelerin büyük bir kısmının tasnifte olması ve ayrıca fotokopi, mikrofilm gibi teknik imkânlardan da yararlanılamaması nedeniyle, konuyla ilgili belgelerin bir bölümüne ulaşmak mümkün olamamıştır. Bununla birlikte birtakım eksikliklerine rağmen, Batı Cephesi'ndeki İkmal ve İâşe hizmetlerinin büyük ölçüde ortaya konulduğu kanaatindeyiz.

Elde edilen kaynakların tamamı öncelikle incelenerek bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Daha sonra bu eserlerin fişlemesi yapılarak bölümlere ayrılmıştır.

Bunlardan alınan bilgiler dahilinde TBMM Zabıt Cerideleri ve TBMM Gizli Celse Zabıtları taranmıştır.

Fişlemenin akabinde bu bilgiler yeniden sınıflandırılarak yazıma geçilmiştir. Tez yazılırken dipnot, kelime, cümle ve paragraf uyumuna özen gösterilmiştir.

Tezimiz, beş ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri ve savaşın başlaması hakkında bilgi verildikten sonra, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve Mondros Mütarekesi'ne kadar meydana gelen gelişmeleri ele aldık. Bu bölümde daha çok tetkik eserler ve makaleler kullanılmıştır.

Birinci Bölümde, Millî Mücadele'nin başlangıcında iktisadi ve askerî durum ele alınmıştır. Özellikle, Millî Mücadele'nin başlangıcında nüfus, ekonomik durum, ulaşım ve askerî durum üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ATASE Arşivi, Genelkurmay Başkanlığı İstiklâl Harbi kitapları, tetkik eserler nüfusla ilgili kısımda yabancı kaynaklardan da faydalanılmıştır.

İkinci Bölümde Kuva-yı Milliye'nin ikmal ve iaşesi incelenmiştir. Bu bölümde Kuva-yı Milliye'nin doğuşu, teşkilatlanması ve malî kaynakları ele alınmış, malî kaynaklarla ilgili kısımda TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Celse Zabıtları kullanılmış, diğer kısımlarda ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ATASE Arşivi, hatıratlar tetkik eserler ve tezlerden faydalanılmıştır.

Üçüncü Bölümde Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarının ikmal ve iaşesi incelenmiştir. Bu bölümde TBMM'nin çıkarmış olduğu malî kanunlar, bütçe çalışmaları, düzenli ordunun kurulması ele alınmış, TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Celse Zabıtları, tetkik eserler, makaleler ve hatıratlardan faydalanılmıştır.

Dördüncü Bölümde Sakarya Savaşı'nın ikmal ve iaşesi incelenmiştir. Bu bölümde Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan seçilmesi, Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yayımlanması ve uygulanması, çıkarılan malî kanunlar ele alınmış, ATASE Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Celse Zabıtları, gazeteler, tetkik eserler, tezler, makaleler ve hatıratlardan faydalanılmıştır.

Beşinci Bölümde Büyük Taarruzda ikmal ve iaşe konusu ele alınmış, Batı

Cephesi'nde personel, muhabere, ulaştırma, yiyecek, giyecek, silah, cephan ve dış yardım konuları incelenmiştir. Bu bölümde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, ATASE Arşivi, TBMM Gizli Celse Zabıtları, TBMM Zabıt Cerideleri, hatıratlar, tetkik eserler, ve makalelerden faydalanılmıştır.

Sonuç olarak bugüne kadar yapılan çalışmalar genel olarak Millî Mücadele'nin siyasi ve askerî boyutları üzerinde yoğunlaşmış, ikmal ve iaşe konusu ise yeteri kadar araştırılmamıştır. Batı Cephesi'nin İkmal ve İaşesi konusunu ele alarak olumsuz koşullar altında yapılan mücadelelerin gerekçesi anlatılmıştır.

GİRİŞ

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRMESİ

1. SAVAŞ ÖNCESİ AVRUPA'DA DENGELERİN OLUŞMASI

Günümüzdeki milletlerarası ilişkilerin yapısını ve niteliğini oluşturan gelişmelerin başlangıcı, I. Dünya Savaşı ve onun sonuçlarına kadar uzanmaktadır. Fakat I. Dünya Savaşı, kendiliğinden patlak vermiş olan milletlerarası bir buhran değildir. Fransız İhtilâli'nden sonra kendisini gösteren gelişmelerin bir sonucu olmuştur. Kısaca I. Dünya Savaşı'nın nedenleri 1815-1914 yılları arasındaki siyasal ve diplomatik gelişmelerden kaynaklanmıştır.¹

1815-1914 devresi nitelikleri itibarıyla birbirinden farklı iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım; Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkarmış olduğu, fikir akımlarının gelişme ve tesirlerini içine almış, 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi, Avrupa'ya geniş anlamıyla dünyaya, yeni bir statü getirmiş ve buna göre de güçler dengesi kurulmuştur. Ancak 1870'de İtalya ve 1871' de Almanya'nın birliklerini kurmaları, Viyana Kongresi sonrası güçler dengesini büyük ölçüde değiştirmiştir.² İkinci kısım ise; Avrupa'nın yapısında meydana gelen büyük değişim sonrası, milletlerarası münasebetleri ihtiva etmiştir. 1871-1914 devresi, Fransız İhtilâli tesirlerinin geride kaldığı ve Avrupa'da diplomatik münasebetlerin, mücadele ve çatışmaların yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, İtalyan ve Alman millî birliklerinin kurulması, özellikle birinci planda Alman İmparatorluğu'nun bir kuvvet olarak sivrilmesi başlıca rolü oynamıştır. Bismark'ın liderliğindeki Almanya 1866'da Avusturya'yı yenmiş, fakat bu devlet ile yakın münasebetler kurmaya devam etmiştir. 1870-1871 savaşında Fransa'yı da ağır bir yenilgiye uğratarak, 18 Ocak 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunu ilan etmiştir.³

Alman birliğinin kurulması Fransa'nın Alsace Lorraine bölgesini Almanya'ya kaptırması ve bunu içine sindirememesi sonucu bloklaşma başta olmak üzere birçok

¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, 2003, s. 233-235.

² Azmi Süslü, Refik Turan, Dursun Ali Akbulut, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara, 2000, s. 36.

³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara, 1987, s. 19-20.

arayışı beraberinde getirmiştir.⁴ Avrupa'da Alman birliğinin kurulmasından sonra başlayan ve Almanya Başbakanı Bismark'ın gözetiminde devam eden denge grupları süreci Alman İmparatoru I. Wilhelm'in 1888'de ölümüyle yerine geçen II. Wilhelm'in dış siyaseti Bismark'ın elinden alarak emperyalist bir yön vermesi ile sona ermiştir. Gereğinden fazla önem verildiğine inandığı Rusya ile anlaşmayı yenilemeyen II. Wilhelm, sömürgecilik faaliyetlerinin hayat sahası olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür.⁵ Osmanlı Devleti'ne yaptığı ziyaretlerle (1889 ve 1898'de iki defa) buradaki nüfuzunu güçlendirmiştir. Öte yandan Alman endüstri ürünleri İngiltere'nin sanayi hegemonyasını tehdit etmeye başlamıştır. 1890'larda dünyanın en çok üreten dördüncü ülkesi konumuna gelmiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra bölge siyasetine müdahalede bulunmayan İngiltere bu gelişmelerden endişe duyarak Almanya'nın hareket alanını kısıtlamaya yönelik tedbirler almıştı. Fransa da Almanya'ya karşı müttefik bulma çabası içinde Rusya ile 4 Ocak 1894'de ittifak yapmıştır.⁶ Nitekim 1898'de Fransa ile yaşanan Fasoda krizinde savaşmaları an meselesi iken, 8 Nisan 1904 Entente Cordiale Antlaşması ile üzerinde menfaatlerinin çatıştığı Fas ve Mısır meselesini çözmüşlerdir.⁷

Sömürge alanları üzerinde İngiliz-Fransız anlaşması sağlandıktan sonra dengelerin kurulmasında son aşama olan İngiliz-Rus ittifakı 1907'de gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Üçlü İtilâf olarak anılan tarafların anlaşmalarında ortak özellik birbirlerinin rızası olmadan yeni oluşumlara girişmemektir. Ancak İngiltere ve Rusya, Balkanlar ve Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki kesin kararı sonraya bırakmalarına rağmen, İngiltere Rusya'yı Osmanlı Devleti karşısında serbest bırakmayı prensipte kabul etmiştir. Bu bağlaşımlara güvenerek Avusturya ve Rusya Balkanlar üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırırken Almanya'da Bağdat demiryolu projesi ile İngiltere ve Rusya'nın menfaatlerini doğrudan tehdit eder bir konuma gelmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, topraklarında yaşayan önemli sayıda Slav asıllı vatandaşları dolayısıyla Rusya'nın Panslavizm politikasını hem kendi birliği hem de Balkanlardaki nüfuz mücadelesi için hayati bir tehdit olarak görmüştür. Üstelik Sırbistan'da Balkan savaşlarından daha kuvvetli bir halde çıkmıştır.⁸

⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, Ankara, 2003, s. 247-248.

⁵ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 28-29.

⁶ Azmi Süslü, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, s. 37.

⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, 1999, s. 399, 441-442.

⁸ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 34-37.

İtalya bir yandan Akdeniz’de yayılmak isterken, diğer yandan Avusturya idaresinde kalan topraklarını kurtarmayı düşündüğünden gizlice Fransa ile de anlaşmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı’na 1915’de İtilâf Devletleri safında girmiştir. Rusya’ya ise, Alman Pangermanizmi’nin kendi faaliyet sahası olan Güneydoğu Avrupa’yı etkilemesini, Panslavizm politikasına karşı bir engel olarak görmüştür. Balkanlardaki rakibi Avusturya’yı parçalayarak bölgedeki bütün Slavları kendi idaresinde birleştirmek istemiştir. Ayrıca müttefiklerinin yardımı ile İstanbul ve Boğazları elde etmeyi amaçlamıştır.⁹ Hatta 19 Şubat 1915’te Çanakkale’nin İtilaf donanması tarafından topa tutulduğu günlerde, Rusya, zafer kazanıldığı takdirde, Midye-Enez hattının güneyi, İzmit körfezi üzerinde seçilecek bir nokta ile Marmara adaları ile İmroz ve Tenedon adalarının kendisine verilmesini istemiş, 25 Mart’ta İngilizlerden bu isteğe olumlu cevap almıştır.¹⁰

Diğer taraftan 19.Yüzyılda hız kazanan sömürgecilik büyük devlet olmanın temel şartı olmuştur. Bu genel gerekçenin dışında “*emperyalizm*”, yani başka topraklara sahip olma gerekçesi, çeşitli faktörlere dayanmıştır. 1850’ler den itibaren Avrupa’yı sömürgeciliğe iten en temel faktörlerden biri ekonomi olmuştur. Çünkü endüstri geliştikçe üretim artmış ve endüstri ülkelerinin kendi nüfusları bu üretimi tüketemez olmuştur. Öte yandan ham madde sağlayacak yeni topraklar elde etme sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır. 1913 yılında Almanya’nın ithalatının % 87 sini ham madde ve yiyecek teşkil etmiştir. Bu oran Fransa ve İngiltere’de % 80 olmuştur. Yine aynı dönemde Alman ve İngiliz ihracatının % 66’sını, Fransız ihracatının ise % 60’ını endüstri mamulleri teşkil etmiştir. Endüstrinin bu gelişimine paralel olarak milletlerarası ticaret de aynı şekilde genişlemiştir. Bu genişleme her alanda hızlı rekabeti ve bloklaşmayı da beraberinde getirmiştir. Buna ilaveten Rusya’nın 1854-1856 Kırım Savaşı’ndan sonra Hazar Denizi’nin kuzeyinden sarkarak, Orta Asya’ya doğru genişlemesi ve Kafkaslara hakim olması üzerine Rusya-İngiltere ilişkileri çıkmaza girmiş,¹¹ fakat daha sonra Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya İttifakına karşı, 1904

⁹ Azmi Süslü vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, s. 72.

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, 1995, s. 10-11.

¹¹ “1865’de Taşkent’in Ruslar tarafından zaptı, Buhara, Hive ve Hakand Hanlıklarının Rus istilasına hedef olması, Hindistan’ın Ruslar tarafından tehdidi, Rus-İngiliz ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur.” Geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s. 79-80.

yılında İngiliz-Fransız antlaşmasının imzalanmasıyla her iki blok karşılıklı olarak bir mücadele içerisine girmiştir.¹²

Grupların askerî durumuna gelince; İtilâf Devletleri gerek nüfus, gerekse potansiyel askerî güç açısından İttifak Devletlerinden üstün durumdaydı. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın toplam 119 milyon nüfuslarına ve seferber edebildikleri 22 milyon askerî potansiyellerine karşı, İtilâf Devletlerinin sömürgeleri haricinde 260 milyonluk nüfus ve 30 milyon kişilik askerî potansiyelleri mevcuttu. Fakat İtilâf grubundaki Rusya'nın kalabalık mevcudu olmasına rağmen, üst kademeler arasında uyumsuzluklar vardı. Hatta askerin temel istekleri bile karşılanamıyordu. Azınlıkların ayrılık arzuları yanında işçi sınıfının ihtilâlcî eğilimleri de Rusya'yı tehdit etmekteydi. İngiltere'de ise zorunlu askerlik uygulaması yoktu. İngiltere 170.000 kişilik daimi Ordusu'nun 100.000'ini Avrupa'ya sevk etmiş, bunu daha sonra sömürgelerinden teşkil ettiği birliklerle takviye etmişti. Ancak savaşı asıl etkileyen husus İngiliz Donanması'nın Alman Donanması'ndan çok daha güçlü olmasıydı. Fransa 1.800.000 kişilik Ordusu'yla mükemmel bir hafif topçu kuvveti ve eğitilmiş subay kadrosuna sahipti. Avusturya-Macaristan ise; sayı ve silah bakımından diğerlerinden geride olduğu gibi, Ordusu'nun etnik yapısı bakımından da problem yaşamaktaydı. Kısaca savaş başında İtilâf grubunun 260 tümen askerine mukabil, İttifak grubunun 156 tümeni mevcuttu.¹³

2. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI

1914 yazında iki blok arasındaki ilişkiler fazlasıyla gerginleşmişti. Bu atmosfer içinde 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan Veliahdı Francois Ferdinand ve karısının Saraybosna'yı ziyaretleri sırasında suikasta uğrayarak Gabriel Prencip adlı bir Sırp tarafından, eşi ile birlikte öldürülmesi, I. Dünya Savaşı gibi büyük ve genel bir savaşın patlak vermesi için yeterli olmuştur. Suikast girişiminden sonra, Avusturya-Macaristan tarafından 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a çok ağır şartlar içeren bir ultimatom gönderilmiştir. Verilen ultimatom reddedilince 28 Temmuz 1914'de Avusturya-Macaristan Hükümeti Almanya'nın da onayını alarak Sırbistan'a savaş ilan etmiştir.¹⁴ Almanya bir anda, Fransa ve Rusya karşısında iki cephede birden savaşmak

¹² F. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 400-401.

¹³ A. Süslü vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, s. 72.

¹⁴ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 103.

zorunda kalmıştır. Ancak hazırlıklarını ve plânını buna göre yapmıştır. Plâna göre Almanya, Fransa'yı 6 haftada yenecek ve bu süre zarfında Avusturya, Rusya'yı oyalayacaktı. Rusya'nın, coğrafi konumundan dolayı geç hazırlanacağı düşünülmekteydi. Bu sırada Almanya, Fransa'ya Belçika üzerinden saldırmayı plânladığı için Belçika'ya bütün zararlarını ödeyeceğini ve toprak bütünlüğünü koruyacağını garanti ederek geçiş izni istemişti. İngiltere'nin garantisine güvenen Belçika ret cevabı verince, Almanya 3 Ağustos'ta Belçika'ya savaş açmış, bunun üzerine İngiltere taahhüdünü tutarak 4 Ağustos'ta Almanya'ya savaş açmıştır. Kısa süre içerisinde mevcut ittifaklar ve taahhütler gereğince, İtilâf ve İttifak devletleri karşılıklı olarak birbirlerine savaş ilan etmişlerdir.¹⁵

Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin sonucunda başlayan savaş, bir Avrupa savaşı gibiye de Osmanlı Devleti'nin de katılımı ile bir dünya savaşı halini almıştır. I. Dünya Savaşı başladığı sıralarda, savaşa katılan devletler, bir tarafta İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan, Karadağ, diğer tarafta, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yer almıştı. Diğer devletler ise tarafsız kalmışlar, ancak bu devletleri, her iki blokta kendi saflarında savaşa dahil etmek istediklerinden yoğun girişimlerde bulunmuşlardı.¹⁶

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı Hükümeti 2 Ağustos 1914'te tarafsızlığını ilan etmiştir. Bir süre sonra 9 Eylül 1914'te Osmanlı Devleti'nin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırması, Almanya dahil bütün batılı devletlerin tepkisine neden olmuştur.¹⁷ Hatta Fransa, Osmanlı Devleti'ni protesto ederek, bu durumu kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Savaş boyunca da bu tartışmalar devam etmiştir. Öyle ki 1915 yılı Mayıs ve Haziran ayları içerisinde Fransa ile Osmanlı Devleti arasında, Türk dostu olarak bilinen Pierre Loti vasıtasıyla ortamı yumuşatma girişimleri olmuştur.¹⁸

¹⁵ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 225-226; Ali Fuad Türkogeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1987, s. 115.

¹⁶ Cafer Ulu, *Milli Mücadele'de Batı Karadeniz ve Bu Yolla Gelen Yardımlar*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 4.

¹⁷ A. Fuad Türkogeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 115.

¹⁸ Pierre Loti (1850-1923): Deniz subayı ve yazardır. İlk eseri, Türklerle ilgili "Aziyade" adlı romanıdır. Türklerle ilgili en tanınmış romanı ise, 1906'da yayımlanan "Les Desenchantees" dir. Balkan savaşları sırasında Fransız ve Avrupa kamuoyu önünde Türkleri savunmak için Turquie Agonisante (Can Çekişen Türkiye) adında bir kitap yazmıştır. Pierre Loti Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesini istememiş bu amaçla Enver Paşa'ya bir de mektup yazmıştır. Pierre Loti'nin

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRİŞİ VE SAVAŞTIĞI CEPHELER

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti açısından şartların çok uygunsuz olduğu bir zamanda patlak vermişti. Balkan Savaşı'nın çöküntüleri, ekonomik ve mali düzensizlikleri artırmış, bütün ümitler dışarıdan yardım almaya ve borç temin etmeye bağlanmıştı.¹⁹ Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Ordusu'nun uğradığı kayıplar üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti ordu bünyesinde ciddi bir şekilde ıslahat hareketine girişmişti.²⁰ Bu amaçla bir taraftan orduda alaylı zabitleri ve paşaları emekliye sevk ederek Türk Ordusu gençleştirilmiş, diğer taraftan ordunun yeniden teşkilâtlandırılması için Almanya'dan bir uzman heyet istenmişti.²¹ Bu davet üzerine 1913 yılı Kasım ayında Alman Generali Liman von Sanders başkanlığında 42 kişiden oluşan bir Alman askerî heyeti İstanbul'a gelmiş ve heyet başkanı Liman von Sanders'e çok önemli yetkiler verilmişti.²² Bir süre sonra Almanya'dan yüz kadar subay daha gelmiş, bu subaylar ordu, kolordu ve fırka kurmay başkanlığı olmak üzere, çeşitli komuta mevkilerine atanmışlardı. Öyle ki Alman askerî heyetinin sayısı zaman içerisinde giderek artmış ve 1914-1918 yılları arasında bu sayı, subay, astsubay ve er olmak üzere 15.000 kişiye ulaşmıştı. Osmanlı Ordusu'nda diğer hizmetlerin yanında lojistik hizmetlerin de Alman usulüne göre tanzimine başlanmıştı. Bu süre içerisinde Osmanlı Ordusu'nun seferberlik hazırlıkları Almanya'dan gelen uzmanlar denetiminde yürütülmüştü. Buna göre Osmanlı Devleti birtakım bölgelere ayrılarak, her ordu için bir iaşe mıntıkası tahsis edilmişti.²³ Osmanlı Devleti, bir yandan Ordusu'nu güçlendirmeye çalışırken,²⁴ bir yandan da iki bloka ayrılmış olan Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için bir takım ittifak teşebbüslerinde bulunmuştu.²⁵ Osmanlı Devleti ilk ittifak teşebbüsünü İngiltere nezdinde yapmış konuyla ilgili olarak, Mâliye Nazırı Cavit Bey, 1911 Ekim'inde İngiltere Bahriye Nazırı Winston Churchill'e bir mektup yazarak,

---

Türkleri içtenlikle savunmasının nedenini de Süleyman Nazif Türk ruhuna bağlamaktadır. Şurası muhakkaktır ki Loti, Türkleri duygusal nedenlerin yanında Fransa'nın Türkiye'deki maddî ve manevî menfaatleri için de savunmuştur. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara, 1975, s. 24-27; Kadir Kasalak, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset (1914-1918)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 23, Ağustos 1998, S. 45, s. 57; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Ks. II, Ankara, 1991, s. 169-173.

¹⁹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 105; A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 228.

²⁰ Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara, 1999, s. 24-26.

²¹ *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi, C. IV, Ks. I, Ankara, 2001, s. 3-4.

²² A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 226-227.

²³ T. Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, s. 26.

²⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995, s. 1.

²⁵ *Talat Paşa'nın Hâtıraları*, (Eseri Neşreden: Enver Bolayır), İstanbul, 1946, s. 23; Cihâd Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamlığı Yönleriyle*, Ankara, 1988, s. 18-19.

ittifak teklifinde bulunmuştu. Churchill, Dışişleri Bakanı Grey'e danıştıktan sonra; "*Şimdilik yeni siyasi taahhütler altına giremeyiz*" diyerek bu teklifi reddetmişti.²⁶

İkinci ittifak teşebbüsü Bulgaristan'la olmuştu. Teklif Bulgaristan'dan gelmişti, Bulgarlar I. Balkan Savaşı'nda kazandıkları toprakların bir kısmını kaybetmek suretiyle Makedonya üzerindeki isteklerini gerçekleştirememişlerdi. Osmanlı Devleti de Balkan Savaşları sonunda kaybettiği Limni, Midilli, Sakız gibi adaları Yunanistan'a bırakmamak için mücadeleye kararlı olduğundan bu teklifi kabul etmişti. İstanbul'da ittifak tasarısı hazırlanmış, fakat bu tasarı gerçekleşmemişti. Osmanlı Devleti'nin üçüncü ittifak teşebbüsü Fransa nezdinde olmuştur. Bahriye Nazırı Cemal Paşa 1914 Temmuz'unda Fransız donanmasının manevralarına davet edilmişti. Bu sırada Fransız Dışişleri Bakanlığı ile temasa geçerek, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak gerçekleştirmek istemiş, fakat Fransız Hükümeti bu isteği kabul etmemişti. Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri blokuna katılmak için yaptığı teşebbüslerin sonuç vermemesi, Osmanlı Devleti'ni ister istemez Almanya'nın yanına itmştir. Diğer taraftan İtilâf Devletleri arasında savaş öncesi ve sonrası paylaşım projeleri de hızlı bir şekilde yapılmıştı.²⁷

Paylaşımına konu olan en değerli av ise Osmanlı toprakları olmuş ve taraflar bu büyük parçadan mümkün olduğunca fazla pay almanın arayışı içine girmişlerdi. İngiltere, Fransa ve Rusya bu bölgede karşılıklı çıkarları konusunda anlaşma sağlamışlardı. İngilizlerin Fırat vadisindeki çıkarları tanımlanmış ve tespit edilmişti. Yine Fransa'nın Suriye'deki çıkarları da böyle bir karara bağlanmıştı.²⁸ Osmanlı Devleti tarafsız olduğu dönemlerde, İtilâf Devletleri'ne yakınlık duymuş, fakat bu grupta Rusya'nın bulunması, İtalya'nın Trblusgarp'ı haksız yere istila etmesi, Osmanlı yöneticilerinin hem bu devletlere hem de İngiltere ve Fransa'ya karşı antipati duymalarına sebep olmuştu. Hatta Talat Bey bu konuda; "*Değneğin iki ucu da berbat tutulacak yeri kalmadı, neresinden tutmalı !...*" demişti.²⁹ Ama olaylar Osmanlı Devleti'ni belki de mecburen İttifak grubu içine itmiş, bu yöneliş ise devletin sonu olmuştur. Öyle ki Almanya Osmanlı Devleti'ne karşı ikili bir politika izlemiş, I. Dünya Savaşı'nda Liman von Sanders gibi ünlü bir generalini, Osmanlı Hükümeti üzerinde

²⁶ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 107.

²⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul, 1986, s. 166.

²⁸ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1919-1924)*, İstanbul, 1972, s. 62.

²⁹ Galip Vardar, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, İstanbul, 1960, s. 271.

etki kurmak ve Ordu'yu güçlendirmek için Osmanlı Devleti'ne göndermişti. Bu askeri etki Bağdat demiryolu ile birlikte düşünüldüğünde, Almanya Yakınoğu'da büyük bir üstünlüğe sahip olacaktı. Alman politikasının ikinci yüzü, Almanya'nın 1914 yılında gizli olarak İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu demiryolu antlaşması olmuştur.³⁰ İtalya'da, savaşın başlangıcında bir müddet tarafsız kalmış, fakat İngiltere ve Fransa, İtalya'yı savaşa sokmak için plânlar hazırlamışlardı. İtalya gerek İtilâf gerekse İttifak grubu ile görüşmelere başlamış, ilk olarak eski müttefiki Avusturya ve Almanya ile masaya oturmuştur. Ancak istekleri kabul edilmeyince İtilâf Devletleri ile yakın ilişkilere girmiştir.³¹

Bu arada 1914 yılı ortalarında savaş patlak verince İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlamak için yoğun çaba harcamışlardı.³² Bu gelişmeler yaşanırken ittifak görüşmeleri 27 Temmuz'da İstanbul'da başlamış ve 2 Ağustos 1914'de Türk-Alman ittifakı imzalanmıştı. İtilâf Devletleri taraftarı olarak bilinen Maliye Nazırı Cavit Bey ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve kabinenin diğer birçok üyesi, bu gizli görüşmelerden ancak ittifak imzalandıktan sonra haberdar edilmişlerdir.³³ Dönemin Dahiliye Nazırı Talat Paşa hatıralarında ittifak görüşmeleri ile ilgili olarak; *"Sadrazam Sait Halim Paşa bir gün Sefir von Wangenheim'in Almanya'nın Türkiye ile müsavi şartlar altında bir ittifak akdetmek istediğini kendisine açmış olduğunu bize bildirmek üzere Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı, Meclis Reisi Halil Bey'i ve beni yanına çağırdı. Bizim noktai nazarlarımızı sordu. Hepimiz şu kanaatte idik ki; mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için Türkiye'nin böyle bir Avrupa devleti ile ittifak etmesi elzemdi ve Türkiye ancak ilim, sanat, sanayi ve ticaret bakımından bu derece ilerlemiş bir devletin yardımı ile kendi mevcudiyetini temin edebilirdi. Sadrâzam müzakereleri bizzat idare etmek istediğini bildirdi ve bu meseleyi gizli tutmamızı rica etti. Biz derhal, bu teklifin bir harp tehlikesinden doğmuş olduğunu anladık. İttifak nihayet muayyen bir şekil aldı ve anlaşma Sadrâzam ile von Wangenheim tarafından imzalandı. Aynı şekilde*

³⁰ O. Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s. 366-367.

³¹ Ünsal Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Millî Devlete*, Ankara, 1990, s. 46.

³² Boğazların kapanmasından ve Kafkasya'nın tehdit altına girmesinden korkan ve dolayısı ile Boğazlar hakkındaki gayelerinin tahakkukunu savaştan sonraya bırakmayı tercih eden Çar Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını temin için onun toprak bütünlüğünü ve bazı iktisadi sahalarda tatmin etmek ve bir iki Akdeniz adasını ona iade etmek istemiş ise de daima İngiliz ve Fransızların muhalefetine maruz kalmıştır. Y. H. Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, s. 7.

³³ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 108.

Avusturya Sefiri ile de bir anlaşma yapılarak imza edildi. Bundan kabinenin mühim şahsiyetleri de haberdar edildi.”³⁴

4 Ağustos 1914 günü I. Dünya Savaşı patlak verdiği zaman Osmanlı Devleti bu şekilde zararlarını kesin olarak atmak zorunda kalmıştı. Ağustos’un ilk haftasından itibaren gelişen olaylar, İstanbul’daki Alman heyetinin çabaları ve Almanya’nın da baskısıyla Osmanlı Devleti fiilen savaşın içerisine çekilmiştir. Bu olayların başlangıcını iki Alman gemisinin Boğazlara sığınması teşkil etmiş ve Akdeniz’de İngiliz donanmasının takibine uğrayan, Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisi, 10 Ağustos 1914’te Çanakkale’ye sığınmıştı.³⁵

Tarafsızlık antlaşmalarına göre Osmanlı Devleti’nin gemilere el koyması veya sınır dışı etmesi gerekirken, daha önceden Almanya’dan satın alınmış gibi bu gemilere Türk bayrağı çekilmişti.³⁶ Daha sonra bu gemilere Yavuz ve Midilli adları verilerek, Osmanlı donanmasına katılması sağlanmıştı. Almanya ısrarla Osmanlı Devleti’nin savaşa girerek, Rusya’ya karşı bir cephe açmasını istiyordu. Bunun sonucu olarak, Amiral Souchon komutasında ve Enver Paşa’nın bilgisi dahilinde, Karadeniz’e açılarak Osmanlı subaylarına geminin nasıl çalıştığını öğretmek bahanesiyle, 29 Ekim 1914’te Odesa ve Sivastopol limanlarını topa tutmuştu.³⁷ Bu gelişmeler sonunda 3 Kasım’da Rusya, 5 Kasım’da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmişlerdir.³⁸ Savaşın başlangıcında Almanya ve Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiliz İmparatorluğu içindeki Müslümanları ayaklandırmanın bu iki devlete büyük gaileler çıkaracağını ümit etmişlerdi. Çünkü Osmanlı Padişahı’nın Halifelik sıfatı ile İslâm Alemi’nin dini lideri olması dolayısıyla, Cihâd-ı Ekber ilan edildiği takdirde, bütün Müslümanların, Hıristiyanlara karşı ayaklanacağı sanılmıştı. Bu bakımdan 11 Kasım 1914’te İtilâf Devletlerine Savaş ilan edilmişti. Bunu takiben Padişah V. Mehmed Reşad tarafından¹⁴

³⁴ *Talat Paşa’nın Hâtıraları*, s. 23-24.

³⁵ Talat Paşa hatıralarında; “Müzakerelerimizi ekseriya Sadrâzam yalısında yapıyorduk. Yine bir akşam bu meseleleri görüşmek üzere nazırlar heyeti halinde toplanmıştık. Biraz geciken Harbiye Nazırı Enver Paşa, gülerek yeni bir çocuğumuzun dünyaya gelmiş oluşunu, yani Goeben’in bu anda Çanakkale Boğazı’ndan içeri girmiş bulunduğunu söyledi. Sadrazam fevkalade heyecana kapıldı; az sonra uşak, Alman Sefiri’nin gelmiş olduğunu bildirdi. O ana kadar hiç birimizin Goeben’in geleceği hususunda bir bilgisi yoktu.” Geniş bilgi için bkz: *Talat Paşa’nın Hâtıraları*, s. 25-28.

³⁶ A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 115.

³⁷ O. Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, s.372-383.

³⁸ A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 116.

Kasım 1914'te “*Cihad-ı Ekber*” ilan edilmiş,³⁹ fakat beklenen netice elde edilememiştir.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin Almanlarla birlikte yaptığı savaş plânının esasları şu şekilde idi:

1. Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Rusya'ya bir darbe vurulması kararlaştırılmıştı. Cihâd-ı Mukaddes sebebiyle, bu cephede Kafkasya ve Orta Asya Türklerinin ayaklanmasına güvenilmişti.

2. İngiltere'nin yolunu kesmek için Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a karşı harekete geçilmesi plânlanmış, bu cephede Trablus garp ve Sudan Müslümanlarına güvenilmişti.

3. Ege ve Akdeniz'de İngiliz ve Fransız donanmaları egemen olduğundan, Çanakkale'yi korumak için Trakya'da önemli bir kuvvet bırakılması kararlaştırılmıştı. Bu Türk-Alman plânına karşılık, İngiltere'de Osmanlı Devleti'ni hassas noktalarından vurmak için ilk önce güney Irak'ta ondan sonra da Çanakkale'de iki cephe açınca, Osmanlı Devleti daha savaşın başında dört cephede birden savaşmak zorunda kalmıştır.

⁴¹ Bu cepheler;

3. 1. Kafkas Cephesi

1914'deki Türk-Rus sınırı, 1878'de Berlin Kongresi'nde tespit edilmişti. Türkiye'nin Rusya'ya karşı müdafaa kalesi olan Kars daha 1828'de ve 1877'de Ruslar'ın eline geçmişti. Kars, Ardahan, Batum ve çevresi “Berlin Antlaşması” ile Ruslara bırakılmıştı.⁴² Savaş başladığında, Güney Kafkasya ve Kuzey İran'a girip Ruslar'ın arkasını çevirmek için, Başkomutan Vekili Enver Paşa, 20 Aralık 1914'de 150.000 kişilik bir Türk kuvvetlerine Sarıkamış-Umraniye istikametinde taarruz emri vermişti. Bu cephedeki Rus kuvvetlerinin sayısı da 160.000 kişi civarındaydı. Bu taarruz 22 Aralık 1914'den 19 Ocak 1915'e kadar devam etmişse de kış şartları, açlık ve tifüs sebebiyle tam bir felaketle sonuçlanmıştır.⁴³ Osmanlı kuvvetleri 90.000 kişilik

³⁹ Cihad-ı Ekber: Dünya Müslümanlarının din yolunda halife tarafından savaşa çağırılması. *TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Ankara, 1999, s. 4.

⁴⁰ *Cihad-ı Ekber* ilanı ile Asya ve Afrika'daki bütün Müslümanlar, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa davet edilmiş, fakat bundan olumlu bir sonuç alınmamıştı. A. Süslü vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, s. 81. Geniş bilgi için bkz. A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 251-252.

⁴¹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 111.

⁴² A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 259; Ayrıca bkz. Süleyman Kocabaş, “Birinci Dünya Harbinde Boğazlar Meselesi”, *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl: 20, S. 39, Ağustos Ankara, 1995, s. 91.

⁴³ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 112.

kayıp vermiş,⁴⁴ Erzurum, Doğu Anadolu ve Karadeniz artık Rus taarruzuna açılmıştı. Ruslar 1916 yılı başından itibaren taarruza geçerek Erzurum, Trabzon, Erzincan ve Muş'u işgal etmişlerdir.⁴⁵ 1916 yaz başlangıcında yetersiz kuvvetle Ruslara karşı 3. Ordu tarafından Van Gölü, Muş-Kığı hattından Erzurum istikametine doğru yapılan taarruz başarılı olamamış ve ordunun büyük bir kısmı dağılmıştır. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16. Kolordu birlikleri 6 Ağustos'ta Rusların 4. Kolordusu'nu yenerek Muş'u, bir gün sonrada Bitlis'i kurtarmışlardır.⁴⁶ 1917'de Rusya'da ihtilâlin patlak vermesi üzerine Rusya savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Enver Paşa'nın Sarıkamış taarruzu bazı çevrelerde şiddetle tenkit edilmiştir. Ali Fuat Cebesoy'un Milli Mücadele Hatıraları adlı eserinde belirttiğine göre; Enver Paşa Ruslar üzerine kış taarruzu yapılmasında Almanların serzenişte bulunmalarının etkili olduğunu söylemiştir.⁴⁷

3. 2. Güney Cephesi

Bu Cephe İngilizler tarafından iki amaçla açılmıştır. Birincisi; Abadan petrollerini korumak, ikincisi de kuzeyde Ruslarla birleşerek, Türk kuvvetlerinin İran'a girip Hindistan'ı tehdit etmesini önlemek hedeflenmiştir. Güney Cephesi'ndeki Osmanlı Ordusu, Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Hicaz, Yemen bölgelerinde savaşmak zorunda kalmış, özellikle Irak Cephesi'nde Bağdat'ın 160 km güneyindeki Kut'el Amara'da 18.000 İngiliz askeri Osmanlı kuvvetleri tarafından esir alınmıştır.⁴⁸

Bu başarılı mücadeleler kamuoyunu da bir anda ümide sevk etmiş ve çeşitli başlıklarla olay basına yansımıştır. İngiliz resmi raporları, I. Kanal Seferi esnasında Türk kuvvetlerinin 40.000 kişi civarında olduğunu göstermiş olsa da, Türk kuvvetlerinin mevcudu 25.000 kişi civarında kalmıştı. İngilizler ise 200 km.lik kanalı

⁴⁴ O. Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s. 373-375. Ayrıca bkz. A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 279; D. V. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal (Avrupa ile Asya Arasındaki Adam)*, İstanbul, 1993, s. 142.

⁴⁵ Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, 2002, s. 42.

⁴⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, İstanbul, 2000, s. 18-19.

⁴⁷ A. Fuat Cebesoy Moskova elçiliği sırasında bir akşam Enver Paşayı yemeğe davet ederek onunla sofrada I. Dünya Savaşı ile ilgili bir sohbet gerçekleşmiştir. Bu sohbet sırasında birçok konunun yanında Sarıkamış ile ilgili olarak; "Alman Askeri kudretinin devam edeceğine inandığımız bir sırada ve kara kışın en çok hüküm sürdüğü aylarda alelacele Sarıkamış taarruzuna neden lüzum görmüştünüz? Bu harekâtı daha sonralara bırakmak acaba mümkün olamaz mı idi?" şeklinde bir soru yöneltilmiş, Enver Paşa; "Almanlar netice verecek kat'î meydan muharebelerine doğru yürürken bizleri ataletle ithama başlamışlardı. Bu sebeple Sarıkamış taarruzu tamamen askerî bir lüzum üzerine yapılmıştır " şeklinde cevap vermiştir. Geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2000, s. 32.

⁴⁸ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 112.

korumak için Mısır'da 250.000 kişilik bir kuvvet bulundurmışlardı. 2 Şubat 1915'de başlayan birinci seferde başarılı olunamamıştır. İkinci Kanal Seferi ise 23 Nisan 1916'da General von Kress'in yapmış olduğu baskın etkili olmuş, bir İngiliz süvari alayı, kumandan ve subayları ile birlikte esir alınmıştır.⁴⁹

Öte yandan Şerif Hüseyin İngilizlere mektup yazarak Osmanlı kuvvetlerine karşı başkaldıracağını bildirmiştir. Aynı zamanda Enver Paşa'ya da isteklerini belirten bir tel çekmiş ve bir suretini de 11 Ocak 1916'da Cemal Paşa'ya vermiştir. Şerif Hüseyin'in bu isteği Osmanlı Devleti tarafından yeterince ciddiye alınmamıştır. Hatta Hicaz Valisi ve Komutanı Galip Paşa, Şerif'in yaptıklarını denetleyeceği yerde daha Şubat ayında bu olaydan bir ay sonra Taif'te yazlığına çekilmiş, ayaklanma sırasında da orada bulunmuştur.⁵⁰ Bu başkaldırı ihtimali dolayısıyla Hicaz Bölgesi'nde bazı muhafaza tedbirleri alınmış, Suriye ve Filistin'e tahsis edilen kuvvetlerin dağılmasına sebep olmuştu. Buna ilaveten Şerif Hüseyin eliyle İngilizlerin Araplara yaptıkları naktî yardımlar, onların Osmanlı Devleti aleyhine ayaklanmalarını temin ederek bölgedeki dengelerin bozulmasına sebep olmuştur. Şerif Hüseyin'in Türk Ordusu'na başkaldırması, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerini yıpratarak zayıf düşürmüştür.⁵¹ Bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı kuvvetleri mütarekenin imzası sırasında Fizan, Agades ve Elfaşer'in batısındaki Sudan hududuna kadar olan bütün sahrayı hakimiyetleri altında bulundurmışlardı. Bu kuvvetlerin Osmanlı ile bağlantıları ve ikmalleri, Akdeniz'de faaliyette bulunan Alman denizaltıları ve kısmen de Beyrut, Fethiye, Marmaris ve Bodrum limanlarından gelen yelkenliler ile sağlanmıştı.⁵²

İngiltere bir yandan gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ni parçalamaya uğraşırken, diğer yandan da Osmanlı Devleti'ne karşı Arap halkı kışkırtarak Orta Doğu'da üstünlük elde etmeye çalışmıştır.⁵³ Bu arada Arap aşiretlerinin İngilizleri tedirgin edecek seviyede saldırıları olmuştur. Bu saldırılar sonunda iki tarafın da pek

⁴⁹ Cemal Paşa, *Hatıralar (İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları)*, İstanbul, 1977, s. 199, 225.

⁵⁰ Şerif Hüseyin Enver Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta; "Eğer benim burada rahat oturmamı istiyorsanız Tebuk'ten Mekke'ye kadar uzanan Hicaz ülkesinde benim idarî muhtariyetimi kabul ediniz ve emaneti babadan büyük oğla geçmek üzere ömrüm boyunca bana veriniz. Bundan başka bu sırada muhakeme edilmekte olan suçlu Arap büyüklerinin suçlarını bağışlayarak Suriye ve Irak için genel bir af ilan ediniz. Geniş bilgi için bkz. Hülya Toker, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 198.

⁵¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 222, 226.

⁵² K. Kasalak, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset" *Askerî Tarih Bülteni*, s. 53.

⁵³ TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 18; F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 111-112.

çok zayıf vererek güç kaybetmeleri, İngilizlerin buradaki birliklerini azaltmalarına sebep olmuş, fakat İngilizler Mondros Mütarekesi'nden sonra 3 Kasım 1918'de Musul'u alarak bölgeye hakim olmaya başlamışlardır.⁵⁴

3. 3. Çanakkale Cephesi

İtilâf Devletlerinin Çanakkale Boğazı'na karşı teşebbüsleri daha 1914 Ağustos'unda söz konusu olmuş, fakat Osmanlı Devleti henüz tarafsız olduğu için bu mesele üzerinde fazla durulmamıştı. Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra yapılacak askerî bir teşebbüsle, Boğazların ele geçirilmesi tasarısı İtilâf Devletleri tarafından daha ciddiyetle ele alınmıştır. Bu fikrin gündeme alınmasında İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill etkili olmuştur.⁵⁵ Bu amaçla İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'ndan donanmalarıyla geçerek, Ruslarla yakın temas kurmak, silah ve malzeme yardımı yapmak, İstanbul'u ele geçirip Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak, Rusya'dan buğday ve yiyecek yardımı almak amacıyla Boğazlar yolunu açarak Rusya'yı ablukadan kurtarmayı planlamışlardır.⁵⁶

İtilaf Devletleri donanması, 19 Şubat 1915'ten itibaren dış denizden, Çanakkale Boğazı'nın iki tarafındaki Türk tabyalarını bombardımana başladılar.⁵⁷ Zaman zaman çok şiddetli olan bu bombardımanlar 18 Mart'a kadar devam etti. Nihayet 18 Mart 1915'te İtilâf donanması Çanakkale Boğazı'na girerek, Boğazı geçme teşebbüsünde bulundu.⁵⁸ Fransızlar Anadolu yakasını, İngilizler Rumeli yakasını ateş altına aldılar.⁵⁹ Bir gece önce Nusret mayın gemisiyle Boğaz'a mayın döşeyen Türk askeri, yaklaşık yedi saat süren bu bombardımana metanetle karşı koydu. İngiliz ve Fransız savaş gemileri uzun menzilli toplarıyla Türk tabyalarını dağıttığını düşünerek Boğaza girdiler. Aynı gün 18 gemilik filodan 7 tanesi Boğaz'ın sularına gömülünce, müttefikler kara harekâtına karar vererek 25 Nisan 1915 günü Gelibolu Yarımadası'ndan çıkarma

⁵⁴ K. Kasalak, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset", *Askeri Tarih Bülteni*, s. 52.

⁵⁵ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 113.

⁵⁶ Rahmi Doğanay, "Çanakkale Zaferinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Kasım 1993, Yıl: 6, Sayı: 12'den Ayrıbasım, Ankara, 1993, s. 364.

⁵⁷ K. Kasalak, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset", *Askeri Tarih Bülteni*, s. 52.

⁵⁸ Mete Tunçoku, "Çanakkale Muharebeleri ve Yunan Dış Politikası", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 19.

⁵⁹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 113.

yaptılar.⁶⁰

Gelibolu Yarımadası'nda Türk askeri, istilacı kuvvetlere karşı son derece şiddetli mukavemet göstermesine rağmen İngiliz ve Fransızlar ağır zayıat pahasına güç halde kıyıda tutunmayı başarmışlardı. Esas sürpriz kuzeyde hazırlanmış, Anzak Kolordusu Kabatepe'nin biraz ilerisine sürüklenerek Arıburnu'na çıkmıştı.⁶¹ Conkbayırı-Kocaçimen hattını tutarak, Boğaz tabyalarının gerisine düşmek ve onları susturmak hedeflenmişti.⁶² Çıkarmayı takip eden saatlerde 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal 57. Alay ve bir dağ bataryasının başına geçerek Kocaçimen Tepesine hareket etmişti.⁶³ İtilâf kuvvetlerinin 6 Ağustos'ta Arıburnu, Conkbayırı ve Anafartalar'da yapmış oldukları şiddetli saldırılar durdurulmuş, İtilâf kuvvetleri özellikle Mustafa Kemal'in komutanı bulunduğu Anafartalar'da üç hafta içinde 100.000 kişi kaybetmişlerdi. Aralık ayından itibaren çekilmeye başlayan İtilâf Devletleri 250.000 kişi kaybetmişlerdi. Cephedeki savaşlar İngilizlerin 19/20 Aralık 1915'de Arıburnu ve Anafartaları, 8/9 Ocak gecesi Sedd'ül Bahr bölgelerini boşaltılmasıyla sona ermiştir. Bu muharebede Türk tarafı da 250.000 askerini kaybetmiştir. Buna rağmen Boğazlar düşmana teslim edilmeyerek, Çanakkale ruhu Milli Mücadele ruhunun başlangıcı olmuştur.

3. 4. Batı Cephesi

Rusya Nisan ayı sonlarından itibaren Galiçya Cephesi'nde 150 kilometrelik bir kesimde geniş bir taarruza girişti. Bu taarruz Avusturyalıları güç duruma soktu ve gerilemeye başladılar. Bu sebeple Almanya bir kısım kuvvetini Galiçya Cephesi'ne gönderdi.⁶⁴

Almanya'nın isteği üzerine Osmanlı Devleti kendi sınırları dışında olmasına rağmen, Galiçya'da Ruslar'a karşı savaşan İttifak kuvvetlerine yardım amacıyla 33.000 kişilik bir kuvvet göndermiştir. Bu Cephe'deki çetin muharebelerde Türk kuvvetleri de ağır kayıplar vermiştir. Rusya'daki Bolşevik İhtilâli ile bu Cephe'deki savaş Brest-

⁶⁰ C. Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamlığı Yönleriyle*, s. 27.

⁶¹ O. Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s. 375-377.

⁶² Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, s. 36-37.

⁶³ Uluğ İğdemir, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, Ankara, 1990, s. 3.

⁶⁴ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 114, 121.

Litovsk barışı ile sona ermiştir.⁶⁵

Bu arada, I. Dünya Savaşı'nın sonucunu etkileyen en önemli faktör, ABD'nin İtilâf Devletleri safında savaşa girmesi olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren tarafsız kalan ABD'nin tarafsızlığı süresince, İtilâf Devletlerine vermiş olduğu borç toplamı 2.626.821.544 doları bulmuştur.⁶⁶ ABD endüstrisi kendisini süratle İtilâf Devletlerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ayarlamış ve büyük kârlar sağlamıştır. Savaş öncesi iktisadî buhrandan kendini kurtaran ABD, İngiltere ve Fransa'da pamuk, buğday ve hayvan ihracı için kârlı pazarlar bulmuş, buna ilaveten ABD bankaları müttefikler için krediler açmıştı. Öte yandan Almanya için de savaş ağır gelmeye başlamıştı. Üstelik yukarıda belirtildiği gibi, 1917 Nisan ayında ABD'nin İtilâf Devletleri safına katılması ve Rusya'nın 1917 Bolşevik İhtilâli sonrası, bütün gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna açıklayarak savaştan çekilmesi, olayların seyrini bir anda değiştirmeye başlamıştır.⁶⁷

Ekonomik siyasal ve kültürel nedenler bir araya gelince tarafsız konumda olan ABD, 2 Nisan 1917'de İttifak Devletlerine savaş ilân etmiştir.⁶⁸ ABD'nin İtilâf Devletleri yanında savaşa katılması, İttifak Devletlerinin savaşı kaybettiklerinin işareti olarak kabul edilmişti. ABD'nin savaşta daha etkili olmasını sağlamak amacıyla İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour 21 Nisan 1917'de ABD'ne gitmiştir. Balfour, Wilson görüşmesinde, Wilson İtilâf Devletlerinin kendi aralarında yapmış oldukları gizli

⁶⁵ Feyzullah Ezer, *Büyük Taarruz Öncesi İkmal ve İaşe (1919-1922)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1997, s. 12.

⁶⁶ K. Kasalak, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset", *Askeri Tarih Bülteni*, s. 44.

⁶⁷ M. Philips Price, *Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar)*, Çev: Selahattin Atalay, İstanbul, 1977, s. 127.

⁶⁸ ABD barış adına 2 Nisan 1917'de Senatonun 6' ya karşı 82, Temsilciler Meclisi'nin de 50'ye karşı 373 oyuyla İttifak Devletlerine savaş ilân etti. ABD böylece Monroe doktrininden savaştan sonra dönmek üzere ayrılmış bulunuyordu. ABD'nin İtilâf Devletleri yanında savaşa girmesi iç savaş dolayısıyla savaştan çekilen Rusya'nın yerini doldurması yanında, ABD'nin taze kuvvetleri, 2 milyon askeriyle savaşa katılması yorgun İttifak devletlerinin savaşı kaybettiklerinin bir işareti olarak kabul edilmişti. ABD savaşa katılınca Almanya ve Osmanlı Devleti ile doğal olarak ilişkilerini kesmekle birlikte, ilişkiler devam etmiştir. 8 Şubat 1917'de ABD Elçisi Elkus ile Osmanlı Hariciye Nazırı, ilişkilerin kesilmesi hususunu görüşmüş ve Elkus şunları söylemişti; "Türkiye'nin, her ne kadar müttefiki ile konuyu incelemesi gerekirse de bu, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini kesmesi için akla yakın bir neden değildir." Türkiye, 20 Nisan 1917'de ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve ABD çıkarlarının korunması İstanbul'daki İsveç Elçiliği'ne bırakılmıştı. Osmanlı Hükümeti, elçilik görevlilerine nezaket göstererek yetkililere ve ABD kurumlarına karşı tıpkı ilişkilerin kesilmesinden önceki gibi barış içinde yaşayan iki devlet işlemi yapılmasını emretmişti. Geniş bilgi için bkz. K. Kasalak, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset", *Askeri Tarih Bülteni*, s. 45

antlaşmaları öğrenmiştir. Fakat daha sonra açıkladığı ve 14 noktada topladığı savaş amaçlarını yayımlarken bunları yok saymıştır.⁶⁹

I. Dünya Savaşı devam ederken, 19 Nisan 1917'de İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanları Saint Jean de Maurienne'de toplanarak savaş amaçları ve özellikle Anadolu'daki İtalyan askerleri konusunda antlaşmaya varmışlardır. Buna göre İtalya'ya Aydın ve İzmir'in verilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁰ Yine bu antlaşma gereğince, İngiltere ve Fransa İzmir'de birer serbest liman kurma hakkı elde etmişlerdi. Buna ilaveten İtalya'da, Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest liman kurma hakkı elde etmişti. Ancak tüm bu vaatler sunulurken İtalya'nın önüne güç bir engel konularak, "antlaşmanın uygulanması" Rus Hükümeti'nin onayına bırakılmıştı.⁷¹ Zaten bu antlaşmadan iki yıl kadar önce, 12 Nisan 1915'de, İzmir ve çevresi İngiltere tarafından Yunanlılar'a söz verilmişti.⁷²

Diğer taraftan savaş uzadıkça yaşam şartları ağırlaşmış ve her iki blokta yer alan devletlerin kamuoyunda savaşa karşı tepkiler artmaya başlamıştır. 1918 yılında dengeler İttifak Devletleri aleyhine bozulmuş ve İttifak Devletleri daha fazla dayanamayarak savaştan çekilmeye başlamıştı. Bu sırada zor durumda kalan Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'nin barışı kabul etmesinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı Devleti, Doğu Cephesi'nde bir dizi askerî ve siyasi başarılar elde ettiği hâlde, Güney Cephesi'nde durum her geçen gün daha da kötüye gitmiştir. 19 Eylül 1918'de Filistin Cephesi'nde İngiliz saldırısı hızla gelişmiş ve Türk kuvvetleri kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁷³

Irak Cephesi'nde de durum bundan farklı değildi. O sıralarda Güney Cephesi'nde bulunan Mustafa Kemal Paşa, Halep'ten Padişah'a çekmiş olduğu telgrafta, birlikte olmasa bile ayrı bir barış yapılmasının gereği üzerinde durmuş ve vakit geçirilmemesini istemiştir. Filistin ve Irak Cephelerindeki yenilgiler üzerine 7 Ekim 1918'de Talat Paşa başkanlığında toplanan İttihat ve Terakki Meclis grubunda

⁶⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. III, Ks. IV, Ankara, 1991, s. 576, 579-580.

⁷⁰ Y. H. Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. 3, K. II, Ankara, 1991, s. 261.

⁷¹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 136; S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Ankara, 1995, s. 2.

⁷² Gotthard Jaeschke, "İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir'e Çıkartması", *Belleten*, C. 32, S. 128, s. 567.

⁷³ H. Toker, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, s. 200-201.

şiddetli tartışmalar yaşanmış ve Talat Paşa kabinesi 8 Ekim 1918'de istifa etmişti. Böylece İttihat ve Terakki'nin on yıllık iktidarı sona ermiştir. Öte yandan Alman Hükümeti'de 5 Ekim 1918'de ABD Başkanı Wilson'a iletilmek üzere İsviçre Hükümeti aracılığıyla ateşkes notası vermişti.⁷⁴

4. SAVAŞIN SONA ERMESİ VE MONDROS MÜTAREKESİ'NİN İMZALANMASI

I. Dünya Savaşı sonunda birçok devlet savaşın maliyetini karşılayamaz duruma düşmüştür. ABD Savunma Bakanlığı'nın yapmış olduğu istatistiklere göre; I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri 22.850.000, İtilaf Devletleri 42.188.810 olmak üzere toplam 65.000.000 kişi silâh altına alınmıştır. Osmanlı Devleti ise dört yılda 2.850.000 kişiyi silah altına almıştır.⁷⁵

Columbia Üniversitesi'nden Edwin R. A. Seligman; "*Seferberlik giderleri toplamının 211 milyar (altın) dolar tuttuğunu tahmin etmiştir.*"⁷⁶ Altın ölçü tutulursa, I. Dünya Savaşı giderleri 317.373 ton kıymetli metal olarak tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin seferberlik giderleri, 1 milyar 802 milyon doları bulmuştur. Diğer savaşan ülkelerde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de seferberlik giderleri kısmen emisyonla karşılanmıştır. Hazine piyasaya kâğıt para sürmeye başlayınca, altın ve gümüş sikkeler ortalıktan çekilmiştir. Madenî ufaklıklar da bulunmaz olmuştur. Kâğıt para dolaşım hacmi büyürken madenî sikkelerin gömülenmesi, bir süre enflasyonu frenlemiştir. Enflasyon, 1916'da hızlanmış ve harp sonuna kadar, 161 milyon liralık kaime basılmıştır. Öte yandan Mal darlığını önlemek amacıyla vesika sistemine başvurulmuş, ancak tüketicilere kuponlarla öngörülen miktarlar tevzi edilememiştir. Bu arada İstanbul'da açlık başlamış, üretim düştüğü gibi, pazar yerlerine ürün sevkıyatı da aksamıştır. İthalât tıkanmış ve fiyat kontrol mekanizması işe yaramamıştı. Sonuçta ihtiyaç maddelerinin çoğu karaborsaya düşmüştür.⁷⁷

Osmanlı Devleti, savaş ekonomisinin getirmiş olduğu zorlukları yaşarken, Almanya'nın 5 Ekim 1918'de barış için İtilaf Devletlerine başvurması üzerine Osmanlı

⁷⁴ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1997, s. 381- 383.

⁷⁵ Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 7, Ankara, Kasım 1986, s. 63; ⁷⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1974, s. 38.

⁷⁶ T. Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, s. 24.

⁷⁷ F. Ergin, "Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 63.

Devleti’de 6 Ekim 1918’de İspanya aracılığı ile ABD Başkanı Wilson’a mütareke için başvuruda bulunmuş, fakat her hangi bir cevap alamamıştır. Bu başvurudan iki gün sonra Talat Paşa başkanlığındaki hükümet çekilmiştir.⁷⁸ Sadarete getirilen Ahmet İzzet Paşa, 19 Ekim 1918’de, Meclis-i Mebusan’da okumuş olduğu hükümet programında, Wilson Prensipleri doğrultusunda bir antlaşma yapılmasından yana olduklarını belirtmiştir. Bu gelişmeler üzerine İngiliz Amirali Calthrope, 23 Ekim 1918’de Sadrazam’a çekmiş olduğu telgrafta, mütareke görüşmelerinde bulunmak üzere Mondros’a derhal bir heyet gönderilmesini istemiştir. Mütareke şartlarını görüşmek üzere Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay), Hariciye Müsteşarı Reşad Bey ve Genelkurmay Başkanlığı’ndan Yarbay Sadullah Bey, Mondros’a giderek, 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamışlardır. 25 maddeden oluşan, çok ağır hükümler taşıyan bu mütareke, Osmanlı topraklarını İtilâf Devletlerinin paylaşımına açık bir hale getirmiştir.⁷⁹ Aslında bunun altında Batılı devletlerin Türk toprakları üzerindeki çıkarlarına dayanan tarihi emelleri yatmaktaydı. Bu devletler Karlofça Antlaşması’na (1699) kadar uzanan ve Berlin Antlaşması (1878) ile pekiştirilen emellerini, I. Dünya Savaşı sırasında aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla da dile getirmekten geri kalmamışlardı.⁸⁰

İtilaf Devletleri dört yıldan beri uğradıkları savaş zararlarını tazmin etmek için faaliyete geçmişlerdi. Savaş sonunda tekrar sessizliğe bürünen ABD, bu duruma seyirci kalmıştı.⁸¹ Bu sebeple Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı Devleti’nin eli kolu bağlanmıştır. Rauf Orbay’ın belirttiği gibi; “*Daha antlaşmanın mürekkebi kurumadan*” İtilâf Devletleri donanması İstanbul’a gelmiş ve Müttefik Yüksek Komiseri buraya yerleşmiştir. 13 Kasım 1918’de 55 parçadan oluşan donanma, Çanakkale’yi geçerek, azınlıkların coşkun gösterileri arasında İstanbul’a demirlemişlerdir. İtilâf donanması 22’si İngiliz, 12’si Fransız, 17’si İtalyan ve 4’ü Yunanistan’a ait gemilerden oluşmuştur.⁸² İtilaf Devletleri için artık sadece Mütareke’yi uygulayıp işgallere başlamak kalmıştı ki, bunda da pek gecikmemişlerdi. Hatta Mütareke hükümlerine

⁷⁸ A. Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, s. 54.

⁷⁹ Azmi Süslü, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 134-136.

⁸⁰ *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, s. 6.

⁸¹ Enver Konukçu, “Ali Suad’ın Wilson’a Açık Mektubu”, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991)*, C. II, Ankara, 1996, s. 1263.

⁸² Cemal Kutay, *Türk İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C. 18, İstanbul, 1981, s. 10945; Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, 1990, s. 2.

uymaya dahi lüzum görmemişlerdi.⁸³

İtilâf Devletlerinin özellikle İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin bir an önce parçalanmasını ve paylaşılmasını kolaylaştırmak için büyük paralar harcayarak, yurt düzeyinde değişik unsurları desteklemeye yönelik körükleyici propagandası son derece etkili olmuştur.⁸⁴ Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı yazışmalar, memleketin durumu hakkında oldukça endişeli olduğunu göstermektedir. Bu endişesini İstanbul Hükümeti'ne yansıtmakla güçlü bir vatansever olduğunu göstermiştir. Ne yazık ki, İstanbul Hükümeti işin ciddiyetini henüz kavrayamamıştır. Mütareke maddelerinin uygulamaya geçmesi ile görüşlerinin ne kadar isabetli olduğu ortaya çıkmıştır. Mütareke şartlarının esnek ve karışık olması bir çok güçlüklerin çıkmasına yol açmış, bu şartlardan yararlanan İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni parçalamak maksadıyla önceden hazırlamış oldukları gizli plânlarını açıkça uygulamaya koymuşlardı. İtilâf Devletleri mütareke dışına çıkmak suretiyle, 7. ve 16. maddeleri isteklerine uygun tarzda yorumlayarak işgale başladılar. İlk işgal hareketi 1 Kasım 1918'de İngiliz kuvvetlerinin, Türk olmayan halkın baskı altında olduğu gerekçesiyle Musul'un 20 kilometre güneyindeki Hamamalik'in işgaliyle başladı.⁸⁵

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın bu işgali şiddetle protesto etmesine rağmen İngiliz kuvvetleri ilerlemeye devam ederek 3 Kasım'da Musul'u işgal ettiler.⁸⁶ Daha sonra İngilizler mütarekenin 7. maddesini kendi menfaatlerine göre yorumlayarak İskenderun'un boşaltılmasını istediler. Bu sırada İskenderun'un işgal tehlikesi karşısında olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa savunma fikrinde idi. Osmanlı Hükümeti ise bu fikre taraftar değildi. Mustafa Kemal Paşa'nın direnmesi, yukarıya karşı uyarılarda bulunması iyi karşılanmayarak Yıldırım Orduları Karargâhı'nın lağvına karar verildi. Birlikler 2. Ordu Komutanı'nın emrine verilerek 15 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti emrine verildiği bildirildi.⁸⁷

Bu arada Fransızlar 11 Aralık 1918'de takviyeli bir piyade alayı ile Dörtöyol

⁸³ Hakkı Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, İstanbul, 1938, s. 6.

⁸⁴ K. Kasalak, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset", *Askeri Tarih Bülteni*, s. 53.

⁸⁵ TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Ankara, 1999, s. 111.

⁸⁶ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara, 1970, s. 2.

⁸⁷ TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 72-75.

Kasabası'nı işgal etmişlerdi. 20 Aralık 1918'e kadar Adana ve Osmaniye Sancaklarını da işgal ederek, 9 Ocak 1919'da Fransız albayı Romien Genel Vali olarak Adana Hükümet Konağı'na yerleşmişti. Bununla da yetinmeyen, Fransızlar Suriye'ye göç eden Ermenileri getirerek bölgeye yerleştirmişlerdi. Bölgeye yerleşen Ermenilerde hızla silahlanarak Türkler üzerindeki baskılarını giderek artırmışlardı.⁸⁸ Daha sonra Fransızlar; Suriye, Antep, Urfa ve Maraş bölgelerini İngilizlerden devralarak işgali genişletmişlerdi. İngilizler; Merzifon, Samsun, Erzurum, Trabzon, Eskişehir ve İzmit'e çıkarma yapmışlardı. İtalyanlar; Söke, Antalya, ve Konya'yı işgal etmişlerdi.⁸⁹

Mütareke sonrasında Türk Milleti büyük bir üzüntü ve endişe içerisindeydi. Bundan sonra ne olacağı belli olmadığı gibi devletin ve milletin istiklâli tehlikeye düşmüştü.⁹⁰ Buna ilaveten İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceğine dair, İzmir Metropoliti tarafından kilisede Rumlara bilgi verildiği haber alınmıştı.⁹¹ Nihayet macera başlamış, İngiliz Amirali Calthrope tarafından, 14 Mayıs 1919 sabahı İzmir Valisi İzzet Bey ve 17. Kolordu Komutanı Nadir Paşa'ya İzmir istihkâmlarıyla stratejik noktaların, mütarekenin 7. Maddesi uyarınca İngiliz, Fransız ve Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği ve bu durumun İstanbul'a bildirildiğine dair bir nota verilmişti.⁹²

Yunan kuvvetleri, İngiliz, Fransız ve ABD savaş gemilerinin himayesi altında 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmişlerdi.⁹³ Yunanlıların İzmir'e çıktığı gün ortalık kan ve ateşe boğulmuş, azınlıkların coşkun gösterileri arasında büyük katliamlar yapılmıştı.⁹⁴ Bu fırsatları değerlendirmek isteyen Ermeni heyeti, Ermeni Devleti kurulmasını isteyen bir program ile Paris'e giderek, Kafkasya hududundan, İskenderun Körfezi'ni içine alan, Doğu Akdeniz'e kadar uzanan geniş bir bölgeyi talep etmişlerdi. Fakat Ermeniler, en kalabalık oldukları mıntikalarda bile umumî nüfuzun % 20'sinden fazlasını teşkil

⁸⁸ Abdulkadir Yuvalı, Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Mustafa Ekincioglu vd., *Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Kayseri*, 1995, s. 76.

⁸⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, Ankara, 1982, s. 5-6.

⁹⁰ Fethi Tevetoğlu, Millî Mücadele Kahramanlarından Bahâ Said Bey, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 16, Kasım 1989, s. 211.

⁹¹ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. I, Ankara, 1988, s. 5; Ayrıca bkz. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1971, s. 216.

⁹² ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 19, Gömlek: 111, Belge: 11 (1-3); Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 75.

⁹³ C.Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan İnkılapçı ...*, s. 140.

⁹⁴ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989, s. 71.

etmemişlerdi. Bu istek, Paris Konferansı'nda kabul edilmediğinden, İstanbul Ermeni Patriği Zaven Efendi sadece Kuzey Doğu Anadolu'da, altı vilâyeti içine alan yeni bir plân hazırlamıştı.⁹⁵

Mısır'da ikâmet eden milyarder ve çok nüfuzlu Ermeni Bogos Nubar Paşa ise, Londra dönüşünde, İstanbul'da basına vermiş olduğu beyanatta; "*Kurulacak Büyük Ermenistan'ın başkenti, Garin (Erzurum) olacaktır*" demiştir.⁹⁶ Öte yandan, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele, İtilâf Devletlerini rahatsız etmiş ve 15 Mart 1920'de İtilâf Devletleri adına bütün Anadolu'ya resmî tebliğ yayımlanmıştır. İngilizler bu tebliğde; "*Padişahu, saltanatı ve İstanbul'u savunmak, halka huzur, refah, sosyal ve iktisadî gelişme vadeden bir barışı getirmek istediklerini, oysa Millî Teşkilat adı altında komite kuran bazı kimselerin, padişahın emirlerini hiçe sayarak asker topladıklarını, halkı soymakta ve beklenen barışı baltalamak için her şeyi yapmakta olduklarını, bunlara kanılmamasını, saltanat merkezinin emirlerine harfiyen uyulmasını*" istemişlerdir.⁹⁷

Bu sırada Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda görev yapan ve Anadolu'ya geçmeyi başaran mebusların Ankara'ya ulaşması Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetlerin artmasına sebep olmuştur. Özellikle Damat Ferit ve İtilâf Devletlerinin teşvikiyle, Anadolu'nun birçok bölgesinde Kuva-yı Milliye aleyhinde, ayaklanmalar meydana gelmiştir.⁹⁸ Bu şartlar altında açılan ve çalışmak zorunda kalan TBMM Hükümeti normal hükümet işlerini yapmakta bile zorlanmış, isyanları engelleyebilmek için sert önlemler almak zorunda kalmıştır.⁹⁹ Diğer taraftan Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı Ordusu'nun elindeki silâh ve cephanelerin büyük çoğunluğu alınmış, ordu terhis edilerek, donanma Haliçte çürümeye terk edilmişti.¹⁰⁰ Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasıyla, Osmanlı Devleti'nin elinde kalan silâhlar ise şu şekilde idi;

⁹⁵ M. P. Price, *Türkiye Tarihi*, s. 130.

⁹⁶ Fahrettin Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, Ankara, 1991, s. 22-23.

⁹⁷ Tahir Tamer Kumkale, "İstiklâl Harbi'nde Psikolojik Harekât Uygulamaları ve Millî Mücadele'nin Başarılmasına Katkıları", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, (23 Ekim 1995-İstanbul), Ankara, 1996, s. 267-288.

⁹⁸ Günay Çağlar, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışını Engellemeye Yönelik Ayaklanmalar (Birinci Düzce-Bolu Ayaklanması)", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 289.

⁹⁹ S. Selek, *Anadolu İhtilali*, C. I, s. 59.

¹⁰⁰ Cevat Ülmen, "Kurtuluş Savaşı'nda Karadeniz", *Genelkurmay Başkanlığı Deniz Mecmuası*, 367 sayılı Deniz Mecmuasının İlavesi, İstanbul, 1948, s. 1.

Cinsi	Mütareke Başında	Ordunun Elinden Alınan	Ordunun Elinde Kalan
Top	1936	1704	232
Ağır Mk. Tüfek	4490	4159	331
Tüfek	904.394	398.394	506.000
Top Mermisi	2.066.300	1.998.556	67.744
Piyade Mermisi	299.000.000	285.000.000	14.000.000

Türk Ordusu'na bırakılan silâh ve cephanenin, özellikle tüfeklerin çok büyük kısmı İstanbul'da depolanmıştı.¹⁰¹ Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, Mondros Mütarekesi öncesi, Osmanlı Ordusu'nun elinde bulunan top sayısı 1936, tüfek sayısı 904.394 iken, Millî Mücadele'de Büyük Taarruz öncesi tüm çabalara rağmen top sayısı ancak 340, tüfek sayısı ise 100.000 civarına ulaştırılabilmmişti. Bu da İtilâf Devletlerinin Mondros Mütarekesi sonrasında ne kadar acımasız davrandıklarının bir göstergesi olmuştur.¹⁰² Böylesine güçsüzleştirilmiş, bütün imkanları elinden alınmış bir ordu ile, tüm imkânsızlıklara rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Millî Mücadele'ye girilerek, işgalci güçler ülkeden çıkarılmıştır.

¹⁰¹ H. Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, s. 7.

¹⁰² A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 39-40.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEYE BAŞLARKEN İKTİSADİ VE ASKERİ DURUM

1. MİLLİ MÜCADELE’NİN BAŞLANGICINDA TÜRKİYE’NİN GENEL DURUMU

XIX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti’nin coğrafi durumu ve ekonomik zenginliği, emperyalist Avrupalı büyük devletlerin saldırılarına ve dolayısıyla Osmanlı Devleti’ni parçalamaya yönelik politikalar gütmelerine sebep olmuştur. İngiltere’nin Hindistan’a giden yolları kontrol altına alma çabası, Rusya’nın Asya ile Kafkaslara sarkma ve Akdeniz’e çıkma isteği, Osmanlı Devleti’nin iç düzeninin bozulması ve Ortodoksların Ruslar, Katoliklerin Fransızlar tarafından korunması girişimleri, milliyetçi ayaklanmaların destelenmesi ile birleşince, XIX. yüzyılın en önemli sorunu olan “*Şark Meselesi*” ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda politik bir terim olarak ifade edilmeye başlanan, zaman ve mekana bağlı olarak çeşitli görünümde ortaya çıkan ve değişik şekillerle tarif edilen bu meselenin temelinde Avrupa-Türk münasebetleri yatmaktadır.¹ Uluslararası bir politika oyunu olan bu meselenin özünü, Osmanlı Devleti’nin hızla dağılması ve dağılma sonunda Osmanlı’dan kopan parçaların hangi Avrupa Devleti tarafından yutulacağı meselesi oluşturuyordu.²

Bütün XIX. yüzyıl boyunca bu dağılmayı kendi çıkarlarına göre biçimlendirmek işini üstlenen ülkeler, aralarında hiçbir zaman anlaşamadılar. Avrupalı büyük devletler arasındaki bu anlaşmazlık ve çıkar çatışmaları Osmanlı’nın ömrünün uzamasında etkili olmuş, Osmanlı bu anlaşmazlıklardan faydalanmış, “denge politikası” uygulayarak yaşamaya çalışmıştır. Bunların sonucu olarak, Osmanlı Devleti’nin çevresinde süregelen oyunların ve toprakları üzerinde yapılan pazarlıkların arttığı bir dönem olmuştur. Belirtilen dönemde ekonomik açıdan da Osmanlı Avrupa ilişkilerinin Osmanlı Devleti’nin aleyhine olduğu dikkat çekmektedir. Ülkenin tarım ülkesi olmasına rağmen İstanbul gibi büyük şehirlerin çoğu ithal buğdayla beslenmekteydi.³ Osmanlı Hükümeti bu duruma çözüm bulabilmek için 1858 arazi kanunnamesi ile, tarımda özel mülkiyeti getiren hukuk yapısına geçişi büyük ölçüde kolaylaştırmıştı.⁴

¹ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1983, s. 162-163.

² Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Ankara, 1982, s. 12.

³ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983, s. 35.

⁴ Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1994, s. 76.

1840-1860 döneminde devletin ihtiyacı olan malları üretmek ve satın almak şeklinde uyguladığı bu devletçi sanayi politikası ile ülkeye batı tarzında bazı fabrikalar kazandırıldı ise de birtakım iç ve dış sebepler yüzünden istenilen başarı sağlanamamıştır. 1860'lı yılların başından itibaren sanayii geliştirmek ve korumak için, ithal gümrüğünün artırılması, Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kurulması, sanayi ürünlerinin kalite, çeşit ve fiyatlarını görmek yanında üreticinin sorunlarını tespit amacı ile İstanbul'da sergi açılması gibi bazı tedbirler alınmıştı.⁵ Alınan bütün tedbirlere rağmen önemli bir kısmı Tanzimat döneminde olmak üzere açılan bir çok sanayi tesisi işletilememiş, sabotaj, yangın, deprem, bilgi ve tecrübe eksikliği gibi nedenlerle istenilen başarı sağlanamamıştır.⁶ Buna hiç bitmeyen savaşlar, iç ve dış sorunlar da eklenince devletin iç ve dış borçları katlanarak artmaya devam etmiştir. Öyle ki, Avrupalılardan almış olduğu borçları geri ödemede sıkıntı çektiği için "*Duyun-u Umûmiye*" idaresi kurulmuş ve devlet gelirlerinin büyük bir kısmı bu idarenin kontrolü altına girmiştir.⁷ I. Dünya Savaşı başlarken tüm devlet gelirlerinin üçte biri, gümrüklerin ise yüzde 95.4'ü *Duyun-u Umumiye* İdaresi altına girmişti. Bu kuruluşun izni olmadan vergilerin miktarı ve kuralları konusunda değişiklik yapılması mümkün değildi. Para emisyonunda tekel durumunda olan ve devletin hazinedar görevini yerine getiren Osmanlı Bankası ise Hükümetin tüm iç ve dış mali işlemlerinin icrasında aracılık ediyordu. Buna ilaveten kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'ni yabancılardan vergi almamaya, dışarıdan ithal edilen mallardan ise düşük oranlarda gümrük almaya zorlamıştır.⁸

Siyasî ve ekonomik açılardan yukarıda özet olarak belirtmeye çalıştığımız şartlar içerisinde olan Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki rekabetin sonucu olarak doğmuş olan I. Dünya Savaşı'na da sokulmuş ve bu savaştan da mağluplar safında yer alarak çıkmıştır. Bu sebeple, savaşın bütün faturası neredeyse kendisine ödettirilmeye çalışılmıştır. Bunun da en güzel göstergesi, savaş sonrasında Osmanlı Devleti'ne imzalatılmış olan Sevr Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma gerçekte Avrupalılar tarafından Şark Meselesi'nin nihâî olarak çözümü şeklinde

⁵ Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988, s. 126.

⁶ R. Önsoy, *Osmanlı Borçları 1854-1914*, Ankara, 1999, s. 27-28.

⁷ Fahrettin Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, Ankara, Aralık 1994, s. 50.

⁸ Dünyamalı Veliyev, "Kemalçıların Ekonomik Bağımsızlık Savaşının Mâlî Yönleri (1920-1930 Yılları)", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, C. II*, Ankara, 1996, s. 862.

nitelendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir anlamda ortadan kaldırılması bu antlaşmanın akabinde, Avrupa devletlerinin daha savaş öncesinde kendi aralarında belirlemiş oldukları nüfuz bölgelerinin işgali sürecinin başlatılmış olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu sürecin sonunda ise, Anadolu'nun birçok bölgesi yabancı güçler tarafından işgal altına alınmıştır. Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imza edilmesi ile birlikte Türk Tarihi'nde yeni bir dönem başlamıştır. I. Dünya Savaşı esnasında yapılan gizli antlaşmalar Mondros Mütarekesi ile birlikte uygulamaya konularak, işgal olayları başlamıştır.⁹ Bu mütareke ile Osmanlı Devleti'nin kaderi belirlenmiş ve Anadolu'da başlayacak olan Milli Mücadele hareketi için zemin hazırlanmıştır. Dönemin başlangıcında genel olarak İngiltere'nin Fransa ile birlikte dünya siyasetinde belirleyici bir rol oynadığı, özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti içerisindeki yerel grupları birbirine karşı kullandığı ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması konusunda gizli antlaşmalar yaptığı görülmektedir.¹⁰

İşgal Devletleri Osmanlı Devleti'ni uygulamaya koydukları plân gereğince, siyasi alanda da haritadan silmek istiyorlardı. Mütareke şartlarına göre Osmanlı Ordusu terhis edilmişti. Bu arada terhis edilen yüksek rütbeli subayların birçoğu İstanbul'a dönmüşlerdi. Bunlar arasında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları da bulunmaktaydı.¹¹ Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı dönemde içinde bulunduğu durumu şu şekilde özetleyebiliriz;

1. 1. Nüfus (Sosyal Durum)

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte, ülkede büyük bir çöküntü baş göstermiş, özellikle İzmir'in işgali, bu durumu daha feci bir hale sokmuştu. Politikada izleyeceği yolu tespit etmek kabiliyetinden yoksun olan hükümetin, ülkenin sürüklenmekte olduğu korkunç akıbete bir çare bulabileceği ümidi kalmamıştı.¹² Bunun sonucu olarak, ülkede çeşitli çabalar, akımlar ve mücadeleler baş göstermişti. Bunların bazıları ülke yararına, bazıları da ülke zararına faaliyet göstermişlerdi. Öte yandan

⁹ Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul, 1992, s. 13.

¹⁰ Osman Metin Öztürk, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde (1919-1939) Stratejik Açıdan Türkiye", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 329.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Anlaşmalar*, Ankara, 1975, s. 39.

¹² Hakkı Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, İstanbul, 1938, s. 7.

Osmanlı döneminde, yönetimde söz sahibi olan Türk unsur yüzyıllar boyunca cepheden cepheye gönderilmiş, bunun için gerekli olan insan kaynağı ise, genelde Anadolu olmuştur.¹³

Ünlü devlet adamı Mithat Paşa bu konuda; *“Müslüman olmayan Osmanlı yurttaşlarının kan vergisinden muaf tutulduklarını ve askerlik yapmadıklarını”* söylemiştir. I. Meşrutiyet’in Osmanlı Meclisi’nde, 2 Haziran 1877 günü Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında söz alan İstanbul Milletvekili Vasilaki Efendi (Rum) günümüz diliyle şöyle demiştir; *“Madem ki, Anayasaya göre bütün yurttaşlar eşittir, nasıl olur da bu yurttaşların bir kısmı vatan uğrunda değerli kanını dökerken, diğer kısmı bu kutsal görevi para ile karşılar. Kan dökmek her vatan evlâdının boynunun borcudur. Kan ne satılır, ne alınır, ancak vatan uğruna kaçınılmaksızın dökülür.”* Adı geçen Rum Milletvekili azınlıkların para ödemek suretiyle (bedel usulü) askerlik yapmalarına karşı çıkararak, sürekli olarak askere alınan Müslümanların (Türklerin) nüfusunun azaldığına değinmiş ve sözlerini şöyle tamamlamıştır; *“Askerlik görevi şerefının üstünde şeref düşünülmez ve bu şerefi tatma hakkı bütün yurttaşlarındır. Hangi soysuz o ki vatani savunma şerefinden yoksun kalmayı istesin. Bu gibiler varsa, bırakın parasıyla soğuk kanını satın almağa devam etsin.”* Anadolu Türklerinin nüfusunun askerlik nedeniyle azalması, Rum asıllı Milletvekilinin yakındığı tarihten sonra, hızlı bir tempo izlemiştir.¹⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra ise, Anadolu Türklüğü hızlı bir tükenişin içine itilmiştir.¹⁵ Askerlik görevi yerine para ödeme Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların işine gelmiştir. Rumlar ihracatta, Ermeniler serbest meslekte, Yahudiler ise ticarete söz sahibi olmuşlar ve Anadolu ekonomisini ellerinde tutmuşlardır. Askere gitmemek suretiyle kazandıkları süre zenginliklerini, kan vergisi ödememeleri nüfuslarını artırmıştır. Karşılığında ise küçük bir miktar para ödemişlerdir. Bu durum XX. yüzyılın ilk başlarında meydana gelen savaşlar için de geçerli olmuş ve Anadolu’nun faal nüfusu Mayıs 1919’a gelindiğinde, uzun süren, Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya Savaşları yüzünden epeyce azalmıştı. Mayıs 1919 Anadolu’sunda mevcut sekiz milyon nüfusun faal olan 18-35 yaş arası büyük kayıp verdiğiinden, nüfusun yarıya

¹³ F. Tızlak, “Milli Mücadele’nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları ...”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 50.

¹⁴ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1974, s. 20-21.

¹⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s. 97.

yakını yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan oluşmaktaydı. Bu sebeple toplumdaki üretici-tüketici dengesi bozuk bir hale gelmişti.¹⁶ Özellikle nüfusun yoğun olduğu bölgelerin işgal altında bulunması, belirtilen nüfusun Millî Mücadele'ye katılamamasına sebep olmuştur. Ayrıca Doğu Anadolu'da yaşayan nüfus da işgaller ve diğer olumsuz şartlar yüzünden daha iç bölgelere göç etmiştir. Diğer taraftan Millî Mücadele de kullanılabilecek nüfus potansiyeli yıllar süren savaşlar yüzünden yorgun duruma düşmüştür. Bu konuda bir diğer olumsuz durum da, daha önce de belirtildiği üzere, Anadolu ve Trakya'nın değişik yerlerinde yaşayan Rum ve Ermeni azınlıkların düşmanca tavırlar içerisine girerek, devleti yıkmak için ellerinden gelen bütün gayretlerle örgütlenmeleri olmuştur.¹⁷

Bütün bunların yanında işgal altındaki bölgelerde yer alan Türk nüfusa, esir muamelesi yapılmış, azınlıklar ise şımartılmıştır.¹⁸ Öte yandan, ekonomik durumun yarattığı zorluklar ve yoksulluk, iradesi zayıf kimseleri, büsbütün ümitsizliğe sevk etmişti. Ordu içerisinde firar vakaları gittikçe artmış ve firarilerin bir kısmı eşkıyalığa başlamışlardı. Hükümetin zabıta kuvvetleri asayişi sağlayamayacak kadar zayıfladığından bu durum asayişi büsbütün sarsmıştı.¹⁹ Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıktığı günlerde, Anadolu'daki asayiş bozukluğunun, Onların işine yarayacağı sanılmıştı. Fakat işgaller karşısında vatanın savunmasız kaldığını gören Anadolu halkı, Kuvay-yı Milliye saflarına katılarak, yaptıkları baskınlarla düşmanı zor durumlara sokmuşlardı.²⁰ Öte yandan Anadolu'da yaşayan nüfus hakkında da sağlıklı bir bilgi elde edilememiştir. Daha önceleri de Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan milletlerin toplumsal ve ekonomik nitelikleri hakkında, kesin sayılabilecek bir bilgiye sahip olunamamıştır. Değişik tarihlerde uygulanan nüfus sayımları, özellikle erkek nüfus üzerine yoğunlaştığından soruna bir açıklık getirmekten uzak kalmıştır. Kaynakların yetersiz ve bir anlamda sınırlı bilgilere sahip olması içlerinden herhangi birinin tercih edilmesini güçleştirmiştir. Salmelerin açık tanımlara sahip, yöntem birliğine varmış, istatistik yıllıkları tutarlılığında olmaması da sorunun çözümünü adeta imkansız hale

¹⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 25.

¹⁷ F. Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları ...", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 50.

¹⁸ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, İstanbul, 2000, s. 20-21; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 16-17.

¹⁹ Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi*, C. 1, Ankara, 1994, s. 15.

²⁰ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. I, Ankara, 1994, s. 20.

getirmiştir.²¹

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalandığı tarihte, Türk Ordusu'nun elinde bulundurduğu topraklar tabî sınırlar olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen Misak-ı Millî metnini 28 Ocak 1920 tarihinde kabul etmişti. 18 Temmuz 1920'de TBMM'de yapılan gizli celsede “*Misak-ı Millî*,²² *hududu dahilindeki milleti ve vatanı istihlâs etmek*” hususunda Misak-ı Millî'ye yemin etmişlerdir.²³ Misak-ı Millî sınırları içerisindeki nüfusun iller itibariyle dağılımı şu şekildedir:

İller	Nüfus
Adana	422.400
Ankara	953.817
Bursa	1.371.667
Biga	165.815
Bitlis	398.700
Diyarbakır	471.462
Erzurum	645.702
İzmir (Aydın)	1.819.616
İzmit	246.824
Kastamonu	961.200
Konya	1.038.994
Mamuret'ül-Aziz	575.314
Sivas	1.169.443
Trabzon	1.265.000
Van	379.800
Maraş	494.214
Kars-Ardahan	182'000

²¹ Tefvik Çavdar, *Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul, 1971, s. 14.

²² Misâk-ı Millî; Türk İstiklâl davasının temel taşı teşkil eden ve Atatürk'ün reisliği altında toplanan Erzurum, Sivas Kongrelerinde tespit edilip, Osmanlı Mebusan Meclisi'nce 28 kânûnusânî (Ocak) 1920 tarihinde kabul ve bütün milletçe son haddine kadar tatbikine azmedilen 6 maddelik millî ahitnâme. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Misâk-ı Millî Maddesi*, Ankara, 1984, s. 779.

²³ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 191.

İstanbul	1.300.000
Edirne (Trakya)	257.000
Toplam	14.118.968 mevcut ortaya çıkmaktadır. ²⁴

İngiliz dışişleri raporlarına göre Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasındaki 1919 yılı nüfus tahmini Beyrut, Halep, Suriye, Lübnan, Kudüs, Bağdat, Zor, Basra, Musul dahil 21.538.918 olarak gösterilmiştir.²⁵ Osmanlı Hükümeti, 14 Mart 1914 verilerine dayanarak, çeşitli vilâyetler ve bağımsız mutasarrıflıklar için 14 Nisan 1919'da bir nüfus tahmini yayımlamıştır. Nüfusun, "Misak-ı Millî" sınırları içerisinde cinsiyet, yaş grupları ile diğer toplumsal ve ekonomik nitelikleri yönünden dağılımın bir tahmin şeklinde de olsa bulmak söz konusu değildir. Bu toplamın içerisinde 1.167.946 Rum ve 587.960 Ermeni mevcut olduğu da tahmin edilmektedir.²⁶

Osmanlı Devleti'ndeki Rum ve Ermeni nüfusu çeşitli zamanlarda siyasî amaçlı propagandaya alet edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Rumların çeşitli zamanlarda ortaya koydukları nüfusla ilgili rakamlar bütünüyle 1912 yılında Rum Patrikhanesi tarafından yapılan istatistiğe dayanmıştır. 1912'de Rum Patrikhanesi tarafından yapılan sayımda Rum nüfus 1.777.146 olarak açıklanmıştır.²⁷ Patrikhane'nin istatistiklerine dayanan Venizelos, 30 Aralık 1918'de Barış Konferansı'na verdiği, İngilizce ve Fransızca olarak da yayımlanan muhtıradan Yunanistan'ın toprak talepleriyle birlikte iddialarını da açıklamıştır.²⁸ Yabancı kaynakların bu araştırmalardan geniş ölçüde esinlendikleri de göz önüne alınırsa, azınlıklara ilişkin bilgilerin abartılı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Justin McCarthy, Anadolu'nun 1912 yılındaki nüfusunu 17.5 milyon olarak göstermiştir.²⁹ Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Misak-ı Millî sınırları içerisinde, İstanbul ve İzmir dışında bir şehirleşmenin var olmadığı açıktır. Bu iki şehir, ülkenin ticaretini ellerinde tuttıkları, Doğu Akdeniz'in, kökenleri ilk çağlara dayanan Levanten şehirleri olduğundan büyük bir nüfus barındırmışlardır. Millî Mücadele başında başlıca şehirlerimizin nüfusları şu şekildeydi:

²⁴ T. Çavdar, *Sayılarla Vaziyet ...*, s. 15; M. Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisâdi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Ankara, 1987, s. 50.

²⁵ *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, C. 2, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 61.

²⁶ T. Çavdar, *Sayılarla Vaziyet ...*, s. 16.

²⁷ Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul, 1998, s. 92.

²⁸ Ali Güler, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Ankara, 2001, s. 134.

²⁹ J. McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s. 111.

İstanbul	1.122.000
Erzurum	38.000
İzmir	198.000
Konya	44.000
Sivas	43.000
Trabzon	35.000
Adana	64.000
Antep	43.000
Bursa	76.000
Kayseri	49.000. ³⁰

Millî Mücadele öncesinde sosyal açıdan dikkati çeken bir diğer husus da, I. Dünya savaşı dolayısıyla cephelerden kaçan firariler eşkıyalık faaliyetlerine başlamışlardı. Onların giriştikleri olumsuz hareketler ise Anadolu insanını moral açıdan menfi yönde etkilemiştir.³¹

1. 2. Ekonomik Durum

1. 2. 1. Sanayi

Batının dinamik ve sürekli değişebilen ticari, ekonomik ve teknolojik hamleleri karşısında Osmanlı ticaret ve ekonomik anlayışı durağan kalmış, o zamana kadar iyi işlemiş ve yeterli olmuş, Osmanlı ticari ve ekonomik düzeni bozulmaya başlamıştır. Yüzyılın ortalarından itibaren üstünlük batılı devletlere geçmeye başlamıştır. Bu üstünlük XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren sanayi inkılabıyla daha belirgin bir hale gelmiştir.³²

1838 yılına kadar Osmanlı ekonomisinin önemli sayılabilecek tek sanayii olan dokumacılık, ilkel ve yetersiz koşullarda olmasına rağmen hem iç talebi karşılamış, hem de ihraç edilmiştir.³³ İpekçiliğin merkezi Bursa'da ortalama olarak, 1000 ipek dokuma tezgâhi çalıştırılmış ve 25 bin okka ipek işlenmiştir. 1838 Ticaret Anlaşması yürürlüğe girdikten sonra yerli sanayi dışa karşı rekabet imkanını yitirmiş, Avrupa ülkeleri

³⁰ T. Çavdar, *Sayılarla Vaziyet ...*, s. 17.

³¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983, s. 50.

³² R. Önsoy, *Osmanlı Borçları*, s. 9.

³³ *TİH, Batı Cephesi*, C. 2, Ks. 3, Ankara, 1994, s. 26.

Bursa'dan ipekli ve kadife kumaş yerine ipek ipliği, Ankara'dan sof kumaşlar yerine sof ipliği almağa başlamışlardır. Ülkede üretilen pamuğun % 80' i ihraç edilmiş, ancak % 20'si iplik olarak işlenerek dokumacılıkta kullanabilmiştir. İhraç edilen pamuk ve yün, yabancı ülkelerde iplik, dokuma ve giyim eşyası haline geldikten sonra 10-15 misli değer kazanarak yeniden yurda ithal edilmiştir.³⁴ Öyle ki, Avrupa sanayi ürünlerinin Osmanlı pazarlarına girmesi, küçük işletmelerin pazardan çekilmesi sonucunu doğurmuş, direnmelerine karşın tekstil ve ev dokumacılığı bunlarla rekabet edememiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, küçük sanayinin yetersizliği ve batılı anlamda sanayileşmenin gerekliliği kavranmış, sanayileşme özendirilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Sanayileşme açısından en büyük sorun sermaye birikiminin bulunmaması olarak algılanmıştır.³⁵ Osmanlı hükümetlerinin sanayileşme çabalarını iyi niyetle sürdürmelerine karşın, sömürge koşullarının ortadan kalkmamış olması, olumlu sonuçlar alınmasını engellemiştir.³⁶ XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı mamul madde ihtiyacını karşılayan Fransa, Avusturya ve İsveç artık İngiltere'nin ucuz ihraç malları ile rekabet edemedikleri için, İngiltere Osmanlı pazarında hemen hemen tek başına kalmıştı. Osmanlı İngiltere için kapitülasyonlarında sağladığı kolaylıklarla ideal bir ülke durumuna gelmişti.³⁷ Bütün bu olaylara bakıldığında, Osmanlı toprakları üzerinde herhangi bir talebi olmamış tek ülke Almanya olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar, endüstrisine hammadde ve Pazar arayan Almanya'nın nüfuzunu kabullenmeye hazır bir ortam yaratmıştı.³⁸

Tekelci bir düşünce üzerine kurulmuş olan Alman kapitalizminin uluslar arası planda bir güç olarak ortaya çıkması, İngiliz emperyalizminin dünya üzerindeki egemenliğini zayıflatmıştır. Bu gelişmenin bir uzantısı olarak, Osmanlı Devleti'nin giderek Alman emperyalizminin ekonomik ve politik denetimi altına girmesi, özellikle Batı Anadolu'daki İngilizlerin durumunu önemli ölçüde sarsmıştı.³⁹ Alman İmparatoru II. Wilhelm'in II. Abdülhamit'i ziyaret etmesi sonucu, 1888 Ekiminde Anadolu

³⁴ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 64, 67.

³⁵ T. Çavdar, *Sayılarla Vaziyet ...*, s. 44 -45.

³⁶ Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Ankara, 1998, s. 58.

³⁷ O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 25.

³⁸ Almanya 1871'de millî birliğini kurduktan sonra hızla gelişmiş, Fransa ve İngiltere'den çok sonra sömürgecilik alanında boy göstermeye başlamış bir ülkedir. Alman sanayisine hammadde ve mamul ürünlerine yeni bir pazar gerekiyordu. İşte bu pazardan biri Osmanlı Devleti olabilirdi. İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 2, Elazığ, 2001, s. 322.

³⁹ O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 164.

Demiryolları imtiyazının Almanlara verilmesi, deniz ulaşımı için Deutsche Lavente Linie'nin kurulması ve nihayet 1903'te Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi, Osmanlı-Alman ilişkilerini geliştiren olaylar olmuştur. Bu olaylardan sonra 1880'lere kadar Osmanlı'da görülen İngiliz-Fransız etkisi yerini Almanlara bırakmıştır.⁴⁰ Alman emperyalizminin dünyayı bölüşüm planında Osmanlı Devleti Deutsche Bank'ın payına düşmüştü. Bu bankanın aracı olduğu Osmanlı topraklarındaki yatırımları tutarı 1880'de 40 milyon mark iken, 1913'te bu rakam 600 milyon marka ulaşmıştır.⁴¹

Osmanlı Devleti'nden aldıkları imtiyazlardan memnun olan ve Osmanlı'nın gelişmesine engel teşkil eden anlaşmaları gözden geçirmeye bile yanaşmayan Avrupalı büyük devletlere rağmen İttihat ve Terakki ekonomiyeye nispeten çekidüzen vermeye başlamış, mali alanda birtakım düzenlemelere gitmiş, nafia ve maarifin bütçe içindeki payı artırılırken, pek çok alanda tasarruf politikası uygulanmıştır. Bütün bunların yanında alınan bazı tedbirlerle 1911'de ekonomide az da olsa bir canlanma görülmeye başlamıştır.⁴² Trablusgarb ve Balkan Savaşlarında yalnız bırakılan ve bu savaşlarda ülkenin bütün imkanlarını seferber eden İttihat ve Terakki halk ile bütünleşerek, Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmek amacıyla her alanda millî bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak, 31 Ocak 1913 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi bu cemiyeti her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da değerlendirmiş, ihtiyaç duyulduğunda iç borçlanma ve yardım olarak halktan para da toplattırılmıştır.⁴³

I. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'deki iktisadi gelişmenin yürütücüsü Avrupa sermayesi olmuştur. Bütün ticari ve az sayıdaki sanayi işletmeleri, özellikle kömür ve tekstil tamamıyla yabancı sermayenin tekeline girmişti. Osmanlı döneminde sanayi sektörü genel olarak Ege ve Marmara bölgelerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁴ Ancak bu

⁴⁰ Fransızların Osmanlı siyasi hayatındaki etkileri azalmış olmakla beraber, ekonomik alandaki etkileri bu yıllardan itibaren her geçen gün artmıştır. 1890'da Osmanlı'daki dış borçlar hariç toplam yabancı sermayenin % 35.2'si Fransızlara aitken, 1914'te bu oran % 50.4'e çıkmıştır. Bkz. Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye; Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854-1914)", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 1978, s. 143-144.

⁴¹ O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 148.

⁴² Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1985, s. 47-50.

⁴³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 3, İstanbul, 1989, s. 293-294.

⁴⁴ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 59.

bölgelerdeki sanayi faaliyetlerini yürütenlerin çoğunluğunu azınlıklar oluşturmuştur. Diğer taraftan, açık pazar haline gelen ülkede, yabancı sermaye; devlet güvencesinin bulunduğu, altyapı yatırımlarına yönelmiştir. 1873'te fabrika kuracaklara gümrük ve vergi muafiyetleri getirilmiş, 1888'de muafiyetlerin sınırları genişletilmiş, 1897'de ise vergi muafiyetinin süresi uzatılmıştır. Buna rağmen, yabancı yatırımcılar sanayi yatırımı yapmaya, ilgi göstermeyerek, çıkarlarına uygun, kârlı, rekabet kabul etmeyen yatırımlara yönelmişlerdir. I. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'ye giren 57.110.000 Osmanlı lirası tutarındaki yabancı sermayenin ancak 6.500.000 liralık bölümü, yani % 11.3'ü sanayi alanına yatırılmıştır. En fazla yatırım % 59 ile demiryollarına yapılmıştır. Bunu % 5 ile liman işletmeleri, % 5.4 kamu hizmetleri (elektrik, su, tramvay), % 5.7 madencilik, % 9.8 bankacılık, sigortacılık ve % 3.8'i de diğer alanlar takip etmiştir.⁴⁵ Bu çabalar daha çok azınlıklarca yürütülmüş, ülke sanayinin denetimi ileri kapitalist ülkelerin temsilcisi durumunda bulunan azınlıkların elinde kalmıştır. 1913 -1915 sayımına göre ülke sanayiinde azınlık ve yabancı payları şöyledir:

Etnik grup	Sermaye %	Emek %
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı	10	--

Bu tabloda Türklerin elinde önemli bir sermaye birikiminin bulunmadığı ve sermayeleri oranında emek kullandıkları, sanayi hareketinin her yönüyle azınlıkların egemenliğinde bulunduğu görülmektedir. Ülke sanayinin yarısı, hem sermaye, hem de emek kullanımını bakımından Rumların denetimi altına girmişti. Ulusal sanayiye kurmak, özel girişimciliğe Türk-Müslüman halkı özendirmek amacıyla, 1913 yılında Sanayiye Teşvik Yasası çıkarılmış, sanayi kuruluşlarına ücretsiz toprak verilmesi, vergi bağışıklığı ve vergilerin taksitle alınması gibi kolaylıklar getirilmişse de başarı elde edilememiştir.⁴⁶ I. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde sanayi sermayesi birikimi sınırlı kalmış ve ortaya çıkan işletmelerin çoğu da yabancılar ve onların temsilciliğini yapan gayri müslimler tarafından kurulmuştur.⁴⁷ Yine de hükümet politikası gereğince,

⁴⁵ Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981, s. 58.

⁴⁶ T. Çavdar, *Sayılarla Vaziyet ...*, s. 48-49, 66.

⁴⁷ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 1994, s. 74.

azınlıkların uğraşı olan sanayi ve ticari işlere atılma çabaları yoğunlaşmış, 1917 -1924 yılları arasında azınlıkların Türkiye'den ayrılmasının yarattığı boşluk, Türkleri ticaret yanında sanayi üretimine de katılmaya yöneltmiştir.⁴⁸ Avrupa Sanayii ürünlerinin Osmanlı piyasasını istilâ etmeleri, küçük işyerlerinin ürettiği ürünlerin piyasadaki çekilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle tekstil piyasasında bu durum bütün açıklığı ile görülmüştür. Ev dokumacılığı diye adlandırabileceğimiz bu küçük sanayi, ezikliğine, güçsüzlüğüne ve kendi aleyhine gelişen rekabet koşullarına rağmen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yurt içi tüketimin % 20'sini sağlamıştır. Elimizdeki bilgilere göre 1913 yılında yurt içi pamuklu tüketimin % 2'si yerli fabrika, %23'ü el tezgâhları ve %75'i de ithal malı ürünlerle karşılanmıştır. Nitekim Ticaret ve Ziraat Nezareti İstanbul, İzmir ve bazı Batı Anadolu şehirlerindeki işyerlerini kapsayan 1913-1915 yıllarına ait bir kısmî sanayi sayımı düzenlemiştir.⁴⁹ Bu çalışmanın sonuçları 1917 yılında "1329-1331 Sanayi İstatistiği" adlı bir kitapta yayımlanmıştır.⁵⁰ Bu kitapta tarım ve tarıma dayalı bir sanayi politikasından sanayileşmeye doğru gidiş düşünülmüş, bunun için de öncelikle Anadolu'nun, uzman heyetler tarafından baştan sona incelenmesi, milli tarım ve sanayinin nerelerde yoğunlaştırılacağına karar verilmesi istenmiştir. Gelişigüzel orada burada tarım ya da sanayi kurulmaması istenmiştir. Bir taraftan sermaye, diğer taraftan iş gücü ve ekonomik teşkilatlanmanın sağlanması, diğer taraftan da madenlerin, suların haritalarının çıkarılması, nakliyatın geliştirilmesi, himayeci bir gümrük politikasının uygulanması şeklinde bir düşünce ön plana çıkarılmıştır.⁵¹

1919 Mayıs'ında Anadolu'daki ekonomik durumu yani sanayi sektörünün durumunu rakamlarla şu şekilde ifade etmek mümkündür; O dönemde, 10 işçiden fazla eleman çalıştıran 300 civarındaki tesisin 170'e yakını İstanbul ve çevresinde, 60 kadarı İzmir ve çevresinde, geri kalanı ise Bursa ve çevresinde faaliyet göstermiştir.⁵² Belirtilen bu şehirler ile çevrelerinin işgal altında kalması dolayısıyla sözü edilen kısıtlı miktardaki sanayi sektöründen de Millî Mücadele de istifade etme imkânı olmamıştır. Üstelik zikredilen sanayi kuruluşlarının büyük bölümünün azınlıkların ve yabancı

⁴⁸ A. Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 60.

⁴⁹ T. Çavdar, *Sayılarla Vaziyet ...*, s. 48.

⁵⁰ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 60; A. E. Yaman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Dergisi*, Yıl. 6, C. 3, S. 12, Ankara Kasım 1993, s. 424-425.

⁵¹ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999, s. 492-493.

⁵² A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 61.

uyrukluların elinde olduğu düşünülürse bu sektörden yararlanmanın imkânsızlığı daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü o günlerde ülkenin değişik yerlerinde bulunan Hıristiyan unsurlar, Osmanlı Devleti'nin bir an önce çökmesi için büyük gayret sarf etmişlerdir. Öte yandan Devletin belli başlı gelir kaynakları, bu kurumda çalışan yaklaşık 8000 civarındaki görevlinin maaşlarının da karşılanması şartıyla Duyun-u Umumiye idaresine bırakılmıştı. Dolayısıyla Millî Mücadele öncesinde Anadolu'nun genel durumuna bir göz atıldığında, düşman işgallerine karşı koyabilmek için yeterli düzeyde bir ekonomik yapının olmadığı anlaşılacaktır.⁵³

Millî Mücadele'nin devamı için memleketin bütün kaynakları seferber edilmiştir. Bununla beraber savaş süresince de, ziraî ve sınaî faaliyetlerin devam etmesi hususuna büyük önem verilmiş, bu maksatla, üretimi teşvikle ilgili olarak askerlikten tecil ve mükellefiyet tedbirleri alınmıştır.⁵⁴ Ayrıca millî bir iktisat siyasetini gerçekleştirecek olan “İktisat Vekâleti” kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bütün nezaretlerini vekâlete çevirmek suretiyle devralan hükümet, ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maden işlerini tek bir vekâlet bünyesinde toplayarak, ekonomik faaliyetler arasında ahenk ve sıkı bir işbirliği tesis etmiştir. Vekâletin başına, 10 Ağustos 1920 tarihinde, Mahmut Celâl (Bayar) getirilmişti.⁵⁵

Celâl Bey iktisadî işlere olan ilgisini, daha 1909 yılında, İzmir'de İttihat ve Terakki şubelerinde çalıştığı sıralarda göstermiş, bilhassa kooperatifçilikle ilgilenmişti. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın her fırsatta, askerî zaferlerin iktisadî zaferlerle takviyesi lüzumunu belirtmesi, bu sahadaki çalışmalara hız ve önem vermişti. Ziraat en ziyade teşvik ve himayeye muhtaç faaliyet sektörü olmuştur. Sanayide, ancak hammaddesi memlekette bulunan imâlat çeşitlerinden başlanılmasının gerekli olduğu savunulmuştur.⁵⁶

İktisat Vekâleti bu konuda bir hükümet programının kabulünden önce, yetkili müessese ve şahısların mütalaa ve tekliflerini öğrenmenin faydalı olacağı kanaatine varmış ve bu maksatla, ziraat, sanayi, ticaret, bankacılık başta olmak üzere bütün

⁵³ F. Tızlak, “Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları ...”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 51.

⁵⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 21, Ankara, 1959, s. 446-470 (20 Temmuz 1338 tarih ve 246 Nolu Kanun).

⁵⁵ M. Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadî Yapılaşma ve Celâl Bayar*, s.-81.

⁵⁶ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 158.

iktisadî sektörlerin ve işçilerin başkan ve üyelerini bir araya getirecek bir kongrenin hazırlıklarına başlamıştı. Kongre, 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de toplanmıştı. Memleketin belli başlı iktisadî kuruluşları, ticaret odaları, esnaf cemiyetleri, amele birlikleri başkanları kongrede hazır bulunmuşlardı. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa, memleketi layık olduğu mertebeye yükseltmek için, iktisadî işlere birinci derecede ehemmiyet verilmesi lüzumunu belirtmişti.⁵⁷

Ankara’daki Milli İktisat Vekâleti’nin planına göre; “*Sanayi kalkınma, Türk tüccarlarınca yapılabilir. Fakat tüccarlar ekonomik açıdan zayıf durumda olduklarından anonim şirketlerin bir araya getirilmesi gerekir. Ama bu yolun da pek çok pürüzleri var. Büyük sanayi kalkınmasını başlatabilmek için anonim şirketler de zayıf kalacaklardır*”.⁵⁸ Bu plandan da anlaşılacağı üzere Anadolu’da sanayileşme ile ilgili olarak henüz tam anlamıyla sermaye ve tecrübe birikimi oluşmamıştır. Öte yandan tam bağımsızlık zincirlerinin önemli bir halkasını oluşturan ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilebilmesi için, ulusal sermayeye ve ulusal üretim merkezlerine ihtiyaç duyulmuştur. TBMM açıldıktan kısa bir süre sonra askeri ve siyasi cepheler güçlenirken buna paralel olarak iktisadi cephenin de güçlenmesi gerekli görülmüştür. Bu konuda maliye vekili Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’ne bir demeç vererek ülkenin içinde bulunduğu durumu açıklamıştır.⁵⁹ Gerçekten de maliye vekilinin kısaca analizini yaptığı Osmanlı Devleti’nin izlediği bu politikaya dünyanın sömürge olan bölgeleri dışında rastlamak mümkün değildi. Oysa TBMM Hükümeti, tüm halkın katılımı ile bu sömürü mekanizmasını ortadan kaldırmanın mücadelesini vermiştir. Bunun için de daha savaş bitmeden ulusal üretim merkezlerine ve bu merkezleri işletecek ulusal işgücü sorununa eğilmek zorunda kalmıştır.⁶⁰

⁵⁷ M. Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisâdi Yapılaşma ve Celâl Bayar*, s. 68-69.

⁵⁸ Leonid Friedrich, *Ankara 1922*, İstanbul, 1999, s. 51-53.

⁵⁹ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, iktisadi bağımsızlık ile ilgili haberinde; “İnkılâp Meclisine düşen görev, bu olumsuzlukları gidermektir. Anadolu’da hammadde bol olmasına karşılık onu üretime dönüştürecek fabrikalar kurulmamıştı. Bunun doğurduğu sonuçları iyi değerlendiren maliye vekili, Hakimiyet-i Milliye muhabetine, Londra Konferansı’nı sağdan sola doğru, Yunan meselesini okuduk. Yazmayı unuttuğunuz bir mesele fabrika meselesi dedikten sonra, evet bize ilk lazım olan şey bu. Yazınız, herkese anlatınız ki bize fabrika lazım. Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığı ancak bununla sağlanacaktır. Bu olmazsa kazanacağımız siyasal bağımsızlık neye yarar? Ülkemizde herkes çalışıyor. Elde edilen ürün yok pahasına ve bin rica minnet dışarıya satılıyor. Sonra biraz şeklini değiştiren yabancılar, bunu bize tekrar satıyorlar. 40 kuruşa yün veriyoruz, aynı yünü 1200 kuruşa 1 metre kumaş olarak alıyoruz. Bu dünyanın neresinde görülmüştür” *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1337 / 1921, No: 127.

⁶⁰ İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı*, Ankara, 1997, s. 324.

1. 2. 2. Tarım

XVIII. yüzyılda başlayan ve daha sonra da devam eden yenileşme çabalarına rağmen, Osmanlı Devleti XIX. Yüzyılda siyasi bakımdan olduğu gibi ekonomik bakımdan da geri kalmıştı. Temel sanayi kurulamadığı gibi, iyi durumda olan dokuma sanayi bile ülke ihtiyaçları için yeterli üretim kapasitesine ulaşamamıştı. Mevcut sanayi ülkenin tarım ve maden zenginliğini değerlendirmeden çok uzaktı. Üretim büyük ölçüde tarıma dayanmasına rağmen, tarım üretimi son derece düşüktü ve özellikle İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde çoğu zaman yurt dışından tahıl ithal edilmekteydi. Tanzimat döneminde tarımı geliştirmek düşüncesiyle, çiftçilerin üretim alanlarını genişletmek, ticari değeri yüksek olan ürünlerin üretimini artırmak için bu ürünlere geçici vergi muafiyetleri sağlanmış, üretimde modern araç kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla yurt dışından getirilecek araç ve gereçlerin gümrüksüz ithal edilmesi gibi politikalar uygulanmıştır.⁶¹

Tarımla ilgili çok net bilgi ve araştırma olmamakla birlikte, bu konuda ilk ayrıntılı bilgiler, Fransız Uzman Vital Cuinet tarafından, 1890 yılında dört cilt olarak yayımlanan “*La Turquie d'Asie*” adlı eserde verilmiştir. Adı geçen eser, Vital Cuinet ve arkadaşlarının Anadolu’da on iki yıl gibi uzun bir süre yaptıkları araştırma sonuçlarını yansıtmaktadır. Maliye Vekâleti tarafından Vital Cuinet’nin 1890 yılında yayımlanan eserinden yararlanmak suretiyle, 1890 ve 1967 yıllarında Anadolu’daki buğday üretimini ele alan karşılaştırmalı bir araştırma yayımlanmıştır.⁶²

I. Dünya Savaşı’nda, üretici nüfusun büyük bir bölümünün silah altına alınması, askerden kaçanların da buna eklenmesi, tarımsal işgücünde büyük boşluklar yaratmıştır.

⁶¹ İsmail Yıldırım, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 314.

⁶² Osmanlı Devleti’nin tarım üretimine ilişkin ilk ayrıntılı bilgiler, Fransız Uzman Vital Cuinet tarafından, 1890 yılında dört cilt olarak yayımlanan “*La Turquie d'Asie*” adlı eserde verilmiştir. Adı geçen eser, Vital Cuinet ve arkadaşlarının Anadolu’da on iki yıl gibi uzun bir süre yaptıkları araştırma sonuçlarını yansıtmaktadır. Maliye Bakanlığı tarafından Vital Cuinet’nin 1890 yılında yayımlanan eserinden yararlanmak suretiyle, 1890 ve 1967 yıllarında Anadolu’daki buğday üretimini ele alan karşılaştırmalı bir araştırma yayımlanmıştır. Buna göre; 1890 ve 1967 yıllarında aynı yüzölçümü gösteren illerin merkez ilçelerine ait eldeki bilgilere göre düzenlenen tablo; 1967 yılında 1890 yılına oranla buğday üretiminin % 205 oranında, buna karşılık nüfusun 1965 yılında, 1890 yılına oranla % 210 oranında artmış olduğunu göstermektedir. Bu karşılaştırma, söz konusu illerin merkez ilçelerinde kişi başına düşen buğday üretiminin 77 yıl sonra değişmemiş olduğunu göstermektedir. Ancak, 77 yıl içinde süregelen şehirleşmenin il merkezlerindeki nüfusu artırdığı, buna karşılık tarımla uğraşanların aynı oranla artmadığı da göz önünde tutulması gereken önemli bir faktördür. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, s. 68-69.

Üretim düşmüş, ülke ekonomisinin temeli olan tarım, yıkım noktasına gelmiştir.⁶³ Uzun süren savaşıardan dolayı, 1919 Mayıs'ında üretim en düşük seviyeye düşmüştü. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa, işgal altındaki İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya ayak bastığında karşısında, Balkan ve I. Dünya Savaşı nedeniyle çalışma yaşındaki genç nüfusu yoksul ve çaresizlik içinde bulmuştur. Buna ilaveten, Anadolu tüketime dayalı ve küçük aile işletmelerinden oluşan ilkel bir tarım toplumu özelliklerini taşımaktaydı. il, ilçe ve köyler arasında iletişim ve ulaştırma ağı bulunmadığından iç ticaret çok ilkel ve sınırlı seviyede kalmıştı.⁶⁴

I. Dünya Savaşı yalnızca insan gücü açığı yaratmakla kalmamış, tarımda gücünden yararlanan hayvanların ordu emrine alınmasıyla işgücünde de boşluklar meydana getirmiştir. Tarım üretimi ve ulaşımda gücünden yararlanan hayvanların I. Dünya Savaşı başı ve sonundaki sayısal durumları şu şekildeydi:⁶⁵

Hayvan Türü	Savaş başında	Savaş sonunda
Sığır	6.938.306	4.118.000
At	1.050.850	630.000
Katır	144.600	85.000
Eşek	1.373.700	825.000
Deve	314.000	95.000
Koyun	18.721.550	11.200.000
Keçi	16.463.180	2.065.000
Deve	314.000	95.000

Tablodan da anlaşılacağı gibi, 1919 yılı Mayıs'ında tarımda yararlanan hayvan gücü büyük ölçüde azalmıştır. Askerî amaçlarla kullanılmak üzere orduya alınan her hayvan, kaynakları zaten sınırlı olan tarım işgücünde boşluk yaratmıştır. Buna rağmen, Millî Mücadele boyunca, sayıca sınırlı hayvan gücü olabildiğince zorlanarak bir yandan tarımdaki ihtiyaçlar karşılanmış, öte yandan da Yunanlılara karşı sayıca üstün süvari birlikleri kurulmuştur. Buna ilaveten Ege ve Akdeniz Bölgelerinin önemli bir kısmı Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte düşman işgali altına girmiş, bu nedenle tarım ürünleri ihracatının Millî Mücadele finansmanına herhangi bir katkısı olmamıştır. Millî Mücadele, Ege, Marmara ve Akdeniz Bölgeleri gibi en zengin

⁶³ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 41.

⁶⁴ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)*, Ankara, 1997, s. 23.

⁶⁵ T. Çavdar, *Sayılarla Vaziyet ...*, s. 29; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 73.

topraklardan yoksun olarak yürütölmek zorunda kalınmıştır.⁶⁶

Tarımsal üretim, bölgelere göre en fazla Orta Anadolu'da yapılmakla beraber, ülkenin en zengin tarımsal alanlarını; Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri oluşturmaktadır.⁶⁷ Üretim maliyeti de, bölgeden bölgeye toprak zenginliği, iklim ve teknoloji kullanımı oranında çok büyük farklılıklar göstermiştir. Öyle ki, buğday maliyeti 4,2 kuruş ile 13,48 kuruş arasında değişmekte, ulaşım güçlüğü ve pahalılığı dolayısıyla ürün, tüketim bölgelerine taşınmamakta, taşınan buğdayın kilosundan gümrük vergisi alındığından, bu durum maliyeti 3,6 kuruş ile 11,4 kuruş arasında artırmaktaydı.⁶⁸

Osmanlı'da tarım, ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Gübreleme, özellikle teknik ve sulama yetersizdi. Yalnızca pazara açılabilme imkanı bulabilmiş işletmeler, tarımsal alet kullanarak, modern tarım yöntemleri uygulayabilmişlerdir.⁶⁹ Bu işletmeler daha çok sanayiye hammadde olabilecek ürünlere yönelmişlerdir. Sanayide birkaç küçük işletme bir yana bırakılırsa, Anadolu ekonomisi, tümüyle tarıma dayanmış; devlet, gelirlerinin büyük bölümünü tarımsal ürünlerden sağlamıştır. Bu konu ile ilgili olarak Maliye Vekili Hasan Bey 4 Nisan 1922'de TBMM'de yapmış olduğu konuşmada; *"Memleketimiz, ziraat memleketi, bütün hayatı ziraiyesi, hayatı iktisadiyesi, ticariyesi, sinaiyesi, maliyesi hep zürrain zahiresinin para etmeye başladığı devirden başlar. (Ağustos'tan) bütün hayatımız çiftçinin mesaisi üzerine kurulmuştur."*⁷⁰ Çünkü bu dönemde devlet, tarımdan başlıca aşar, ağnam ve arazi vergisi adı altında vergiler almaktaydı. Aşar (öşür), onda bir anlamına gelen, başlangıçta tarımsal ürünlerin onda biri oranında alınan bir vergi olmakla beraber, 1919 yılında % 12 oranında uygulanmıştır.⁷¹

Tarımsal üreticinin elde ettiği tarımsal ürünün, üretim maliyeti ne olursa olsun, toplamın % 12 si aynî ve nakdî olarak alınmaktaydı. Aynî olarak alınanlar "Aşar Ambarı" denilen maliyeye ait depolarda korunarak, gerektiğçe paraya çevrilmiştir.

⁶⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 74; A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 38.

⁶⁷ TİH, *Batı Cephesi*, C. 2, Ks. 3, Ankara, 1994, s. 25.

⁶⁸ Feridun Ergin, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, İstanbul, 1977, s. 24.

⁶⁹ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 39.

⁷⁰ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, C. III, Ankara, 1999, s. 201.

⁷¹ TBMM *Zabıt Ceridesi*, C. 3, Ankara, 1941, s. 130-143, 178-186, 190-199, 308-322 (2 Ağustos 1336 (1920) tarih ve 12 No'lu Aşarın teslise raprı hakkında kanun); TBMM *Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 46-48, 62-63 (8 Nisan 1338 tarih ve 212 No'lu Harbi Umumî esnasında kura ahalisine zimmet kayıt olunan aşarın sureti cibayeti hakkında kanun).

Bütçe gelirlerinin % 30'unu oluşturan aşarı devlet kendisi toplamayarak, toplama hakkını pazarlıkla belirlenen miktar üzerinden "Mültezim" adındaki araçlara vermiş ve pazarlık fazlası vergi, mültezimlerin kazancını oluşturmuştu.⁷² Bununla birlikte aşar gelirlerinin büyük kısmı devlet borçları karşılığı Düyun-u Umumiye idaresine bırakılmıştı.⁷³ Arazi vergisi, toprak ve arsaların mülkiyet ve kullanma haklarına sahip kişilerden, toprak ve arsaların değerleri üzerinden alınan vergidir.⁷⁴ 1919 yılında, öşür veren topraklar, değerinin binde altısı, öşür vermeyen topraklar ise değerinin binde onu oranında arazi vergisi vermekteydi.⁷⁵ Ağnam vergisi (hayvanlar vergisi),⁷⁶ hayvan başına alınmakta olan bir vergiydi, oranı bölgelere göre değişim göstermekte olan bu vergi bütçe gelirlerinin % 12-13 ünü oluşturmaktaydı.⁷⁷

Diğer taraftan, tarımda işgücünden yararlanan hayvan sayısı, dört yıl içinde % 46 oranında azalırken,⁷⁸ 1922 yılı tarımsal ürün rekoltesi, 1913 yılına oranla % 50 azalmıştır. Esas itibariyle, sadece ordunun gereksinimleri için çalışan işletmeler üretimde bulunabilmişlerdir.⁷⁹

Ekonomik durumun yarattığı yoksulluk nedeniyle güvenlik sarsıldığından, orduda firarlar başlamış, köyüne dönemeyen firariler, köylüyü yataklık yapmaya zorlamışlardır. Devletin güvenlik kuvvetleri ve eşkıyalığa başlayan firariler arasında zor durumda kalan köylü baskı ve sömürü ağı içinde kalmıştır. Diğer taraftan TBMM Hükümeti ülkedeki üretimi artırabilmek için çeşitli önlemler almak zorundaydı. Ülkenin savaş içinde bulunması ve üretici kitlenin cephede tutulması ürün miktarını olumsuz

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, s. 517-523, 540-541, C. 4, s. 465-476 (29 Eylül 1336 (1920) tarih ve 30 No'lu Aşar mültezimlerinden edayı deyn edenlerin emlakı merhune ve mütefevizelerinin iadesine dair kanun).

⁷³ Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, 1989, s. 114.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, Ankara, 1981, s. 322-336 (16 Eylül 1336 tarih ve 48 No'lu Emlak ve arazi ve temettü vergisi tezkere esmanının tezyidi hakkında kanun); TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, Ankara, 1942, s. 309, 529-538, C. 5, s. 13-15 (23 Ağustos 1336 tarih ve 16 No'lu Memaliki müstahlâsa ahalisinden temettü ve akarat vergilerinin ve tehirden avdet edenlerden temettü ve akar ve emlak ve arazi vergileri ile küsuratı munzammenin istifası hakkındaki kanun).

⁷⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 100.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. I, Ankara, 1956, s. 43-46 (24 Nisan 1336 tarih ve 1 No'lu Ağnam Resmi Kanunu);

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, Ankara, 1958, s. 103-108 (21 Şubat 1338 tarih ve 192 No'lu Emlak ve temettü vergileri ile ağnam resminin ve harp kazançları vergilerinin sureti tahsiline dair kanun); TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, s. 27-31(1338 Senesi emlak ve temettü vergileri ile ağnam resminin ve harp kazançları vergilerinin sureti tahsiline dair kanunun birinci maddesinin tefsiri).

⁷⁸ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 40.

⁷⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 73.

⁷⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, s. 87.

yönde etkilemiştir. Bu olumsuzlukları önlemek isteyen hükümet, savaş durumuna bakmadan cephe gerisinde üretime katkısı olanların askerliklerini tecil etmiştir.⁸⁰

Daha önce çıkarılmış olan Mükellefiyet-i Ziraiye yasasına işlerlik kazandırmak için yeni bir “nizamname” yayımlanmıştır. Buna göre, her mahalde en büyük mülki memurun başkanlığında askerlik şubesi başkanı, ziraat fen memuru, jandarma kumandanı ile heyetçe seçilen iki üyenin de katılmasıyla birer “mükellefiyeti ziraiye heyeti” nin oluşturulması ve bu heyetin haftada bir kez toplanıp, tarımsal sorunları kendi aralarında görüşmesi karara bağlanmıştı. Savaş nedeniyle erkeklerin silah altına alınması ve Tekalif-i Milliye komisyonlarının da askeri nakliyat sağlamak için halkın elindeki hayvanların bir kısmını toplamış olması da, ziraatı olumsuz etkilemişti.⁸¹

Bu durum, Konya Milletvekili Vehbi Bey tarafından 5 Temmuz 1920 tarihli TBMM gizli oturumunda yapılan konuşmada; “... Köylü yedi senedir, yetmiş senedir kasaba eşrafi namına öle öle usanmış, canı boğazına gelmiş, onlar, dostlar gazi, biz şehit düsturunun aleyhinde. Bu kerede biz gazi, kasaba eşrafi şehit olsun diyorlar. Binaenaleyh cephede yalnız köylüler değil, fakara takımı değil; eşraf ve ulema ve bizler bulunmalıyız fedakarlık umumi olmalı. O vakit hiç kimse işten, fedakarlıktan kaçmaz” demiştir.⁸² Bu sıkıntılara ulaşım güçlüğü, ve pazarlama zorlularını da ekleyebiliriz. Öyle ki, Millî Mücadele Türkiye’inde, Afyonkarahisar ile Antalya arasında bir okka buğdayın ücreti nakliyesi için, yedi buçuktan on iki buçuk kuruşa kadar ücret alınmaktaydı. Bu konu ile ilgili olarak, TBMM’de yapılan 4 Şubat 1922 tarihli gizli toplantıda; “ ... Ulaşım güçlüğü nedeniyle iç bölgelerden ürün getirilememesi, kıyı bölgelerinin sık sık açlık tehlikesiyle karşılaşmasına neden olmaktadır. Bugün Zonguldak’ta yirmi beş liraya bir çuval un satılıyor. Ordu, Rize, Giresun hatta Bartın aynı haldedir. Fevkalâde pahalı fiyatlarla zahire alıyorlar. Keza Adana İzmit’e kadar bütün Karadeniz ve bütün Anadolu muntikasındaki yerlerde açlık var. Gümrüğü hububata açmamak bu durumu daha da güçleştirmektedir.” 1922 yılında Anadolu’da,

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 11, Ankara, 1958, s. 288-290, 300-309, 317, 336-336 (21 Temmuz 1337 tarih ve 139 No’lu Muafiyeti askeriye vergisi hakkındaki kanun); TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, Ankara, 1959, s. 221-315; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, Ankara, 1959, s. 284-313 (18 Nisan 1338 tarih ve 223 No’lu Mükellefiyeti nakliye-i askeriye kanunu); TBMM Zabıt Ceridesi, C. 8, Ankara, 1945, s. 1193-1195 (22 Nisan 1340 tarih ve 503 No’lu Mükellefiyeti nakliye-i askeriye kanununa müzeyyel kanun); TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s. 465-517 (2 Mayıs 1338 tarih ve 228 No’lu Müecceliyeti askeriye vergisi hakkındaki kanun).

⁸¹ İ. Güneş, Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı, s. 309-310.

⁸² A. E. Yaman, Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi, s. 42.

en güçlü tarımsal ürün alıcısı hükümet olmuştur. TBMM’de yapılan 4 Şubat 1922 tarihli gizli toplantıda Konya Milletvekili Hacı Bekir Efendi devamla “... *Efendiler, bugün Anadolu’nun içinde zahire mubayaa edecek müşteri namına Hükümetten başka bir fert yoktur, ancak müşteri hükümettir, bayi millettir. Başka bir müşteri varsa buyursunlar gösterebilirler; yoktur. Olmadığı halde Hükümet bugün Konya ve Akşehir’den buğdayın kilosunu beş kuruştan alırsa, Aziziye’den ve saireden dört kuruşa alırsa, Ankara’dan sekiz, dokuz kuruşa alırsa bunun neresinde adalet olur ve kim çıkarır? İktisat ve Maliye Vekili Beylerden soruyorum. Acaba buğdayı çiftçi kaç mal etmiştir. Kaça satıyor? Bir insan dünyada ancak ticareti için çalışır, zararına kimse bir iş yapmaz. Ancak başka bir iş bulamayıp, yevmiyesi kırk paraya boğazı tokluğuna mecburî çalışan adamlardır, ki işte çiftçilik edenler bunlardır. Tabi yüzde yirmiden fazla ziraat da olmaz, hiç de ekmez.”⁸³*

Gerçekten de giderlerinin çokluğu nedeniyle, köylü her yıl zarar ederek, borçlanmış ve sonuçta toprağını işleyemez duruma gelmiştir. Bu durumda ulaşım gideri, üretim giderinin iki katına yaklaşmış, hükümet bazı bölgelerdeki üretimi korumak amacıyla farklı ücret politikası uygulamış, bu durum eleştirilere sebep olmuştur. Bölgesel üretim miktarı ve ulaşım giderleri tarımsal ürün fiyatını belirlemekte başlıca etken olmuştur. Örneğin; Ocak 1921 de Trabzon’da arpa 15 kuruş, buğday 20 kuruş, pirinç 55 kuruş, zeytin 80 kuruşken; Samsun’da arpa 10, buğday 11-13, pirinç 45-55, zeytin 55 kuruştan satılmıştır. Aynı tarihte Trabzon’da koyun etinin okkası 60, öküz etinin okkası 55 kuruşken; Erzurum’da koyun eti 45, öküz eti 35 kuruştan satılmıştır. 1921 Haziran’ında, İstanbul piyasasında ise, buğday 12,5 kuruş, arpa 7 kuruştan satılmıştır. Bölgesel özellikler yanında, ithalat yapılıp yapılmaması da fiyatların yükselip, düşmesine neden olmuştur.⁸⁴ Halkın bu güç durumundan yararlanmak isteyen Millî Mücadele karşıtları; “Askerlik yoktur, silâhınızı terk ediniz, artık ölmeyiniz.” şeklinde propaganda yapmışlardır.⁸⁵ Buna ilaveten TBMM’nin ağnam vergisini artıracaklarını, iddia ederek, kargaşa yaratmaya çalışmışlardır. Bu propagandanın etkisi ile uzunca bir süre seferberlik ilan edilememiş, çıkarılan bir kanunla ağnam vergisinin eskisi gibi alınacağı duyurulmuştur. Yani TBMM, isyanları bastırmadan, mevcut

⁸³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 683, 685.

⁸⁴ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 44-45.

⁸⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, s. 431.

vergilerin oranlarını artırmaktan, yeni tarımsal vergiler koymaktan kaçınmıştır.⁸⁶

1. 2. 3. Kapitülasyonlar

Kapitülasyon kelimesi, “ferman” anlamına gelen Lâtince “capitula” kelimesinden alınmıştır. Yaygın anlamıyla, Doğu ve Yakındoğu ülkelerinin tek taraflı olarak Avrupa ve Amerika ülkelerine tanıdıkları imtiyazlar, “kapitülasyon” olarak tanınmaktadır. XIX. Yüzyıl da uluslararası ilişkilerde söz sahibi olan devletler, ekonomik güçlerini sahip oldukları sömürgelerinden almışlardır. Bu devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkların kökeninde çoğu zaman sömürgelerin paylaşılmasından doğan sorunlar yer almıştır. I. Dünya Savaşı’nın patlamasını doğuran olayların ve savaş sonunda Türkiye’nin paylaşılmasına yol açan eylem ve antlaşmaların kökeninde de sömürge imparatorluklarının yeni sömürgeler edinme istekleri yer almıştır. Sömürge imparatorluklarının XX. yüzyıl başlarında ulaştıkları yayılma sınırları şu şekildeydi: İngiliz İmparatorluğu, İngiltere ile birlikte Mısır, Sudan, Afrika’nın doğu yarısı, Hindistan, Seylan, Güney Doğu Asya, Yeni Zelanda, Avustralya, ve Kanada’yı içine alan, kendi ülkesinin 104 katı büyüklüğünde bir sömürge ağına sahip olmuştur. Fransa; Kendi sınırlarının 20 katı büyüklüğündeki, Fas, Cezayir, Tunus, Güney Afrika ve Çin Hindi’ni topraklarına katmıştı. Almanya; Afrika ve Uzak Doğu’da önemli topraklar almış; Belçika, Orta Afrika’ya sahip olmuştur. Hollanda, Cava, Sumatra, Borneo, Yeni Gine ve Selebes adalarıyla büyük bir imparatorluk görünümündeydi. Rusya daha çok Uralların doğusuna doğru bir genişleme izlemiş, Japon Denizine kadar Sibiry’a’yı ele geçirmişti.⁸⁷ Osmanlı Devleti ise kuruluştan itibaren, mali sistemini, merkezi hazine, tımar alanları ve padişah hazinesinin oluşturduğu bir sacayağı üzerine oturmuştu. Sistemin iyi çalışabilmesi için ise bu üç öge arasında hassas bir denge oluşturulmuştu.⁸⁸ Osmanlı Devleti’nin klâsik mali sistem ve dengesi, çeşitli sarsıntı ve yıpranmalara rağmen XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar ayakta kalabilmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması ile birlikte Osmanlı mali sistemindeki aksaklıkta belirgin biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸⁹

Osmanlı Devleti’ni ortak sömürge durumuna sokan araç kapitülasyonlar olmuş

⁸⁶ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 46.

⁸⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, s. 49-53.

⁸⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. YY’dan Tanzimata Mali Tarih)*, İstanbul, 1986, s. 28.

⁸⁹ Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 32.

ve ülke pazarları Avrupa mallarının istilasına uğramıştı.⁹⁰ 1740 yılından başlamak üzere, Osmanlı'ya ihraç edilen ve Osmanlı'dan ithal edilen, Bu ülke üzerinden transit olarak geçen tüm mallar, değerleri üzerinden konulmuş olan %3,0 oranında bir gümrük vergisine tâbi tutulmuştu. Bu vergi oranı yaklaşık yüz yıl boyunca değişmemişti. Ancak 1838'de İngiltere ile imzalanan 17 Ağustos 1838 tarihli Ticaret Antlaşması ve 26 Kasım 1838 tarihinde Fransa ile imzalanan Ticaret Antlaşması'yla kapitülasyonlar konusunda, Osmanlı ekonomisini günden güne çökerten yeni bir dönem başlamıştır.⁹¹ Hatta 1861'de Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya ile, 1862'de Danimarka, Alman Gümrük Birliği, Hansa kentleriyle Hollanda, İsveç, Norveç, Rusya, İzlanda, ABD ve Avusturya-Macaristan ile antlaşmalar imzalanmıştır.⁹²

Buna rağmen Osmanlı Hükümeti, ticaret alanında köklü sayılmayacak tedbirler almış, ancak, özellikle dış ticarete kapitülasyon ayrıcalıklarından faydalanan devletlerin tüccarlarıyla Osmanlı tüccarlarının rekabeti mümkün olmamıştır. Bu yüzden Osmanlı tüccarlarından bir çoğu ayrıcalıklardan faydalanabilmek için yabancı tüccarların himayesine girmiştir.⁹³ Avrupa devletleri yakındıkları ticaret yasakları, yüksek ihracat gümrükleri, tezkere usulü, yed-i vahit (tekel) usulü ve iç gümrük uygulamasından 1838 antlaşmasıyla tamamen kurtulmuşlardır.⁹⁴ Buna ilaveten kapitülasyonlar, yabancı sermayenin en elverişli koşullarla Osmanlı Devleti'ne girmesi için gerekli ortamı da hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nde geniş yatırım imkanları olduğunu gören Avrupalı

⁹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara, 1988, s. 162.

⁹¹ Yahya. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 1994, s. 66.

⁹² A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Ankara, 1979, s. 71.

⁹³ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 163.

⁹⁴ *Ticaret yasakları*; Osmanlı Devleti, pamuk, ipek, ve bakır gibi ham maddelerle hububatın, iç piyasada yokluğu görülünce dışarıya satılmasını yasaklayabiliyordu. Oysa, Avrupa ülkeleri, bu sırada hızla artan üretimlerini besleyecek ham madde bulmak zorundaydılar. Osmanlı Devleti tarafından zaman zaman bu maddelere konulan ihracat yasakları, işlerine gelmiyordu. *Yüksek ihracat gümrükleri*; İthalât gümrüklerinin kapitülasyon antlaşmalarıyla dondurulmuş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti, dışarıya sattığı mallara yüksek gümrükler koyabiliyordu. Örneğin yapağıdan ve Bursa ipeğinden % 5'ten % 21'e kadar, diğer mallardan da ortalama % 10'dan % 15'e kadar ihracat vergisi alınıyordu. Hububat ve zeytinyağından ise, bunların satışına izin verildiği zaman alınan ihraç gümrüğü % 33'e kadar yükseliyordu. *Tezkere usulü*; Yabancı tüccarların Osmanlı Devleti'nde yerli ürün alıp satabilmeleri için devletten bir ruhsat almaları gerekiyordu. Avrupalılar bu ruhsatı alırken ödedikleri paradan ve çektikleri güçlükten kurtulmak istiyorlardı. Yed-i Vahit (tekel) usulü; Osmanlı Devleti bazı malların gerek alımını, gerekse satımını tekel altında tutuyordu; böylece bunlarda fiyat düşmeleri ya da fiyat artışları olmasını önliyordu. 1838'de bu uygulama kaldırılmıştır. *İç gümrükler*; Osmanlı Devleti'ndeki iç gümrükler, Avrupa mallarına da uygulanıyordu. Avrupalılar bunlardan bağımsızlık kazanmak, malların Osmanlı pazarının her yanında aynı fiyatla satılmasını sağlamak istiyorlardı. Osmanlı Devleti'nin dış piyasada para eden ham maddeleri ve tarım ürünleri yok pahasına dışarıya çıkarmak istiyorlardı.⁹⁴ 1838 sözleşmesi, Osmanlı vergileri ve yasaları karşısında yabancılara, Osmanlı vatandaşlarına göre sayısız ayrıcalıklar tanıyan ikili bir yapıyı kurmuş oluyordu. Y. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 66-67.

sermayedarlar kendi aralarında kurdukları şirketlerle ulaştırma, bankacılık, sanayi, madencilik, kamu hizmetleri ve tarım alanlarında yatırımlar yapmağa başlamışlardır. Hem sermaye kıtlığı, hem de kapitülasyonların yabancılara sağladığı ayrıcalıklarla boy ölçüşemedikleri için, yerli müteşebbisler ya ortadan çekilmek, ya da yabancılarla işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda demiryolları, limanlar, elektrik, havagazı ve su işletmeleri, Avrupalılar tarafından kurulup işletilmeye, madenler ve fabrikalar Avrupa şirketlerince çalıştırılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, kapitülasyonlardan kurtulmak için çeşitli çabalara girişmiş ise de, olumlu bir sonuç alamamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından iki ay sonra, Osmanlı Devleti henüz savaşa katılmamışken, savaşın doğurduğu fırsattan yararlanılarak 27 Eylül 1914 günü kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilmiştir. Fakat kapitülasyonların kaldırılmasına ilk karşı koyan devlet, bir ay sonra kendi yanında savaşa katıldığımız Almanya olmuştur.⁹⁵

1. 2. 4. Dış Ticaret

Sanayi inkılabıyla Avrupa ülkelerinin çehresini değiştiren gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin başında, İngiltere'nin kısa zamanda çok büyük ekonomik ve siyasal güce ulaşması olmuştur. İngiltere, dünyanın en güçlü üreticisi, en büyük ihracat ve ithalatçısı, tek yatırımcı ve rakipsiz taşımacı durumuna gelmiştir.⁹⁶ XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Osmanlı'nın mamul madde ihtiyacını karşılayan, Fransa, Avusturya ve İsveç artık İngiltere'nin ucuz ihraç malları ile rekabet edemedikleri için İngiltere Osmanlı pazarında hemen hemen tek başına kalmıştı.⁹⁷ Avrupa Devletleri kendi sanayilerini, özellikle İngiliz mamullerinin rekabetinden koruyabilmek için bazı tedbirler almışlardı. Böylece Avrupa'da sıkışan İngiltere kendisine en uygun Pazar olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür. Özellikle İngiltere ile imzalanan 1838 ticaret anlaşmasının,⁹⁸ Osmanlı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisi XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren açıkça görülmeye başlamıştır. Başta İngiliz malları olmak üzere yabancı mallar Osmanlı pazarını istila etmiştir. Yabancı rekabeti karşısında Osmanlı sanayi üretimi gerilemiş, hammadde ve ara malları daha fazla para veren Avrupalı

⁹⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 59.

⁹⁶ İ. Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 317.

⁹⁷ O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 25.

⁹⁸ 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mübahat Küttükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri -I (1580-1838)*, Ankara, 1974, s. 92-117.

tüccarlara satıldığından bu maddelerin fiyatları artmıştır.⁹⁹ Bütün bunların yanında emperyalist ülkelerin kendi gereksinimlerini karşılamak için bazı ürünlerin üretilmesini teşvik etmeleri sonucu Osmanlı yalnız üretim sürecinde değil, bu ürünlerin pazarlanması aşamasında da Avrupa'ya bağlanmış oldu.¹⁰⁰

Avrupalı büyük devletler kapitülasyonlarla hareket sahasını daralttıkları Osmanlı'ya ihracatlarını sürekli artırmışlardır. 1838'de İngiltere ve 1861'de Fransa ile imzalamış olduğu ticaret anlaşmalarıyla,¹⁰¹ bu eğilim daha da güçlenmişti.¹⁰² Böylece Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci başlamış ve Avrupa ile yapılan ticaret daha fazla gelişme göstermiş, bunun sonucunda Osmanlı kapalı ekonomisi çözülmüştür. Buna rağmen her bölgenin Avrupa sistemine katılması aynı anda gerçekleşmemiş ve devletin bazı bölgeleri bir müddet daha batı ekonomik boyunduruğunun dışında kalmıştı.¹⁰³

Ekonomideki bu olumsuz gelişmelere iç ve dış politika da yaşanan olumsuzluklar da eklenince, devlet bütçesindeki açıklar her geçen gün katlanarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bütçe açıklarını daha farklı yollarla finanse etmeyi düşünmeyip, neredeyse sadece dış borçlanma ile kapatmak istemesi ilginçtir. XIX. yüzyılda iç borçlanma özellikle de uzun vadeli iç borçlanma ciddi bir seçenek değildi, çünkü içerideki mali piyasaların büyüklüğü, devletin borçlanma gereksinimlerini karşılamaktan çok uzaktı. Bu durumda kağıt para ve dış borçlanma olmak üzere iki seçenek kalmıştı.¹⁰⁴ Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin Avrupa piyasalarına uzun vadeyle tahvil satarak, mali sorunları ertelemek kolay bir çözüm gelmiştir. Kısaca o dönemde uzun vadeli dış borçlanmanın cazip olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa sermayesinin, kapitülasyonlar ayrıcalığından yararlanarak Osmanlı ülkesine girmesi sonucu, 1854 yılında dış borçlanmalara başlanılmış ve 1874 yılına kadar 15 ayrı dış borçlanma yapılmıştı. 24 Ağustos 1854'te 5.500.000 Osmanlı lirası tutarındaki ilk

⁹⁹ R. Önsoy, *Osmanlı Borçları*, s. 11-12.

¹⁰⁰ O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 60.

¹⁰¹ Fransa ile yapılan, "1861 Ticaret Antlaşması" için bkz. Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-2*, İstanbul, 1975, s. 691-696.

¹⁰² Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982, s. 20.

¹⁰³ Donald Quartaert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara, 1987, s. 18.

¹⁰⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 232.

borçlanma gerçekleşmişti. İlk anda 3.300.000 liralık kısmı kullanılacak olan bu borçlanmada faiz % 6 ve ödeme süresi 33 yıl olarak tespit edilmişti.¹⁰⁵

75 milyon frank tahvil satılmasına rağmen faizler çok yüksek olduğu için bu krediden devletin eline sadece 60 milyon geçmişti.¹⁰⁶ 1856'da ilan edilen "Islahat Fermanı"nın da garanti edilen reformları gerçekleştirmek amacıyla borçlanma siyasetine hız verilmiştir.¹⁰⁷ 1854-1865 yılları arasındaki 11 yıllık dönemde toplam 40.470.000 liralık borçlanmaya gidildiğine göre,¹⁰⁸ her şeye rağmen 1865'e kadar alınan borçların normal düzeyde seyrettiği söylenebilir. Fakat alınan borçlar yatırıma dönüştürülememiş, Osmanlı borçları ülkenin kaynaklarını yabancılara aktarmanın bir aracı olmuştur. Bu arada borçlanmayı kolaylaştıran bir etken de 4 Şubat 1863'te Osmanlı Bankası'nın kurulması olmuştur.¹⁰⁹

Bu tarihten itibaren borçlarda önemli artışlar olmuş,ve 1865-1874 yılları arasında 204.460.000 lira borç alınmıştır.¹¹⁰ Bu dönemde alınan borç önceki döneme göre % 400'ün üzerinde artmıştır. Üstelik tahvillerin satış fiyatı düşük olduğundan ele geçen para daha da azalmıştır. Osmanlı Hükümeti 6 Ekim 1875'de dış borçların ancak yarısını ödeyebileceğini ilan etmiştir.¹¹¹ Aslında 1865'den itibaren Osmanlı Devleti borçlarını ödemede sıkıntı çekmeye başlamış, Osmanlı Bankası'nın devreye girmesi iflası önlemiştir.¹¹² Ne var ki borç taksitlerini ödeyebilmek için yeni borç alma noktasına geldikten sonra, iflasın kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1875 yılı gelirleri, aynı yıl ödenecek borçlarına yetmediği için ödemeleri durdurmak zorunda kalmıştır. Böylece 1876'dan Muharrem Kararnamesi'nin uygulanmaya başlamasına kadar Osmanlı'dan alacaklı olanlar bütün girişimlerine rağmen alacaklarının ödenmesi konusunda bir sonuç alamamışlardır.¹¹³

¹⁰⁵ R. Önsoy, *Osmanlı Borçları*, s. 45.

¹⁰⁶ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, s. 82-83.

¹⁰⁷ Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)", *Millî Kültür*, C. 2, S. 1, Ankara, 1990, s. 28.

¹⁰⁸ R. Önsoy, *Osmanlı Borçları*, s. 100.

¹⁰⁹ Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve Osmanlı ekonomisindeki etkinliği için bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 83 ve devamı.

¹¹⁰ R. Önsoy, *Osmanlı Borçları*, s. 100.

¹¹¹ Donald C. Blaisdel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi "Düyun-u Umumiye"*, İstanbul, 1979, s. 78.

¹¹² İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, 1964, s. 52.

¹¹³ A. Du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara, 1978, s. 206-207, 230-231.

6 Ekim 1875 günü yayımlanan bir kararname ile iflâs durumu resmen açıklanmış ve yabancı elçilere gerekli duyurular yapılmıştır. Görüşmeler sonunda 1881 yılında anlaşmaya varılarak Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. 210.047.778 lira borç tespit edilmiş, ödenmesi gecikmiş olan faizlerin tutarı olan 67.984.295 liranın eklenmesiyle, borcun tamamı 278.082.073 Türk lirasına ulaşmıştır.¹¹⁴ Muharrem kararnamesiyle borç tutarı 116.135.063 liraya indirilmişti. Bu kararname ile kurumlaşan Düyun-u Umumiye İdaresi, kendisine ayrılan gelirlerin yönetimi ve tahsili için Osmanlı Devleti'nin her yerine ulaşan güçlü bir örgüt kurmuştu.¹¹⁵

Kararnamenin yayımlanmasından sonra yapılan dış borçların bazılarına karşılık gösterilen gelirlerin tahsili ile de Düyun-u Umumiye İdaresi görevlendirilmiştir. Böylece, adı geçen idare devlet gelirlerinin % 32 sini yönetme ve tahsil etmeye başlamıştır. Yabancılara verilen ayrıcalıklar, sanayiye olduğu kadar ticareti de olumsuz etkilemiş, sınırlı olan iş alanları yabancıların tekeline girmiştir. Yabancı ticaret sermayesinin Osmanlı Devleti'ne girişi, kısmen de olsa tarımsal kesimi de ticaret sermayesine açmış, kırsal alanlardaki zor yaşam koşulları, halkı şehirlere çekmiş, ithal mallar satan mağazaların sayısı artmıştır.¹¹⁶ Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ilişkin, 1878 yılında başlayan ve 1918 yılına kadar sürdürülen dış ticaret istatistikleri yayımlanmıştır. Söz konusu istatistikler gümrük giriş ve çıkış kayıtlarını

¹¹⁴ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin felâketle neticelenmesi, Osmanlı Devleti'nden alacağı olan yabancıları da endişeye düşürmüştü. Alacaklılar Berlin Kongresi'nde endişelerini dile getirerek, Rusların istediği savaş tazminatının ödenmesi durumunda, Osmanlı Devleti'ndeki, Avrupa mali menfaatlerinin zedeleneceğini iddia etmişlerdi. Bu sebeple borçlar meselesini görüşmek üzere devletler arası bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. Böylece Düyunu Umumiye idaresinin kurulmasıyla ilgili ilk adım atılmış oldu. E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara, 1988, s. 426, 428.

¹¹⁵ Osmanlı Devleti tarafından 6 Ekim 1875 günü yayımlanan bir kararname ile iflâs durumu resmen açıklanmış ve yabancı elçilere gerekli duyurular yapılmıştı. Kararnameye göre, bütün iç ve dış borçların faiz ve borç ödemeleri 5 yıl için yarıya indirilmişti. Altı ay sonra dış borç taksitlerinin ödenmesi tümüyle durdurularak, beş yıl süreyle hiçbir ödeme yapılmamış ve bu durumu uluslararası birçok tartışmalara yol açmıştı. Osmanlı borçları konusunda alacaklı İngiliz, Fransız, Avusturya ve İtalya temsilcileriyle 1880 yılında yapılan uzun görüşmeler anlaşma ile sonuçlanmış ve anlaşma bir kararname şeklinde 20.12.1881 günü yayımlanmıştır. Yayın günü eski takvimle 28 Muharrem 1299 tarihine rastladığından, kararname malî tarihimizde "Muharrem Kararnamesi" şeklinde adlandırılmıştır. Muharrem Kararnamesi hükümleri gereğince kurulan örgüt halk arasında ve maliye tarihimizde kısaca "Düyunu Umumiye İdaresi" olarak anılmaktadır. Bütün örgüt, bir genel müdürün yönetimi altında bulunan İstanbul'daki İdare Merkezi ne bağlanmıştı. Hesap ve yönetim işleri düzgün olmasına rağmen, yönetim giderleri son derece kabarıktı ve bu giderler ayrılan gelirlerden karşılandığından Osmanlı ekonomisi için ağır bir yük olmaktaydı. Maliye Nezareti'ne bağlı memur sayısı 5000 dolayındayken, Düyun-u Umumiye İdaresi'nde çalışan personel sayısı 8000'e ulaşmıştır. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 122-125; Ayrıca bkz. Bedri Gürsoy, "Muharrem Kararnamesi'nin 100. Yılı", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, s. 219-303.

¹¹⁶ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 47.

esas almıştır. Yayımlanan istatistiklerde 1878-1907 dönemi sistematik bir eşya ve mal sınıflandırılması yapılmamış, 1907-1909 yıllarında 26 bölümde toplanan 554 eşya ve mal, 1910 yılından sonra ise 28 bölümde toplanan 441 eşya ve mal üzerinden sınıflandırma yapılmıştır.

1919 yılındaki dış ticaretimizin genel yapısını ve Anadolu'nun Millî Mücadele'ye ekonomik ve malî yönden katkıda bulunabilme açısından incelendiğinde, Anadolu'nun ihracatı tarım ürünleri, yiyecek maddeleri ile sanayi ham maddelerinden oluşmaktaydı. İthalâtın büyük bir kısmı da yiyecek maddeleri ile sanayi ham maddelerini kapsamaktaydı. Bu nedenle, Anadolu tarım ülkesi olduğu halde, tarımdan döviz kazancı sağlayamamıştır. 1919 yılı Mayısında, damga, tuz tekeli, alkollü içki vergileri, bazı vilâyetlerin gümrük vergileri, deniz ve kara avı ruhsat tezkeresi gelirleri, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kontrolü altındaydı. Bu durum Millî Mücadele'yi finansman yönünden etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur.¹¹⁷

Öte yandan, hayati önem taşıyan İstanbul ve İzmir limanları, 1922'nin son aylarına kadar Ankara Hükümeti'nin kontrolü dışında kalmıştı. Ankara'nın kontrolündeki, Trabzon, Samsun, İnebolu gibi Karadeniz ve Antalya, Mersin gibi limanlardan yapılan ithalatın hacmi de çok sınırlı kalmıştır. Bu sınırlı ithalat ise çok büyük ölçüde askerî ihtiyaçları ve savaş koşullarının zorladığı beslenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yapılmıştır.¹¹⁸ TBMM hükümeti, kontrolü altındaki limanlarda vergileri artırma yoluna giderek,¹¹⁹ gümrük depolarında bir haftadan fazla bekleyen mallardan alınan Ardiye Resmini (depo vergisi) on kat artırmıştır. Bunun yanında usulsüzlük cezalarını 5 katına çıkarmış,¹²⁰ gerekli görüldüğü dönemlerde de gümrük vergisi muafiyetleri uygulanmıştır.¹²¹ Buna rağmen dış ticaret açığı Millî Mücadele boyunca artarak devam etmiştir. Rus yardımları yoluyla sağlanan silâh,

¹¹⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 74-75, 126-127.

¹¹⁸ Y. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 160.

¹¹⁹ 22 Temmuz 1336 (1920) tarih ve 96 No'lu "Memleketimize vürut edecek eşyanın gümrük resmine tabi tutulması hakkında kararname". *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*, Maliye Bakanlığı, Ankara, 1994, s. 343; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 396-407 (28 Temmuz 1336 (1920) tarih ve 8 No'lu Gümrük resminin beş misline iblâğına dair kanun).

¹²⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, Ankara, 1961, s. 159-262 (17 Nisan 1338 (1922) tarih ve 222 No'lu cezayı naktilerin iblâğına dair kanun).

¹²¹ 29 Temmuz 1337 (1921) tarih ve 1073 No'lu "Türkiye dahilinde otomobil ve kamyon işletmesi ve nakliyatı Umumiyyeye mahsus otomobil ve kamyonlar levazımının gümrük resminden muafiyeti hakkında nizamname". *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 345; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 29, s. 197-202, 242 (16 Nisan 1339 (1923) tarih ve 336 No'lu İhtiyacı umumiye için celb olunacak madeni boruların gümrük resminden muafiyeti hakkında kanun).

cephane, teçhizat ve para yardımlarıyla, dış finansman ihtiyacı bir dereceye kadar giderilmeğe çalışılmıştır.¹²²

Savaş nedeni ile ülkede, üretim planlaması yapılamamış, eldeki bütün imkanlar orduya ve iç güvenliğin sağlanmasına yöneltmiştir. Ülke ekonomisinin tarımsal nitelik göstermesi nedeniyle, Millî Mücadele'nin finansmanı için tarımsal girdilerden olabildiğince yararlanılmıştır.¹²³ Dış ticaret dengesinin bozuk olması dış ticaretin gelişmesini engellemiştir. Bunu önlemek için ihracatın kolaylaştırılması, tüccarın özendirilmesi, iç pazarın yabancılara karşı korunması öngörülmüştür. Buna ilaveten ihracatın gelişmesini engelleyen unsurlar arasında ulaşım, ulaşım fiyatları, güvenlik, gümrük politikası ve üretim maliyetinin yüksekliği nedeniyle Avrupa ile rekabet etmek bir yana, bir yöreden diğerine mal dahi taşınamamıştır.¹²⁴

Tarımsal nitelik gösteren Anadolu ticareti, TBMM Hükümeti'nin denetiminde ve ordu gereksinimlerinin karşılanması en büyük ticari girişim olmuştur. Ordu gereksinimlerini karşılama da yeterli olunamadığı alanlarda tüccarlarla temasa geçilmiştir.¹²⁵ Uygulamada, ithalatı yapılacak olan malların listesi tüccara verilmekte, ithalatı gerçekleştirdiği takdirde, daha önce açık eksiltme ile belirlenen komisyonu almaktaydı. Çoğu zaman tüccar malı peşin aldığı halde, hükümet mali darlık nedeniyle tüccara olan borcunu zamanında ödeyemediğinden, tüccarların bir kısmı iflasa sürüklenmişlerdir. Sermayenin sınırlılığı nedeniyle tüccarlar, ticaret grupları oluşturarak, Müdafaa-i Milliye Vekaleti ile müteahhitlik sözleşmeleri yapmışlardır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda iç borçlanmaya gitmiş olması da, tüccarı olumsuz etkilemiş ve bunalım içine sokmuştur. Konu ile ilgili olarak Kazım Paşa Heyeti Temsiliye'de yaptığı konuşmada; *"Birçok yerde rast geldim, bütün zenginlerin elinde, senadat mazbatalar, sened-i mahsusalar doludur. Hayvanı, malı her şeyi alınmış, Hükümet, verilmesi için emir veriyor. Fakat, para yok. Birçok zengin tüccar iflasın eşiğine geldi."*¹²⁶ demiştir. Bunun yanında, bir çok yabancı firma Türk ortaklarla, ya da Türk memurlarla birlikte çalışarak, özel ayrıcalıklardan yararlanmak

¹²² A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 81.

¹²³ A. E. Yaman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Dergisi*, s. 422.

¹²⁴ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II. s. 745-747.

¹²⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I, s. 191, C. II. s. 685; Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 2001, s. 148.

¹²⁶ Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, 1989, s. 117.

suretiyle, büyük kazançlar elde etmişlerdir. Diğer taraftan, İstanbul, İzmir gibi büyük tüketim merkezlerinin ve ihraç ürünlerinde büyük payı olan Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinin işgal altında bulunması, tarım ülkesi olan Anadolu'nun ihraç imkanlarını kısıtlayıp, sadece Anadolu'nun düşman işgali dışındaki yerlerinden fındık, tiftik ve yapağının, ihracı gerçekleştirilerek, karşılığında savaş malzemesi ithal edilebilmiştir.¹²⁷ Bu arada, Suriye'ye tahıl, sebze, yağ ve bahçe ürünleri,¹²⁸ Sovyetler Birliği'ne buğday, yulaf ve saman ihracatı yapılarak, dış ticaret açığının büyümemesine çalışılmıştır.¹²⁹ Bununla beraber, bu ürünlerin ihracatı da, ayrıcalıkların söz konusu olması ve üretimin düşmesi nedeniyle azalmıştır. Örneğin, tiftik savaş öncesinde 60.000 balya olarak ihraç edilirken, bu oran 20.000-25.000 balya'ya gerilemiştir. Ülkede bol miktarda yün ve yapağı olmasına rağmen işlenerek ihraç edilememiş, ihracatın temelini oluşturan tarım ve hayvancılık ise felâkete uğramıştır.¹³⁰

1921 yılında Antalya, Trabzon, Samsun ve Erzurum'dan, on aylık süre içinde 9.317.822 liralık ihracat yapılmış, 2 milyon lira açık verilmiştir. 1923 Türkiye'sinin ithalatı 144 milyon, ihracatı ise 84 milyon lira olmuştur. Yani, 60 milyon liralık bir dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Kuşkusuz bunda, ithalatın serbest olması önemli rol oynamıştır. Bu rakamlar 1924 yılında ithalat 193 milyon, ihracat 158 milyon lira olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı 35 milyona düşmüştür.¹³¹ Tüccarın dış bağlantılar kuramaması nedeniyle bu sorunu aşmak isteyen TBMM hükümeti büyük çaba harcamıştır. Bu konu ile ilgili olarak, Bulgaristan Çiftçi Fırkasıyla, ABD tüccarlarıyla, Ankara'ya gelen İtalya temsilcisi ile, Fransa ve Sovyet Rusya temsilcileri ile görüşmeler yapılarak ticari ilişki imkanları araştırılmıştır. Bu ilişkilerden Türk sermayesine zarar gelmemesi için özen gösterilmiş, rekabetten çekinilmiştir. Millî Mücadele boyunca ülke, iktisadi ve mali büyük bir buhran içine girmiş, özellikle İstanbul'un buhrandan ne şekilde kurtulacağı merak konusu olmuştur. Konuyla ilgili olarak Dahiliye Vekili Ferit Bey; *"İktisadi kalkınmanın yolu, bir madde mevcut ve gerekli ise imal etmek gerekir."*¹³² demiştir. Fakat Türk tüccarları ve sanayicileri, kendilerini günden güne tehdit etmekte olan bu durum karşısında yabancı ve çaresiz kalmışlardır. Örgütlenerek

¹²⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 80.

¹²⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, s. 47.

¹²⁹ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 50.

¹³⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 62, 745.

¹³¹ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 51.

¹³² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 90-91, 344.

dayanışma içine girmeleri, birbirlerini korumaları gerekirken; ülkenin genel savaş ve ateşkes yıllarında spekülasyon ticaretiyle servet edinmiş olan birçokları, eski alışkanlıklarını sürdürme çabası içine girmişlerdir. Kazançlarını artırmak için Anadolu'ya geçen tüccarlar, az miktardaki sermayenin iyi kullanılması ile ilgili olarak Anadolu basını tarafından sürekli olarak uyarılmıştır.¹³³

4 Şubat 1922 tarihinde TBMM'de yapılan gizli toplantıda, Türk Ekonomisinin çökmemesi için, ihracatın kolay gerçekleşmesi ve ihracat işleriyle uğraşan tüccarların özendirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.¹³⁴ TBMM'nin 13 Şubat 1922 tarihli toplantısında söz alan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'de aynı doğrultuda bir konuşma yapmıştır.¹³⁵ Hükümet ise, ticarete gümrük vergilerini yükselterek, hem ithalatı önlemeye çalışmış, hem de iç pazarın korunmasını sağlamıştır. Bu konu ile ilgili olarak Suriye ile TBMM arasında 10 Haziran 1922'de gümrük itilâf nemesi imzalanmıştır.¹³⁶ Buna ilaveten TBMM Hükümeti, kaynak sıkıntısı sebebiyle, harcamaları dikkatli yapmaya çalışmış, buna rağmen paranın ülkede kalması için, dışarıdan 5 liraya alınan kaputu, içeride 11 liraya almıştır. Buna rağmen gerektiğinde, bazı tüccar ve işadamları, ordu ihtiyaçlarını karşılamak için her türlü tehlikeye atılarak, İstanbul ve yurt dışından mal getirmişlerdir.¹³⁷ Bu tüccarlardan Erzurumlu Nafiz Bey, satın alma komisyonu aracılığıyla İtalyanlardan iki keşif uçağı ile bir telsiz istasyonu satın alarak orduya bağışlamıştır.¹³⁸ Öte yandan, TBMM Hükümeti'nin her türlü üretim kaynaklarına el atmış olması, iskele ve limanların işgal edilmesi ya da kontrol altında bulundurulduğu, ülke içinde yürütülen gümrük politikası, tüccarın para ve mal güvenliğinin bulunmayışı ülke ekonomisini sarsmış, olağanüstü koşullar altında çekilen mal darlığı, halkın yaşam seviyesini daha da düşürmüştür.¹³⁹ Bu aşınmaları telafi etmek ve gelir artırıcı önlemler almak için TBMM Hükümeti Osmanlı Devleti döneminde

¹³³ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 51.

¹³⁴ TBMM'nin 4 Şubat 1922 tarihli toplantısında söz alan Antalya Milletvekili Rasih Efendi; "Ülke içindeki mal sevkıyatında gümrük uygulanması, açlık tehlikesine yol açtığı gibi, iç pazarın yabancılara kaptırılmasına neden olmaktadır. Bugün aynı tedbir neticesinde hububatı toprağın altında çürüteceğiz" demiştir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, s. 687.

¹³⁵ TBMM'nin 13 Şubat 1922 tarihli toplantısında söz alan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey; "Uygulanan gümrüğün çok yüksek olması, iç pazarı koruyalım derken kaçakçılığa neden olmakta, bu da gümrük vergisi kayıplarına yol açmaktadır" demiştir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, s. 757.

¹³⁶ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. III, İstanbul, 1999, s. 415.

¹³⁷ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 53.

¹³⁸ Süreyya H. Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s. 601.

¹³⁹ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 57; İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 308-309.

çıkarılan, Nisan 1918 tarihli gümrük kanununu yeniden düzenlemiştir.¹⁴⁰

Milli Mücadele'nin kazanılmasıyla birlikte, bazı mallara konulmuş olan ithal yasağı, Ocak 1923'te, kaldırılmıştır. Bu mallar ile vergisi 15 kata çıkartılmış olanlar üzerindeki spesifik vergi değerleri katsayısı 12'ye indirilmiştir. 1923 Lozan Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye, sözleşmeyi imzalayan ülkeler karşısında, daha önce 1916 tarifesinin on iki katına yükseltilecek oranları bazı mallarda 1916 tarifesinin 9 katına indirmeyi ve yürürlükteki oranları beş yıl değiştirmemeyi üstlenmişti.. Ancak Türk Lirasının sterlin karşısında % 30'dan daha çok değer kaybetmesi ya da olağan dışı iktisadî kriz durumlarında Türk hükümeti istediği kararları alma hakkını elde etmişti.¹⁴¹

1. 3. Ulaşım Durumu

1. 3. 1. Karayolu Ulaşımı

Yurdumuz tarih boyunca kıtalararası ulaşım yönünden elverişli bir coğrafi duruma sahip olmuştur. Her devirde, ticarî eşya ve yolcu ulaşımı Anadolu'nun İzmir, İskenderun ve Trabzon limanlarına yapılmış ve karayolları ile Anadolu içlerine, İran, Afganistan ve Hindistan'a ulaştırılmıştır.¹⁴²

Osmanlı Devleti'nde karayolları üç ana grupta toplanmaktaydı:

1) İl Merkezini en yakın demiryolu istasyonuna bağlayan 5 metre genişliğindeki yollar.

2) İl Merkezleri arasındaki başlıca kasaba ve limanları bağlayan 4 metre genişliğindeki yollar.

¹⁴⁰ Osmanlı Hükümeti, sonuncusunu 1918 Nisan'ında çıkarttığı gümrük kanunlarıyla, 1916 tarifesindeki maktu değerleri belirli katsayılarla arttırmıştı. Ne var ki, aynı yılın sonlarına doğru İttihatçılar yenilgiyi kabul etmişlerdi. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a giren işgal kuvvetlerinin direktifiyle, yeni İstanbul Hükümeti, Nisan 1918 tarihli gümrük kanununu yürürlükten kaldırmıştı. Böylece 1916 spesifik oranlarına yeniden dönmüş oldu. 1916 tarifesi o yılki fiyatlara göre ortalama % 18'lik bir ad valorem vergiye eş değerde gümrük vergisi tahsilatı sağlamıştı. Halbuki, 1918 vergi tahsilatı, fiyat artışları ve kâğıt paranın değer kaybı nedeniyle, ancak % 5, % 6'lık bir ad valorem vergiye tekabül eden bir düzeyde kalmıştı. Bu nedenle, 1921'de işgal kuvvetlerinin izniyle, savaştan önceki gümrük rejimine, yani % 11'lik ad valorem vergi uygulamasına dönmüştür. Ankara'da toplanan TBMM, çıkardığı ilk kanunlardan biriyle, spesifik vergi değerlerini beş kat artırarak, 1916 tarifesini kendi egemenliği altındaki limanlarda yeniden yürürlüğe koymuştur. Y. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 159.

¹⁴¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 76.

¹⁴² Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, İstanbul, 1997, s. 63.

3) İl içerisindeki kasaba ve köyler arasındaki 3 metre genişliğindeki ilkel yollar.

Osmanlı Devleti'nin 48.900 kilometreyi bulan karayolu ağının, Misak-ı Milli sınırları içinde kalan kısmı yalnızca 9711 kilometreydi.¹⁴³ Bunun 3477 kilometresi ıslaha muhtaç, 3283 kilometresi sürekli bakım isteyen ve 3026 kilometresi yeniden yapımı gerektiren nitelikteydi.¹⁴⁴ 1919 -1920 döneminde Anadolu'da beş ana karayolu vardı:

1. Bağdat Karayolu: Samsun-Amasya-Tokat-Sivas-Harput-Musul.

2. Ereğli (Konya)-Kayseri-Malatya-Harput-Diyarbakır yolu.

3. Kayseri-Sivas yolu.

4. Halep-Urfa-Diyarbakır yolu.

5. Trabzon-Bayburt-Erzurum-İran (transit) yolu. Bunların dışında İzmir-Adapazarı-Bolu-Ankara-Sivas yolu da önemli yollar arasındaydı.¹⁴⁵

Anadolu'da pek iyi durumda olmayan fakat önemli sayılan birtakım yollar mevcuttu. Bunların başlıcaları; Gebze-Kocaeli-Sapanca-Sakarya-Düzce-Bolu-Ankara ve Sapanca'dan itibaren Geyve-Nallıhan-Ankara Şosesi; Bursa-İnegöl-Bozüyük-Kütahya-Uşak ve Kütahya-Altıntaş-Afyonkarahisar şosesi; Gemlik-Yenişehir-Bilecik-Söğüt-Çukurhisar-Eskişehir şosesi; Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar-Konya şosesi; Bolvadin-Kütahya-Afyonkarahisar-Konya şosesi; Bolvadin-Emirdağ (Aziziye)-Sivrihisar ve Afyonkarahisar-Seyitgazi yollarından oluşmaktaydı. Bölgede bu yolların dışında, bunlara dikey ve paralel diğer araba ve dağ yolları da bulunmaktaydı.¹⁴⁶

Motorlu kara taşıtları bakımından, o yıllarda karayollarının en önemli aracı olan ve orduların ulaşım işlerinde kullanılan kamyonların varlığından söz etmek mümkün değildi. Çünkü 1919 yılında Türkiye'de motorlu ulaştırma birliği yoktu. I. Dünya Savaşı'ndan artakalan birkaç kamyon kullanılmaz haldeydi. Mevcut 1000 adede yakın otomobilin, 800 adedi İstanbul'daydı. İzmir haricinde, Anadolu illerindeki otomobil

¹⁴³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 83.

¹⁴⁴ E. Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, s. 64.

¹⁴⁵ T. Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla ...*, s. 82-83.

¹⁴⁶ *TİH, Batı Cephesi*, C. 2, Ks. 3, s. 24.

sayısı 100 civarındaydı. Kayseri-Sivas arasında Amerikalılar, Ermeni kadın ve çocukları açılan yetimhanelere taşımak amacıyla otobüs işletiyorlardı. Bunun dışında 1919 yılında Anadolu'da otobüs seferleri bulunmamaktaydı.¹⁴⁷

1. 3. 2. Demiryolu Ulaşımı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün dünyada önemli ve güçlü bir ulaşım aracı olmaya başlayan demiryolu, 1919 yılında da önemini ve etkinliğini korumaktaydı. Özellikle karayollarının az ve motorlu kara taşıtlarının sayıca son derece sınırlı olduğu o günlerde, demiryolu tek ulaşım aracıydı. Ancak, demiryolu yapımı ve işletilmesi konusunda da, kendi ihtiyaçlarımızdan daha çok yabancıların ekonomik yararlarına ve siyasal çıkarlarına uygun bir politika izlenmiştir.

Millî Mücadele öncesi bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan demiryolu ağı şu şekildeydi;

İzmir-Aydın demiryolu	610 km
İzmir-Kasaba demiryolu.....	704 km
Mudanya-Bursa demiryolu.....	41 km
Mersin-Adana demiryolu.....	69 km
Anadolu-Bağdat demiryolu.....	2.038 km
Kollarıyla birlikte İstanbul-Edirne demiryolu.....	337 km
Arpaçay-Sarıkamış-Erzurum demiryolu.....	356 km
Toplam.....	4.155 km. ¹⁴⁸

Bu hatların tamamı yabancı şirketler tarafından işletilmekteydi.¹⁴⁹ Osmanlı Devleti'nden ilk demiryolu imtiyazını 1856 yılında İngiltere almıştı. İzmir'den başlayarak Hindistan'a kadar uzanan bu hat 56 yılda ancak 600 kilometre ilerleyebilmiş, Aydın ve Denizli üzerinden 1912 yılında Eğridir'e ulaştırılmıştı. İzmir-Aydın demiryolunun kârlılığı yeni yapımlara yol açmış, İzmir-Afyon ve İzmir-Bandırma demiryolu yapımlarına girişilmişti. İngiltere, Basra Körfezi kıyıları ile Karadeniz ya da İstanbul Boğazı'nı demiryolu hattı ile birleştirmeyi planlamıştı. Ancak Süveyş Kanalı'nın açılması İngilizlerin Türkiye'de büyük demiryolu hatları yapımından

¹⁴⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 84.

¹⁴⁸ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, s. 14.

¹⁴⁹ T. Çavdar, *Millî Mücadele Başlıkların Sayılarla ...*, s. 81.

vazgeçmesine sebep olmuştur. İngilizler Anadolu ticaretinin merkezi olan İzmir-Aydın demiryolu hattını yapmak üzere bir imtiyaz almışlardı. Yolun yapımı sürüncemede kalmış ve kötü bir yol yapılmıştı. 1906 yılında demiryolu hattı Eğirdir Gölü'ne kadar ulaşmış ve imtiyaz süresi 1950 yılına kadar uzatılmıştı.¹⁵⁰ Alaşehir ve Afyon demiryolu ile İzmir, Manisa Soma ve Bandırma demiryolu Ege Bölgesinin ürünlerini İzmir limanına taşımaktaydı. Bursa-Mudanya arasında yapılan demiryolu ile Bursa ve çevresi, Marmara'ya bağlanmıştı. Bu sırada Almanya; Berlin-Bağdat sloganı ile ortaya atılarak, Orta Avrupa'yı Basra Körfezine bağlamayı öngören demiryolu imtiyazını Osmanlı Devleti'nden almadan önce, bu hat, Deutsche Bank'ın projeleri arasına girmişti.¹⁵¹ İstanbul'dan başlayan demiryolu İzmir, Bilecik, Eskişehir üzerinden 1892 yılında Ankara'ya ulaşmıştı. Demiryolunun Doğu Anadolu ve Karadeniz yönündeki en uç noktası Ankara olmuştu. Çünkü buradan ilerisine Ruslar izin vermemişlerdi.¹⁵²

Eskişehir'den itibaren güneye yönelen hat, Afyon üzerinden 1896 yılında Konya'ya varmış, fakat İngiltere'nin, Almanya'nın Basra Körfezi'ne inmesinden duyduğu kuşku üzerine yapım durmuştu. Uzun pazarlık ve görüşmelerden sonra yapım tekrar başlanmış, 1908 de Ereğli'ye varılmıştı. I. Dünya Savaşı başladığında demiryolu Torosların eteğinde, Pozantı'ya kadar uzatılmıştı. Bu demiryolu, Tarsus'tan itibaren yeniden başlayıp, Adana'yı geçerek Toprakkale'ye kadar ulaşmıştı. Suriye'deki demiryolları Fransızlar tarafından ve gelecekteki saldırı plânlarına uygun olarak, Akdeniz'den içlere doğru yapılmıştı. İstanbul'dan gelen demiryolu ile bağlantısı düşünülmeyen gibi, hatlarının genişliği de birbirine uymamıştı. Ayrıca İtalyanlara, Antalya'dan başlayıp içlere doğru, Ruslara da Karadeniz kıyılarında demiryolu yapım imtiyazı verilmiş, fakat yapım çeşitli nedenlerle girişilmemişti. Eskişehir-Ankara demiryolu hattının Ankara'da sona ererek, Doğu Anadolu'ya uzanmamasının zararları, I. Dünya Savaşı sırasında görülmüş ve dar hatlı dekovil hattının Ankara'dan Sivas'a doğru uzatılmasına başlanmıştı.¹⁵³

Dar dekovil hattı yapımı Ankara'dan Elmadağ Irmak, Kırıkkale ve Yerköy üzerinden İzzettin istasyonuna kadar uzatılmıştı. Bu hat 1 Ağustos 1919 günü işletmeye açılmış ve Millî Mücadele süresince Yerköy bölgesi ürünlerinin Eskişehir'e ulaşması

¹⁵⁰ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, s. 15.

¹⁵¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 86.

¹⁵² İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Ankara, 2001, s. 15-16.

¹⁵³ E. Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, s. 66.

sağlanmıştı. Fransa'nın Orta Avrupa ve Karadeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak amacıyla yapım imtiyazını aldığı Samsun-Bağdat demir yolunun ilk aşaması olan Samsun-Sivas hattı yapımı 1911 de başlamış, fakat yapım henüz hazırlık dönemindeyken, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile durmuştu.¹⁵⁴

Demiryolu ağının tamamlayıcı unsurlarının 19 Mayıs 1919 daki Misak-ı Millî sınırları içinde durumu ise şöylece özetlenebilir; Bütün hatlardaki lokomotif sayısı 280, yolcu vagonu sayısı 720, yük vagonu sayısı ise 4500'e ulaşmıştır. Bunların da en iyimser tahminlerle % 25 i tamire muhtaç olup, eldeki imkanlarla ancak 100 lokomotif sürekli olarak çalıştırmak mümkün olmuştur.¹⁵⁵ 19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin demiryolu ağı ve bu yollardan Milli Mücadele'de yararlanma imkanları son derece sınırlı olmuştur. Edirne-İstanbul hattı; İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyanların işgali altına girmiştir. İstanbul-İzmir-Eskişehir-Ankara hattının, İzmit'e kadar olan kesimi İngilizlerin kontrolü altına girmiştir.¹⁵⁶ 1921 Haziranında başlayan Yunan taarruzu ile Eskişehir'den itibaren Polatlı yakınlarına kadar olan demiryolu Yunanlıların eline geçmiştir.

Ankara-İzzettin dar dekovil hattı, Millî Mücadele boyunca işgallerden uzak tek hat olarak hizmet vermiştir. Mersin-Tarsus-Adana hattı Fransızların işgali altına girmiştir. İzmir-Aydın, İzmir-Salihli-Alaşehir-Uşak-Afyon; İzmir-Manisa-Soma-Bandırma hatlarının düğüm noktası olan İzmir Yunan işgali uğramıştır. Hatta 19 Mayıs 1919'dan itibaren Yunan işgali genişleyerek, Aydın, Manisa ve Ayvalık Mayıs ayı sonunda Yunanlıların eline geçmiştir.¹⁵⁷ Görülüyor ki Millî Mücadele öncesi Misak'ı Millî sınırları içinde bulunan ve toplam uzunluğu 4000 kilometreyi bulan demiryolunun Millî Mücadele'ye katkısı son derece sınırlı olmuştur.¹⁵⁸

Millî Mücadele boyunca, 4000 kilometrelik demiryolunun yalnızca, Konya-

¹⁵⁴ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 87.

¹⁵⁵ Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla ...*, s. 81.

¹⁵⁶ Haydarpaşa-İzmit Hattı doğrudan Osmanlı Devleti tarafından bir İngiliz firmasına yaptırılmış (1871-1873) ve bu hattı, 1873-1880 yılları arasında Devlet işletmişti. Yapım işlerinde iyi mühendislerimiz olduğu halde, işletmecilikte yetişmiş elamanımız olmadığından bu hattın işletme hakkı İngilizlere bırakılmıştı. Millî Mücadele'nin başlarında Anadolu ve Bağdat hatlarında karşımıza çıkan sorun, daha çok, o zamana kadar uzak kalan "işletmecilik" olmuştur. Ziya Gürel, *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk*, Ankara, 1989, s. 4.

¹⁵⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 88-89; E. Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, s. 64-65.

¹⁵⁸ F. Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 52-53.

Afyon, Eskişehir-Ankara hattı bazı dönemlerde kullanılabilmiştir.¹⁵⁹ Sakarya Muharebeleri sırasında ise hattın Polatlı-Ankara arasındaki 80 kilometrelik kısmından yararlanılabildiği görülmüştür. Zaten Ankara-İzzettin arasındaki dar dekovil hattı haricindeki, diğer bütün hatlar yabancıların elinde olduğundan, Millî Mücadele'ye karşı kullanılmıştır.¹⁶⁰ Türk Ordusu için Afyonkarahisar-Kütahya-Eskişehir, kara ve demir yolları, özellikle kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye kuvvet kaydırmakta çok büyük bir etki yapmıştır. Bu durum, Türk kuvvetlerinin manevra üstünlüğü kazanmasını sağlamış, İnönü Savaşlarının kazanılmasında büyük rol oynamıştır.¹⁶¹ Özellikle Fransızlarla 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Mersin yolu açılmış, Anadolu'nun İstanbul ve Avrupa ile ulaşımı büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Bu Antlaşma ile demiryolları idaresi malzeme ve kömür getirme işinde büyük yararlar elde etmiştir. Öte yandan, İzmir-Balıkesir kara ve demir yolu da Yunanlılar için aynı önemi taşımasına rağmen, ikmal ve manevra yolunun cepheden uzak bulunuşu ikmal ve manevrada gecikmelere neden olmuştur.¹⁶²

I. Dünya Savaşı'nda çok fazla hissedilen demiryolları eksikliği Millî Mücadele'de de görülmüştür. Bu sebeple Millî Mücadele döneminde demiryolları, üzerinde çok durulan ve tartışmaları da beraberinde getiren önemli bir konu olmuştur.¹⁶³

1. 3. 3. Deniz Ulaşımı

Denizlerde ticaret serbestisi uluslararası bir kural olmakla beraber, her Devletin kendi ülkesinin limanları arasındaki deniz ulaşımını yalnızca kendi yurttaşlarına bir hak olarak tanıması kabul edilmiştir. “*Kabotaj Hakkı*” olarak tanımlanan bu hak, kapitülasyonlar aracılığı ile Osmanlı Devleti'nin hükümlerine hakları arasından çıkarılmıştı. Osmanlı Devleti'nde kabotaj hakkına sahip olunmaması, deniz ticaret filosunun zayıf kalmasına sebep olmuştur. Yabancılar Osmanlı sahillerinde diledikleri gibi ulaştırma ve liman hizmetleri yapma hakkını elde etmişlerdi. Türk denizciliği, yabancı gemilerin karasularımızdaki haksız rekabetine uzun yıllar karşı koymaya çalışmış, fakat, Batı Avrupa'da buharlı gemilerin ortaya çıkışı ve hızla gelişmesi,

¹⁵⁹ Serpil Sürmeli, “*Millî Mücadele'de Tekâlîf-i Milliye Emirleri*”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ankara, 1998, s. 82.

¹⁶⁰ T. Çavdar, *Millî Mücadele Başlıklarında Sayılarla ...*, s. 80-81.

¹⁶¹ *TİH, Batı Cephesi*, C. 2, Ks. 3, s. 24.

¹⁶² Z. Gürel, *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk*, s. 89.

¹⁶³ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Ankara, 2001, s. 25.

yelkenli gemilerini yenileyemeyen deniz ticaretimize büyük bir darbe vurmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde deniz filosu daha da küçülerek, 1912'de 110.000 tonluk buharlı gemiye sahipken, bu oran I. Dünya Savaşı sonunda 50.000 tona düşmüştür.¹⁶⁴

Donanmanın deniz ulaşımını koruyacak güçte olmayışı; Yemen, Suriye ve Kafkasya gibi yerlere bile karayoluyla asker ve malzeme taşınmasını zorunlu kılmıştı. İstanbul'dan Tekirdağ'a, Çanakkale Cephesi'ne deniz yoluyla yapılan asker ve malzeme ulaşımı bile, Marmara'ya sızan İngiliz ve Fransız denizaltılarının batırdıkları gemi sayısının iyice artması üzerine, yerini karayolu ulaşımına terk etmişti. Millî Mücadele başlangıcında, Türk denizciliği tamamen çöküntü içerisine girmişti. İthalat ve ihracattaki önemlerine göre İstanbul, İzmir, İskenderun, İzmit, Trabzon, Mersin, Samsun, Çanakkale, Sinop, Antalya gibi Anadolu limanları İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgali altına girmişti. Ayrıca işgalci devletlerin donanmaları Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz'de hakimiyet kurmuşlardı.¹⁶⁵

Doğu Cephesi ve Merkez Ordusu bölgesinden Karadeniz kıyılarındaki iskelelerde ancak küçük deniz taşıt araçlarıyla Batı Cephesi'ne kaçak olarak nakliyatı yapılabiliyordu. Bu arada İstanbul'dan da büyük fedakârlıklarla Anadolu limanlarına ikmal imkânı sağlanmıştı.¹⁶⁶

1. 4. Askeri Durum

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imza edilmesi ile birlikte Türk Tarihi'nde yeni bir dönem başlamıştır. I. Dünya Savaşı esnasında yapılan gizli antlaşmalar Mondros Mütarekesi ile birlikte uygulamaya konularak, işgal olayları başlamıştır.¹⁶⁷ Öte yandan Osmanlı Devleti kaybedilen yerlerden çekilen ordusunu, Anadolu ve İstanbul'da yeniden teşkilatlandırmıştı.¹⁶⁸ Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde birlik ve depolarda bulunan silâh ve cephane miktarı şu şekilde tespit edilmişti:

¹⁶⁴ T. Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla ...*, s. 85.

¹⁶⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 91; E. Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, s. 67.

¹⁶⁶ *TİH, Batı Cephesi*, C. 2, Ks. 3, s. 25.

¹⁶⁷ Mesut Aydın, *... İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 13.

¹⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması...*, s. 39.

Piyade Tüfeği:	791.174 Adet
Makinelî Tüfek:	4.488
Top:	1.886
Piyade Cephanesi :	98.887.911
Topçu Mermisi:	1.519.918 adet idi.

Bu silah ve cephanelerin büyük bir kısmı, İtilaf Devletleri tarafından, tüfeklerin mekanizmaları, makinelî tüfeklerin kapak takımları, topların kamaları sökülerek, İstanbul ve civarındaki İtilaf Devletleri gözetimindeki depolarda toplanmaya başlanmış, bir kısmı da denize atılmıştı.¹⁶⁹

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla Millî Mücadele de fiilen başlamıştı. Aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa'dan ilk söz eden İngiliz belgesi, Samsun'daki İngiliz subayı Yüzbaşı L. H. Hurst'un, İstanbul'daki Amiral Calthrope'a, Samsun'daki durum hakkında 21 Mayıs'ta göndermiş olduğu rapor olmuştur.¹⁷⁰ Millî Mücadele'nin başlangıcında Doğu Anadolu'daki bir miktar askeri birlik haricinde düzenli bir ordunun varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü Mondros Mütarekesi gereğince Türk Ordusu'nun silahları elinden alınarak birlikler terhis edilmiş, lağvedilen askerî birliklerdeki birçok üst düzeydeki subay İstanbul'da toplanmaya başlamıştı.¹⁷¹

Mondros Mütarekesi uyarınca asker sayısı 50.000 kişi ile sınırlandırılmıştı.¹⁷² Ancak, Doğu Anadolu'da terhis edilmemiş durumdaki XV. Kolordu'nun asker mevcudunun da dahil olduğu bu miktar aynı zamanda Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı Devleti'nin elinde bulundurması uygun görülen askerî birliklerin toplam mevcudu olarak kabul edilmişti. Mondros Mütarekesi hükümlerince,

¹⁶⁹ Rauf Atakan, "Türk İstiklâl Harbinde idari Faaliyetler ve Lojistik", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 25, Ankara, 1988, s. 93.

¹⁷⁰ Samsun'daki İngiliz subayı yüzbaşı L. H. Hurst Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışını İstanbul'daki Amiral Calthrope'a 21 Mayıs 1919 tarihli bir raporla bildirmişti. Yüzbaşı Hurst bu raporunda (özetle); "Kemal Paşa 19 Mayıs'ta buraya ulaştı, sükûneti sürdürmek amacıyla teftişte bulunmak için içeriye (İç Anadolu'ya) gidiyor". Salahi R. Sonyel, İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Mustafa Kemal (Atatürk), 1918-1923, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C. I, Ankara, 1996, s. 236.

¹⁷¹ Süha L. Meray- Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Birakışması, Sevr Antlaşması ile ilgili Belgeler)*, Ankara, 1977, s. 1-4.

¹⁷² S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, s. 116.

Osmanlı Ordusu'nun terhis edilmesi ve silahsızlandırılması konusundaki görüşmeler sonucunda, ordunun elinde toplam 40.878 tüfek, 240 makineli tüfek ve 256 top bataryasının bırakılması kararlaştırılmıştı.¹⁷³ Öte yandan Anadolu'daki dağınık birlikler içinde en düzgün olanı, merkezi Erzurum'da bulunan XV. Kolordu olmuştur. 660 subay, 10.047 er, 14.380 tüfek, 120 makineli tüfek, 64 top ve 3.769 hayvan mevcudundan oluşan bu Kolordu, Anadolu'yu doğudaki Ermeni saldırılarına karşı koruma görevini üstlenmiştir.¹⁷⁴ Bu istisna dışında Mütareke şartlarına büyük ölçüde uyulmuştur. Dolayısıyla belirtilen miktarın dışındaki silahlar ordunun elinden alınmıştır. Ancak, bütün bunlara rağmen, Türk Ordusu'nun elinden alınmayan silahların bulunduğu depolar da olmuş, fakat bunlar zamanında boşaltılmadığı için işgallerle birlikte, Yunanlıların eline geçmiştir.¹⁷⁵

Mondros Mütarekesi sonrasında, Ordu 9 Kolorduya bağlı, 20 piyade tümeni ile 4 süvari alayından ve gücünü tamamen kaybetmiş, hâva ve deniz birliklerinden oluşmaktaydı.¹⁷⁶ Sonuç olarak, Türk ordusu Mayıs 1919'da her yönü ile savaş yapamayacak duruma getirilmişti.¹⁷⁷

1. 4. 1. Kara Kuvvetleri

Türk Ordusu, Mondros Mütarekesi hükümleriyle, hareket kabiliyetinden yoksun bir hale getirilmişti. Mütareke kadrosuna göre, her tümenin er mevcudu 2020, piyade tüfeği 1500, ağır makineli tüfek 12, top adedi ise 8 olarak tespit edilmişti.¹⁷⁸ Fakat birçok tümenin er mevcudu firar, hastalık, ve sair sebeplerle bu miktarın altında kalmıştı. Osmanlı Kuvvetlerinin 30 Nisan 1919'da konuş ve kuruluşu şu şekilde idi;

I. Ordu:	Dersaadet (İstanbul'da).
II. Ordu:	Adana'da.
III. Ordu:	Sivas'ta.

¹⁷³ F. Tızlak, *Milli Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları*, s. 51-52.

¹⁷⁴ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 39.

¹⁷⁵ F. Tızlak, "Milli Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 52.

¹⁷⁶ S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, s. 110; Y. H. Bayur, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Anlaşmalar*, s. 39.

¹⁷⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, İstanbul, 1982, s. 7-8.

¹⁷⁸ *TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 265.

IV. Ordu:	Daha önceden lav edilmiş ve birlikleri VI. ve VII. Ordular arasında dağıtılmıştır.
V. Ordu:	Gelibolu'da.
VI. Ordu:	Musul'da.
VII. Ordu:	İslahiye'de.
VIII. Ordu:	İzmir'de.
IX. Ordu:	Kars'ta.

II. ve VII. Ordulardan oluşan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı Adana'da Kafkas İslâm Ordusu Bakü'de bulunmaktaydı.

Çanakkale'deki V. Ordu lav edilmişti. Bu Ordu'nun bünyesinden çıkan I. ve XIV. Kolordular Trakya bölgesinde konuşlandırılmışlardı.

I. Kolordu:	Edirne'de.
XIV. Kolordu:	Bursa, Çanakkale'de.
XII. Kolordu:	Kayseri, Kütahya, Sultaniye.
57. Fırka (Tümen):	Antalya, Burdur, Isparta, Alanya, Alaşehir, Tire mıntıkasında konuşlanmıştı.
XV. Kolordu:	Erzurum'da.
XVII. Kolordu:	İzmir'de.
XX. Kolordu Karargahı:	Ankara'da.
XIII. Kolordu:	Diyarbakır'da.
III. Kolordu:	Amasya, Bafra, Samsun, Karahisar, Sivas'ta.
XV. Kolordu:	Erzurum Merkezli, Trabzon, Tortum, Malazgirt, Başkale, Van mıntıkası.
XIII. Kolordu:	Diyarbakır, Bitlis, Harput, Malatya, Eğin, Muş, Midyat, Cizre, Mardin, Adil cevaz mıntıkası.
IX. Ordu:	11. Kafkas Tümeni ile Hoy'da, IX. Kafkas Tümeni ile, Kamanlı'da (Erzincan'ın Güneyi), XII. Tümeni ile Serdarabat'ta (Erivan'ın Batısı) idi.

IX. Ordu: Erzurum'a alınmıştı (İngilizlerin baskısı ile).

XV. Kolordu'nun III. Kafkas Tümeni, Tortum'da, XII.Tümeni Horasan'da, IX. Kafkas Tümeni Erzurum'da, XI. Kafkas Tümeni ise Van civarında konuşlandırılmıştı. Birliklerin toplamı dokuz kolordu ve bunlara bağlı yirmi tümenden oluşmaktaydı.¹⁷⁹

Öte yandan, Yunanlıların İzmir'e çıkarma yaptığı günlerde, (Mayıs-1919) Kara Kuvvetleri'nin kuruluşu şu şekilde idi :

1. Kolordu Karargâhı	: Edirne'de.
49. Tümen	: Kırklareli, Edirne bölgesinde.
60. Tümen	: Şarköy, Malkara, Keşan bölgesinde.
25. Kolordu Karargahı	: İstanbul'da.
10. Kafkas Tümeni	: İstanbul bölgesinde.
1. Tümen	: Kocaeli yarımadasında.
14. Kolordu Karargâhı	: Tekirdağ'da.
55. Tümen	: Tekirdağ bölgesinde.
61. Tümen	: Bandırma, Balıkesir bölgesinde.
17. Kolordu Karargâhı	: İzmir'de.
56. Tümen	: İzmir, Menemen, Manisa bölgesinde.
57. Tümen	: Aydın ve Antalya bölgesinde.
20. Kolordu Karargâhı	: Ankara'da.
23. Tümen	: Afyon bölgesinde.
24. Tümen	: Konya Ereğli'sinden Ankara bölgesine intikal etmekte,
12. Kolordu Karargâhı	: Konya'da.
11. Tümen	: Niğde'de.

¹⁷⁹ İzmir'in işgalinden sonra kolordu sayısı sekize düşmüş, tümen sayısında ise herhangi bir değişiklik olmamıştır. ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 31, Gömlek: 86, Belge: 86 (1-3).

41. Tümen : Karaman bölgesinde.
 3. Kolordu Karargâhı : Sivas'ta.
 5. Kafkas Tümeni : Amasya'da.
 15. Tümen : Samsun'da.
 15. Kolordu Karargâhı : Erzurum'da.
 3. Kafkas Tümeni : Tortum'da.
 9. Kafkas Tümeni : Erzurum bölgesinde.
 11. Kafkas Tümeni : Horasan'da bulunmakta idi.¹⁸⁰

Kasım 1920'de henüz Başkomutanlık kurulmamış olduğundan, Silâhlı Kuvvetler, Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlanmıştı. Bu tarihlerde elinden silâhları alınmış ve yeniden kurulmakta olan Türk Kara Kuvvetleri birliklerinin büyük bir çoğunluğu Doğu, Batı ve Güney Cephelerinde konuşlanmışlardı. Yeni düzenlemelere göre Kastamonu ve Bolu Dolayları Komutanlığı, Bağımsız 3. Kolordu Komutanlığı ile, Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti'ne bağlı Ankara Komutanlığı yeniden teşkil edilmiş olan 6. ve 7. Atlı Piyade Tümenleri, 2. Kuvve-i Seyyare, Atlı Takip Kuvvetleri ve bir kısım depo muhafız birliklerinden kurulmuştu. Yapılan bir başka düzenleme ile tümen ve daha aşağı kademelerde üçlü teşkilât sistemi kabul edilmişti. Bu tarihte cephe komutanlıklarının ve kuruluşlarındaki birliklerin teşkilâtı standart bir hale sokulamamıştı. Öte yandan Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti'ne bağlı Ankara Komutanlığı, Ankara'da, 2. Kuvve-i Seyyare (gerektiğinde herhangi bir bölgeye gönderilmeye hazır kuvvet) Yozgat bölgesinde, Atlı Takip Kuvvetleri Konya dolaylarına yerleştirilmişlerdi. 6. Atlı Piyade Tümeni Akşehir'de (personeli atlı olan piyade tümeni), 7. Atlı Piyade Tümeni Kayseri'de teşkil edilmeye çalışılmıştı. Bunlardan başka Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti'nce Ankara'da 1. Piyade Tümeni'nin teşkili de karar altına alınmıştı. Bu cephede, Batı Cephesi Komutanlığı birlikleri yer almış, Cephe karargâhı ise Eskişehir'de kurulmuştu. Cephe Komutanlığı; iki kolordu (Ertuğrul Grubu ve 12. Kolordu), bir bağımsız tümen (24. Tümen), 1. Kuvve-i Seyyare ile cepheye bağlı birliklerden kurulmuştu. Ertuğrul Grubu; 1. ve 61. Tümenlerle kolorduya bağlı birliklerden oluşmuştu. 12. Kolordu ise; 23. , 57. ve

¹⁸⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 117, Gömlek: 17, Belge: 17-1.

Mürettep Tümenlerle, kolordu bağı birliklerinden kurulmuştu.¹⁸¹

Kasım 1920'de Batı Cephesi'nin kuvvesi toplam olarak; 1728 subay, 27571 er ve 16080 piyade tüfeği, 147 makineli tüfek, 63 çeşitli top, 7 uçak, 5885 hayvan, 423 arabadan oluşmaktaydı.¹⁸²

1. 4. 2. Deniz Kuvvetleri

Osmanlı Devleti'nde, batıya teknik yönlerden ilk açılış donanmanın güçlendirilmesi amacıyla olmuştur. Padişah Abdülaziz (1861-1876) askerî güçlere, özellikle donanmaya büyük önem vermiştir. Abdülaziz, geniş bir alt yapı gerektiren donanmayı daha çok dışarıdan satın alınan gemilerle kurma yoluna gitmişti. Osmaniye, Mahmudiye, Mesudiye, Avnillâh ve Muini Zafer zırhlıları için İngiltere'ye 1.451.373 sterlin ödenmiş; ayrıca Mısır Hükümeti tarafından ısmarlanan Asâr-ı Tevfik, Necmi Şevket, Asâr-ı Şevket ve İclâliye korvetleri 553.133 sterlin ödenerek satın alınmıştı. Satın alınan savaş gemileri ile Dünya'nın en güçlü donanmaları arasında ön sıralarda yer alan Osmanlı Donanması, önemli tesis ve tersanelere arkasını dayamıştı. Ayrıca, yerli yapı ulaşım ve destek gemileriyle de donanmanın savaş gücü artırılmıştı.¹⁸³ Daha sonra Abdülaziz 1876 da tahtan indirilmiş, yerine Sultan Murat getirilmişti. Sağlık durumu bozuk olan Sultan Murat üç aylık saltanattan sonra tahttan indirilmiş ve II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştı.¹⁸⁴

II. Abdülhamit, 33 yıl süren saltanatı boyunca kendinden önceki iki padişahın tahttan indirilişinin etkisi altında kalarak, çeşitli düzenlerle saltanatını güçlendirmek çabasını sürdürmüş, her an tahtından indirileceği kuşkusunu yaşamıştır. Öyle ki, milyonlarca sterline mal olan ve borçlarının taksitlerinin bile ödenmesinde zorluk çekilen, zırhlılar ve korvetlerin, bir gün sarayı topa tutabilecekleri düşüncesiyle, top atışı eğitimi yapmaları yasaklanmış, daha sonra hepsi Haliç'e çekilerek kıyılara bağlanmıştı. Onbeş yıl gibi kısa bir zamanda ortaya çıkarılan dev donanma, zamanla Haliç kıyılarında pas içindeki döküntüler olup çıkmıştı. II. Mahmut döneminde modernize edilen tersanede, daha sonraları gemi inşa etmek yerine, harp ve ticaret

¹⁸¹ *TİH, Batı Cephesi*, C. 2, Ks. 3, s. 28-29, 30.

¹⁸² ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 565, Gömlek: 115, Belge: 115-1; ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 565, Gömlek: 101, Belge: 101-1; ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 565, Gömlek: 111, Belge: 111 (1-7).

¹⁸³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 41.

¹⁸⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara, 1988, s. 1.

gemilerinin tamir ve boya işleri yapılmaya başlanmıştır.¹⁸⁵

Sonuç olarak 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı başlayınca, Ege kıyılarımızı vuran Yunan Donanmasına karşı denize açılma emri alan, bir zamanların güçlü Osmanlı Donanması'nın daha Saray burnu önlerine varmadan kazanları patlamış, Marmara'ya ulaşan gemilerin ise, ilk atışlarda top kızakları parçalanmış ve bu gemilerin de savaş yetenekleri olmadığı anlaşılmıştı. 1913 yılında, Balkan savaşı sırasında, gücü sınırlı olan donanma yeniden kendini kabul ettirmiştir. Rauf (Orbay) Bey komutasındaki Hamidiye zırhlısının Yunan limanlarını topa tutması ve Ege Denizi'nde yararlıklar göstermesi, denizcilerimizin kendilerine güvenlerini artırmış, halkın donanma tutkusu yeniden ortaya çıkmıştı. Bu kez, yeni zırhlılar satın alınması için büyük çapta bağış kampanyası başlatılmıştı. İngiltere'ye iki zırhlı ısmarlanmış ve taksitleri ödenmişti. İngiltere'ye ısmarlanan ve bedelleri ödenen iki zırhlının donanmamıza teslim edileceği sırada, I. Dünya Savaşı patlak vermişti. İngiltere, savaş halinde olduğundan söz ederek paraları ödenmiş olan Reşadiye ve Sultan Osman adlı iki savaş gemisine el koymuştur.¹⁸⁶

I. Dünya Savaşı sırasında, Almanya'nın iki zırhlı gemisi Goeben ve Breslau, sığınmak için Çanakkale önlerine gelmiş ve kendilerine Marmara'ya girme izni verilmiştir. İngilizlere kendilerinin teslim etmediği iki zırhlı yerine Goeben ve Breslau'nun 80 milyon marka satın alındığı bildirilmiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti, çöküntü ve paylaşılmakla sonuçlanacak dört yıllık kanlı bir savaşın içine itilmiştir. Savaşın yenilgi ile bitmesi sonucu 30 Ekim 1918 günü Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütarekeden sonra, İngiliz, Fransız ve İtalyan Filoları İstanbul'a gelerek, mütarekenin donanmamıza ilişkin hükümlerini uygulamaya koyulmuşlardı. Haliç'e büyüklüğü nedeniyle giremeyen Yavuz (Goeben), birkaç römorkör yedeğinde çekilerek İzmit'e götürülmüş, toplarının nişan ve ateşleme gereçleri sökülmüş, yanına da bir İngiliz destroyeri nöbetçi bırakılmıştı. Daha sonra, İzmir bölgesinde Kuvayı Milliye aktif direnme ve çatışmalara girişince, Yavuz, römorkör yedeğinde Tuzla'ya çekilmiştir.¹⁸⁷ İşgal kuvvetlerince savaş yeteneklerinden yoksun olduğu tespit edilerek, Anadolu limanlarında demirlemelerine izin verilen, Aydın Reis adlı 502 tonluk gambot

¹⁸⁵ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 454-455.

¹⁸⁶ Azmi Süslü, Refik Turan, Dursun Ali Akbulut, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara, 2000, s. 76.

¹⁸⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 42-44.

Trabzon'da, Preveze adlı 502 tonluk gambot Sinop limanında topları çıkarılarak demirlemişti.¹⁸⁸

Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince enterne edilmiş bulunan bu gemilerden faydalanmak mümkün olmamıştır. İzmir çıkarmasından önce Deniz Kuvvetleri'nin durumu şöyle idi:

1 Muharebe kruvazörü:	Yavuz Zuhaf gambotu ile birlikte İzmit'te enterne (kızakta).
1 Muharebe gemisi:	Turgut Reis Haliç'te enterne.
2 Kruvazör:	Hamidiye, Mecidiye, Haliç'te enterne.
2 Torpido kruvazörü:	Berki Satvet, Peyki Şevket, Haliç'te enterne.
3 Muhrip:	Taşöz sınıfı, Haliç'te enterne.
2 Muhrip:	Muavenet sınıfı, Haliç'te enterne.
3 Torpido bot:	Akhisar sınıfı, biri Haliç'te enterne, Draç ve Akhisar, Marmara'da karakolda.
1 Torbibot:	Berkiefşan, Haliç'te enterne.
1 Torbibot:	Yunus, Marmara'da enterne.
2 Torbibot:	Sultanhisar sınıfı, Haliç'te enterne.
4 Gambot:	Preveze, ikisi Haliç'te enterne, Preveze ve Aydın Reis Karadeniz'de karakolda.
3 Gambot:	Hızır Reis sınıfı, ikisi Haliç'te enterne, Hızır Reis İzmir'de karakolda.
2 Gambot:	Malatya sınıfı, Haliç'te enterne.
9 Motor gambot:	8'i Haliç'te enterne, 1'i İzmir'de karakolda.
1 Denizaltı gemisi:	Müstecip onbaşı Haliç'te enterne.
2 Mayın gemisi:	İntibah, Nusret, İntibah Haliç'te enterne, Nusret İzmir'de.

¹⁸⁸ E. Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, s. 82.

3 Yat:	Galata, Ertuğrul, Sögütlü, Haliç'te enterne.
3 Korvet:	Muini zafer, İclâliye, Necmi Şevket, Haliç'te enterne.
Yardımcı gemi:	Giresun, Raşit Paşa, Bezmiâlem, Seyrisefain İdaresi'ne devredilmiştir. ¹⁸⁹

I. Dünya savaşı sonunda her biri 3.000 ton civarında sadece 6 gemi kalmıştı. Bunun yanısıra sayısı ve taşıma gücü bilinmeyen küçük gemiler, Millî Mücadele'nin tek deniz ulaşım filosu olarak büyük hizmetler görmüştür.¹⁹⁰

1. 4. 3. Hava Kuvvetleri

Ülkemizde çağdaş anlamda havacılık, yeryüzünde ilk uçağın havalandığı tarihten beş yıl sonra, 1911 yılında havacılık eğitimi için 2 subayın Fransa'ya gönderilmesi ile başlamıştır. 1912 yılında Yeşilköy'de (İstanbul) bir askerî havacılık okulu açılmış ve 10 uçaklık bir güç kurulmuştur. Aynı yıl başlayan Balkan Savaşı'nda, uçaklarımız gözetleme uçuşlarıyla Yunan, Bulgar ve Sırp ordularının durumlarını izlemeğe başlamışlardır. İniş ve kalkış sırasında sık sık yere çakılan uçaklar Fransa ve Almanya'dan satın alınan uçaklarla yenilenmiş, Yeşilköy Havacılık Okulu ve Yeşilköy'deki hava alanı geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na, 5 adet kara ve 2 adet deniz uçağı ile 10 pilottan oluşan bir hava gücü ile katılmıştı. Hava gücünü artırmak amacıyla açılan kampanya sonucu toplanan paralarla Fransa'ya ısmarlanan uçaklara Fransa el koymuştu.

I. Dünya Savaşı'nın ilk yılında 50'ye ulaşan uçak sayısı, sonraki yıllarda artış göstermiş, dört yıllık savaş boyunca, hava gücünde 300'ü aşan uçak görev almıştır. Osmanlı hava gücü I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Kafkas, Irak, Suriye ve Filistin cephelerinde savaflara katılmıştır. 1915 yılında 40, 1916 yılında 73, 1917 yılında 111, 1918 yılında 82 yeni uçak hava gücüne katılmıştır. Uçaklar Alman yapısı olup, Albatros, Rumpler, Fokker, Gotha, Pfalz Parasol, Halberstad, LVB, Hansa Brandenburg ve Sablantnig tiplerinden, yani oldukça değişik türlerden oluşmuştu. Uçak bölükleri kurulurken, aynı tipten uçakların bir arada bulundurulmalarına çalışılmıştır. Savaş yıllarında dörder uçaklık, 17 bölük ve 3 deniz bölüğü görevlendirilmişti. Bunlardan

¹⁸⁹ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 1, s. 27-28.*

¹⁹⁰ T. Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla ...*, s. 85.

başka, 6 Alman bölüğü ile 1 Alman deniz bölüğü Osmanlı Ordusu'nda görev almıştı. Görevli Alman pilot ve teknisyenlerinin sayısı oldukça yüksek rakamlara ulaşmıştı. Bunların dışında, 3 Türk sabit balon birliği, Karadeniz Boğazı'nda görevlendirilmişti. I. Dünya Savaşı'nın büyük bozgunundan önce, 1918 yazında, 46 Türk pilotu, 59 Türk gözetleyicisi ve 92 Türk uçağı (14 ü deniz uçağı) çeşitli cephelerin korunması için görev yapmışlardır. I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Osmanlı hava gücü, tükenme noktasına gelmiştir. Düşman eline geçen cephelerdeki hava alanlarından pek az uçak kurtarılabilmiş, çoğu düşman eline geçmemesi için yakılmıştır. Savaş sonu imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra ise, Anadolu, Trakya ve İstanbul'daki hava üslerindeki uçaklara el konulmuştur.¹⁹¹

I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Irak Cephesi'ndeki çarpışmalar ve geri çekilmeler sırasında, uçamadıkları ve taşınamadıkları için bazı uçaklar yakılmış, taşınabilen uçak ve malzemeler Elâzığ'da¹⁹² ve mühim miktarda uçak ve malzemeleri de İstanbul Yeşilköy'de toplanmıştı. I. Dünya Savaşı'nda Harbiye Nezareti'ne bağlı "Kuvayı Havaiye Müfettiş-i Umumiliği" adı altındaki hava teşkilatı, Mondros Mütarekesi'nden sonra kaldırılmıştı. 17 tayyare birliği, balon, tayyare topçusu, rasadat-ı havaiye kıtalarını içine alan bu müfettişliğin bünyesindeki Alman havacıların ülkelerine gitmeleri ve terhisler dolayısıyla kadrolar büyük ölçüde boşalmıştı.¹⁹³

1919 yılı başlarında, Harbiye Nezareti emrinde olmak üzere yeni bir "Kuvayı Havaiye Müfettişliği" kurulmuştur. Bu müfettişlik emrinde, İstanbul, İzmir, Konya ve Erzurum'da birer tayyare istasyonu kurulmuştu. Bu istasyonlarda bulunan uçaklar, Filistin, Irak, Kafkas Cephelerinden getirilen eski ve onarıma muhtaç uçak ve uçak parçaları ile, Almanlar'ın Filistin'deki Paşa Uçak Bölükleri'nden Konya'ya getirilebilen birkaç uçaktan sağlanmıştı. Alman personel İstanbul'a gidince III. ve IV. Tayyare Bölükleri zor durumda kalmışlardı. Daha sonra bu iki bölükten meydana gelen Konya istasyonu 1919 yılının ilk aylarına kadar faaliyette bulunamamıştı. Bu istasyonda çoğu

¹⁹¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 46-47.

¹⁹² Müdafaai Millîye Vekaleti'nin 14 Haziran 1920 tarihli emriyle lağvedilen Erzurum Tayyare istasyonundaki uçaklarla bir bölük oluşturularak, XV. Kolordu emrine verilmişti. Bölüğün uçakları faal durumda olmadığından Elazığ'da depo edilmişti. *TİH, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı*, C. 5, Ankara, 1964, s. 131.

¹⁹³ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. I, s. 28.

işe yaramaz durumda, 4'ü keşif, 13'ü av olmak üzere 17 uçak bulunmaktaydı.¹⁹⁴

Hava sınıfı kadrolarının boşalması sebebiyle, teşkilâtın başına kara sınıfından subaylar getirilmişti. Yapılan yeni bir düzenleme ile Batı Cephesi'ne dört uçak istasyonu kurulması planlanmıştı. Bu istasyonların ikisi Eskişehir, diğer ikisi Afyonkarahisar'da kurulmuştu. Fakat bütün çabalara rağmen, yalnızca dört uçak, çalışabilecek duruma getirilmişti.¹⁹⁵ Buna ilaveten Seydiköy (İzmir) Uçak İstasyonu'nda bulunan 8 uçağın hepsi uçabilecek duruma getirilmişti. 15 Mayıs 1919 da, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle birlikte, Seydiköy Uçak İstasyonu da Yunanlıların eline geçmiş ve Yunanlılar uçabilecek durumda olan 8 uçağa elkoymuşlardır.¹⁹⁶ Öte yandan, Trakya ve İstanbul'da bulunan muhtelif cinsten 45 uçak, Yeşilköy Hava Alanında toplanmış olup bu uçakların yarısından fazlası uçabilecek duruma getirilmiştir.¹⁹⁷ Daha sonra 16 Mart 1920'de, İstanbul'un resmen işgali üzerine bu uçaklar İngiliz ve Fransızların gözetimi altına girmiştir. İşgal kuvvetleri önceleri pilotlarımızın deneme uçuşu yapmalarına izin vermişti. Daha sonra, İşgal Kuvvetleri Komutanlığı bütün havacılık örgütünün kaldırılmasını istemiş, Yeşilköy Hava Alanı'nda bulunan uçaklardan 45 tanesi İstanbul'un Anadolu yakasında, Maltepe'de, deniz kıyısındaki bir düzlüğe taşınarak depolanmıştır.¹⁹⁸

Bu istasyonlar dışında, Erzurum'da, Doğu Cephesi'nden çekilebilen 7. ve 8. Tayyare Bölükleri'nin işe yaramaz durumda olan av ve keşiften oluşan 13 tayyaresi vardı.¹⁹⁹

15 Mayıs 1919 günü 17. Kolordu'nun kuruluş ve konusu şöyle idi :

17. Kolordu Karargâhı ve bağlı birlikleri : İzmir'de,

56. Tümen Karargâhı ve bağlı birlikleri : Balıkesir'de,

173. Piyade Alay Karargâhı : Urla'da (bu alay bir taburu kolordu

¹⁹⁴ Mehmet Köçer, *Türk Havacılığı (1911-1922)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Elazığ, 1997, s. 91.

¹⁹⁵ *TİH, Batı Cephesi*, C. 2, Kıs. 3, s. 34.

¹⁹⁶ İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Ankara, 1986, s. 105.

¹⁹⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 48.

¹⁹⁸ İ. Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, s. 102; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 48.

¹⁹⁹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 1, s. 29.

emrinde İzmir’de, diğer iki tabur Urla yarımadası sahilleri üzerinde gözetleme ve koruma vazifesinde).

174. Piyade Alayı : İzmir (Kuşadası).

172. Piyade Alayı : Ayvalık’ta.

Kolordu ve 56. Tümen topçu birlikleri : Seydiköy-Gazi emir’de.

57. Tümen Karargâh ve bağlı birlikleri : Aydın’da.

135. Piyade Alayı : Söke bölgesinde.

175. Piyade Alayı : Aydın bölgesinde.

176. Piyade Alayı : Antalya’da.

57. Tümen Topçu Alayı : Denizli’de.

Tayyare bölükleri:

5. Tayyare Bölüğü : Seydiköy Hava Alanı’nda.

Bir Deniz Tayyare Bölüğü : Güzel yalı’da idi.

Batı Anadolu’da Yunan ve İtalyan çıkarma bölgelerinde bulunan bu tümenler I. Dünya Savaşı sırasında bir kısım depo kıtaları ile sahil muhafaza taburlarından teşkil edilmişlerdi. Bu tümenlerin subay ve erlerinin çoğu cephelerde yıpranmış ve yaralanmıştı.²⁰⁰ Zaten Mondros Mütarekesi ile birlikte, kıtaatın muharip efradı terhis olunmuş, silah ve cephanesi elinden alınmış, kağıt üzerinde içi boşaltılmış kadrolar haline getirilmişti.²⁰¹ Diğer taraftan, işgal edilen bölgelerden taşınarak, Elazığ, Erzincan ve Konya’da gibi daha güvenli bölgelerde toplanan uçaklar da kullanılamaz durumdaydılar. Uçabilecek durumda olan uçakların hepsi İngiliz ve Fransızların gözetimi altına alınmıştı. Görülüyor ki, Millî Mücadele’nin başlangıcında Anadolu’da uçabilen bir tek uçığımız yoktur. Özetlemek gerekirse, 19 Mayıs 1919 Türkiye’sinde

²⁰⁰ TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Ankara, 1999, s. 189.

²⁰¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, İstanbul, 1982, s. 8.

hava gücü varlığından söz etmek mümkün değildir.²⁰² Sonuç olarak bütün bu imkansızlıklara rağmen her alanda olduğu gibi havacılık alanında da uçamayacak durumda olan bu uçaklar büyük fedakarlıklar ve cesaret örneği gösterilerek uçurulmuş, keşif, gözetleme ve saldırı amaçlı kullanılmıştır.

---

²⁰² A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 49.

İKİNCİ BÖLÜM

KUVÂ-YI MİLLİYE'NİN İKMAL VE İAŞESİ

1. TBMM'NİN AÇILMASINDAN ÖNCE İKMAL VE İAŞE

1. 1. Kuvâ-yı Milliye Dönemi

Kuvâ-yı Milliye, tarihimizde “*millî kuvvetler*” düzenli olmayan silâhlı birlikler ve kuvvetler için kullanılan bir tabir olarak göze çarpmaktadır. Kuvâ-yı Milliye adını verdiğimiz bu kuvvetler, düşmana karşı ülkenin korunması ve savunmasının pekiştirilmesi, birlik ve beraberliğin sağlanmasını hedeflemişlerdir. Kuvâ-yı Milliye'nin doğuşunda şahıslardan daha çok, halk etkili olmuştur.¹ Bu yüzden de, vatanın işgali karşısında halkın malının, canının ve namusunun korunması, kısaca ülkeye yapılabilecek her türlü saldırıya karşı kendi aralarında oluşturdukları savunma birliklerine “*Kuvâ-yı Milliye*” denilmektedir.

Tarihçi Gotthard Jaeschke'ye göre; “*Kuvâ-yı Milliye kavramı ilk olarak, Balkan Savaşları sırasında, Trakya'da kurulan sivil nitelikli güçleri tanımlamak için kullanılmıştır*”.² Millî Mücadele'nin II. İnönü Savaşı'na kadarki, seyrine egemen olan kuvvetler, o günlerin terimiyle “*Kuva-yı Milliye*” adını almıştır. Ayrıca bu kuvvetler 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden, Millî Mücadele'nin zaferle sona eren, 26 Ağustos 1922 tarihine kadar önemli görevler yapmıştır. Bunlar kuruluş özelliklerine göre; Kuva-yı Milliye, Kuvâ-yı Seyyare, Çeteler, Millî Müfrezeler, Mücahitler, Milis Kuvvetleri, kendilerine kumanda eden kimselerin veya geldikleri bölgelerin adını taşıyorlardı.³ Kuvâ-yı Milliye olarak adlandırılan kuvvetler, devlet kuvvetleri olmaktan çıkmış, yalnız millete mal olmuştu. Her türlü hareket millete dayanmış ve millet adına yapılmıştır.⁴

Kuvâ-yı Milliye geniş anlamıyla ele alındığında, yalnızca halk kuvvetlerini değil, Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak kuruluşlarını, Heyet-i Milliyeleri, Kongreleri, TBMM'ni, kamu kuruluşlarını ve düzenli orduyu da içine alan tüm Millî Mücadele'yi

¹ Zekariya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara, 2001, s. 168.

² Tevfik Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, 1981, s. 27.

³ Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul, 1972, s. 101-104.

⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1976, s. 120.

kapsamaktadır.⁵ Düzenli ordu birlikleri dışında, bir tür gerilla savaşı ile mücadele veren, sevk ve idareleri merkezi bir kumandanlığa bağlı olmayan silahlı grupları ifade etmektedir. Geniş anlamda ise, Kuvâ-yı Milliye, Millî Mücadele'nin bütününe ifade etmektedir.⁶ General Fahri Belen, “*Kuvâ-yı Milliyecileri asî ve eşkıya*” gibi göstermeye çalışanları eleştirerek, bu kuruluş içinde eşkıya ve asker kaçaklarının çok az olduğunu belirtmekte, bu eleştirileri daha çok Millî Mücadele'ye karşı olanların yaptıklarına dikkat çekmektedir.⁷

Bu kavramlar, Millî Mücadele'nin başında sıkça kullanılan ve o günleri en iyi anlatan kavramlar olmuştur. Başka bir deyişle, Kuvâ-yı Milliye kavramı ile Millî Mücadele kavramları adeta özdeşleşmiştir. Millî Mücadele öncesinde bu kavram, Türk Milleti'nin kurtuluşunu sağlayacak bir örgütün adı olmanın da ötesinde, bir simge, bir slogan olarak kullanılmıştır. Öte yandan, Ordu, düşmanların çemberi altında olan hükümetin emirlerini yerine getirecek durumda değildi. Bu sebeple, vatani savunma ve korumadan ibaret olan esas görev, doğrudan doğruya milletin kendisine verilmiştir.⁸ Özellikle, İzmir'in işgalinden itibaren istilâcı güçlere karşı birlikte hareket etmek için, Batı Cephesi'nde olduğu kadar, Güney ve Güneydoğu bölgelerinde de “*Kuvâ-yı Milliye*” adı verilen direniş birlikleri kurulmuştur.⁹ Ayrıca Samsun Giresun ve Trabzon bölgelerinde bir Pontus Devleti kurmak isteyen Rumlara karşı koyan bir kuvvet olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

Türk Milleti zor günlerde Ordu saflarının dışında da daima Ordu ile işbirliği yapmakta ve her alanda ordunun çalışmalarını desteklemekte büyük istek ve kabiliyet göstermiştir.¹¹ Esasen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ayak bastığından itibaren hem Kuvâ-yı Milliye, hem de yararlı derneklerle sıkı ilişkiler içerisine girmişti. Bu kuruluşlarla haberleşerek, teşkilâtların yurdun her yanına yayılması için faaliyetler

⁵ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara, 1974, s. 171.

⁶ Yavuz Ercan, “Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil”, *Askeri Tarih Semineri*, C. II, Ankara, 1985, s. 231.

⁷ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983, s. 79.

⁸ Yücel Özkaya, “Kuva-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, Ankara, Temmuz 1992, s. 451.

⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Ankara, 1990, s. 82.

¹⁰ *TİH, İdari Faaliyetler*, C. VII, Ankara, 1975, s. 11.

¹¹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. I, Ankara, 1999, s. 99.

göstermiştir.¹²

8 Mayıs 1919'da, 20. Kolordu'nun Ankara'ya taşınması ve kolordunun başına Ali Fuat (Cebesoy)'un getirilmesi ile millî teşkilâtların faaliyetlerinin hızlandırılması ve kurulmuş olanlarının da kuvvetlendirilmesi düşünülmüştür. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Millî Mücadele'yi fiilen başlatan Mustafa Kemal Paşa, ulusun bağımsızlık ve ulusal egemenlik savaşının esaslarını "Amasya Tamimi" ile ilân ederek, ulusu ve orduyu işgalcilere ve işbirlikçilerine karşı direnişe çağırmıştır.¹³

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, ulusal bilinç yaratılarak, örgütlenme gerçekleştirilmiş ve Misak-ı Millî ilkeleri belirlenmiştir. Düzenli bir ordu kuruluncaya kadar da Kuva-yı Milliye ile büyük bir mücadele örneği verilmiştir. 12 Ocak 1920'de toplanan "Meclis-i Mebusan" Erzurum ve Sivas bildirisine dayanan, toprak bütünlüğü ile millî bağımsızlık hakkındaki temel ilkeleri ifade eden "Misak-ı Millî" yi kabul etmiştir.¹⁴ Bu duruma büyük tepki gösteren İtilâf Devletleri tarafından, İstanbul resmen işgal edilmiştir. İstanbul'un resmen işgali üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da yeni bir meclis açarak,¹⁵ Millî Mücadele yolunda büyük bir adım daha atmıştır.¹⁶ Diğer taraftan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali memlekette derin bir üzüntü yaratmış, Türk milleti dernekler kurarak, mitingler yaparak olayı protesto etmeye başlamıştır. Padişah ve hükümetin bu olay karşısında âciz kalmasına karşın, bilhassa ordunun üst kademelerinde işgallere büyük tepki gösterilmiştir. Rauf Bey, hatıralarında Anadolu'da işe yarayacak genç komutanları görev almaları için ikna etmeye çalıştıklarını ve Kâzım Karabekir ile Mustafa Kemâl'in de bu konuya büyük önem verdiğini belirtmektedir.¹⁷

Bu arada, çeşitli yerlerde kurulan müdafaa-i hukuk dernekleri yerli müfrezelerin her türlü ikmâl hizmetlerini yerine getirerek, Kuvâ-yı Milliye'nin çeşitli

¹² Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, İstanbul, 1982, s. 3-5.

¹³ Mustafa Kemal Paşa Amasya Tamiminde (özetle); "Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Hükümet-i Merkeziyemiz İtilâf Devletlerinin tesir ve murakabesi altında mahzur bulunduğuundan deruhte ettiği mesuliyetin icabetini ifa edememektedir. Bu hâl milletimizi mâdum tanıttırıyor. Millet in istiklâlini gene milletin azm-ü kararı kurtaracaktır." Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, İstanbul, 1982, s. 12.

¹⁴ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîrî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 191; Misak-ı Millî'nin tam metni için bkz. Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhü*, Ankara, 1981, s. 4-5; Mehmet Kayıran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, Temmuz 1989, S. 15, s. 642.

¹⁵ Hakkı Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, İstanbul, 1938, s. 8.

¹⁶ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. I, Ankara, 1988, s. 121-122.

¹⁷ Hamdi Gürler, "Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Hareketlerinin Ortaya Çıkmasında Ordunun Rolü, (Mayıs-Haziran 1919)", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 418-419; Y. Özkaya, "Kuva-yı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, s. 452.

gereksinimlerini sağlamışlardır. Düzenli ordu kuruluncaya kadar bu kuvvetler iç isyanların bastırılmasında, düşmana karşı koymada önemli çalışmalar yapmışlardır. Kırşehir, Keskin, Beypazarı, Maden, Ankara, Boğazlayan'da kurulan yeni millî kuvvetler Batı ve Adana cephelerine yollanmışlardı. Görülüyor ki, milis kuvvetleri olarak vasıflandırabileceğimiz bu kuvvetler cephelere yollanarak, düzenli ordudan önce önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, yeni açılan TBMM'nin ikinci günü yani 24 Nisan 1920'de dördüncü oturumda yaptığı konuşmada bu hususları açıkça belirttikten sonra; *"Kuvâ-yı milliye, ordu, her şey, her vasıta artık doğrudan doğruya milletin tahtı emrindedir. Fakat, iş memleketin müdafaa-i olduğu ve bu işin ordunun da vazife-i asliye ve hakikiyesi bulunduğu göre, bütün vasıtaların aynı emir ve kumandaya tâbi olması lâzımdır. Bittabi bu kumanda da şunun veya bunun elinde olmayacak, kuvanın heyet-i umûmiyesinin idaresi meclis-i âlinize teveccüh edecektir."* diyerek, Ordu'nun Meclis'e bağlı olacağını, *"İcra Vekiller Heyeti"* nin seçilmesi ve *"Müdafaa-i Milliye"* adı ile bir bakanlığın kurulması ile bu bakanlığın iase, elbise, idare sorunlarını çözümleneceğini, para işini bütün ordu için yerine getireceğini açıklamıştı.¹⁸

Ankara'da TBMM' Hükümeti'nin gazetesi olan Hakimiyet-i Milliye, Kuva-yı Milliye konusunda Millî Hükümet'in fikirlerini yansıttığı gibi, kamuoyunun istek ve düşüncelerini de ortaya koymuştur. Böylece, Kuva-yı Milliye'ye taraftar olmayanların gizli ve çarpık düşünceleri ortaya konulmak istenilmiş, bunda da başarılı olunmuştur.¹⁹

Sivas Kongresinden sonra, Mustafa Kemal Paşa Batı Anadolu Cephesi'ni Heyeti Temsiliye'ye bağlamak için büyük çaba harcamıştır. Çünkü Sivas Kongresi bütün Türkiye'yi temsilen toplanmış, *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"* adını almıştı. Halbuki Batı Anadolu'da, Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli'de kongreler yapılmaktaydı. Bunların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlanmaları ve Cemiyetin teşkilâtı olmayan yerlerde şubeler açılması millî hareketin bütünlüğü bakımından zorunlu idi. Bu bakımdan henüz Sivas Kongresi devam ederken, Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ve kongre kararı ile 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na tayin edilmişti.²⁰ Fakat

¹⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, Ankara, 1985, s. 7.

¹⁹ Y. Özkaya, "Kuva-yı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, s. 454.

²⁰ 9 Eylül 1919 tarih ve 24 sayılı şifre ile Ali Fuat Paşa Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığına atanmıştır. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Ankara, 1991, s. 66; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2000, s. 215.

Ali Fuat Paşa'nın bütün gayretlerine rağmen, Batı Anadolu'daki millî kuvvetleri bu kumanda makamına bağlamak henüz mümkün olmamıştı. Ekim 1919 sonlarına doğru Heyeti Temsiliye'nin yeni bir kararı ile, bu defa Refet Paşa Batı Cephesi'ne gönderilmiş ve bir kumanda birliği sağlanmaya çalışılmıştı.²¹ Albay Refet Bey Kasım ayı ortalarına doğru Nazilli'ye giderek, tek kumanda düzeninin kurulabilmesi imkânını incelemeye başlamıştı. Daha sonra, Salihli, Akhisar, Soma ve Balıkesir bölgelerinde durumu inceleyen Refet Bey verdiği raporda; "*Batı Cephesi'nin bir kumanda makamına bağlanmasının daha uzunca bir süre mümkün olmadığını*" bildirmişti.²²

Diğer önemli bir konu da, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtikten hemen sonra, Kuvâ-yı Milliye'ye verdiği destek olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bazı görevlilerin bu konuda daha çekingen ve üstü kapalı davranışlarının tersine olarak, açık bir biçimde Kuvâ-yı Milliye'yi desteklediğini ortaya koymuş, hatta onlara karşı çıkanları şiddetle eleştirmiştir. Bu konu ile ilgili olarak, 20 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine Sadarete çekmiş olduğu telgrafta; "*Ne millet ve ne ordu mevcudiyete karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazm ve kabul etmeyecektir.*" demiştir.²³ Buna ilaveten 3 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta İzmir'in işgali üzerine protesto gösterileri düzenleyenler hakkında, İngilizler'in baskıları sonucunda, soruşturma açılmasını, şiddetle eleştirmekte ve şu görüşlere yer vermekteydi; "*Düşmanın İzmir ve Manisa'ya girişiyle ilgili acı haber üzerine Müslüman halkın yaptığı ve Hıristiyan azınlıklara karşı, hiçbir düşmanlık duygusu gütmeyen toplantılardan bazı kişilerin ürkmüş olmaları düşünülebilir. İzmir ve yöresinde süregelen olayların ve benzerlerinin baş göstermesine karşı ne ulusun coşkusunu ve iç acısını ne de bundan doğan ulusal gösterileri engelleyip durdurmak için, kendimde ve hiç kimsede bir güç göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olayların karşısında da sorumluluk yüklenebilecek ne komutan, ne sivil yönetici, ne de hükümet düşünürüm.*"²⁴ Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinin protesto edilmesi konusunda 28 Mayıs'ta bir duyuru yayımlamıştı. Bu duyuruda, "*Millet yek vücut olup, hâkimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef tutmuştur.*" denilerek, işgallerin

²¹ Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Ankara, 1988, s. 223.

²² Sabahattin Selek, *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı) I*, İstanbul, 1982, s. 563-564.

²³ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, s. 23-24.

²⁴ Kemal Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, C. I, Ankara, 1974, s. 19-20.

protesto edilmesi önerilmiştir.²⁵

Mustafa Kemal Paşa, daha başlangıçtan itibaren Batı Anadolu Kuvâ-yı Millîyesi hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak istemiş ve buradaki gelişmelerden, özellikle Albay Bekir Sami (Günsav) ve Albay Kâzım (Özalp) tarafından haberdar edilmişti. Mustafa Kemal Paşa, 9 Haziran 1919 tarihinde, Eşme’de bulunan Albay Bekir Sami’ye göndermiş olduğu bir telgrafta da, aralarındaki ilişkinin sıkı tutulmasının zorunluluğunu şöyle açıklamıştı; “*Memleketin daha şarkındaki komutanlarıyla irtibat ve temasını temini muhafazası pek mühimdir. Vaziyetin islâhı için müştereken çareler yaratmaya mecburuz. İzmir’in âkıbeti, tekmil vicdan-ı milleti müdafaa-i istiklâl hususunda bir azim ve irade etrafında toplandı. Gayemiz bir olmalıdır. Vaziyetinizden ve o taraf millî teşekküllerinden sık malûmat ita buyurmanızı rica ederim.*”²⁶ Mustafa Kemal Paşa’nın Kuvâ-yı Milliye ile çok yakından ilgilendiğini gösteren bir başka örnek de O’nun, 20 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti’ne gönderdiği şifre telgraftır. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafta, Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit (Karay) imzası ile bütün telgrafhanelere gönderilen ve parası ödenmiş olsa dahi, Kuva-yı Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerine ait telgrafların çekilmemesi konusundaki emrini, şiddetle kınamakta ve şu görüşlere yer vermekteydi; “*Aydın Vilâyeti’nin tahliyesine saik-i yegane olan, milleti boğmaktan ve vatanın hayat ve istiklâline karşı birleşen vicdan-ı umûmi itfadan başka bir şeye matuf olmayacak olan böyle bir caniyane teşebbüsün atiyen, mucip olacağı mesuliyet-i azimenin teemmül ve idrak edilememesi bedii teessürdür.*”²⁷

Mustafa Kemal Paşa, bu emri verenlerin bir an önce görevden alınmasını ve haklarında soruşturma açılmasını istemiştir. Bu gelişme, Mustafa Kemal Paşa’nın, Osmanlı yönetimi ile başlattığı çetin mücadelenin, ilk örneği olması bakımından önemlidir.

²⁵ T. Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*, Ankara, 1981, s.117-118.

²⁶ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, s. 29.

²⁷ Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi’nde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara, 1998, s. 67.

1. 1. 1. Kuvâ-yı Milliye'nin Doğuşu

Yunanlılar; 15 Mayıs 1919'da İtilâf Devletlerinin yardımıyla İzmir'i işgal etmişlerdi. Daha sonra tekrar harekete geçerek, 12 haziran 1919 tarihine kadar, Urla, Çeşme, Menemen, Manisa, Akhisar, Bergama, Ayvalık, Tire, Ödemiş ve Aydın'ı ele geçirmişlerdi.²⁸ Bu durum karşısında, teşkilatlanan, Kuva-yı Milliye birlikleri Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Yunan kuvvetlerine karşı silahlı direnişe geçmişlerdi. Bu direnişlerin amacı; bölgenin Yunanistan'a katılmasını engellemek, bölgede yaşayan Türkleri, Yunan işgalcilerinin ve yerli Rumların baskısından korumaktı. Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra, Yunanlılarla millî kuvvetler arasında ilk çarpışma Ayvalık'ta gerçekleşmiştir. Burada bulunan 172. Alay Komutanı Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) ve birlikleri ile ona katılan Hamdi Bey'in güçlerinden oluşan 600 kişilik bir birlik, 28-29 Mayıs 1919 gecesi Ayvalık'a asker çıkarmaya kalkışan Yunanlılara karşı silahlı direnişe geçmişlerdi. Albay Kâzım Bey'e göre; İzmir'in işgalinden sonra ilk silahlı çarpışma burada olmuştur.²⁹ Oysa, bir gün öncesinde Aydın'ı işgal eden Yunan Ordusu, hiç bir engelle karşılaşmadan Nazilli'ye kadar ilerlemiş, bundan önce de Menemen, Bayındır, Manisa ve Tire işgal altına alınmıştı. Bununla beraber, 30 Mayıs'ta Ödemiş'e saldıran bir Yunan müfrezesi, Kuva-yı Milliye tarafından silahla karşılanmıştır.³⁰ General Fahri (Belen) ise; Kuva-yı Milliye'nin ilk direnişinin Urla'da olduğunu savunarak, burada bulunan 100 askerin yanı sıra, halktan silahlandırılan 120 Kuva-yı Milliye mensubunun Yunanlılara karşı iki gün direndiğini bu nedenle, ilk kurşunun Ödemiş'te değil, Urla'da atıldığını öne sürmektedir.³¹

15-25 Mayıs tarihleri arasında, herhangi bir mukavemete maruz kalmadan ilerleyen Yunan kuvvetleri bu tarihten sonra duraklamışlardı. 172. Alay Komutanı Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) Ayvalık Cephesi'ni tutarak düşmanın bu muntıkada daha fazla ilerlemesine mani olmuştu. Diğer taraftan, Çerkez Ethem Bey'in kumandası altındaki kalabalık bir milis müfrezesiyle Ali Bey'e katılmıştı.³²

Bu gelişmeler halk arasında direnme gücünün ve milli mücadele ruhunun

²⁸ H. Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, s. 6.

²⁹ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. I, s. 14-15.

³⁰ K. Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. I, s. 15.

³¹ M. Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, s. 68.

³² Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2000, s. 156; R. Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 27-28.

oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, bazı yerlerdeki hükümet yanlısı kişilerin de etkisiyle halk adeta işgali kabullenmiş ve buna karşı durulamayacağı gibi yanlış bir kaniya kapılmıştı. Bu nedenle bazı bölgelerde Kuvâ-yı Milliyecilere karşı olumsuz tavırlar sergilenmişti. Örneğin İzmir'in işgalinden sonra, oradan ayrılmak zorunda kalan Albay Kazım (Özalp), Vasıf (Çınar), Albay Bekir Sami (Günsav) Beylerinde aralarında bulunduğu bir grup tepkiyle karşılanmış ve toplulukta bulunan yaşlı bir adam; "*Efendim, Hükümet bir şey yaparsa ne âlâ, yapmazsa, biz sizin dediklerinizi yapamayız. Hatta yarın Yunanlılar buraya geldikleri zaman, bugün buradaki görüşmemiz bile, bizim için bir felaket sebebi olabilir. Namus, din vatan ve ırzı hükümet düşünsün ...*"³³ Topluluğun duygularını dile getirdiğine inanan yaşlı adam bu sözleri söylemekle de kalmaz, onlardan, köylerini bir an önce terk etmelerini de ister. Kuvâ-yı Milliyeciler, aynı olayın bir benzerini de Akhisar'da yaşamışlardı. Burada da halk onlara iyi davranmayarak, kuşku ile bakmış, ilçe kaymakamı, başta olmak üzere eşraftan hiç kimse yanlarına yaklaşmamıştır. Öyle ki otele kabul edilmedikleri gibi, lokantalarda yemek dahi verilmemiştir. Bu aydın topluluk, kendilerine bir jandarmanın gizlice getirdiği yiyeceklerle karınlarını doyurmuşlardır.³⁴

Halkın Kuvâ-yı Milliye'ye tepki göstermesinin başka bir nedeni de; içinde bulunduğu yoksulluk, güvensizlik ve uzun yıllardan beri süregelen savaşların yarattığı bezginlikti. Çünkü, 1911 yılında başlayan Trablusgarb Savaşı daha bitmeden, 1912'de Balkan Savaşı başlamıştı. Bu savaşın yaraları sarılmadan, 1914'de I. Dünya Savaşı patlak vermiş ve dört yıl süren bu büyük savaş tam bir yıkım ile sonuçlanmıştı. İşte bu nedenle başlangıçta, halkın bazı kesimlerinde, yeni başlamakta olan bir savaşın habercisi Millî Mücadele'ye karşı az da olsa bir isteksizlik ve direnme olmuştu.³⁵ Öte yandan, hızla devam eden Yunan işgaline karşı, 27-28 Mayıs 1919 tarihinde, Ödemiş'te bir Kuvâ-yı Milliye birliği oluşturmak amacıyla; Kaymakam Bekir Sami Bey, Askerlik Şubesi Başkanı Ali Rıza Bey ve Jandarma Yüzbaşı Tahir Fethi Bey bir araya gelerek, resmi depolarda bulunan 1600 tüfeği gönüllülere dağıtmışlardı.³⁶ Ancak silah alanların büyük bir çoğunluğu kısa süre sonra ortadan kaybolmuşlardı. Bunlardan geriye kalan 120 kişilik küçük birliğe "*Kuvâ-yı Milliye*" adı verilerek komutanlığına Yüzbaşı Tahir

³³ Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990, s. 27-28.

³⁴ A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 164.

³⁵ M. Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, s. 69-70.

³⁶ R. Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 71.

Fethi getirilmişti.³⁷

Bu birlik ile Yunanlılar arasındaki ilk silahlı çarpışmalar, 30 Mayıs'ta, Bayındır-Ödemiş arasındaki Hacı İlyas tepelerinde olmuştur. Bu çarpışmalarda, Kuva-yı Milliyeciler iki şehit, yirmi yaralı vererek, kendilerine göre sayıca ve silah bakımından çok üstün olan Yunanlılar karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı.³⁸ Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey, büyük bir medeni cesaretle, İtilâf Devletleri temsilcilerine, 29 Mayıs 1919'da çekmiş olduğu telgrafta; "*Artık biliniz ki, kalem değil silah konuşuyor.*"³⁹ ifadesini taşıyan protestosuyla, Kuvâ-yı Milliye devrinin açılmış olduğunu bütün dünyaya ilan etmişti. Bu olaydan kısa bir süre sonra Ödemiş yöresindeki Kuvâ-yı Milliye'ye; İnceoğlu Hamit Şevket Bey, Postlu Mestan Efe, Sarı Efe, Yanık Halil Efe, Gökçen Efe ve benzeri vatanseverlerin de katılmasıyla, buradaki birliğin sayısı 200'ün üzerine çıkmıştır. Kuva-yı Milliye'ye karşı başlangıçta fazla ilgi gösterilmeyen Akhisar yöresinde de, bir süre sonra, bu örgütün gerçek amacının anlaşılması üzerine, önemli sayıda sivil güç toplanmıştır. Bu güçlerin lojistik destekleri 61. Tümen ile 188. Alay tarafından karşılanmıştır. Özellikle daha sonra burada kurulan cephenin komutanlığını üstlenen Çerkez Ethem, 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp) tarafından büyük destek görmüştür. Albay Kâzım 20 Haziran'da, Çerkez Ethem'e bir miktar silah ve bir kaç subay göndererek, onun örgütlenmesine katkıda bulunmuştur.⁴⁰ Öte yandan İttihat ve Terakki'nin İzmir katipliği görevinde bulunan Celâl Bey (Bayar) İttihatçı olduğu gerekçesiyle, İstanbul hükümetince tevkifine teşebbüs olunması üzerine, İzmir'den ayrılarak, Aydın civarında, Demirci Efe ile buluşmuş ve Galip Hoca takma adıyla, bir süre Kuva-yı Milliye Komutanlığı yapmıştır.⁴¹

Salihli Bölgesi'nde ise, Salihli, Alaşehir ve Eşme kazaları halkından teşkil edilen millî kuvvetlerin başında Çerkez Ethem yer almıştır. Ali Fuat Paşa 20. Kolordu'ya bağlı 23. Fırka'dan kuvvetli bir taburu bu mıntıkaya yollamış, bu şekilde hem İzmir cephesi ile teması temin etmiş, hem de millî kuvvetleri takviyeye çalışmıştır.⁴² Manisa'nın 25 Mayıs 1919'da işgalinden sonra, oradaki birlikler ancak üzerlerindeki silahları

³⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 175.

³⁸ R. Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 71.

³⁹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. I, s. 100.

⁴⁰ K. Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, C. I, s. 31.

⁴¹ M. Âkif Tural, *Atatürk Devrinde İktisâdi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Ankara, 1987, s. 43-44.

⁴² K. Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, C. I, s. 209.

alabilmişler ve 27 Mayıs 1919'da jandarma Tabur Komutanı Mehmet Fehmi imzasıyla Albay Bekir Sami Bey'e gönderilen telgrafla işgal haber verilmişti. Tabur Komutanı bu telgrafında; "Askəriye ye ait er, silah, cephane, hayvan, hasılı ne bulabilirsiniz mümkün olan çabuklukta Salihli Kaymakamlığına gönderiniz." demiştir.⁴³ Fakat tüm bu çabalara rağmen Salihli'de Yunan işgaline uğramaktan kurtulamamıştır. Yunanlıların önemli bir hedefi de Aydın bölgesi olmuştur. Bu alan Adagide bölgesiyle, Büyük Menderes nehri arasında kalan cephe kesimini kapsamaktaydı.⁴⁴

Aydın ve yakın çevresinde 57. Fırka'ya (Tümen) bağlı 135, 175 ve 176. Alaylar bulunuyordu. Ancak bu askerî birliklerin sayılarında önemli azalmalar olmuştu. Bu nedenle sivil savaşçıların önemi giderek artmıştı. 57. Tümen Komutanlığı'ndan, Harbiye Nezareti'ne gönderilen 24 Temmuz.1919 tarihli şifrede özetle; "Aydın ve Nazilli arasında millî kuvvetlerin mevcudu 5000 kadardır. Ancak 1000 silahları vardır. Kuva-yı Milliye komutanı, 175. Alay komutanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey'dir. Aydın'daki Yunan kuvveti, altı tabur piyade ve diğer sınıflar ile gönüllülerden ibaret olup Kuva-yı Milliye'nin yalnız başına ve hiçbir taraftan yardım ve destek görmeksizin müdafaada başarılı olamayacağı arz olunur."⁴⁵ denilmişti. Bu yörede Kuva-yı Milliye'nin oluşturulması için önce, Aydın'daki askerî depoda bulunan silahlar halka ve oradaki gönüllülere dağıtılmış, sonra da silahlanan topluluk, 20, 30, 50'şer kişiden meydana gelen küçük gruplara ayrılmıştır. Yunan kuvvetleri 28 Haziran 1919'da Menderes Köprüsü'ne taarruz ederek ilerlemeye başlamış, bütün çabalara rağmen Aydın'ın işgali önlenememiş ve depodan kaçırılmayan silahlar işgalcilerin eline geçmiştir.⁴⁶ Karargahı Aydın'da bulunan 57. Tümen Komutanı Şefik Bey elinde kalan birkaç yüz kişi ile Çine'ye çekilmek zorunda kalmış, böylece Menderes vadisi Yunanlılara açılmıştır.⁴⁷

⁴³ Hamdi Gürler, *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav)*, Ankara, 1994, s. 80.

⁴⁴ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 2, Ankara, 1999, s. 143.

⁴⁵ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 22, Gömlek No: 45, Belge No: 45-1.

⁴⁶ Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi*, C. I, Ankara, 1994, s. 20-21.

⁴⁷ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara, 1999, s. 27.

1. 1. 2. Kuva-yı Milliye'nin Yapısı

Kuva-yı Milliye'nin yapısı hiç kuşkusuz, komutanlarının kişilikleriyle yakından ilgilidir. Kuva-yı Milliye birlikleri komutanlarını şu şekilde bir ayırma tâbi tutabiliriz; Bunlar arasında önemli bir yere sahip olan Efeler, genellikle zeybek çetelerinin başlarındaki liderlerdi. Bu liderler Kuva-yı Milliye kaldırılıncaya kadar büyük kuvvetlere komuta etmişlerdi. Buna ilaveten dağlarda kol gezen, genellikle asker kaçaklarından oluşan, yol keserek ve kanun dışı yaşayan eşkıyaların reisleri de, beraberindekilerle Millî Mücadele'ye katılmışlardır. Bunlar arasında İpsiz Recep gibi başarılı ve büyük kuvvetlere komuta edenleri de olmuştur. Komiteciler denilen bir diğer lider grubu ise; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Balkanlardaki çeşitli çarpışmalara katılmış ve gerillâ savaşlarında yetişmiş kişilerden oluşmaktaydı. Kuva-yı Milliye'nin başarılı komutanları arasında, Kuşçu başı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık gibi komitecilikten gelenler, ön sıralarda yer almışlardır. Kuva-yı Milliye teşkilatı içerisinde, sivil komutanlar, üst makamların emriyle subaylarda yer almışlardır.⁴⁸

Bunlar arasında muvazzaf subaylar, emekli ve askerlikten ayrılmış subaylar ve yedek subaylar mevcuttur. Millî Mücadele sırasında bizzat silah altında bulunanlar arasında Albay Mehmet Şefik (Aker), Albay Kâzım (Özalp), Albay Bekir Sami (Günsav) ve Batı Anadolu Bölgesi ile yakından ilgilenen 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) yer almışlardır.⁴⁹ Büyük çoğunluk gönüllülerden ve kongre kararlarına göre halk kuruluşlarınca silâh altına alınanlardan oluşmuştu. Malî kaynakların yetersiz olması sebebiyle, üniforma veya tek tip giysi giymediklerinden, dış görünüşleri itibarıyla bütünlük oluşturamamışlardır. Çeşitli tip ve çaptaki silâhların bir arada kullanılışı, yedek parça ve cephaneye ikmalinde büyük güçlükler doğurmuştur.⁵⁰ Düzenli bir ordu halinde olmayan, bölgelere göre, çete olarak adlandırılan Kuva-yı Milliye birlikleri 50 kişilik müfrezelerden oluşturulmuştu. Bütün çeteler birer akıncı müfrezesi halinde olup baskınlarla düşmana zayıat verdirelerdi.⁵¹

Kuva-yı Milliye İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden bir süre sonra, İstanbul Hükümeti'nin arzusu dışında kurulmuş bir teşkilâttir. Başlangıçta

⁴⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 180.

⁴⁹ M. Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, s. 72.

⁵⁰ S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, s. 125-127.

⁵¹ Orhan Avcı; "Kuva-yı Milliye'nin Yapısı, Kuva-yı Milliye'nin Mahiyeti", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 23, Ağustos 1998, S. 45, Ankara, 1998, s. 92-93.

memleketin içinde bulunduğu çetin şartlar nedeniyle plânsız ve programsız bir şekilde teşekkül etmiştir. Bu durumdan faydalanan İtilâf Devletlerinin memleketi parçalayıp yutmayı amaçlayan, haksız olduğu kadar da korkunç plânlarını uygulama çabaları Anadolu’da Kuva-yı Milliye ruhunu oluşturmuştur. İşte bu tarihî olay Türk Milleti’nin silahlı mücadeleye geçişinin başlangıcını teşkil etmiştir.⁵²

1. 1. 3. Kuva-yı Milliye’nin Teşkilatlanması

Kuva-yı Milliye birliklerini belirlemek için çeşitli adlar kullanılmıştır. Bunlar arasında Kuvayı-Millîye, Milli Kuvvetler, Çete, Müfrez, Millî Müfrez, Mücahidin, Milis gibi genel olarak kullanılan deyimlerdi. Ayrıca her birliğin özel bir adı vardı. Bu adlar ya komutanının, reisinin veya birlik mensuplarının toplandığı yerin adı şeklinde olmaktadır. Örneğin Ödemiş Kuva-yı Milliyesi, Alaşehir Kuva-yı Milliyesi, Osmaniye Millî Müfrezesi, Eskişehir Millî Taburu, Kütahya Alayı, Ziver Bey Müfrezesi, Yahya Kaptan Çetesi, Demir Alayı, Albayrak Müfrezesi, Müdafaa-i Vatan Taburu gibi, Kuva-yı Milliye genişleyip cephe örgütü kurulduktan sonra toplanan çeşitli birlikler tuttukları cephenin adıyla anılmağa başlanmıştır.⁵³

Kuva-yı Milliye Müfrezeleri, genellikle 30, 40, 50 kişilik gruplardan oluşturulmuştu. Bunların komutanlarına “*Müfrez Kumandanı*” denilmekteydi. Posta’lar ise, genellikle 15’er kişiden kurulmuş olup, başlarındaki yöneticilerine “*Posta Başı*” adı verilmişti.⁵⁴ Öte yandan Kuva-yı Milliye mensuplarının, ilk zamanlarda bazı uygunsuz davranışlarda buldukları olmuştur. Ancak daha sonraları Heyet-i Millîyeler’in kurulması ve Kongrelerin toplanmaya başlamasıyla, bu gibi davranışlar denetim altına alınmaya başlanmıştır. Konuyla ilgili olarak Harbiye Nezareti Konya’da 12. ve Bandırma’da 14. Kolordu Kumandanlıklarına göndermiş olduğu 25 Aralık 1919 tarihli şifrede; “*Aydın Vilayeti’nde Kuva-yı Millîye ileri gelenleri tarafından mutasarrıf ve kaymakam gibi mülkî memurların kendi kendilerine hapis, tutuklama, sürgün ve uzaklaştırma gibi hareketlere cesaret etmeleri içten ve dıştan kötü tesire yol açacağından, uygun olmayan bu gibi durumlardan kaçınılması hususunun ilgililere*

⁵² Yücel Özkaya, “İstiklâl Savaşı’nda Türk Halkının Kuva-yı Milliye’ye ve Millî Orduya Katkıları”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s. 240-241.

⁵³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları*, s. 179-180.

⁵⁴ M. Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi’nde Batı Anadolu Kongreleri*, s. 80-81.

tebliği ve bu keyfi hareketlere engel olacak tedbirlerin alınması rica olunur.”⁵⁵

Kuva-yı Milliyecilerin uymak zorunda oldukları bir takım kurallar getirilmiştir. Bunlar; içki içmemek, ırza ve namusa saldırıda bulunmamak, soygun yapmamak, özellikle vatana hıyanette bulunmanın cezası idam olarak açıklanmıştı.⁵⁶ Batı Anadolu’da faaliyet gösteren Kuva-yı Milliye’nin mevcudu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Batı Cephesi’nin Kuzey kesiminde ve Kocaeli Bölgesinde Kuva-yı Milliye’nin mevcudunun (Çerkez Ethem kuvvetleri dahil) 15.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu mevcut, Kuva-yı Milliye’nin ulaştığı en yüksek seviye olmuştur.⁵⁷

Kuva-yı Milliye mensuplarının mevcutlarının azaldığı ve ihtiyaç olduğu dönemlerde, asker toplama konusunda zaman zaman çeşitli birimler tarafından bildirimler yayımlanmıştır. Örneğin Güney Cephesi’ni idare eden Yörük Ali Efe tarafından yayımlanan 17 Ağustos 1919 tarihli beynamede, 1893 doğumlulara kadar olan kişilerin Kuva-yı Milliye’ye katılmaları, 1897 doğumluların ise şubelerine müracaat etmeleri istenmiştir.⁵⁸ Bu arada, TBMM’de 1310-1315 (1892-1898) doğumluların silâh altına alınması öngörülmüştür.⁵⁹

Bu gelişmeler yaşanırken Milli Mücadele’nin başından itibaren Heyet-i Temsiliye Batı Anadolu Cephesi ile yakından ilgilenerek ordu birliklerinde birtakım yeni düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlemeler sonucu Sivas Kongresi’ni takip eden günlerde, Harbiye Nezareti’nin 30 Eylül 1919 tarihli emriyle, 14. Kolordu’ya bağlı Tekirdağ’daki 55. Tümen’i 1. Kolordu’ya, bu tümenin Bursa’daki 56. Tümen’i 14. Kolordu’ya bağlanmıştı.⁶⁰ Öte yandan, 2 Ekim 1919’da Damat Ferit Paşa’nın iktidardan çekilmesiyle, Ali Rıza Paşa tarafından kurulan yeni kabinede, Kuva-yı Milliye yanlısı bazı kimseler de yer almışlardı. Heyet-i Temsiliye’nin bunların aracılığıyla Batı Anadolu’daki kuvvetlerin bir komuta altında birleştirilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi yolunda yeni hükümetten bazı isteklerde bulunması üzerine, Harbiye Nezareti, 13 Ekim

⁵⁵ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 42, Gömlek No: 72, Belge No: 72-1.

⁵⁶ O. Avcı, “Kuva-yı Milliye’nin Yapısı, Kuva-yı Milliye’nin Mahiyeti”, *Askeri Tarih Bülteni*, s. 92.

⁵⁷ K. Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. I, s. 74; S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, s. 129; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları*, s. 191.

⁵⁸ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 25, Gömlek No: 70, Belge No: 70-1.

⁵⁹ İhsan Güneş, “Bursa’nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler”, *II. Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1985, s. 159-160; Y. Özkaya, “Kuva-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, s. 476.

⁶⁰ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 34, Gömlek No: 45, Belge No: 45-1.

1919 tarihinde bir emir yayımlamıştı. Buna göre:

- 1- 17. Kolordu karargâhı 14. Kolordu emrine verilmiştir.
- 2- 14. Kolordu, 56 ve 61. tümenlerden kurulmuştur.
- 3- 14. Kolordu Cephesi; Bursa, Balıkesir ve Manisa, Afyon demir yolu hattının (hariç) kuzeyi, Akhisar, Soma ve Bergama mıntıkasıdır.
- 4- 12. Kolordu, 41, 23 ve 57 tümenlerden kurulu olup, Konya Ereğli'si hariç olmak üzere, Konya, Afyon, Kütahya, Bodrum, Antalya, İzmir, Afyon demir yolu hattının (dahil) güneyi bölgesi bu kolordu mıntıkası içindedir.
- 5- 20. Kolordu, 11 ve 24. tümenlerden kurulu olup, Ankara, Kastamonu, Eskişehir, Niğde ve Ereğli ilçesi bu kolordu mıntıkasıdır.⁶¹

Anadolu'nun diğer yörelerinde, Güney ve Güneydoğu Anadolu, Karadeniz ve Batı Anadolu'da süratle teşkilâtlar kurulmaya, silahlanmaya, Kuvâ-yı Milliye adıyla birlikler oluşturulmaya başlanmıştır.⁶² 23 Mayıs 1919'da, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik'in Harbiye Nezareti'ne durumun düzeltilmesi için, Kuva-yı Milliye teşkilâtı vücuda getirmenin en iyi tedbir olabileceğini bildirmesi ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Başkanı Cevad Paşa'nın son fıkranın önemli olduğunu bildirmesi Kuva-yı Milliye'nin başlangıcı kabul edilebilir. Kuvâ-yı Milliye'nin en büyük savunucularından biri de 57. Tümen Komutanı Albay Şefik olmuştur. Öte yandan Yunan ve yerli Rum kuvvetlerinin tekrar Aydın üzerine yürümeleri ve Aydın Kuva-yı Milliyesi'nin yardım talebi, 2. Ordu Müfettişliği tarafından 22 Temmuz 1919 Harbiye Nezareti'ne bildirilmiş, Harbiye Nazırı tarafından verilen cevapta, "*Depolardaki silah ve cephanenin İngilizlerce kayıt ve tespit olunduğu, ayrıca Meclis-i Vükelâca alınan olumsuz karar ilgi tutularak yardım yapılamayacağı*" bildirilmiştir.⁶³

57. Tümen Komutanı Albay Şefik Harbiye Nezareti'ne 29 Temmuz 1919 tarihinde vermiş olduğu cevapta; "*Yunan istilası sırasında göç eden ve bugün köyleri Yunan işgal bölgesinde bulunan halk, Yunan mezaliminden korkarak yurtlarına*

⁶¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 34, Gömlek No: 15, Belge No: 15 (1-5) .

⁶² Y. Özkaya, "Kuva-yı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, s. 455.

⁶³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 22, Gömlek No: 41, Belge No: 41-1.

*dönememişler ve Yunan işgali devam ettiği sürece de dönmeyeceklerdir. Millî yardım ile aziretlerinin kolaylaştırılmasına çalışılmaktadır. Kuva-yı Millîye Yunan taarruzunu savunmaya yeterli durumdadır. Ancak gelişen olaylar neticesi Yunanlılarla mücadeleye devamda karalılıkları sarsılmıştır.*⁶⁴

Diğer taraftan, üçüncü kez kabine kuran Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nezareti kanalıyla Kuva-yı Millîye'nin dağıtılması için ilgili birimlere telgraflar çektiymişti.⁶⁵ Ayrıca Dahiliye Nezareti 2 Temmuz 1919'da Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu tebligatta, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından hükümet aleyhine ve çıkarlarına ters düşen faaliyetler sergilendiğinden Meclis-i Vükela tarafından icap edenlere tebligat yapılması istenmiştir.⁶⁶

Bu olumsuz gelişmelerden dolayı Kuva-yı Millîye Genel Komutanlığı 57. Tümenine göndermiş olduğu, 31 Temmuz 1919 tarihli şifre ile vatanın kurtuluşu için Aydın bölgesindeki mühimmata el konulduğunu bildirmiştir.⁶⁷

Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu Cephesi'ni Heyet-i Temsiliye'ye bağlamak suretiyle sevk ve idare birliğini sağlamak istemişti.⁶⁸ Fakat Balıkesir, Salihli ve Aydın cepheleri olarak üç bölgeyi kapsayan Batı Anadolu Cephesi'nin bir komuta altında toplanabilme imkânsızlığı karşısında mevcut düzenin bir süre daha devamına karar verilmişti.⁶⁹

23. ve 57. Tümenler, millî kuvvetlerin teşkilâtlandırılmasından sonra ancak 1920 yılı başlarında, harekât kontrolü bakımından Albay Refet emrine verilmiş ve kendisine, Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olmak kaydı ile kolordu yetkisi tanınmıştı. Heyet-i Temsiliye'nin, Batı Anadolu Cephesi'ni bir komuta düzeni içerisinde çözüme kavuşturma çabası ancak, 23 Nisan 1920'de TBMM Hükümeti'nin kurulmasından sonraki süre içerisinde gerçekleşmişti. Temmuz 1920 başında Bakanlar Kurulu kararıyla Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Komutanlığı'na atanmış ve daha sonra Albay İsmet (İnönü),

⁶⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 37, Gömlek No: 133, Belge No: 133 (2-3).

⁶⁵ K. Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. I, s. 50.

⁶⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 45, Gömlek No: 29, Belge No: 29-1.

⁶⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 461, Gömlek No: 95, Belge No: 95-1.

⁶⁸ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 2, s. 140-141.

⁶⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 271, Gömlek No: 23, Belge No: 23-1.

bu görevi Ali Fuat Paşa'dan devralmıştır.⁷⁰ Millî Kuvvetlerin Teşkilâtlandırılması Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 16 Kasım 1919'da, 12. ve 14. kolordulara, 23, 57 ve 61. Tümen komutanlıklarına, ayrıca Refet Bey'e ve 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami'ye gönderdiği şifre ile,⁷¹ Batı Anadolu'daki millî kuvvetlerin teşkilâtlandırılmasını, gayri resmî olarak ordu birliklerince desteklenmelerini, bunlardan birincisi olan kuzey grubunun 61. Tümen'e, ikincisi olan Salih grubunun 23. Tümen'e ve üçüncüsü olan Demirci Efe grubunu da 57. Tümen komutanlıklarına bağlanmasını istemişti.⁷²

Heyet-i Temsiliye'nin bu direktifine; Güney Anadolu ve Adana cephelerindeki millî kuvvetlerin teşkilâtlandırılması amacıyla 27 Ekim 1919'da kolordulara verilen talimat esasları göz önünde bulundurularak Batı Anadolu'daki millî kuvvetlerin ordu birlikleri teşkilâtına benzer teşkilâta sokulmaları tavsiye edilmişti.⁷³ Bunun üzerine millî kuvvetler bölük, tabur ve alay haline sokulmaya başlanmış ve 1920 yılı başlarında şu teşkiller kurulmuştur, 57. Tümen bölgesinde, Millî Aydın ve Millî Menderes alaylarıyla, Millî Aydın Dağ taburları ve birkaç efe süvari bölüğü, 23. Tümen bölgesinde, Millî Salihli Piyade Alayı, Millî Kiraz (Keles) ve Uşak hücum taburları ile birkaç efe bölüğü, 61. Tümen bölgesinde ise Millî Akhisar Nişancı, Millî Soma, Millî Ayvalık alayları ile Belen, Saruhan, Yayaköy, Korucu, İvrindi taburları ve bazı bağımsız bölüklerden oluşmuştur. 23. ve 57. tümenleri fiilen sevk ve idare etmekte olan Albay Refet, 6 Şubat 1920'de verdiği bir emirle küçük ve büyük Menderesler çevresindeki bütün kuvvetleri Menderesler Grubu adı altında birleştirmiştir.⁷⁴

Bu kuvvetlerden Büyük Menderes havzasındaki Millî Aydın ve Millî Menderes alaylarıyla Millî Aydın Dağ Taburu'ndan oluşan kuvvetlere 3. Millî Tümen ismi verilmişti. Bu kuvvetlere 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) komuta etmekle görevlendirilmişti. 3. Millî Tümen Komutanlığı'na 29 Ocak 1920'de Nazilli'ye gelen Kurmay Binbaşı Nazım Bey atanmıştı. Bu tümen birlikleri, Aydın-Köşk şosesiyle bu şosenin kuzeyindeki dağlık bölgede yerleşmiş olup, karargâhı Köşk bucağında kurulmuştu. Menderesler Grubu Komutanlığı'nın karargâhı Nazilli'de yerleşmiş olup

⁷⁰ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 2, s. 141.

⁷¹ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 271, Gömlek No: 23, Belge No: 23-1.

⁷² ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 271, Gömlek No: 21, Belge No: 21(1-2).

⁷³ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 275, Gömlek No: 5, Belge No: 5 (1-17).

⁷⁴ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 271, Gömlek No: 21, Belge No: 21 (1-2).

birlikleri, Balyan, Bolu bölgesinden Söke'ye kadar olan geniş alanda ve Yunan birliklerinin karşısında yer almıştı.⁷⁵

Sivas Kongresi sonrasında, Mustafa Kemal Paşa, 2 Ekim 1919'da, Ferit Paşa'nın yerine kurulan yeni kabine başkanı, Ali Rıza Paşa ile ilişki kurmak istemiş ve 3 Ekim günü, Meclis-i Vükelâ'nın toplantısı sırasında, Ali Rıza Paşa Heyet-i Temsiliye ile temas kurmuştu. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede Ali Rıza Paşa'ya; "*Yeni kabine, Erzurum ve Sivas kongrelerinde tâyin ve tespit edilen teşkilât ve makasudı millete riayetkâr olduğu taktirde, Kuva-yı Milliye O'na müzahir olacaktır. Meclisi Millî'nin inikadiyle murakabei fîliye başlayıncaya kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdata girmeyecektir.*" demekteydi.⁷⁶ Mustafa Kemal, burada açıkça geçerli olanın Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarının olduğu, Kuva-yı milliyenin yoluna devam edeceğini açıklamış ve bu şartlar içerisinde yeni kabine ile anlaşabileceğini öne sürmüştür. O halde Anadolu'da kurulan teşkilât ve hareket konusunda kesin karar verilmiştir. Öte yandan, cephenin insan sayısı bakımından kuvvetlendirilmesi için bir ara Bandırma-İzmir arasında bulunan henüz işgal olunmamış bölgelerdeki hükümlülerden yararlanılması bile düşünülmüştü. Bu amaçla hapishanelere gönderilen genelgede milis kuvvetlerine katılmaya imza vererek ya da parmak basarak yemin ederek söz veren hükümlülerin iyi ahlâklı olanlarının derhal salıverilmeleri istenmişti.⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa, Amasya görüşmelerine başladığı sırada, 20 Ekim 1919'da, İstanbul'da Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Askerî Nigeşban ve İngiliz Muhipler cemiyetleri bir blok teşkil etmişlerdi. Ali Kemal ve Sait Molla gibi kişiler Müslüman olmayanları Kuvâ-yı Milliye aleyhinde kışkırtmaya başlamışlardı. Bunun üzerine, Rum ve Ermeni patrikleri, Kuva-yı Milliye aleyhine, İtilâf Devletleri'nin temsilcilerine başvurmuşlardı. Ermeni Patriği Zaven Efendi Neologos Gazetesi'nde yayımladığı mektupta, millî hareketten dolayı Rumların göç etmekte olduklarını açıklamıştı.⁷⁸

Bursa'da, Karacabey, Adapazarı civarında çeteler Kuvâ-yı Milliye aleyhinde hareketlerde bulunmaya başlamışlardı. Kuvâ-yı Milliye aleyhinde çetelerin çalışmalara başlaması, Ali Rıza kabinesinde muhaliflerin durumu, müdafaa-i hukuk merkezlerini,

⁷⁵ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 2, s. 142.

⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, İstanbul, 1982, s. 195.

⁷⁷ Y. Özkaya, "Kuva-yı Milliye" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, s. 464-465.

⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, İstanbul, 1982, s. 258.

özellikle, İstanbul teşkilâtını umutsuzluğa sevk etmeye başlamıştı. Ancak bu olumsuz hareketlere karşı Anadolu'dan tepkilerin gelmesi gecikmemişti. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey, 15 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek; "*Nasıl ki zât-ı âlileri askerlikten istifa ederek bir ferd-i millet gibi çalışmaya karar verdiniz, bendeniz de buradan çekilerek aynı suretle milletimin vazifesini ifaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime tevdi edeceğimi lütfen bildiriniz efendim.*" demektedir.⁷⁹

Millî müfrezelerin kuruluşunda, Anadolu kasabalarındaki sözü dinlenen ve sayılan eşrafın rolü de büyük olmuştur. Onların direktifleri ve mektupları ile pek çok yerde Kuva-yı Milliye teşkilâtlarının kurulması mümkün olabilmiştir. Eskişehir eşrafından Osman Bey'in şehirden birkaç kilometre uzaktaki çiftliği, yeni gelen Kuva-yı Milliyecilerin bir "*talimhanesi*" olmuştu. Eskiden kurulan Kuva-yı Milliye heyetleri ve müdafaa-i hukuk cemiyetleri, millî müfrezelerin her türlü gereksinimlerini de sağlamaktaydılar. Kuvâ-yı Milliye'nin silâh gereksinimi ise askerî birliklerce sağlanmaktaydı. Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçlarının bölge halkı tarafından sağlandığı bilinmektedir. Ancak, 8 Ocak 1920'de, Harbiye Nezareti 14. Kolordu'ya gönderdiği emirle Kuva-yı Milliye'nin ihtiyaçlarının kolorduca sağlanmasını, halktan zorla bir şey alınmamasını emretmişti.⁸⁰

Daha sonra Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) tarafından Muğla Bölgesi Komutanlığına gönderilen 7 Ekim 1920 tarih ve 1612 Nolu şifre telgrafta; "*Bundan sonra Kuvâ-yı Milliye'nin iâşe ve maaşı Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından karşılanacaktır. Bundan dolayı atlı ve piyade mevcudunun acilen bildirilmesini rica ederim.*"denilmekteydi.⁸¹ Öte yandan, Batı Cephesi, 21 Haziran 1920'de; 118 subay ve 5608 erden kurulu milis kuvveti ile 143 subay ve 4390 erden kurulu bir düzenli ordudan oluşmaktaydı.⁸² Buna ilaveten, 27 Temmuz 1920'de yayımlanan bir bildiri ile Kuva-yı Milliye'ye yeni bir şekil verilerek, bölgedeki askeri kuvvetlere bağlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa 8 Kasım 1920'de Ali Fuat Paşa'yı Ankaraya davet etmiş, İsmet ve Refet Paşalarında katılmış oldukları toplantıda Kuva-yı

⁷⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, s. 259-260.

⁸⁰ Yücel Özkaya, "Kuvâ-yı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, s. 469.

⁸¹ ATASE Arşivi; *İSH*, Kutu No: 680, Gömlek No: 170, Belge No: 170-1.

⁸² Suat İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Ankara, 1992, s. 20.

Milliye'nin kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸³ 30 Aralık 1920'de askerlerin yalnız TBMM tarafından toplanabileceği hakkında ayrı bir bildiri yayımlanmıştır. Yeni talimgahlar açılarak ordunun eğitimine harp içinde devam edilmiş, sürekli olarak geliştirilmeye çalışılmıştır.⁸⁴

Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'e aralarında Ahmed İzzet, Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların da bulunduğu bir liste vererek, "siyasî düşmanlarım" diye nitelediği bu kişilerin tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmelerini istemiştir. Damat Ferit, bununla da yetinmeyerek, Anayasa'ya aykırı olmasına rağmen 11 Nisan 1920'de İstanbul'da bir Divanı Harp kurarak Mustafa Kemal Paşa'yı idama mahkum ettirmişti.⁸⁵

Tashih-i Rütbe-i Askeriye Kararnamesi'ne dayanarak, 30 Ağustos 1920'de Müşir Ahmed İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşaların rütbelerini ferikliğe indirmiştir. Ancak daha sonra, Tevfik Paşa'nın son sadareti sırasında, 30 Ekim 1920 tarihli irade üzerine, 22 Kasım 1920'de bu üç askerinin rütbeleri yeniden iade edilmiştir.⁸⁶ Bu gelişmeler karşısında Heyet-i Temsiliye, tüm hareketini Ferit Paşa Hükümeti üzerinde toplamaya özen göstermiştir. Bu şartların devam etmesi hâlinde milletin, kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkki edeceğini, zaten gayri meşru kabul ettiği hükümetle bağlarını keseceğini ve bundan sonra milletin alacağı vaziyetin İtilâf Devletleri mümessillerine de bildirileceği açıklanmıştır. Ancak, bundan bir netice alamayan Umûmî Kongre Heyeti, meşru bir hükümet iş başına gelinceye kadar milletin İstanbul ile bağlantısını kestiğini İtilâf Devletleri temsilcilerine bildirmişti.⁸⁷

Özellikle Damat Ferit Hükümeti'nin iş başından uzaklaştığı dönemlerde, İstanbul ile ilişkiler normale dönmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Kuvâ-yı Milliye'ye sempati duyan ve millî birliğe taraftar olanların bu kabinede bir araya gelmesi, Heyet-i Temsiliye'yi umutlandırmıştır. Öyle ki Levazımatı Umumiye Müdürlüğü tarafından,

⁸³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara, 2000, s. 344.

⁸⁴ S. İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, s. 20.

⁸⁵ Damat Ferit, Anayasa'ya aykırı olmasına rağmen 11 Nisan 1920'de İstanbul'da bir Divanı Harp kurarak Mustafa Kemal Paşa'yı giyabında yargılatıp idama mahkum etmiş ve hüküm 24 Mayıs 1920'de padişah tarafından tastik olunmuştur. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, 1981, s. 47.

⁸⁶ Metin Ayışığı, "Mütareke Döneminde İstanbul Hükümetleri ile Kuva-yı Milliye Arasındaki Münasebetler (14 Ekim 1919-16 Ekim 1920)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 23, S. 45, Ağustos 1998, s. 65.

⁸⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, s. 141-142.

Erkanı Harbiye Riyasetine çekilen şifre telgrafta, Anadolu'daki Kuvâ-yı Millîye birliklerine gizlice yardım yapılması ve bütçeyi ilgilendiren bu konunun tahkik edilerek yardımın yapılıp yapılamayacağına dair bir karara varılması istenmiştir.⁸⁸

Nihayet 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'da, 28 Ocak 1920'de yapılan gizli celsede Misâk-ı Millî kabul edilmiştir. İtilâf Devletlerinin emellerine ters düşen bu kararları yayımlamak gerçekten büyük bir cesaret örneği olmuştur. Öyle ki, İzzet Paşa Kabinesi'nden sonra iş başına gelen Osmanlı hükümetleri, İtilâf Devletlerinin ileri sürdükleri hemen her isteği kabul etmek zorunda kalmışlardı.⁸⁹

Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa, Kuvâ-yı Millîye'ye açık destek verdiklerinden İtilâf Devletleri yüksek komiserleri, 20 Ocak 1920'de Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, bu paşaların 48 saat içinde görevlerinden uzaklaştırılmalarını istemişlerdi. Batı Cephesi'nde birlik ve beraberliği sağlayabilmek için bir çözüm yolu arayan Heyet-i Temsiliye Harbiye Nezareti'ne, 16 Kasım 1919'da millî kuvvetler de dahil olmak üzere Batı Anadolu'da mevcut kuvvetlerin üç cepheye bölünerek sevk ve idare edilmelerini teklif etmişti.⁹⁰ Nihayet, Mart 1920 başlarında fiilen mücadeleye atılmamış gibi görünen ordu birlikleri, Heyet-i Temsiliye'nin onayı ile işe el koymuşlardı. Bunun sonucu olarak da Batı Anadolu üç cepheye bölünmüştü. Buna göre:

İzmir Kuzey Cephesi:

61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) emrinde olan kuzey cephesi, Ayvalık, İvrindi, Soma Akhisar kesimleri olup bu kesimler ayrı birer bölge halinde ve millî komutanlara bağlanmıştı.

İzmir Doğu Cephesi:

23. Tümen (Millî Tümen) Komutanı Albay Ömer Lütfü emrinde olmak üzere, Marmara gölü ile Gediz çayı, Salihli ve Bozdağ bölgesini kapsayan cephe kesimi olarak tespit edilmişti.

⁸⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 27, Gömlek No: 55, Belge No: 55-1.

⁸⁹ M. Ayışığı, "Mütareke Döneminde İstanbul Hükümetleri ile Kuva-yı Millîye Arasındaki Münasebetler", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 23, S. 45, s. 69.

⁹⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 271, Gömlek No: 21, Belge No: 21 (1-2).

İzmir Güney Cephesi:

57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) komutasında, Ödemiş ve Aydın bölgelerini kapsayan, Menderes havzası olarak tespit edilmişti.⁹¹

Kasım 1919'da Anadolu'daki Türk Kuvvetlerinin kuruluş ve konuşlandırılması şu şekilde idi:

Batı Anadolu'da; 14. Kolordu'nun kuruluş ve konusu:

Komutanı : Yusuf İzzet Paşa

14. Kolordu Karargâhı.....: Bandırma'da.

56. Tümen Karargâhı.....: Bursa'da.

172. Alay.....: Balıkesir'de.

173. Alay.....: Balıkesir'de.

56. Topçu Alayı.....: Bursa'da.

56. Tümen bağlı birlikleri (Süvari Bölüğü, İstihkâm Bölüğü, Telsiz Kıtası) : Bursa'da.

61. Tümen Karargâhı.....: Balıkesir'de.

188. Alay Karargâhı .....: Soma'da.

188. Alay 3. Tabur.....: Soma'da

188. Alay 2. Tabur.....: Akhisar'da.

189. Alay.....: Bandırma'da.

61. Topçu Alayı.....: Balıkesir'de.

⁹¹ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 2, s. 144.*

61. Tümen bağlı birlikleri: (Süvari Bölüğü, İstihkâm Bölüğü, Telsiz Kıtası):
Balıkesir'de.

14. Süvari Alayı (iki bölük).....: Akhisar'da.

14. Topçu Alayı.....: Susurluk'ta (bir bataryası Balıkesir'de).

17. Topçu Alayı, 53. Topçu Taburu,

14. İstihkâm Taburu (iki bölük), 14. İnşaat Bölüğü,

14. Telgraf Bölüğü.....: Bandırma'da.

14. Ulaştırma Taburu (iki bölük)....: Susurluk'ta 520. Hat Muhafaza Taburu,

(61. Tümen emrinde).....: Balıkesir'de.

14. Hizmet Bölüğü.....: Bandırma'da.

14. Sanatkâr Takımı.....: Bandırma'da.

Üç askerî Hasta hane.....: Bandırma, Susurluk ve Balıkesir'de.

Hayvan Hasta hanesi..... : Susurluk'ta.⁹²

14. Kolordu'nun Kuvvesi; 430 subay, 104 muamele memuru, 4827 astsubay ve er, 4986 piyade tüfeği, 28 ağır makineli tüfek, 32 top, 1934 hayvan, 342 araba ve 4 binek otomobilden oluşmaktaydı.⁹³

12. Kolordu'nun Kuruluşu:

12. Kolordu birlikleri, genel olarak barış garnizonlarında ve kısmen de Gediz, Küçük ve Büyük Menderes nehirleri havzalarında yer almışlardı. 12. Kolordu'nun kuvvesi ise; 557 subay, 161 muamele memuru, 5906 piyade tüfeği, 40 ağır makineli tüfek, 60 top, 2341 hayvan, 244 araba, 3 binek otomobili, 10 kamyondan oluşmaktaydı.

⁹² ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 34, Gömlek No: 46, Belge No: 46 (1-2).

⁹³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 44, Gömlek No: 73, Belge No: 73-1.

İstanbul ve Trakya'da; 1. Kolordu'nun Kuruluş ve Konuşu:

1. Kolordu- bağılı birlikleri, 516. , 545. Sınır taburları, Ağır Makineli Tüfek Bölüğü 35. ve 8. Süvari bölükleri 10. Kafkas Dağ Topçu Taburu, 48. ve 49. Ağır Obüs Taburları.⁹⁴

Edirne'de 16. Çakılı Ağır Topçu Alayı, İstihkâm Taburu, Muhabere Bölüğü, Ulaştırma Taburu, Hizmet Bölüğü, Sanatkâr Takımı ve İtfaiye Takımı'nın yerleri tespit edilememiştir.

1. Kolordu kuvvesi, 523 subay, 226 muamele memuru, 4345 astsubay ve er, 8129 piyade tüfeği, 40 ağır makineli tüfek, 111 top, 2567 hayvan, 688 araba, 2 binek otomobili, 1 kamyondan oluşmaktaydı.⁹⁵

25. Kolordu'nun Kuruluş ve Konuşu :

Kolordu genel olarak İstanbul ve İzmit bölgelerinde bulunmaktaydı. 25. Kolordu; 957 subay, 299 muamele memuru, 5570 astsubay ve er, 8922 piyade tüfeği, 24 ağır makineli tüfek, 6 top, 1749 hayvan, 502 araba, 5 binek otomobil ve 7 kamyondan oluşmaktaydı.⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin başlangıcındaki zor koşulları Nutuk'ta şu sözlerle açıklamıştır; *"Efendiler, Yüksek hey'etinizce de bilinmektedir ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada, 17. Kolordu Komutanı olarak karargâhıyla birlikte Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Yarbay Hurrem Bey komutasında 56. Tümen'in iki alayı vardı. Bu kuvvet, özellikle, kolordu komutanının emriyle, düşmana karşı koydurulmaksızın, büyük hakaretler altında, Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu tümenin bir alayı (172. alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Komutanı Yarbay Ali Bey (Afyonkarahisar Milletvekili Albay Ali Bey) idi. Yunan Ordusu işgal alanını genişletirken, Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da savaşa girişti. Bu tarihe kadar, Yunan birlikleri hiç bir yerde ateşle karşılık görmemişti. Aksine, bazı şehir ve kasabalar halkı korkutulmuş, İstanbul Hükümeti'nin emirlerine uyararak idare âmirleri başta olmak üzere, Yunan birliklerini özel hey'etlerle*

⁹⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 34, Gömlek No: 47, Belge No: 47 (1-3).

⁹⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 34, Gömlek No: 37, Belge No: 37-1.

⁹⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 45, Gömlek No: 74, Belge No: 74-1.

karşlamışlardı. Ali Bey'in Ayvalık bölgesinde muharebe cephesi kurması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Ahısar'da, Salihli'de millî cephele oluşmaya başlamıştı.⁹⁷

1. 1. 4. Kuvâ-yı Milliye'nin Mali Kaynakları

Millî Mücadele'nin başlangıcında, Osmanlı Devleti'nden Anadolu'ya miras kalan ordu gücü (Trakya ve İstanbul hariç olmak üzere), 34.181 silâhlı kişiden oluşmaktaydı. TBMM' nin açıldığı günlerde firarlar ve iç isyanlardaki artışlar nedeniyle bu miktar daha da azalmıştı. Ege ve Güney Anadolu'da cephele tutan 10-15 bin civarındaki Kuva-yı Milliye'ye mevcutları ile birlikte, toplam silâhlı güç, 40-45 bin kişiye ulaşmıştı. Oysa, TBMM' nin ilk günlerinde Ege Bölgesi'nde 100.000'i aşan Yunan kuvveti, büyük kısmı İstanbul dolaylarında olmak üzere 31.000 İngiliz, İstanbul'da ve Güney Anadolu'da 38.000 Fransız, Güneybatı Ege ve İstanbul'da 5000 İtalyan, Kars dolaylarında 16.000 Ermeni olmak üzere Türkiye, yaklaşık 200.000 kişilik, güçlü silâhlara sahip yabancı kuvvetlerin işgali altına girmişti.⁹⁸

Meclis ve Hükümet Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, genel seferberliğe gidilemeyeş nedenlerini şu şekilde açıklamıştır; “*Mukadderatı memleket mesuliyetini yeni deruhte etmiş olan Heyeti Vekile bu tarihteki şeraite göre seferberlik yapabilmeyi acaba düşünebilir miydi? Memleketin adeta baştanbaşa halifenin fetvası hükmünü infaza sevk ve icbar olunduğu bir sırada (iç isyanlara değiniliyor), milleti askere davet etmek caiz ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silâh altına davet etmeden evvel silâh miktarını ve mevcut silâhı hali faaliyette tutabilmek için cephe ve para miktarları, membarları düşünölmek zaruri değil miydi?*”⁹⁹ Bu durumda, düzenli ordunun malî kaynakların elverdiği oranda kurulması gerekiyordu. Ayrıca, genç erkek gücünün hızla silâh altına alınması, daha çok tarıma dayalı olan işgücü ve buna bağlı olarak, üretimde düşme riskini ortaya çıkarmıştır. Öncelikle, bütçeye yük olmayacak ve üretimi etkilemeyecek tedbirlerle ordu mevcudunun artırılması öngörölmüştür. Bu sebeple hapishanelerde bulunan tutuklu ve hükümlülerden yurt savunmasında yararlanılabileceklerin, tümen komutanlıklarınca savcılıklardan istenmesine karar verilmişti. Bir başka kararname ile mahallî asayişin sağlanması için 3. ve 12. Kolordu ile 56. ve 61. tümenlerin bulunduğu yerlerdeki 1894-1899 doğumluların silâh altına

⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara, 2000, s. 308-309.

⁹⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 280.

⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C, II, İstanbul, 1982, s. 466.

alınması öngörülmişti.¹⁰⁰

Öte yandan, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını temin etmek için kurulan Kuvâ-yı Milliye'nin işgaller karşısında göstermiş olduğu faaliyetlerin finansmanını temin etmek, hususunda büyük zorlular çekilmişti. İngilizlerin şiddetli abluka uygulamaları yüzünden sanayi, nakil vasıtaları başta olmak üzere her türlü faaliyet durdurulmuştu. Kuvâ-yı Milliye'nin finansmanının tamamen fedakârlıklara dayalı olduğunu kongreler ortaya koymuştur. Öyle ki, Milli Mücadele tarihinde önemli bir yeri olan Sivas Kongresi'ne katılmak üzere, içinde Mustafa Kemal Paşa'nın da yer aldığı şark vilâyetleri delegelerinin ve sivil karargâhın yol ve iâşe masraflarını karşılayacak para, fedakârlık neticesinde pek çok sıkıntılarla temin edilebilmiştir.¹⁰¹ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti adına 20-22 Ekim 1919'da Amasya görüşmelerine katılan Salih Paşa'dan Kuvayı Milliye'nin takviyesi ve iâşelerinin temini için Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından lüzumu kadarının İstanbul Hükümeti tarafından bu maksada tahsis edilmesini istemiştir.¹⁰²

Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi karar defterinde ise; israfın önlenmesi, düğünlerde çeyiz serilmesi, dallı pullu elbiseler giyilmesi, davetlerde bulunulması yasaklanmıştı. Alaşehir-Uşak Heyet-i Merkeziyesi tarafından, Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 21 Şubat 1920 tarihinde zorunlu olarak, Gediz ve Simav aşar zahirelerine el konulduğu, buna rağmen sıkıntıların artarak devam ettiği karar defterinde belirtilmiştir.¹⁰³ Bu gelişmeler üzerine İstanbul Hükümeti Dahiliye Nezareti tarafından Ankara'ya gönderilen şifre ile Uşak, Gediz ve Simav ambarlarındaki zahireye Kuvâ-yı Milliyece el konulmak istendiği ve buna mani olunması istenmiştir.¹⁰⁴

Kuvâ-yı Milliyeciler başlangıçta maddi bakımdan büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Millî Mücadeleyi sürdürebilmek için zaman zaman baskıyla gelir elde etme gibi uygunsuz görülebilecek hareketler içine girmişlerdir. Ancak bunlar zorunluluktan ileri gelmiştir. Daha sonraları ise, Kuvâ-yı Milliye Merkezi yönetime bağlanmış ve bu gibi

¹⁰⁰ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 283.

¹⁰¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi, C. IV, Ks. I, Ankara, 2001, s. 36; Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, 2002, s. 121.

¹⁰² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 1, s. 247.

¹⁰³ Vahdet Keleşyılmaz, "Millî Mücadele Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu ve Kuva-yı Milliye'nin Finansmanı", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 20, S. 38, Şubat 1995, s. 61-62.

¹⁰⁴ DH.EUM. AYŞ, Dosya: 38, V:11.

olaylar önemli ölçüde azalmıştır.¹⁰⁵ Genel olarak incelemek gerekirse, Kuvâ-yı Milliye'nin başlıca gelir kaynakları arasında, işgal edilmemiş yerlerdeki halkın kendi yörelerinin işgalinin önlenmesini sağlamak amacıyla yaptığı katkılar,¹⁰⁶ Askere gitmek istemeyenlerden alınan "*Bedel-i Nakdiler*," bu bedellerin miktarı, Heyet-i Milliyelerce belirlenmiş ve bu miktar başlangıçta 50, sonraları 100-200 lira arasında değişen oranlarda alınmıştı.¹⁰⁷

Bir diğer kaynak, Merkezî Hükümet'in aşar adı ile topladığı vergilere el konularak, elde edilen gelirlerden oluşmuştu. Bu uygulama ile ilgili olarak, 57. Tümen Komutanı Şefik Bey tümen komutanı sıfatıyla Düyun-u Umumiye'ye bağlı aşar ambarlarındaki ekmeklik ve yemlik hububata, başka çare olmadığından, doğrudan doğruya şahsî sorumluluğu altında el koymuş ve bu şekilde ekmeklik ve hayvanların yemlik hububatını temine çalışmıştır.¹⁰⁸ Kuvâ-yı Milliye tarafından bu tür teşebbüslerin yapılmaması hususunda İstanbul Hükümeti tarafından müteakip defalar Anadolu'daki ilgili birimlere ve Ankara Hükümeti'ne yazılar gönderilmiştir.¹⁰⁹

Millî Mücadele'nin ilk aylarında, halktan toplanan aynî ve nakdî yardımlar Kuva-yı Milliye'nin malî kaynağı olmuştu. Fakat, Kuva-yı Milliye'nin artan gönüllü asker sayısı ve genişleyen teşkilâtının iâşesi ile silâh masraflarının karşılanması konularında yeni düzenlemeler yapılmıştır.¹¹⁰

1919 Temmuz ve Ağustos ayları içinde, daha etkili bir savunma yapmak ve Kuva-yı Milliye'nin düzenli bir şekilde idaresini sağlamak için; Balıkesir, Alaşehir, Nazilli kongreleri yapılmış, gerek harekât, gerekse personel tedariki, para sağlanması ve özellikle Kuvâ-yı-Milliyeye'nin yiyecek, giyecek, silâh, cephane ve gereç ihtiyacının sağlanmasına çalışılmış ve teşkilâtları gittikçe kuvvetlendirilmişti. Öte yandan, Denizli ve Nazilli'de iki merkez heyeti kurulmuştu. Bu heyetler, ikmal işlerini plânlayarak, yapılan harcamaları karşılıyorlardı. Balıkesir Kongresi'nden sonra 6 Ağustos 1919'da Nazilli Kongresi yapılmış ve idarî faaliyetlerle ilgili kararlar alınmıştı. Buna göre;

¹⁰⁵ Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara, 1998, s. 88.

¹⁰⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 184; N. Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.140; M. Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, s. 88.

¹⁰⁷ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 2, Ankara, 1999, s. 172.

¹⁰⁸ Azmi Süslü, Refik Turan, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara, 2000, s. 339.

¹⁰⁹ *BOA, DH. EUM. AYŞ*, Dosya: 38, Vesika: 11; *BOA, DH. EUM. AYŞ*, Dosya: 37, Vesika: 50.

¹¹⁰ M. Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, s. 89.

1- Millî kuvvetlerin cephe ve mahallî zorunlu masraflarının sağlanması, halktan toplanacak para ve aynı yardıma bağlıdır.

2- Mücahit durumunda bulunan gerek muvazzaf ve gerek gönüllü erlerin yükümlülük ve terhis işleri, mücahit başkanlarının yetkisine verilmiştir.

Ayrıca 57. Tümen'de bulunan topların kamaları alınmış olduğu için Denizli'de kamaları yeniden döktürülen sekiz adet erhart dağ topu, bunlardan başka sekiz dağ obüsü de, mermisi olmadığı için kovan yataklarında düzeltme yapılarak kullanılabilir hale getirilmişti.¹¹¹

Millî Mücadele'nin maddi ve mali külfetinin büyük kısmını bir süre nakti ve aynı teberru adıyla, ondan sonra da vergi ve Tekalif-i Harbiye olarak tamamen halk karşılamıştır.¹¹² 22 Mart 1920 de toplanan İzmir Kuzey Mıntıkası Kuva-yı Milliye Genel Kurulu daha sağlam mali kararlar almıştır. Buna göre tahmin edilen sarfiyat 300,000 liralık bir bütçe üzerinden tasavvur edilmiştir. Gelir kaynakları ise;

- 1- Belediye bütçelerinde tahmin edilen gelir fazlasının yarısı.
- 2- Mezbaha ve pazar vergilerinin bir misli belediyelerce fazla tahsil edilerek Kuva-yı Milliye'ye verilecektir.
- 3- Yer değiştirme için nakdî bedeli olarak 100 lira alınacaktır.
- 4- Aşağıda yazılı tüccar mallarının ithalât ve ihracatlarından muayyen bir vergi alınacaktır.¹¹³

¹¹¹ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Kıs. 2, s. 170-171.*

¹¹² S. Selek, *Anadolu İhtilali, C. I, İstanbul, 2000, s. 132*; Orhan Avcı, "Türk Milli Mücadelesi Tarihinde Kuva-yı Milliye", *Askeri Tarih Bülteni, Yıl: 23, S. 45, Ağustos Ankara, 1998, s. 93*; Mehmet Evsile, *Kurtuluş Savaşında Genel Levazım Hizmetleri ve Tekalif-i Milliye Uygulamaları, Amasya, 1998, s. 6.*

¹¹³ 22 Mart 1920 günü toplanan "İzmir Kuzey Mıntıkası Kuva-yı Milliye Genel Kurulu" Kuva-yı Milliye'ye kaynak temin edebilmek için daha sağlam mali kararlar almıştır. Alınan karar uyarınca, tüccar mallarının ithalât ve ihracatlarından muayyen bir vergi alınacaktır. Buna göre; Buğday okkasından 1 kuruş, sair zahireler 20 para, susam ve pirinç 2 kuruş, fasulye ve mercimek 1 kuruş, tütün 5 kuruş, afyon 50 kuruş, üzüm 2 kuruş, incir 60 para, şeker 2 kuruş, kahve 5 kuruş, palamut kantarına 2 kuruş, badem içi okkasına 10 kuruş, ceviz içi 6 kuruş, acı badem 6 kuruş, bal 5 kuruş, çivi ve demir 20 para, kösele 10 kuruş, sabun 1 kuruş, yapağı ve yün 2 kuruş, gaz, sandığı 2 kuruş, zeytinyağı okkasına 3 kuruş (Kırkağaç ve Akhisar müstesna), iplik paketine 10 kuruş, manifatura büyük balya 500 kuruş, küçük balya 300 kuruş, yumurta tanesine 5 para, ispiroto kilosuna 50 kuruş, rakı vesaire müskirat okkasına 100 kuruş ve diğer eşya için mahallinin tayin edeceği miktar. S. Selek, *Anadolu*

Diğer taraftan Milli Mücadele’de fiilen görev alan teşkilât kadrosu maaşları şu şekilde belirlenmişti;

Kuruş Kadrosu- Unvanı

4.000	Alay kumandanı
3.000	Alay kumandan muavini
3.000	Tabur kumandanı
2.500	Tabur kumandan muavini
2.500	Bölük kumandanı
2.000	Bölük kumandanı muavini
2.000	Takım kumandanı (subay ise)
1.000	Takım kumandanı (subay değilse)
3.000	Menzil müfettişi
900	Sabit erlere
2.000	Müdafaai Hukuk kıtaları piyade erlerine
3.000	Müdafaai Hukuk kıtaları süvari erlerine
3.500	Müdafaai Hukuk kıtaları muhafız süvari reisine
3.500	Heyet-i merkeziye süvarilerine
4.000	Heyeti merkeziye süvari reislerine. ¹¹⁴

İhtilali, C. I, s. 134; Ayrıca bkz. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 241-242.
¹¹⁴ R. Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 122-123. Ayrıca bkz; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 243; Vahdet Keleşyılmaz, “Milli Mücadele Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu ve Kuva-yı Milliye'nin Finansmanı”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 20, S. 38, Ankara, Şubat 1995, s. 62.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Kuva-yı Milliye’de bütçe fikri ağırlık kazanmağa başlamış, giderleri 300.000 lira olarak tahmin edilen bir bütçe öngörülmüştür. Gelir kaynakları arasına dolaylı ve dolaysız tüm vergiler dahil edilmiştir.¹¹⁵

Personel İkmali:

Personel ikmali genel olarak; gönüllüler, millî heyetler tarafından celp suretiyle cephelere yollananlar, nizamiye birlikleri, zeybekler, asker kaçakları ve suçlu personelden oluşmaktaydı. İhtiyaç duyulan muvazzaf ve yedek subaylar bölgedeki birliklerden ve memleketin diğer yerlerinden gelmekteydi. Bu dönemde Denizli Millî Heyeti, 1884-1894 doğumluları, Demirci Mehmet Efe ise; kendi bölgesindeki 1894-1898 doğumluları silah altına almışlardı. Daha sonraları bu usul kaldırılarak yerine, ihtiyaca göre üçer aylık devreler halinde silah altına alma sistemi uygulanmaya başlamıştır.

Giyecek İkmali (İkinci Sınıf Levazım Malları):

Giyecek ikmali önceleri Kuva-yı Milliyecilerin getirdikleri, kendi giysilerinden ibaretti ve zaman ilerledikçe her bölgenin özelliğine göre birtakım kıyafetler ortaya çıkmıştı.

Silâh ve Cephane İkmali:

Silâh ve cephane ikmali, askerî birlik depoları, askerlik dairesi ve askerlik şubesi depoları, jandarma birliklerinden, halktan toplananlar ve kendi silâhlarıyla gelenler, silâh ve cephane ikmal kaynaklarını meydana getirmekteydi.¹¹⁶

Kuva-yı Milliye’nin ikmâlinde İstanbul Hükümeti’nde görev alan ve Anadolu’daki Millî Mücadele’ye sıcak bakan bazı nazırların da katkıları olmuştur.

Özellikle Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, lojistik destek bakımından Kuva-yı Milliye’ye pek çok yardımda bulunmuştur.¹¹⁷ Diğer taraftan kurulan gizli örgütler

¹¹⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 243.

¹¹⁶ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 2, s. 171-173.*

¹¹⁷ Azmi Süslü vd, *Cumhuriyet Tarihi I*, s. 336.

vasıtasıyla Anadolu'ya çok miktarda silah ve mühimmat kaçırılmıştır.¹¹⁸ Kişisel gruplar hâlinde başlayan bu faaliyetler daha sonra Heyet-i Temsiliye tarafından organize edilmiş ve Millî Mücadele boyunca giderek genişleyerek savaşın kazanılmasında önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Anadolu'daki bazı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve mahallî, mülkî ve askerî âmirler de kendi imkanlarıyla bu teşkilatlarla irtibata geçerek silah ve mühimmat temini yoluna gitmişlerdir. Hatta Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti 24 Şubat 1919 tarihinde bütün makamlara bir tahrirat yazarak tasarruf tedbirlerinden dolayı, ufak tefek masraflar için verilmekte olan paranın artık verilmeyeceğinin bütün ilgili birimlere duyurmuştur.¹¹⁹ İşte böyle sıkıntılı bir ortamda, Gelibolu civarında Akbaş mevkiinde Fransızların denetiminde bulunan depolardan kaçırılan silah ve mühimmat ihtiyaca büyük ölçüde cevap vermiştir. Böyle bir teşebbüsü uygulamaya koyanların başında gelen 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp), bu plânın gerekliliğini şu cümlelerle açıklamıştır; “*Silah ve cephane temini için çekilen zorluklar düşünülenlerden çok fazla idi. Halk tamamen cephelere koşmaya hazır bulunduğu hâlde, kendilerine silah bulamıyorduk*”. İşte böyle bir zamanda en çok silah ve cephaneye sahip bulunan Akbaş depolarının, Anadolu sahillerine nakilleri düşünüldü.¹²⁰ Akbaş hadisesi büyük zorluklara rağmen, başarıyla gerçekleştirilmiş, fakat İtilâf devletleri temsilcileri sert tepki göstermişleredir. Bu konuda Gelibolu'daki Fransız Konsolosu bir beyanat vererek tedbir almakta geciken askeri yetkililer ve hükümeti sorumlu tutmuştur.¹²¹

Millî Mücadele'nin kurmayları, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlamak için bütün kaynaklara el koymuşlardır. TBMM'nin açılmasıyla, ülkenin yönetimi hükümet vasıtasıyla yürütülmeye başlanınca, başıbozukluğun da önüne geçilerek, gelir artırıcı bütün tedbirler alınmak suretiyle Kuvâ-yı Milliye'nin ve şüphesiz daha sonra düzenli ordunun finansmanı temin edilmiştir. TBMM'nin açılışından sonra yeni bütçe kanunu hazırlanıp yürürlüğe girene kadar, askeri amaçlı harcamalar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından finanse edilmiştir. Bu konuda

¹¹⁸ Mesut Aydın, *Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul, 1992, s. 199; Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, Ankara, 1991, s. 55.

¹¹⁹ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 58, Gömlek No: 131, Belge No: 131-1.

¹²⁰ K. Özalp, *Millî Mücadele*, C. I, s. 88-89.

¹²¹ Akbaş hadisesi üzerine Gelibolu'daki Fransız Konsolosu bir beyanat vererek, tedbir almakta geciken askeri yetkililer ve hükümeti sorumlu tutmuş ve failerin yakalanması için gerekli yardım ve hassasiyetin gösterilmesini istemiştir. I. Kolordu Kumandalığı'nın 31.1.1336 tarih, 1/774 No'lu Erkanı Harbiye Riyasetine gönderilen yazısı. ATASE Arşivi; *İSH*, Kutu: 121, Gömlek: 93, Belge: 93-1.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal imzalı ve 30 Nisan 1920 tarihinde yurt çapındaki bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderilen bir şifre telgrafla; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına merkezlerdeki mevcut para miktarının bildirilmesi istenmiştir.¹²² Ayrıca her mıntıkanın ikmal sahası düzenlenmiştir. Buna göre:

1- Her cephede bir millî alay kumandanlığı ve buna tâbi tabur, bölük ve takım kumandanlıkları mevcut olacaktır.

2- Her tabur iki bölükten ve her bölük üç takımdan oluşacaktır.

3- Her cephenin bir menzil müfettişi olacaktır.¹²³

¹²² Bu konuda TBMM Başkanı Mustafa Kemal imzalı ve 30 Nisan 1920 tarihinde yurt çapındaki bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderilen bir şifre telgrafla; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına merkezlerdeki mevcut para miktarının bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerindeki mevcut nakit para miktarları bildirilmiştir. Buna göre: Antalya ve çevresindeki sandıklarda toplam 697.449 kuruş, Van'da 1.550 kuruş, Malatya'da 1.100 lira, Bitlis'te 13.000 lira, Kastamonu'da 236.103 kuruş daha sonra buraya bağlanan Bartın, Zonguldak, Ereğli ve Devrek kazaları sandıklarında toplam 109.500 kuruş, Erzincan'da 26.579 kuruş, Kütahya'da 5.000 lira, Niğde'de 3.000 lira Erzurum'da 3.014 lira, Samsun'da Maraş ve İzmir'e gönderilen paralardan arta kalan 123 lira, Afyonkarahisar'da 193 lira, Eskişehir'de 358.720 kuruş, Silifke'de 800.000 kuruş, Kayseri'de Kilikya Komutanlığı'na gönderilen paradan sonra 179.620 kuruş kaldığı bildirilmiş; Antep'ten işgal altında bulunması dolayısıyla herhangi bir para mevcudu olmadığı, Bursa, Balıkesir (Karesi) ve Maraş'ta nakit bulunmadığı bildirilmiştir. M. Evsile, *Kurtuluş Savaşında Genel Levazım Hizmetleri ve Tekâlif-i Milliye Uygulamaları*, s. 6-7.

¹²³ Menzilin sözlük anlamı konaktır. Harekât halinde bulunan bir ordu veya kervan bir günlük yol yaptıktan sonra bir menzile ulaşırlardı. Burası genellikle bir kasaba veya köy, bu olmadığı takdirde, muhafazalı bir kervansaray olurdu. Menzillerin bir birine mesafesi arazinin durumuna göre değişir ve en seyrek yerlerde yaya olarak bir günde yürünebilecek mesafelerden yani yaklaşık 30-40 km. den fazla olmazdı. Menzillerin ilk kuruluşu ile ilgili kesin bir tarih olmamakla beraber, Osmanlılardan önce Selçuklular döneminde, büyük ticaret yolları üzerinde birer kervansarayın yer aldığı menzillerin bulunduğu bilinmektedir. Cengiz Han döneminde önemli ulaşım kolları üzerinde her menzili bir yürüyüş mesafesi olmak üzere yam adı verilen posta istasyonları kurulduğu ve ilk defa Moğollar tarafından oluşturulan bu teşkilâtın daha sonra İslâm medeniyetine ithal edildiği bilinmektedir. Menziller başlangıçta eyaletler ve komşu devletler hakkında edinilen bilgileri merkeze bildirmek, hükümetin emirlerini taşraya ulaştırmak amacıyla kurulmuştu. Daha sonra işlevleri değişerek orduların yiyeceklerini sağlamak üzere tesis olunan iâşe merkezleri haline dönüşmüştür. Orduların iâşesinin sağlanmasında çok önemli bir rol oynadıkları bilinen menzillerin aynı zamanda özel haberleşmeler, şehirler arasındaki irtibatın sağlanması ve ticarî malların nakli gibi amaçlarla da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çok geniş bir sahaya yayılmış olan Osmanlı hakimiyeti döneminde doğu ve batı yönünde seferler düzenleyen orduların sevk edilerek lojistik desteklerinin sağlanması amacıyla üçü Anadolu'da ve üçü de Rumeli'de olmak üzere toplam altı anayol ve bunlara bağlı olmak üzere gerektiği kadar talî yollar inşa edilmişti. Bu yollar sağ, orta ve sol kollar olmak üzere gruplandırılmaktaydı. Anadolu kesimindeki menzil anayollarının güzergâhı şu şekildeydi:

Sağ kol; İstanbul-Yalova-Bursa-İzmir istikameti. Orta kol; İstanbul-Eskişehir-Konya-Adana-Halep istikameti. Sol kol; İstanbul-İzmit-Bolu-Tosya-Merzifon, buradan yol ikiye ayrılıyor ve bir kolu; Ladik-Koyulhisar-Şiran-Bayburt-Mamahatun-Aşkale-Erzurum-Hasankale üzerinden Kars'a diğer kolu; Tokat-Sivas-Malatya-Harpur-Diyarbakir-Musul üzerinden Erbil yönünde devam etmekteydi. Bu yollar üzerinde bir günlük yürüyüş mesafesi aralıklarıyla menziller kurulmuştu. Ayrıca yağmak ve harekât bölgesinde ana ve talî depolar kurularak harekât öncesinde ordunun ihtiyacına yetecek kadar yiyecek maddeleri depo edilmekteydi. Anadolu'da Trabzon, Kars, Van, Diyarbakir, Bağdat ve

4- Menzil müfettişleri kongre tarafından tayin edilir.

5- Her cephenin bir hastahanesi olacaktır.

6-Müdafaai Hukuk Heyeti azaları hükümet memurları, öğretmenler, imamlar, muhtarlar, korucular ve esirlikten dönenler, millî mükellefiyetten müstesnadır.

7- Cephelerdeki millî taburların efrat miktarı 120-600 kişi olacaktır.

8- Silâh ihtiyacını tatmin için halkın elindeki silâhlar münasip surette alınacaktır.

9- Cephaneyi israf edenler, beher fişek için cephede bir gün fazla hizmet edeceklerdir. Daimî efrattan olurlarsa fişek başına 25 kuruş ödeyeceklerdir.

10- Alkollü maddeler içmek katiyen yasaktır.

11- Birtakım bahanelerle davete icabet etmeyenler iki misli hizmet edeceklerdir.

12- İdam cezasının tatbiki Heyeti Merkeziye'nin tasdikine arz edilecektir.¹²⁴

Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçlarının karşılanması konusu TBMM'nin ilgilendiği ilk önemli işlerden biri olup, bunun millet tarafından katlanılır bir duruma getirilmesi, özellikle mali bakımdan, bütün yardım usulünü kaldırmak ilk amacı oluşturmuştu. Bu maksatla TBMM Hükümeti 16 Mayıs 1920 tarihinde bir karar çıkararak, Kuvâ-yı Milliye'yi "*Müdafaa-i Milliye*" teşkilatına bağlamış, ikmal ve iaşe ihtiyaçlarının hükümetçe karşılanacağını kabul etmişti. Bundan dolayı da meclis içi ve dışı bir çok tartışmalar olmuştur. Fakat Hükümet adına 29 Mayıs 1920'de bir açıklama yapan Fevzi Paşa düzeli orduya geçiş konusunda ne kadar kararlı olduğunu mesajını vermişti.¹²⁵ Öte yandan Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin mal sandıklarındaki para miktarlarının tespiti ve bu paraların Maliye Vekâleti'ne aktararak Kuvâ-yı Milliye birliklerinin iaşelerinin Bakanlıkça sağlanmasına karar verilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak,

---

Musul'da depolar kurulurdu. (Millî Mücadele döneminde de Batı Cephesi'ne yakın ve ulaşımı kolay olan birçok merkezde menzil teşkilatı kurulmuştu). Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *OA, II*, İstanbul, 1988, s. 124; Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Bellekten*, X/39, Ankara, 1946, s. 471; Cengiz Orhunlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul, 1990, s. 5; Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara, 1966, s. 1.

¹²⁴ R. Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 121.

¹²⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I, Ankara, 1985, s. 44-45.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti 18 Mayıs 1920'de yayımlanmış olduğu bir genelge ile, Kuva-yı Milliye'nin, bölgelerinde buldukları kolordularca iaşelerinin¹²⁶ sağlanması, Kuva-yı Milliye birliklerinin sayısı ile ihtiyaç duydukları para miktarının bildirilmesi istemiştir.¹²⁷ Böylece harcamalar bir disiplin altına alınmıştır. Ancak para tedariki hususunda zaman zaman bazı usulsüzlükler de görüldüğünden 8 Kasım 1920'de çıkartılan bir kararname ile hükümetin izni olmadıkça vatandaşlardan bağış ve para toplanmasının yasak olduğu, bunun dışındaki bağışların yardımlar kanununa uygun olarak toplanabileceği ve yardımların ancak hükümete bağlı mal sandıklarına yapılabileceği ifade edilmiştir. 18 Mayıs 1920 ve 8 Kasım 1920 tarihli genelgeler ile, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri eliyle tedarik edilen paraların bir havuzda toplanması ve sarfiyatın da disiplin altına alınması sağlanmıştır.

Başlangıçta her bölge için ayrı olarak toplanan yardımların bir esasa bağlanması gerekmiştir. Meclisin açılışından itibaren devlet gelir ve giderlerinin Maliye Vekaleti tarafından yönetilmesi ilke olarak benimsenmiş, bu durum ise Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla tamim halinde duyurulmuştur. 1920 yılında ilk bütçe Osmanlı bütçe sisteminin tesiriyle hazırlanmıştır.¹²⁸ TBMM'nin açılmasıyla işler tek elden hükümet vasıtasıyla yürütülmeye başlanınca, başıbozukluğun da önüne geçilerek, Kuva-yı Milliye'nin daha sonra da düzenli ordunun finansmanı temin edilmiştir.¹²⁹

Sağlık Hizmetleri:

Kuvâ-yı Milliye'nin kuruluşundan sonra, cepheye yakın olması dolayısıyla ilk önce Denizli'de bir hastahane açılmıştır. Buna ilaveten Heyet-i Milliye'nin öncülüğü ve yardımlarıyla Denizli'de birkaç büyük bina, hastahane haline getirilmiştir. Bu hastanenin Sarayköy, Nazilli cephelerinde savaşan millî kuvvetlere büyük hizmetleri

¹²⁶ Temel iâşe maddeleri XVIII. yüzyıla kadar; un, has un yemlik arpa, saman ve ottan ibaretti. XVIII. yüzyıldan sonra; kasaplık hayvan, sadeyağ, bal, vs. gibi şeyler de ana iâşe maddelerine dahil edilmiştir. Ordular yürüyüşte iken küçük menzillerde bir gün ve birkaç günlük yürüyüşten sonra daha ziyade şehirlere rastlayan menzillerde 2-3 gün istirahat ederlerdi. Uzun yürüyüşlerde de ikmal merkezi durumunda olan büyük şehirlerdeki menzillerde 15-20 gün istirahat ederlerdi. Bunun için daha harekât başlamadan sefer tertip defterleri hazırlanır ve seferberlik emriyle beraber ilgililere gönderilirdi. İâşe maddelerinin menzilde hazır bulundurulması kadınların görevi idi. Kadınlar merkezden aldıkları emir üzerine kendi bölgelerinden temin edilen hububatın menzil depolarına ulaştırılmasından sorumluydular. Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Ankara, 1999, s. 22.

¹²⁷ M. Evsile, *Kurtuluş Savaşında Genel Levazım Hizmetleri*, s. 7.

¹²⁸ M. Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Ankara, 1987, s. 58.

¹²⁹ V. Keleşyılmaz, "Millî Mücadele Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu ve Kuva-yı Milliye'nin Finansmanı", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 38, s. 65.

olmuştur.¹³⁰

Millî kuvvetlerin sağlık işleri, önceleri mahallî imkanlarla yapılmış, daha sonraları yeni sağlık kuruluşlarının açılmasıyla, yaralılar, Nazilli ve Denizli'ye gönderilmeye başlanmıştır. Batı Cephesi kurulunca imkânların arttırılmasına gayret edildiği gibi yeni hastahaneler de açılmıştır. Bu hizmetler doğu Cephesi'nde ordu birliklerince yürütülmekteydi.¹³¹

2. TBMM'NİN AÇILMASINDAN SONRA İKMAL VE İAŞE

Siyasal bağımsızlık kadar, ekonomik bağımsızlığı da kutsal sayan bir görüş içinde bulunan TBMM Hükümeti, ekonomik gelişmeye engel olabilecek tüm etkenlerin giderilmesi esasını benimsemişti. Gerçekten, bu temel görüşten hareketle, Millî Hükümetin kurulacağı sıralarda, bir İktisat Vekâleti kurulması en başta gelen önlemlerden biri olarak ele alınmıştı.¹³² TBMM'nin çalışmaya başlaması ve bir süre sonra düzenli bir ordunun kurulması ile Millî Mücadele daha geniş çaplı ve kesin amaçlara yönelik olarak meclis tarafından yönetilip sonuçlandırılmıştır. Ancak TBMM'nin kurulmasından sonra da, kaynak sıkıntısı kendisini çok daha yoğun bir şekilde hissettirmiştir. Öyle ki, mevcut sıkıntılara bu dönemde bir de, oluşturulmaya çalışılan mücadele fikrine ve organizasyonuna karşı muhalefet ortaya çıkmıştır.¹³³ Buna ilaveten TBMM'nin kurulduğu 23 Nisan 1920'de Türkiye topraklarının büyük bir kısmı işgal altındaydı. Üstelik güney bölgesinde Fransız işgalini destekleyen 10.000 kadar silahlandırılmış Ermeni ve Karadeniz bölgesinde silahlanmış 20.000-30.000 Pontusçu Rum'a karşı da tedbir almak zorundaydı.¹³⁴

TBMM Hükümeti'ne ve onun yürütmekte olduğu mücadeleye karşı iç isyanlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu arada söz konusu isyanları teşvik edenlerin TBMM Hükümeti'ne karşı halk arasında olumsuz yönde propagandaya da giriştikleri bilinmektedir. Bu propagandanın başlıca malzemelerinden birisi ve belki de en önemlisi, yıllarca vergi vermekten bıkmış olan halktan, TBMM yönetiminin ağnam

¹³⁰ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara, 1999, s. 148.

¹³¹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 2, s. 173.

¹³² *TBMM Dönemi Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi*, C. IV, Kıs. I, s. 39.

¹³³ F. Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları...", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, s. 55.

¹³⁴ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Kıs. 2, s. 225.

vergisini daha fazla alacağı yolundaki söylentilerdi. İşte bu sebeple, doğabilecek olumsuz tepkileri önlemek amacıyla meclisin çıkarmış olduğu ilk kanun ağnam vergisinin daha önceden olduğu gibi aynı oranda alınması olmuştur. Aynı şekilde, duyulan ekonomik sıkıntının bir gereği olarak Meclisin toplandığı tarihten itibaren bir yıl içerisinde çıkarılmış olan toplam 109 kanundan yarısı malî nitelikte olmuştur. Dolayısıyla Meclis almış olduğu kararlar ile mevcut malî sıkıntıları halletmeye çalışmıştır.¹³⁵ Ne var ki, büyük bir mücadelenin henüz başlangıcındayken, ekonomik alanda beklenen atılımlara girişmek pek kolay olmamıştır. Çünkü Meclisin açıldığı tarihlerde Anadolu'nun tarım ürünleri yönünden zengin sayılabilen bölgeleri, henüz düşman işgalinde bulunduğundan, bu yerlerin vergi ve diğer imkanlarından yararlanılamamıştır. Öyle ki TBMM Hükümeti, ordu ihtiyaçlarını işgal dışında kalan sınırlı ve çok daha az verimli Anadolu kaynaklarından sağlamak zorunda kalmıştır.

Bu itibarla her çareye başvurulacak, gelir getirebilecek tüm kaynaklara el konulmuştur. 24 Nisan 1920'de Meclis'ten geçen bir yasayla hayvan vergisi, dört katına çıkarılmıştır.¹³⁶ Bunu, özellikle iç ayaklanmaların bastırılmasından sonra, 23 Eylül 1920'den, 12 Nisan 1921'e kadar çıkarılan ve sayıları 26'yı bulan diğer vergi yasaları izlemiştir.¹³⁷ Bunlardan ilki ithalattan gümrük vergisi alınmasını, öngörmekteydi.¹³⁸

Millî mücadelede istifade edilen ve el konulan kaynaklardan birisi de Düyun-u Umumiye geliri olmuştur. O yıllarda Anadolu'nun gelirlerinden neredeyse yarıya yakını toplamakta olan bu idareye TBMM Hükümeti dokunmamış ve söz konusu idareye masraflarını karşılamak ve barış döneminde problemlerin halledilmesi şartıyla aynı gelirleri TBMM adına toplaması yetkisini vermiştir.¹³⁹ Bu konuda devrin maliye nazırının adı geçen idarenin Ankara mümessiline; "*Biz harp halindeyiz, vergileri toplayarak bize verin ancak masraflarınızı alın. Sulh olunca hesaplaşırız*"¹⁴⁰ dediği bilinmektedir. Aslında bu teklif ve anlaşma Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin de işine gelmiştir. Çünkü yeni hükümet bu idareyi feshedebilirdi. Feshedilip gelirlerini tamamen

¹³⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 255-256.

¹³⁶ Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Ankara, 1998, s. 40.

¹³⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 256.

¹³⁸ *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Malî Mevzuatı (1920-1923)*, Ankara, 1994, s. 343.

¹³⁹ F Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları...", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, s. 55.

¹⁴⁰ S. Selek, *Anadolu İhtilali*, C. I, İstanbul, 2000, s. 138.

kaybetmektense, geçici bir süre sonra tekrar aynı gelirleri tahsil etmek adı geçen idare için daha elverişli bir durum olmuştur.

TBMM Hükümeti'nin Millî Mücadele'yi finanse edebilmek için kaynak bulma konusunda baş vurduğu bir diğer yol da, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, Anadolu'da faaliyet gösteren, Reji İdaresi'nin gelirine el koymak olmuştur.¹⁴¹ Böylece söz konusu idareye giden gelirlerin TBMM Hükümeti'ne aktarılması sağlanmıştır. Ancak, yukarıda belirtilen her iki yolla sağlanan gelirler ile uzun süreli bir mücadeleyi finanse edebilmek mümkün değildi. Bu alanda müracaat edilen bir diğer uygulama da, 28 Temmuz 1920 tarihinde ithalattan alınan gümrük vergilerinin artırılması olmuştur. Bu konuda çıkartılan kanun ile işgalle birlikte kıyı şehirlerine getirilen ve oralardan da Anadolu içlerine pazarlanmaya çalışılan Avrupa ülkelerine ait ürünlerden alınan gümrük vergileri 5 misli,¹⁴² söz konusu malların depolanmasından alınan ardiye vergisi ise, 10 misli arttırılmıştır.¹⁴³ Böylelikle işgal bölgelerinden içerilere doğru sokulmaya çalışılan mallardan vergi alınmış, yerli mallar korunmuş ve halkın elindeki tasarrufun da dışarıya çıkması engellenmiştir. Buraya kadar belirtilen tedbirlerde geniş halk kesimlerinin rahatsız edilmemesi politikasının uygulanmış olduğu gözlenmektedir. Ancak, iç isyanların bastırılması ve doğu cephesinde kazanılan zaferler ile halkın TBMM'ne ve ordularına güveni arttıktan sonradır ki, Millî Mücadele'nin önderleri Türk halkına geniş çaplı olarak müracaat etmişlerdir.¹⁴⁴

2. 1. I. İnönü Savaşı'na Kadar İkmal ve İaşe

Batı Anadolu'da Yunan işgalinin genişleyerek sürmesi ve iç karışıklıkların meydana gelmesi, Kuvay-ı Milliye'nin silâh ve cephaneye olan ihtiyacını o nispette arttırmaktaydı. Nitekim 29 Ocak 1920 tarihli, İstanbul İngiliz askerî istihbarat teşkilatınca hazırlanan rapora göre, Fevzi Paşa'nın tahminiyle millî kuvvetlerin sayısı

¹⁴¹ F. Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları...", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, s. 55.

¹⁴² *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre: I, C. I, Ankara, 1943, s. 9 (28 Temmuz 1920 tarih ve 8 sayılı kanun); Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 396-407; ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 1051, Gömlek No: 138, Belge No: 138 -1.

¹⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 4, Ankara, 1942, s. 240-272 (21 Eylül 1920 gün ve 24 sayılı Temettü Kanunu).

¹⁴⁴ F. Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları...", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, s. 56.

15.000 idi. Silâh ve cephaneye yokluğundan miktarı artırılmıyordu.¹⁴⁵ İstanbul'dan temin edilen, Mudanya ve Bursa üzerinden sevk edilen silâh ve cephaneye de yetersiz kalmaktaydı. Ayrıca bu silah ve cephaneleri İstanbul'dan temin etmek ve Anadolu'ya geçirmek çok zor ve riskli idi. Bir top kamasi İstanbul'dan Bandırma'ya götürülürken İtilaf Devletleri kontrol memurları tarafından vapurda görülerek alınmış ve bu kamayı götüren kişi tutuklanmıştı. Bu arada Yunanlılar bir taraftan yeni işgallere hazırlanırken, diğer taraftan da Osmanlı Hükümeti'ne, İtilaf Devletleri aracılığı ile Kuvay-ı Milliye'nin 3 kilometre geri çekilmesi için baskı uygulamışlardır.¹⁴⁶

Bu gelişmeler karşısında tedbir alınması ve makul olan bütün kuvvetleri seferber ederek bir taarruz hazırlanması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Fakat bunun için çok sayıda silah ve cephaneye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu bakımdan, 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey, 14. Kolordu ile yaptığı yazışmalarda, millî kuvvetlerin teşkilatlandırılması ve birliklere kuvvet gönderilmesi hususunda yardım istemiştir. 14. Kolordu Komutanlığı, Bekir Sami Bey'in bu isteğine olumlu cevap vermiş ve bu konuda şubelere gerekli emri vermişti.¹⁴⁷

Silah ve cephaneye probleminin çözümü için, Anadolu'da bulunan ve İtilaf Devletlerinin kontrolü altında olan silâh depolarından faydalanma yolu düşünülmüştür. Bilindiği gibi Mütarekeden sonra Mütareke hükmü gereği silâh depolarına İtilaf Devletlerince el konulmuştu. Ayrıca İstanbul Hükümeti aracılığı ile Anadolu depolarında bulunan silâhların sürgü kolları, topların kamaları, makineli tüfeklerle, sehpa ve İtilaf Devletleri depolarına taşınması emredilmişti.¹⁴⁸ Bu depolarda Türk subayları bulunmakla beraber, esas muhafaza tamamen İtilaf kuvvetlerine aitti. Bu arada İzmir ve Manisa'daki silâh depolarına, buraları işgal eden Yunanlılar el koymuşlardı.¹⁴⁹ Bütün bu olumsuz koşullara rağmen gizli grupların Kuva-yı Milliye ve Heyeti Temsiliye'nin gayretleriyle değişik kaynaklardan silah ve cephaneye temini yoluna gidilmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁵ K. Özalp, *Millî Mücadele*, C. I, (1919-1922), Ankara, 1988, s. 74.

¹⁴⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, s. 394.

¹⁴⁷ Hamdi Gürler, *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav)*, Ankara, 1994, s. 118; Adnan Sofuoğlu, "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C, IX, S. 26, Mart 1993, s. 423.

¹⁴⁸ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu No: 12, Gömlek No: 109, Belge No: 109-1.

¹⁴⁹ K. Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. I, Ankara, 1988, s. 88-89.

¹⁵⁰ A. Sofuoğlu, "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C, IX, S. 26, s. 424-425.

2. 2. Dış Yardımlar ve Satın Alma Yoluyla Elde Edilen Kaynaklar

Millî Mücadele'nin sadece Anadolu'dan sağlanan maddî imkânlar ile başarıya ulaştırılması mümkün olmadığından, bir takım dış yardımlardan da istifade edilmiştir. Bu konuda ilk göze çarpan Sovyet-Rusya'dan sağlanmış olan siyasî ve askerî yardımlardır. Sovyet-Rusya, Millî Mücadele'nin başından itibaren Türk Millî Mücadelesi'ne ilgi duymuş ve gelişmeleri dikkatle izlemiştir. Bu sebeple Sovyet-Rusya daha işin başında, Türk Millî Mücadelesi'ne destek verme niyetinde olmuştur. Diğer yandan, Mustafa Kemal Sovyetlerden bir şeyler elde edebileceği ümidindeydi.¹⁵¹ Ancak bu beklenti siyasî olmaktan çok, maddî ve manevî alandaydı. Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektupta Sovyetler Birliği'nin, emperyalizme karşı savaştan Türkiye'ye yardımda bulunacağına inandığını belirtmiş,¹⁵² 5.000.000 altın lira ile görüşmeler sonucu miktarı sonradan saptanacak silah ve cephane, askeri teknik malzeme, birliklerin gereksinimini karşılayacak gıda malzemeleri talebinde bulunmuştu.¹⁵³

Nitekim bu beklentinin bir gereği olarak Sivas Kongresi'nden sonra Sovyetlerin yapabilecekleri yardımları araştırmak üzere Sovyet-Rusya'ya bir heyet gönderilmiştir. TBMM'nin açıldığı günlerde, Mustafa Kemal başta olmak üzere liderlerin kaygısı, Türk-Sovyet işbirliğini engelliyebilecek bir Sovyet-İngiliz antlaşmasının imzalanması ihtimali olmuştur. Bu sebeple, buna fırsat vermeden Moskova'ya bir kurul göndermek ve Bolşevik Rusya ile bir dostluk anlaşması imzalamak, o günün en önemli sorunlarından biri olmuştur.¹⁵⁴ Fakat korkulan olmamış ve görüşmeler olumlu şekilde sonuçlanmıştı. Millî Mücadele boyunca çeşitli partiler halinde Sovyet-Rusya'dan o günün şartlarına göre önemli miktarda nakit yardımı sağlanmıştır. İlk Sovyet yardımı Ağustos 1920'de Ankara'ya ulaşmış, yaklaşık bir yıl sonra imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ile yardım düzenli bir şekilde yapılmaya başlanmıştı.¹⁵⁵ Söz konusu nakdî yardımların tutarı ise, 11 milyon Rus altın rublesi ile

¹⁵¹ F. Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları...", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, s. 57.

¹⁵² Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983, s. 178.

¹⁵³ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 139.

¹⁵⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995, s. 179.

¹⁵⁵ Serhan Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım", *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s. 338.

100.000 Türk lirası değerindeki altın külçeden oluşmaktadır.¹⁵⁶ Genellikle silah ve cephaneden oluşan ve Millî Mücadele'nin değişik safhalarında Anadolu'ya ulaşan aynı Sovyet yardımları; 39.725 tüfek, 327 makineli tüfek, 54 top, 62.986.000 tüfek mermisi, 147.079 top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesinden oluşmuştur.¹⁵⁷ A. M. Şamsutdinov Sovyet yardımları konusunda biraz daha farklı rakamlar vermiştir. O'na göre; 100.000 tüfek, 100.000 sandık fişek, 3500 makineli tüfek, 80.000 sandık makineli tüfek şeridi, 220 top ve 550.000 adet çeşitli kalibrede mermi gönderilmiştir.¹⁵⁸ Ayrıca 60.000 silah, cephane ve paranın, kara yoluyla Ermeniler yüzünden gelmediği, TBMM'nin 11 Ekim 1920 tarihli oturumunda açıklanmış, Anadolu ve Sovyetler Birliği arasındaki ulaşım sorununa acil çözüm bulunması istenmiştir.¹⁵⁹

Bu sebeple, Kafkasya yolu açılıncaya kadar silah, cephane ve para yardımı; toplama ve transit merkezi Rostov'dan, Karadeniz'in Doğu kıyısındaki Tuapse ve Novorosiski limanlarına yöneltilmiş, Tuapse'den Osman Bey denetimindeki motor ve vapurlarla Trabzon, Samsun, İnebolu'ya gönderilmeye başlanmıştır. Karadeniz'in İtilâf Devletleri gemilerinin sıkı denetimi altında olması nedeniyle taşıma işleri zorlukla yapılabilmektedir. Buna rağmen, 22 Eylül 1920'de Trabzon'a gelen ilk silah ve cephane teslim alınmıştır.¹⁶⁰ İlk partide 3387 tüfek, 2623 sandık cephane, 3000 dolayında süngü bulunmaktaydı. Ancak tüfeklerin büyük kısmı Rusların I. Dünya Savaşı'nda Almanlardan ele geçirdikleri tüfekler olduğundan ordumuzda da bulunan bu tüfeklerin (Alman mavzeri) cephanesinin temini önem kazanmış, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Tuapse'deki temsilciye telgraf çekerek bol miktarda Alman piyade mermisi gönderilmesini istemiştir.¹⁶¹

Millî Mücadele'nin başlangıcından, 1920 yılı sonlarına kadar Sovyetler Birliği'nden Trabzon limanına ve Trabzon Limanı'ndan aktarmalı veya aktarmasız

¹⁵⁶ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri*, İstanbul, 2000, s. 614.

¹⁵⁷ K. Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. I, s. 219; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 548; F. Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları...", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, s. 58; A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 139.

¹⁵⁸ A. M. Şamsutdinov; *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün Tarih Bölümü'nde uzun süre başkanlık yapmış ve bu görevinden emekli olmuş, Prof. A. M. Şamsutdinov'un profesörlük tezidir. A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a, Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, İstanbul, 1966, s. 233.

¹⁵⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I, s. 158-164.

¹⁶⁰ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, 1981, s. 54.

¹⁶¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 542.

İnebolu İskelesi'ne gönderilerek depolara taşınan savaş araçları şunlardı:

Tüfek	Kasatura	Cephane-Sandık	Tarihi	Araçları
184	19	422	22 Eylül 1920	Rusya'dan ilk motorla
315	31	299	25 Eylül 1920	Hayrettin motoruyla
191	191	59	27 Eylül 1920	Şükran motoruyla
205	20	30	1 Ekim 1920	Harun Kaptanın motoru ile
858	110	727	1 Ekim 1920	Nazım Kaptanın motoru ile
652	-----	1185	4 Ekim 1920	Rüsumat motoru ile
564	85	494	20 Ekim 1920	Gazal Römorkörü ile
438	478	412	1 Aralık 1920	Rüsumat motoru ile

Sovyetler Birliği'nden 29 Aralık 1920'de Bunlara ek olarak; 200.000 tüfek, 5.000.000 mermi, 350-400 güçlü top, 75.000 top mermisi, 500 mitralyöz (her biri 15.000 mermi hesabıyla ve yedek parçalarıyla), 200 sahra telefonu ve yeterli kablo, 200 ile 500 km muhabere edebilecek 5 telsiz istasyonu, 200 Uçak, 100 kamyon ve otobüs, 40 binek otomobili, üç kolordu gereksinimini karşılayacak topçu koşum takımları, 100.000 asker için elbise ve teçhizat, 50.000 kaputluk kumaş ve 600.000 kilo benzin istenmiş, fakat olumlu sonuç alınamamıştır.¹⁶²

3. DÜZENLİ ORDUNUN KURULMASI VE KUVÂ-YI MİLLİYE'NİN KALDIRILMASI

Yunanların İzmir'e çıkmasından, 1920 yılı ortalarına kadar Yunan kuvvetlerinin karşısında direnen, onları engelleyen tek güç Kuva-yı Milliye olmuştur. Buna rağmen Yunan Ordusu, gittikçe ilerleme göstererek işgal ettiği alanları genişletmiştir. Çünkü, karşılarındaki Türk kuvvetleri düzenli ordu birlikleri olmadığından, işgallere tam anlamıyla karşı koyamamıştır. Kuvâ-yı Milliye birliklerini disiplin altına alabilmek için, 16 Mayıs 1920'de resmen Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bağlanarak, her türlü ihtiyacının bütçeden karşılanmasına karar verilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, 29 Mayıs 1920 tarihli Meclis gizli oturumunda; Kuvâ-yı Milliye'nin düzenli ordunun göstereceği kabiliyeti gösteremeyeceğini, sonuç alabilmek için düzenli kuvvetlere gerek duyulduğunu ifade etmişti.¹⁶³ Fakat Kuva-yı Milliye'nin zaman içerisinde saygınlığı o derece yükselmişti ki; subaylar ve TBMM üyeleri arasında bile

¹⁶² A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 142, 143.

¹⁶³ Zekeriya Türkmen, "Mütareke Döneminde (1918-1921) Ordu Mütareke Döneminden Milli Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 21, Ağustos 1996, S. 41, s. 54.

orduya gerek olmadığı, milis kuvvetleriyle zaferin kazanılabileceği kanısı yaygındı. Kuva-yı Milliye ile beraber çalışan subayların çoğu resmi giysilerini terk ederek çete reisi gibi giyinmeye özen gösteriyorlardı. Bu durumu Yarbay İzzettin (Çalışlar) hatıralarında şöyle belirtmiştir; “*Gediz taarruzuna karar vermek için Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında toplandık. Benden başka yakası kapalı kimse yoktu.*”¹⁶⁴ Ali Fuat Paşa, Ankara'ya gelişinde, mahalli kıyafetlerle trenden inerek, kendisini tren istasyonunda karşılayanları şaşırtmıştı. İşte böyle bir ortamda, Erkân-ı Harbiye Umumi Riyaseti'nin onay vermemesine rağmen, 24 Ekim 1920'de, milis güçlerinin ağırlıklı olduğu bir düzenleme içinde Gediz taarruzu yapılmıştı. Fakat Gediz'de, milis güçlerimiz yenilerek, Uşak ve Gediz'i Yunanlılara terk etmek zorunda kalmışlardı.¹⁶⁵

Bu yenilgi, TBMM'nde derin etkiler bırakmıştı. Bu konuda bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa; “*Efendiler, dalgalı ve düzensiz ve komutasız bazı savaşlardan sonra bildiğiniz üzere Gediz'de mağlub olduk.*” diyerek düzenli ordu kurulmasının zamanının çoktan geldiğine işaret etmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca Kuvâ-yı Milliye güçlerinin yapısal niteliklerinden doğan başıbozukluklar ve yağmalar halk arasında tedirginlik yaratmıştı.¹⁶⁷ Kuvâ-yı Milliye'nin tasfiye edilip düzenli orduya geçilmesini gerekli kılan belli başlı sebepleri şu noktalarda açıklamak mümkündür; Kuvâ-yı Milliye'nin yapısı ve niteliğinden kaynaklanan bazı sebeplerden dolayı Kuvâ-yı Milliye, nizamî bir birlik gibi disipline edilememişti. Emir-komutaya pek riâyet edilmediğinden, düzenli birliklerde de disiplinin bozulmasına sebep olmuştu. Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Tefvik Bey 4/5 Temmuz 1920'de 12. Kolordu Komutanı'na gönderdiği bir şifrede, şöyle diyordu; “*Fırka, zâbit ve efradının zabtı rabtı kalmamıştır. Efradla efeler zâbitâna kabahat bulmaktadır. Bilhassa efelerin zâbitâna tahakküm ve hakareti haddi aşmıştır. Bu şerâit altında hizmet me'mul değildir.*”¹⁶⁸ diyordu.

Kuvâ-yı Milliye ve düzenli ordu hakkında görüşmelerin yapıldığı TBMM'nin Aralık 1920'de yapılan gizli ve açık oturumlarında da Kuvâ-yı Milliye'nin bu karakterinden sık sık bahsedilmişti. Konuyla ilgili olarak, TBMM'nin 9 Aralık 1920 günkü gizli oturumunda İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey bu hususa temas

¹⁶⁴ S. Selek, *Anadolu İhtilali*, C. I, s. 121.

¹⁶⁵ Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, İstanbul, 1997, s. 89.

¹⁶⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 497.

¹⁶⁷ A. Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, s. 90-91.

¹⁶⁸ N. Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 213.

ederek, bazı Kuvâ-yı Milliye komutanlarının vatandaşlara baskı ve zulüm yaptıklarını belirterek acil önlem alınmasını istemiştir.¹⁶⁹ Karesi Mebusu Hasan Basri Bey'de 27 Aralık 1920'de TBMM'deki konuşmasında; öncelikle bu olayların bütün Kuvâ-yı Milliye mensuplarına mal edilmesinin yanlışlığı üzerinde durmuş, daha sonra da istenmeyen ve tasvip edilmeyen bu olayla ilgili olarak şunları söylemiştir; “*Efendiler, icrâ-yı şekavet eden bir takım kuvvetler türemiş ve bu kuvvetler memlekette büyük zararlar yapmıştır. Bu inkar edilemez.*” diyerek, düzenli orduya geçişi gerektiren sebepler arasında Kuvâ-yı Milliye'nin bu özelliğinin de önemli yeri olduğuna işaret etmiştir.¹⁷⁰

Diğer taraftan Kuvâ-yı Milliye'nin lojistik yönden dezavantaj sağlaması, düzenli orduya geçişi teşvik eden sebepler arasında görülmüştür. Bilindiği gibi, Kuvâ-yı Milliye'nin kadrosu sürekli değişkenlik gösterdiğinden lojistik hizmet pek verimli olamamıştır. Üstelik lojistik destek kaynaklarının Kuvâ-yı Milliye müfrezelerince adaletsiz ve keyfi olarak kullanılması problemi daha da artırmıştır. Kontrolden uzak hareketlerle, lojistik imkanları temin eden halk, zaman zaman çekemeyeceği yükün altında bırakılmıştır. Bu durum karşısında halk, ilgili yerlere şikâyetlerde bulunmaya başlamıştı. 9 Ağustos 1919'da Çivril Kazası Zirâat Muallimi tarafından Nazilli Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'na gönderilen bir şikâyetnamede, özetle; “*Çivril zenginlerinden mürekkep, yardım komisyonunun adaletsiz davrandığı, bîçare millete gözyaşı yerine kan akıtmakta oldukları, bu beş-on zenginin kendileri fazla yardımda bulunmayıp, gerekli parayı, haydutlar gibi bîçare köylünün sırtından çıkarmak istedikleri ve icabında köyliüyü tehdit bile ettikleri*”¹⁷¹ ifade edilmekteydi. Bu şikâyetler TBMM'ne kadar yansımıştı. Nitekim, Meclis'in 5 Temmuz 1920 tarihli gizli oturumunda Karahisar-ı

¹⁶⁹ TBMM'nin 9 Aralık 1920 günkü gizli oturumunda, İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey, bazı Kuvâ-yı Milliye komutanlarının halka yapmış oldukları baskıları şu şekilde açıklamıştır; “Antalya'da bulunduğum esnada bir haber aldık ki, Antalya'ya yeni bir muhaceret geliyor. Yunan önünden kaçır gibi köylüler, ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar, yangından kaçır gibi ne kurtarabildilerse, belediyenin etrafına gelerek öbek öbek diziliyorlar. Kuvâ-yı Milliye'nin belli başlı adamlarından biri olan Mehmet Efe, asayişî tesis vazifesiyle güneye inmiştir. Fakat adamları köylere musallat olmuşlar ve zavallı köylüler, eşiğin üstüne, katırın üstüne ne yükletebilirse hepsini yükleterek kaçırıyor. Zira bu adamlar köylünün evini yakıyorlar. Arkadaşlar; baskı ve zulümden bunalmış olan milletimiz, sizden âdil hükümet istiyor. Hiçbir zaman bugün olduğu kadar, halk elini hükümete uzatmamıştır. Çal kazasına Refet Bey'in gönderdiği kuvvetler, Efe'nin takibi için gittiği zaman, ahâli atlas yorganlar çıkardı ve demek ki hâlâ bizim ordumuz, bizim zâbitânımız ve bizim haklarımızı koruyacak namuslu kuvvetlerimiz varmış dediler ve askerleri bu suretle karşıladılar.”*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I, s. 255-256.

¹⁷⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I, s. 267.

¹⁷¹ N.Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 215-216.

sahip Mebusu Mehmet Şükrü bu duruma işaretle şöyle diyordu; “*Mühim bir vaziyet karşısındayız, zenginler Kuvâ-yı Milliye namı altında toplanarak, halka, ahâliye, köylüye vergi tarh etmek suretiyle halkı bîzar etmiştir. Köylü, zenginler kesesini dolduruyor diyor.*”¹⁷² Son dönemlerde birçok çevrede ve basında tartışılan ortak konu, “*Kuva-yı Milliye’ye ne oluyor?*” sorusu olmuştu. Kuva-yı Milliye bir fırka, üç beş kişinin etrafında toplanmış bir ekalliyet, yahut mahdut nokta-i nazarları ihtiva eden bir program değildir, denilmekteydi.¹⁷³

Düzenli orduya geçişi gerekli kılan bir diğer önemli faktör de, Yunan Ordusu’na karşı, düzenli orduyla mukavemet ihtiyacı olmuştur. Bilindiği üzere, Yunan işgal kuvvetleri, zamanın her türlü modern araç ve gereçlerine sahip bulunmaktaydı. Pek tabidir ki, böyle bir kuvvete karşı milislerle değil, aynı malzeme ve teşkilâtla karşı koymak gerekliydi. Mustafa Kemal Meclis’te yaptığı konuşmalarda bu nokta üzerinde durarak; yalnız millî ve gönüllü askerlerle, Avrupa tarafından çok iyi teçhiz edilmiş, bol top ve cephaneye vs. harp vasıtalarına mâlik, muntazam Yunan tümenlerine mukabele zorluğu açıkça ortaya çıktığından, muntazam bir Türk Ordusu kurulmasını lüzumlu gördüğünü belirtmiştir.¹⁷⁴ Dönemin Müdâfaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa da aynı kanâatte olup, Meclis’teki konuşmalarında; Cephelerdeki askeri vaziyet ve bazı milis kuvvetlerinin tasfiyesi hakkında bilgi vererek; “*Eğer biz bir hükümet tesis etmek istiyorsak, kanunları hakim kılmak istiyorsak, kanunları şahsiyetlere hakim kılmak istiyorsak, bundan başka çare yoktur.*”¹⁷⁵ diyerek düzenli ordu kurulmasının gerekli olduğunu şiddetle savunmuştur. Fevzi Paşa haklı olarak Doğu’daki 15. Kolordu’nun zaferlerinden bahsederek Batı’da kesin bir başarının elde edilmeyişini düzensiz kuvvetlere bağlamıştır. TBMM’nin, otoritesini tesis etmek ve hukukî varlığını ispat etmek için düzenli bir ordunun kurulması zorunlu hale gelmiştir. Bilindiği gibi, devlet ve onun icra organı olan hükümet, milletin can ve mal güvenliğini temin etmekle mükelleftir. Türk tarihinin her devrinde millet, devletini adaletiyle birlikte görmek istemiştir. “*Adalet mülkün temelidir*” prensibiyle de vurgulandığı gibi, Türk devlet

¹⁷² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, s. 88.

¹⁷³ Mehmet Kaplan, İnci Enginün vd., *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, C. I, Ankara, 1992, s. 244.

¹⁷⁴ N. Köstüklü, *Millî Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 215-216.

¹⁷⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, s. 255.

hayatı dâima bu felsefe, yani adalet üzerine bina edilmiştir.¹⁷⁶

Daha önce temas edildiği gibi, düzenli ordu hakkında, Temmuz 1920'lerde fikirler ileri sürülmesine rağmen, Kuvâ-yı Milliye'nin tasfiyesi uygulamasına ancak Kasım 1920'den itibaren başlanabildiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye'nin tasfiyesi ve düzenli orduya geçilmesi hususunu şöyle açıklamıştır; "8 Kasım 1920'de Fuad Paşa Ankara'ya geldi, istasyonda karşıladım. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet ederek yeni vaziyet ve vazifelerini kararlaştırdık."¹⁷⁷ Bu konunun kesinlik kazanmasını ise Nutuk'ta şu şekilde açıklamıştır; "*Kendilerine verdiğim kati direktif; Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmekten ibaret idi. Bu suretle 1920 senesi Kasım'ın 8. günü gayr-ı muntazam teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı, fiil ve tatbik sahasına geçirilmiş oldu.*"¹⁷⁸ Bir gün sonra Batı Cephesi, Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 10 Kasım'da Albay İsmet Batı Cephesi, 11 Kasım'da Albay Refet Güney Cephesi Komutanlığı'na atanmışlardı.¹⁷⁹ Böylece düzenli ordu kurulması yolunda önemli bir adım atılmış oldu.

Bu karara "*Kuva-yı Seyyare*" komutanı Çerkez Ethem ve kardeşleri direnerek isyan ettiler. Özellikle Albay Refet Bey'in güney Cephesi'ne tayinine itiraz ediyor ve müstakil kalmak istiyorlardı. İsmet Bey, Kuva-yı Seyyare'nin yalnızca düşmanla meşgul olmasını ve cephe gerisindeki işlerle alakadar olamamalarını temin etmek düşüncesiyle Kütahya bölge kumandanlığını kurarak, Miralay İbrahim Bey'i bu bölgenin kumandanlığına tayin etmişti. Çerkez Ethem Ankara'da bulunuyor ve Gediz bölgesindeki kuvvetlere kardeşi Tevfik kumanda ediyordu. Bu arada cepheden gönderilen bölge kumandanını geri yollamıştı. Aynı zamanda emirlere ehemmiyet vermeyerek cephe ile irtibatını da kesmiş bulunuyordu. Durum pek nazik bir şekilde girmişti. Cephe kumandanı İsmet Bey, Kuva-yı Seyyare'nin aldığı vaziyetten haklı olarak şüpheye düşmüş ve İnönü'nde bulunan Ertuğrul Grubu karargahına kısaca şu emri vermişti; "*Kütahya'da henüz mahiyeti anlaşılamayan ve iş'aratı mükerrereye rağmen izah edilemeyen bir tahaşşüt vardır İnönü istikametinde bir hareketten*

¹⁷⁶ N. Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 216.

¹⁷⁷ "Ali Fuat Paşa Ankara'ya giderek birkaç gün kaldı ve 10 Kasım 1920'de döndüğünde, Moskova Sefaretine tayin olduğunu, cephenin ikiye bölündüğünü, Erkânıharbiye Reisi İsmet Bey'in Garp Cephesi ve Dahiliye Vekili Refet Bey'in, Cenup Cephesi kumandanlıklarını üzerlerine aldıklarını tebliğ etti." K. Özalp, *Milli Mücadele*, C. I, s. 166.

¹⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 504.

¹⁷⁹ K. Özalp, *Milli Mücadele*, C. I, s. 166-167.

haberdar olmağa ehemmiyet veriniz.” Bu arada Ethem isyan ederek cephe ile irtibatını tamamen kesti. Yapılan bütün girişimler ve arabuluculuk faaliyetlerinden de bir sonuç alınamayınca Ethem ve kardeşleri üzerine kuvvet gönderilmek zorunda kalındı.¹⁸⁰

TBMM Hükümeti çok zor bir dönemde bu isyanı da bastırdı. Bu olaydan sonra Kuva-yı Milliye güçleri merkezi yönetimin denetimine girerek düzenli ordu birliklerine katılmışlardır.

---

¹⁸⁰ Özellikle Alaşehir Kongresi'nden sonra Poyraz Ağa ve Alaşehirli Mustafa Bey gibi çete reisleriyle birlikte Kuva-yı Milliyeci olarak çeteye katılan Çerkez Ethem kısa sürede Salihli'de bir direniş cephesi oluşturdu. Zamanla Kuva-yı Seyyare (Gezici Güçler) adını verdiği çetesini güçlendirerek Kütahya'yı kendisine merkez edindi. Kuva-yı Seyyare, 1919-1920 yıllarında patlak veren Düzce, Adapazarı ve Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında etkin rol oynadı. Fakat düzenli orduya geçiş aşamasında TBMM Hükümeti'ne karşı isyan başlattı. Çerkez Ethem hakkında birçok eser yayımlanmıştır. Dünya Gazetesi, 1963 yılında Çerkez Ethem'in hatıralarını yayımladı. Bu dizi daha sonra "*Çerkez Ethem'in Hatıraları*" adıyla kitap haline getirildi. S. Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 1, İstanbul, 2000, s. 385-394.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ VE İKİNCİ İNÖNÜ'DE İKMAL VE İAŞE

1. TBMM'NİN ÇIKARMIŞ OLDUĞU İLK MALİ KANUNLAR

Osmanlı Devleti'nde, kamu harcamalarına bütçe ile yön verme anlayışı 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlamıştır. Bu yıllarda gider mevzuatında önemli değişiklik ve yenilikler yapılarak kamu harcamaları belli ilkelere bağlanmıştır. Meclis-i Mebusan'ın onayından geçerek kanunlaşan 1918 bütçesi Osmanlı Devleti'nin müzakere yoluyla onaylanan son bütçesi olmuştur. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi, Anadolu ve Rumeli'nin işgaliyle Osmanlı Devleti'nin varlığının fiilen sona ermesi sonucunu doğurmuş ve 1919 yılında bütçe kanunu hazırlanamamış, ancak Osmanlı Hükümeti 1918 yılı bütçesinin 1919 yılında da uygulanmasını karar altına almıştır. TBMM'nin açılmasıyla birlikte bir genel bütçe yapılması gereği de açıkça ortaya çıkmıştır. 1920 yılı genel bütçesinin hazırlanmasında Osmanlı Devleti'nin bütçe düzeni esas alınmıştır.¹ Millî Mücadele süresince para basma yoluna gidilmediği için bu dönemde pek fazla bir enflasyon baskısı yaşanmamıştır. Savaş yıllarında Anadolu'da kullanılan para Osmanlı Kaimeleri olmuştur, siyasal ve askeri egemenlik alanları farklı olmasına karşın aynı para piyasada dolaşma imkanı bulmuştur.² Osmanlı Devleti'nin belli başlı gelirleri ise; aşar, arazi, bina, özel ormanlar, hayvanlar, gelir vergileri, madenler, su ve kara avı, gümrük ve damga vergileri; gemi, tapu, yargı, pasaport ve konsolosluk harçları ile tuz, tütün, av malzemeleri ve tütün tekellerinden oluşmaktaydı. Ne var ki, bu Devlet gelirlerinin önemli bir bölümünün yönetim ve tahsili yabancı dış borç alacaklıları adına Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştı.³

1919 yılında aşar % 12 nispeti uygulanarak tahsil edilmekteydi. Yani çiftçinin üretmiş olduğu her türdeki tarım ürününün, % 12'si ürün veya para olarak alınmaktaydı. Ürün olarak alınanlar "Aşar Ambarı" denilen Maliye'ye ait depolarda korunarak, gerektiğinde paraya çevriliyordu. Aşar mükelleflerinin büyük çoğunluğunu köylüler teşkil ediyordu. Üstelik, devlet bu vergiyi kendisi toplamayarak, toplama hakkını pazarlıkla

¹ *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*, Maliye Bakanlığı, Ankara, Aralık 1994, s. 17.

² Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)*, Ankara, 1997, s. 26-27.

³ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1974, s. 98.

belirtilen miktarlar üzerinden “Mültezim” adındaki araçlara vermekteydi.⁴ Pazarlıkla tespit edilen miktarın üzerinde toplanan vergi, mültezimlerin kârı olmaktadır. Bu nedenle, kârlarını artırmak isteyen söz konusu araçlar türlü zorlamalarla köylüyü devlet adına soyma yoluna gitmekteydiler. Bütçe gelirlerinin yaklaşık % 30’unu aşar teşkil etmekteydi.

19 Mayıs 1919 günü yürürlükte olan vergi, harç ve tekel gelirlerine ilişkin gelir kanunları, Milli Mücadele boyunca da uygulanmış ve Devlet gelirlerinin temelini teşkil etmiştir. Zaman zaman mali yönden dar boğazlara girildiğinde, yeni gelir kanunları çıkarılmış, fakat söz kanunlarının temel nitelikleri korunarak yalnızca vergi miktarlarının artırılması yoluna gidilmiştir. TBMM, 23 Nisan 1920’de çalışmalarına başlamış, ancak ilk beş ay Millî Mücadele’ye karşı olanların çıkardıkları iç isyanların bastırılması ile geçmiştir. Bu süre içerisinde cephelerin savunulması ve iç isyanların bastırılmasında Kuvâ-yı Milliye birlikleri kullanılmıştır. TBMM’ nin bir yandan meşruluğunu savunması ve Anadolu’da etkili bir yönetime sahip olma çabalarını sürdürmesi, bir yandan da iç isyanları bastırmakla uğraşması düzenli orduya geçiş dönemini uzatmıştır. Millî Mücadele’nin finansmanı için zorunlu malî kanunların, özellikle gelir kanunlarının çıkarılması sırasında halkın, isyan çıkarıcıların olumsuz telkinlerine kapılmasını önlemek amacıyla olumlu bir tutum izlenmiştir. Bu nedenle, daha çok geniş halk kitlelerini ilgilendirmeyen tüketim ve gümrük vergilerine yapılan zamlarla gelirlerin artırılmasına çalışılmıştır. Malî kaynaklara son derece ihtiyaç duyulduğu halde, zorunlu olarak gelir artırıcı vergi kanunlarının çıkarılmasında yumuşak bir tutumun izlenmesi, düzenli ordunun güçlendirilmesini geciktiren bir faktör olmuştur. İç isyanların ilk beş ay içinde bastırılmasından sonra, 23 Eylül 1920 günü geniş halk kitlelerinin tüketimi ile ilgili Tuz Resmî Kanunu çıkarılmış ve verimli, gelir artırıcı alanlarla ilgilenilmeğe başlanmıştır.⁵

TBMM’nin açılmasından II. İnönü Savaşı’nın son günü olan 12 Nisan 1921 tarihine kadar geçen yaklaşık olarak bir yıl içinde 109 kanun çıkarılmıştır. Bu kanunlardan 56 adedi, yani yarısından fazlası, malî kanunlardır. Geriye kalan 27 kanun askerî ihtiyaçlar, askerleri teşvik ve asker ailelerine yapılacak yardımlarla, 16 kanun

⁴ TBMM. *Zabıt Ceridesi*, I. Dönem, C. 4, Ankara, 1942, s. 465-476; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları*, s. 99.

⁵ TBMM *Zabıt Ceridesi*, C. 4, s. 317-336 (23 Eylül 1920 tarih ve 26 sayılı kanun).

alınan idarî tedbirleri ve 10 kanun ekonomiyi düzenlemek, tüketimi azaltmak ve üretimi artırmak amacıyla çıkarılmıştır. Bir yıl içerisinde 30'u gelir, 26'sı gider olmak üzere, toplam 56 adet malî kanunun çıkarılmıştır. Gider kanunlarının büyük çoğunluğunu geçici bütçe ve avans kanunları teşkil etmiştir.⁶

TBMM'nin özellikle ilk dönemlerinde, Millî Mücadele'ye karşı olanlar, İstanbul Hükümeti'nin teşviki ile zararlı faaliyetlerine hız vermişlerdi. Çeşitli sosyal ve siyasal suçlamalarla birlikte, açılacak meclisin halka ağır vergiler yükleyeceği ve ilk iş olarak Hayvanlar Vergisini (Ağnam Resmi) bir misli artıracığı söylentileri yayılmıştı.⁷ Bu zararlı faaliyetlerin önüne geçebilmek için 24 Nisan 1920 günü, 17 milletvekili Meclis Başkanlığı'na aşağıdaki ortak önergeyi vermişlerdi; "*Ağnam Resmi hakkında her tarafta dedikodular mevcut olduğundan müstaceliyet kararıyla Ağnam Resmi miktarının bugün Yüce Meclis tarafından tayinini ve hemen her yere tebliğini ve Yüce Meclis'in ana amacının halifeliği ve kutsal halifemizi kurtararak başımızda görmek olduğunun bildirilmesini teklif ediyoruz.*"⁸

Buna ilaveten bazı milletvekillerinin verginin miktarının ayrıca belirtilmesi gerektiğini ileri sürmeleri üzerine, Çorum Milletvekili Ferit Bey kürsüye çıkarak, hayvanlar vergisinin her vilâyette eşit alınmadığını, bu nedenle seyyanen verginin yirmi veya otuz kuruş olacağını söylemenin, imkânsız olduğunu belirtmiş ve verginin eskisi gibi dört misli alınmasını teklif etmişti. Ferit Bey'in teklifi derhal benimsenmiş ve büyük çoğunlukla bir cümlelik kanun kabul edilmiştir. Buna göre; "*Ağnam resminin sabıktı misillû dört misli olarak istifasına karar verildi.*"⁹ Meclis, bu tek cümlelik ilk malî kanununu çıkarırken, bilinen kanun şekillerine uymak gereğini duymamıştır. Kanunun adı, numarası, kabul tarihi, yürürlük tarihi, hatta kanunun kimin tarafından yürütüleceği de belirtilmemiştir.¹⁰

Daha çok bir bildiri niteliği taşıyan Meclis'in bu 1 sayılı kanununu, Meclis'in meşruluğuna karşı ayaklanmayı ve bozgunculuğu önlemek amacıyla sert cezalar öngören 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu izlemiştir. Öte yandan Anadolu'nun malî

⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 255-256.

⁷ Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Ankara, 1998, s. 81-82.

⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 257.

⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, C. I, Ankara, 1956, s. 43-46 (Kanun teklifi tarihi 24 Nisan 1336).

¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, C. 6, Ankara, 1943, s. 414 (20 Aralık 1920 tarih ve 82 sayılı Meclis kararı).

kaynaklarına, Mondros Mütarekesi ile el konulduğundan, TBMM Hükümeti tarafından alınan bütün önlemlere rağmen kaynak sıkıntısı tam anlamıyla aşılamamıştır. Bu sebeple, Mustafa Kemal imzasıyla bütün kolordulara, vilâyetlere yapılan tamim ile Anadolu'daki Osmanlı Bankaları, Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri gelirlerine el konularak, İstanbul'a para ve değerli maden göndermeleri önlenmişti.¹¹

Anadolu'nun gelirlerinin yarısından fazlası Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından toplanıyordu. Bu gelirlerin doğrudan doğruya TBMM Hükümeti tarafından tahsiline pek imkân yoktu. Çünkü yeni vergi daireleri kurmak ve personel yetiştirmek için uzun zamana ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu sebeple Meclis'in ilk Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Ankara mümessili Ali Cevat Bey'i makamına davet ederek; *"Biz harb halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin. Ancak masrafinızı alın. sulh olunca hesaplaşırız."*¹² Bu teklif Düyun-u Umumiye İdaresi'nin de işine gelmiş, temsil ettikleri yabancı alacaklıların alacaklarının savaştan sonra ödenmesini garantilemişti.

Örgüte dokunulmaması ve masrafların karşılanması, Düyun-u Umumiye İdaresi'nde çalışan 8000 memurun işlerine devam etmesi, iyi niyet şeklinde yorumlanmıştı. TBMM doğrudan doğruya gelirlere el koymamış, örgütü dağıtmamış, dış borçları reddetmemişti. Böylece hem Düyun-u Umumiye İdaresi'nin gelirlerine el konulmuş, hem de idarenin devamlı tahsilat yaparak masraflar çıktıktan sonraki net hasılatı Milli Mücadele emrine aktarması sağlanmıştı. Ne var ki, Anadolu'nun Osmanlı Devleti'nden devreden ve yürürlükte bulunan vergi kanunlarına göre tahsil edilen bütün devlet gelirleri, uzun süren bir mücadeleyi, finanse edebilecek ölçüde değildi. Düzenli ordunun hızla kurulup güçlendirilmesi ve artan giderlerin karşılanması gerekiyordu. İlk akla gelen mevcut vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapmak ve yeni vergi kanunları çıkarmak olmuştu. Oysa Anadolu, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sonucunda fakir düşmüş, ekonomik kaynakları kurumuştur.¹³

Bu nedenle TBMM açılışından itibaren ilk üç ay içinde gelir sağlayıcı hiçbir kanun çıkarmamıştı. Hükümet, Meclis'in genel eğilimine uygun olarak çıkardığı kararnamelerle bazı tedbirler almağa başlamıştı. İlk olarak Anadolu'dan dışarıya altın

¹¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 256-258.

¹² Sabahattin Sele, *Anadolu İhtilâli*, C. 1, İstanbul, 2000, s. 138.

¹³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 259-260.

çıkmasını önlemek amacıyla 28 Haziran 1920 tarih ve 46 sayılı Kararnameyi kabul etmişti. Buna göre, terekelerden çıkan altın ve gümüşler Ziraat Bankası şubelerine teslim edilecek ve orada altın ve gümüş olarak saklanacaktı. Daha sonra 16 teşrinisani 1338 tarih ve 131 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile “*Altın ihracı men'inin devamı hakkındaki kararname*” çıkarılmıştı.¹⁴

I. Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun düşman işgaline uğrayan yerlerinde meydana gelen tahribatın, emlakın mevcut değerini yarısına kadar azaltması halinde, bina ve arazi vergisinin 1920 yılında tahsil edilmemesi kararlaştırılmıştı.¹⁵ TBMM ilk gelir artırıcı kanununu 28 Temmuz 1920 günü çıkarmıştı. Mütarekeden sonra düşman işgali altında bulunan yerlere transit adı altında bol miktarda yabancı mal gelmiş, bazı kişiler de bu malları Anadolu'ya sokmağa başlamıştı. Hükümet bir kararname ile bu malların gümrük vergisine tabi tutulmasını sağlamıştı.¹⁶ Anadolu'ya gelen yabancı malların büyük çoğunluğu geniş halk kitlelerini ilgilendirmeyen türdeki mallardan oluşmaktaydı. Bu mallardan fazla gelir sağlamak ve yabancı mallara karşı yerli üretimi korumak amacıyla çıkarılan, 28 Temmuz 1920 tarih ve 8 sayılı kanunla, gümrük vergisine beş misli zam yapılmıştır.¹⁷ Birkaç gün sonra, gümrük depolarına konulan mallardan, malın geliş tarihinden itibaren bir haftadan sonra alınmağa başlanan ardiye resminin (depo vergisi) on misline çıkarılmasına karar verilmiştir.¹⁸

Daha sonra, Zonguldak bölgesinde çıkarılarak ihraç olunan maden kömürlerinden, gümrük vergisinden başka, ton başına yıkanmış cinsinden 3, yıkanmamış cinsinden 2 lira ihracat resmi (ihracat vergisi) alınmasına dair kanun çıkarılmıştı.¹⁹ Bakanlar Kurulu, İstanbul'daki Damga Matbaasında pul bastırılmasındaki güçlüğü dikkate alarak, çeşitli değerlerde, 100 milyon pulun Avrupa'da

¹⁴ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 522.

¹⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 261 (25 Temmuz 1920 tarih ve 85 sayılı Kararname).

¹⁶ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 343 (22 Temmuz 1920 tarih ve 96 sayılı Kararname).

¹⁷ *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre: I, C. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 9. (28 Temmuz 1920 tarih ve 8 sayılı kanun). Ayrıca bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, C. I, s. 396-407; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1051, Gömlek: 138, Belge: 138 -1.

¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 3, Ankara, 1941, s. 39-40. (2 Ağustos 1920 tarih ve 10 sayılı Kanun).

¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 3, s. 253-268 (15 Ağustos 1920 tarih ve 11 sayılı Kanun).

bastırılması için Maliye Vekâleti'ne yetki vermişti.²⁰

20 Eylül 1920 günü kabul edilen 23 sayılı kanunla, ihraç olan malların değerleri üzerinden alınan ihracat vergisi kaldırılarak, yerine ihraç olan malın kilosu veya adedi üzerinden alınan yeni bir ihracat vergisi yürürlüğe konulmuştu.²¹ Bu yasayla yabancı ülkelere veya düşman işgali altında bulunan Osmanlı Devleti topraklarına ihraç edilen malların, değerleri üzerinden % 3 oranında vergi alınması sağlanmıştır. Anadolu'nun belli başlı ihraç malları için bir cetvel düzenlenmiş, halı ve kilim için yüzölçümüne (arşın murabbaa) düşen ağırlık esas alınarak değişik vergi miktarı uygulanmasına gidilmiştir.²² Gelir artırıcı değişikliklerin en önemlisi Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılmıştır. 30 Kasım 1914 tarihli Gelir Vergisi Kanunu'nda (Temettü Kanunu) belirtilen gelir çeşitlerinden alınan vergilere, gelirin çeşidine göre 5 ve 10 misli zam yapılmış, ayrıca evvelce vergiden muaf olan şehir ve kasabalar dışındaki sanayi tesisleri, köylerde bulunsalar dahi, vergi kapsamı içine alınmıştır.²³ Öte yandan muharebe yapılabilecek yerlerdeki aşarın tahsil edilmesi özel önem taşımaktaydı. Bu nedenle hazırlanan kanun tasarısı ivedilikle görüşülerek 16 Temmuz 1921 de yasalaştırılmıştır. 16 Temmuz 1921 tarih ve 138 sayılı "*Garp Cephesi bilfiil hareket-i askeriye sahası olan mevakia münhasır olmak üzere aşarın sureti cibayetine dair kanuna*" göre, Batı Cephesi'nde fiilen askeri hareket alanı olan yerlerde, mahalli idare meclisince seçilen bir, köy ve mahalle ihtiyar kurullarınca seçilen iki kişiden oluşan bir kurul, tarla veya harmanlarda bulunan ürün miktarını tahmin ederek, bu ürün miktarına göre hesaplanan aşarın aynen yada mükellefin kabul etmesi kaydıyla para olarak tahsilini sağlamıştır.²⁴ Ancak, kanunun yürürlüğe girdiği günlerde Yunun taarruzu şiddetlenmiş ve sol kanat Türk savunması kırılarak, Ordu Sakarya'nın doğusuna çekilmeye başlamıştı. Bu suretle Afyon, Kütahya ve Eskişehir illerinin ürünleri Yunanlıların eline geçmiş ve Türk Ordusu önemli bir finansman kaynağından yoksun

²⁰ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 261 (19 Ağustos 1920 tarih ve 182 sayılı Kararname).

²¹ "Madde-4 İhracat resmine tabi bütün mevaddan gümrüklerce kavanini mevzua dairesinde alınacak resimden maada hiçbir idare ve hiçbir kimse tarafından her ne nam ile diğer bir resim alınamaz." 20 Eylül 1920 gün ve 23 sayılı İhracat Rüsümü Kanunu. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 4, s. 166-197, 233-239.

²² A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 262.

²³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 4, s. 240-272 (21 Eylül 1920 gün ve 24 sayılı Temettü Kanunu).

²⁴ 16 Temmuz 1921 tarih ve 138 sayılı Garp Cephesinde Bilfiil Harekât-ı Askeriye Sahası Olan Mevakie Münhasır Olmak Üzere Aşarın Sureti Cibayetine Dair Kanun Resmi Gazete'de yayımlanmamıştır. *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. I, TBMM Vakfı Yayınları, 1994, s. 794.

kalmış ve Yunan Ordu'su Sakarya Nehri'nin doğu sınırına dayanmıştı. Bu dönemde çıkarılan gelir artırıcı kanunların en önemlisi 21 Temmuz 1921 tarih ve 139 sayılı Muafiyeti Askeriye Vergisi Hakkında Kanun olmuştur.²⁵

Çıkarılan bir başka kanunla, yaşlıları silah altına alınan Gayri Müslimlerden bedel ödeyerek askerlikten muaf olmak isteyenler millî amaçların elde edilmesine kadar, askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır. Bedeli nakdi olarak adlandırılan bu yükümlülüğün, aynı yada nakdi olarak yerine getirilmesi öngörülmüştür.²⁶

Bütçeye 5 milyon lira gelir sağlaması umulan bu düzenlemeler sayıca hatırı sayılır bir azınlığı kapsamaktaydı. Ankara il sınırları içinde kanun kapsamına giren Rum azınlık sayısı 20.000 civarındaydı. Sakarya Irmağı'na kadar olan bölgenin Yunan Ordusu'nca işgal edilmesiyle önemli miktarda gelirden yoksun kalmış ancak bu durum Doğu Ordusunun Doğu Anadolu topraklarını kurtarmasıyla bir ölçüde telafi edilmeye çalışılmıştır.²⁷

1. 1. Mecliste İlk Bütçe Çalışmaları

15 Mayıs 1919 dan 1920 yılı sonlarına kadar Yunan Ordusu'na karşı direniş Kuvâ-yı Milliye tarafından yürütülmüştür. Kuvâ-yı Milliye 16 Mayıs 1920 tarih ve 7 No'lu kanunla Müdafaa-i Milliye teşkilatına bağlanarak, tüm silahlı birlikler birleştirilmiştir. Bu suretle düzenli ordu yoluyla Yunan işgali ve diğer işgallere karşı büyük mücadele başlatılmıştır. Kuvâ-yı Milliye'nin ilk kuruluş günlerinde gönüllülere depolardan silah dağıtılarak, bunlar ilerleyen Yunan birliklerinin aceleyle önüne çıkarıldıklarından mali kaynağa pek gerek duyulmamıştır. Ancak, geçici olmayan Yunan işgali nedeniyle sürekli mali kaynağa gerek duyulmuştur. Kuvâ-yı Milliye "*nakdi ve aynı teberru*" adıyla halktan para ve mal şeklinde bağış da kabul etmekteydi.

²⁵ 21 Temmuz 1921 tarih ve 139 sayılı Muafiyeti Askeriye Vergisi Hakkında Kanun Madde I: Hem tevellütlüleri hizmeti askeriyeye alınan anasını gayri müslimden bedeli nakit itasına talip olanlara amali milliyenin husulüne kadar mücerret bir müsadei mahsusa olmak üzere berveçhi atfı derecat ve şeraitle bedeli nakti kabul olunmuştur. 21 Temmuz 1337 (1921) tarih ve 139 No'lu Kanun, (Müzakere tarihi:16 Temmuz 1921), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 11, Ankara, 1958, s. 288-290, 300-309, 317, 335-336.

²⁶ Kanunla birinci dereceye girenlerden yılda 1000 lira, ikinci dereceye girenlerden yılda 600 lira ve üçüncü dereceye girenlerden de 300 lira bedel alınacaktır. 21 Temmuz 1337 (1921) tarih ve 139 No'lu Kanun, (Müzakere tarihi:16 Temmuz 1921), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 11,s. 288-290, 300-309, 335-336.

²⁷ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 32.

Bunlar arasında, askerlik görevi çağrısına çeşitli bahanelerle uymayanların iki katı fazla hizmet görme yükümlülükleri, mezbaha ve pazar resimleri üzerinden Kuvâ-yı Milliye'ye verilecek paralar, tüccar mallarının başka bir yere gönderilmesinden ve başka bir yerden getirilmesinden alınan vergiler sayılabilir.²⁸

1920 yılı başlarından itibaren Ankara'da yeni bir Türk Devleti'nin kuruluş hazırlıkları başlamıştır. İstanbul'un işgali ile, Ankara'da TBMM açılmıştır. Fakat bütçesiz modern bir devlet düşünülemezden, ilk bütçenin hazırlıklarına da başlanılmıştı. Hazırlanan bütçe normal koşullarda hazırlanan bir bütçe olmamıştır. İlk bütçenin malî yılın bitmesine bir gün kala kanunlaşmış olması, hangi olağanüstü koşullar altında çalışıldığını açıkça göstermektedir.²⁹

1. 1. 1. 1920 Yılı Bütçesi

23 Nisan 1920'de TBMM' nin açılışından kısa bir süre sonra devlet gelirlerinin tahsilatı Maliye Vekâleti'nce yapılmaya başlanmış, böylece Düyun-u Umumiye ve Tütün Rejisi'nin gelir toplama faaliyetlerine son verilmiştir. Hükümet gelir toplamak ve kamu harcamaları yapmakla yükümlü olduğundan, bir devlet bütçesi hazırlanması gerekiyordu. Ancak, içinde bulunulan şartlar Meclis'te görüşmek suretiyle bir bütçe hazırlığına imkan vermemişti. Yıllık bütçe yapılmaması nedeniyle, avans kanunları ve geçici kanunları adı altında geçici bütçe düzenlemelerine gidilmiştir.³⁰

Millî Mücadele döneminin en önemli problemlerinden birisi de ordunun iâşe ve ikmali için gerekli ödeneği temin etmek olmuştur. Batı Anadolu'da yapılan Alaşehir ve Balıkesir Kongrelerinin ardından Kuvâ-yı Milliye için gerekli olan paranın hükümet kanadından temini yolunda bir karara varılmıştır. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden yapılan yardımları da göz ardı etmemek gerekir. Kuvâ-yı Milliye döneminde subayların maaşları da toplanan bu yardımlarla temin edilmişti. TBMM Hükümeti 1 Mayıs 1920 tarihinden başlamak üzere 6 aylık dönem için geçici bir bütçe hazırlamış ve bütçenin uygulama süresinin bitimine üç ay kala, bütçe kanunlaşmıştı.³¹

²⁸ Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı, s. 27.

²⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 263.

³⁰ Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı, s. 17.

³¹ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara, 2001, s. 286.

TBMM Hükümeti'nin 1920 yılı bütçesi 28 Şubat 1921 tarihinde müzakere edilerek tespit edilmiş ve bunun 27.576.039 lirası Millî Müdafaa Vekaleti'ne aktarılmıştır. İmalât-ı Harbiye'ye 752.969 lira, Bahriye'ye 289.548 lira ayrılmıştır. Jandarmaya ise, 4.858.976 lira tahsis edilmişti.³² Hükümetin toplam giderlerine bakıldığında % 53 askerî harcamalar tutmuştur. Bu oranın % 43'ü ise, Millî Müdafaa Vekaleti'ne tahsis edilmişti. Millî Mücadele devam ettiği için, 1921 malî yılı bütçesinde orduya daha büyük bir pay ayrılmıştır. Bütçe Kanunu'na göre, Millî Müdafaa Vekaleti'ne 54.160.058 lira harcama yetkisi verilmiştir. Jandarma, İmalât-ı Harbiye ve Deniz Kuvvetleri için 25.000.000 lira ayrılmıştır. Millî Müdafaa Vekaleti'nin bütçesinin 1921 yılında, 1920 yılına oranla % 96 oranında artış göstermiştir. 1920 yılının mütevazı ordu kadrosu, 1921 yılında üç misline yakın bir artış göstermiş, bir de bu dönemde pek çok savaşa girişilmiştir.³³

O yıllarda mali yılın son günü olan 28 şubat 1921 tarihine kadar devlet harcamaları avans kanunlarıyla yürütülmüş, son gün çıkan bütçe kanunu önceden verilen avansların dökümü niteliğinde olmuştur.³⁴ Geçici bütçe ve avans kanunlarıyla yapılan gelir toplama ve harcama yapma yetkisi, 28 Şubat 1921 ve 103 sayılı genel bir bütçe kanunuyla birleştirilmiştir. Bütçe yılının son gününde çıkarılabilmiş bulunan bu kanun, bir bütçe kanunundan çok, bir önceki yıl ödeneklerini aşmamak kaydıyla, illere verilen harcama yetkileri ile, çıkarılmış olan avans kanunlarının mahsubunu kanunlaştıran bir metin niteliğindedir. Bu bütçe aynı zamanda bir kesin hesap niteliği de taşımaktadır. 1920 Yılı bütçesi, savaş meclisi niteliğinde olan TBMM tarafından çıkarılmış bir savaş bütçesi görünümündedir. Savunma hizmetleri için bütçeden ayrılan para tüm ödeneklerin % 53'ünü oluşturmuştur. Bu miktar Anadolu'nun savunmaya ayırdığı kaynakların tümünü içine almamış ve bütçeden savunmaya dolaylı olarak ayrılan ödenekler bütçede gösterilmemiştir.³⁵

Giderlerinin 63.018.358 lira, gelirlerinin de 51.388.626 lira olduğu bütçe 11.629.732 lira açıkla bağlanmıştır. Açık devlet gelirlerinin giderleri karşılamadaki yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Bütçe yasası ile daha önce Hükümetle Düyun-u

³² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, s. 480-484.

³³ Zekeriya Türkmen, "Mütareke Döneminde Ordu Mütareke Döneminden Millî Mücadeleye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması (1918-1921)", *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl: 21, S. 41, Ağustos 1996, s. 57.

³⁴ A.Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 263.

³⁵ *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Malî Mevzuatı*, s. 18.

Umumiye ve Reji idareleri arasında yapılan ön anlaşmalar onaylanmış, dış borçların savaştan sonra ödenmesi konusunda güvence verilmiştir. Bütçenin % 53'ü savunmaya, % 12,2'si Düyun-u Umumiye'ye, % 10,2'si Maliye Vekâleti'ne, kalan kısmı da diğer birimlere ayrılmıştır. Dış borçlar ertelendiğinden, bütçeye borç faiz ve anapara ödemeleri için ödenek konulmamıştır.³⁶

Bütçe açığını kapatmak için Maliye Vekâleti, Merkez Bankası konumundaki Osmanlı Bankası'ndan avans alabilme ve Hazine'ye ait taşınmaz malları satabilme yetkisi almıştı. Bu kanunla devlet gelirlerinin toplanması merkezileştirilmiş ve önceki uygulama olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Heyeti Temsilîyeler ve Kuvâ-yı Milliye Birlik Komutanlarının gelir toplama yetkileri kaldırılmış, böylece ikili mükellefiyet sistemine son verilmiştir. Kanun, birlik komutanları ve yöneticilerin çok sıkışık durumlarda, Ziraat Bankası'ndan borç alma yolunu da kapatmıştı. Bankanın sermayesine el konulması da kesin bir şekilde yasaklanmıştı. Aykırı hareket edenlerin Vatana İhanet Kanunu hükümlerine göre cezalandırılacakları açıklanmıştı. Bütçe Kanunuyla Saymanlık hizmetleri birleştirilmiş, savaş şartlarında bulunulmasına rağmen kolordu ve bağımsız tümenlerin saymanları da Maliye Vekâleti'ne bağlanmıştır.³⁷ Öte yandan, Milli Mücadele'yi yürütecek güçlü ve düzenli bir ordunun kurulması için her geçen gün yeni silâh altına alınanlarla ordu mevcudunun artırılmasına çalışılmıştır.³⁸

TBMM Hükümeti'nin kurulduğu günden itibaren, devlet geliri sayılabilecek her şeye el atıldığı halde, malî işlerin bir düzene sokulabilmesi, 1920 yılı sonlarına kadar uzamıştır. Bu süre içinde kuruluş safhasındaki Batı Cephesi'ne hemen hiç bir yardım yapılamamıştı. Batı Cephesi için 1.200.000 lira tahsis edildiği ve bu paranın üç ayda ödenmesi kararlaştırıldığı halde, altı ay sonra bile bu paranın ödenmesi mümkün olamamıştı.³⁹ Kaynak sıkıntısı nedeniyle tasarruf tedbirleri gündeme gelmiş, TBMM'de bütçe yükünü hafifletmek için yapılan görüşmeler sonunda milletvekilleri ilk tasarruf tedbirini kendileri almışlardır. TBMM üyeleri aylıklarından 10'ar lira kesilerek

³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 4, s. 480-484 (28 Şubat 1921 Gün ve 103 sayılı kanun). 1920 Yılı Genel Bütçesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 6, s. 444-449, 589-594; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 7, s. 86-87, 121-174, 202-229, 326-337; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 8, s. 636-643; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 322-323.

³⁷ *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 19 .

³⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 263.

³⁹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, İstanbul, 2000, s. 560; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 265; İhsan Güneş, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 12, Ankara, Haziran 1988, s. 769.

cephedeki erlere hediye gönderilmesini kararlaştırmışlardır.⁴⁰

Devlet memurlarının ve milletvekillerinin görevli gitmeleri halinde alacakları yolluklar, 15 Mayıs 1920 tarihli Harcırah Kararnamesi hükümlerine göre ödeniyordu. Meclis, 2 Ağustos 1920'de çıkardığı 9 sayılı Kanunla, Harcırah Kararnamesi'ne göre hesaplanan yolluk miktarından belirli ücret tarifesine göre ödenen taşıt bileti ücreti düşüldükten sonra kalan miktarın % 40'ının ödenmemesini öngörmüştü.⁴¹ Yolluklarda yapılan % 40 indirim, kısa süre sonra Meclis Genel Kurulu'nda büyük tartışmalara sebep olmuş ve sonunda milletvekillerinin alacakları yollukların % 30'unu bağış şeklinde Hazineye terk etmeleri kararlaştırılmıştı.⁴²

Diğer taraftan gereksiz telgraf haberleşmelerini önlemek için önemli ve acele olmayan haberleşmelerin yazı ile yapılması, buna uymayan memurlardan çekilen telgrafın parasının alınması 14 Haziran 1920 günü Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır. Daha sonra telgrafların mümkün olduğu kadar kısa çekilmesi yolunda yeni bir karar alınmak zorunda kalınmıştır. Buna ilaveten TBMM Anadolu'nun kaynaklarının israf edilmesini önlemek amacıyla iki önemli kanun çıkarmıştır. Bunların ilki 14 Eylül 1920 tarih ve 22 sayılı Men'i Müskirat Kanunu'dur. Bu kanunla her türlü alkollü içkinin yapım, ithal ve kullanılması yasaklanmıştır. Bir diğer kanun, düğünlerde men'i israf kanunudur. Bu kanunla, ekonominin savaş ekonomisine dönüştüğü günlerde, gösteriş için yapılacak tüketimin önüne geçilmek istenmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar, olağanüstü giderleri gerektirmiş ve normal bütçe döneminde rastlanamayan bazı ihtiyaçların giderilmesi için yeni gider kanunlarının çıkarılarak yürürlüğe konulması zorunluluğu doğmuştur. Bütçeye yeni masraflar yükleyen personel giderleri yeni hizmetleri karşılamak için yapıldığı gibi, askerî teşvik veya sosyal yardım gibi amaçları da kapsamıştır.⁴³ Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, enflasyonun yükselmesini istememiştir. Bu amaçla TBMM kürsüsünde, malî zorluklara

⁴⁰ TBMM üyeleri aylıklarından 10'ar lira kesilerek toplanan 2630 lira ile çeşitli hediyeler alınarak cephelere gönderilmişti. Ancak o zamana kadar ödeneklerini alamayan millet vekilleri vardı. Meclisin 18 Eylül 1920 günündeki oturumunda, ödeneklerini sonradan alanlardan yapılacak kesintilerle yaklaşan kışta cephedeki nöbetçilerin giymeleri için gocuk alınarak gönderilmesi karara bağlanmıştı. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 265.

⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 3, s. 35-38.

⁴² 12 Eylül 1920 tarih ve 44 sayılı Meclis Genel Kurul Kararı. Ayrıca; Meclis Genel Kurulundaki Meclise iştirak eden milletvekili harcırahları ile ilgili tartışmalar için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I, Ankara, 1985, s. 92-104.

⁴³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 267.

rağmen, bütçe dengesinin titizlikle korunması gerektiğini belirtmiştir. Gerçekten Psikolojik ortam da, Ankara Hükümeti adına emisyon yapılmasına uygun değildi. Paranın “*sahibi mülk*” olan Padişaha “*aidiyeti*” yüzyıllardan beri kökleşmiş bir inanç olmuştu. Kuva-yı Milliyetin kaime çıkartmasını öngörececek bir tasarımı 1920 ve 1921 yıllarında milletvekillerine kabul ettirmek zordu. TBMM alâmetleriyle dolaşıma sürülecek yeni bir parayı halkın benimseyeceği de şüpheliydi. Bu durumda, Millî Mücadele’yi Ankara yürütüyordu. Fakat emisyonun anahtarı, İstanbul’daydı.⁴⁴

Bu arada, düşman işgaline uğrayan yerlerden içerilere doğru kaçan memurlar daireleri ile ilişkileri kesildiğinden ve boşta kaldıklarından aylık alamıyorlardı. Aileleri ile beraber geçim sıkıntısına düşen bu memurların memuriyetleri devam ediyor, fakat kadro dışı bulunuyorlardı. Bakanlar Kurulu önce işgal edilen yerlerden kaçan memurlara daha sonra aylıklarından kesilmek üzere, iki aylık maaş verilmesini, ardından da bu gibi memurların boş kadrolara öncelikle atanmasını kararlaştırdı. Bir süre sonra, Meclis, düşman işgaline uğrayan yerleri terk etmek zorunda kalan memur ve ailelerine, en yakın liva veya resmen merkez seçilen yere gitmeleri şartıyla yolluk verilmesine dair kanun çıkardı.⁴⁵

Diğer taraftan, düzenli ordunun kurulması hazırlıkları ek personel giderlerini gerektirmişti. Ankara Hükümeti, İstanbul’da bulunan bazı subayları Anadolu’ya davet etmiş, bazı subaylar da kendiliklerinden Anadolu’ya katılmışlardı. Bakanlar Kurulu Kararı ile Hükümet tarafından davet edilenlere İstanbul’dan görevlendirildikleri yere kadar,⁴⁶ davet edilmedikleri halde kendiliklerinden gelenlerden görev verilene, Anadolu’da karaya ayak bastıkları yerden görevlendirildikleri yere kadar, kendileri ve aileleri için yolluk verilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonraları, Anadolu’ya gelen yedek subaylar da bu uygulamaya dahil edilmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Feridun Ergin, “Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 7, Ankara, Kasım 1986, s. 64.

⁴⁵ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 389-392 (26 Temmuz 1920 gün, 119 ve 27 Temmuz 1920 gün, 108 sayılı Kararnameler; 27 Ekim 1920 gün, 44 sayılı kanun).

⁴⁶ Hükümet tarafından davet edilenlere mebdai İstanbul olmak üzere memur oldukları mahalle gerek kendilerine ve beraberlerinde aileleri olduğu halde ailelerine harcırah verilir. (16 Ocak 1921 gün ve 509 sayılı kararname). *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 457.

⁴⁷ Bilâ davet (davetsiz) gelenlere bir mahalle memur edildikleri taktirde çıktıkları iskeleden, tayin oldukları mahallere kadar, kendilerine ve beraberlerindeki ailelerine harcırah verilir. Zabitan için aile harcırahı azamî ordu merkezlerine kadar verilir. Ailesiz olarak gelip te ailesini getirmek isteyenler, ailesini celp ettiği anlaşıldıktan sonra bulunduğu yere en yakın iskeleden itibaren, memur oldukları

I. Dünya Savaşı'nın çeşitli cephelerinde esir düşenlerden Anadolu'ya dönen muvazzaf ve yedek subaylara da bütçenin yolluk veya ulaştırma tertiplerinden yolluk ödenmesi kabul edilmiştir.⁴⁸ 6 Ekim 1920 günü çıkarılan 37 sayılı kanunla Askerî okul öğrencileri ve ihtiyat zabıt namzetlerine maaş ve tahsisat verilmesi ile ilgili bir kanun çıkarılmıştır.⁴⁹ Ayrıca çıkarılan bir kanunla, talimgahtan zabıt vekili (subay çıkanların atandıkları ilk askerî rütbe) olarak mezun olanlara, gerekli malzeme ve teçhizatı satmamaları için 150 lira verilmesi ve bu paradan hiçbir şekilde kesinti yapılmaması hükmüne bağlanmıştır.⁵⁰ Seferberlik ve Cephe Zammı Maaş Kanunu ile seferberlik süresince bütün subay ve Ast subaylara aylıklarına ek olarak ayda 10 lira seferberlik zammı, bunlardan cephede bulunanlara ayrıca ayda 15 lira cephe zammı verilmesi öngörülmüştür.⁵¹ Söz konusu kanunun 3. maddesinde nerelerin cephe sayılacağı ve hangi durumlarda bu zamandan faydalanılacağı ayrıntılarıyla açıklanmıştır.⁵²

Jandarma subay ve ast subaylarının ise seferi ve cephe zammından

---

mahalle kadar aile harcırahı verilir. Zabitan için yine azami ordu merkezlerine kadar aile harcırahı verilir. *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 458 (15-02-337 tarih, 1497/1498 numaralı tezkere ve 14 Mart 1921 gün, 738 sayılı kararname).

⁴⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 268

⁴⁹ Madde I: Maaşlı asilerinden maada şehri mektebi harbiye talebesi ile, askerî tıbbiye mektebi birinci, ikinci, üçüncü ve askerî baytar mektebi birinci ve ikinci sınıfları talebesine dört yüz elliser ve mektebi harbiyenin ihtiyat zabıt namzedi talebesine üçer yüz ve mektebi idadi askerî talebesine ikişer yüz leyli rüşti askerî talebesine yüz kuruş zamaimi fevkâlade verilir. Madde 2: İşbu zamaimden hiçbir suretle tevkifat yapılamaz. (6 ekim 1920 tarih ve 37 sayılı kanun), *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 4, s. 589-602

⁵⁰ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 268 (11 Aralık 1920 gün, 76 sayılı kanun).

⁵¹ Madde 1: Seferberlik müddetince bilumum berrî ve bahrî erkan, ümera ve mensubin ve esnafı askeriye ve kıt'a da bilfiil hizmetle muvazzaf buldukları zaman zabıt namzetleri ile takım başları ve kıdemli küçük zabıtana ve bahriyeden gedikli zabıt ve namzetlerine halen maatahsisatı fevkâlade almakta oldukları maaşlarına zamimeten ve mütesaviyen seferberlik zammı olarak bin kuruş (10 lira) verilir.

Madde 2: Üçüncü maddede tarif ve tayin edilen cepheye dahil kıtaatta bilumum berrî ve bahrî erkan, ümera ve mensubin ve esnafı askeriye ve kıtada bilfiil hizmetle muvazzaf buldukları zaman zabıt vekilleri ile takım başları ve kıdemli küçük zabıtana ve bahriyeden gedikli zabıt ve zabıt namzetleri ve takım başları ve kıdemli küçük zabıtana ve hali harekette bulunan sefaindeki zabıtana ve gedikli zabitan namzetlerine seferberlik zammı olan bin kuruşa ilaveten cephe zammı olmak üzere daha bin beş yüz kuruş (15 lira) verilir. 21 Mart 1337 (1921) tarih ve 42 No'lu Kanun. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, Ankara, 1981, s. 190-202.

⁵² Madde 3: Piyade makineli tüfek, topçu, süvari, telefon, telgraf, telsiz telgraf ve sıhhiye bölükleri ve tayyare ve bahriye silah kıtaatı düşman veya müsellaah eşkıya karşısında hattı harbe dahil olduğu veya hattı harp ihtiyatı olarak buldukları zaman ve hali harekette bulunan sefaini harbiye, cepheye ait kıtaat addolunur. Kıtaatın cepheye dahil olduğu veya cepheden harice alındığı isim ve numaralar ile Erkâmı Harbiye-i Umumiye'den tebliğ olunur. Geri hidemata memur karargâhlar ve teşkilatlar bunların kadrolarına ithal edilmiş veya bir cephe ve kolordu ihtiyatı olmayarak emirlerine verilmiş olan piyade, makineli tüfek, süvari, topçu telefon, istihkâm, nakliye depo kıtaatı ve firarî derdesti ve şekaveti adıyla takibi cepheye dahil addolunamaz. Cephe zammından ancak cepheye dahil kıtaatın esas malı olanlar istifade edip muvazzaf olmayarak misafir bulunanlara cephe zammı verilmez ve bunlardan mecburiyet sebebinden maada herhangi bir münasebetle iki haftadan fazla müddetle infikâk etmiş bulunanların cephe zammından istifadeleri kat olunur. 21 Mart 1337 (1921) tarih ve 42 No'lu kanun. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, s. 190-202.

faydalanmalarına imkan olmadığına dair bir kararname çıkarılmıştır.⁵³

Bu arada bir yıllık bütçenin düzenlenememesi ve harcamalara ilişkin hesapların elde edilememesi yüzünden gerçek bir geçici bütçe hazırlanamayışı, Maliye Vekâleti'ni bazı idarî tedbirler almak zorunda bırakmış, böylece gelirlerin toplanması ve harcamaların yapılması mümkün olabilmişti. 11 Eylül 1920'de Devlet harcamaları ile ilgili olarak 4 maddeden oluşan, 6 Aylık Geçici Bütçe Kanunu hazırlanmıştı.⁵⁴ Kanuna göre Mayıs 1920 başından Ekim ayı sonuna kadar genel hizmetlerin yürütülmesine ait olmak ve aynı yıl genel bütçesinden mahsup edilmek üzere bağlı cetveldeki oranlar içerisinde 30.000.000 liranın avans olarak sarfına Maliye Vekâleti yetkili kılınmıştır. Kanunun bütçe gelirlerine ilişkin ikinci maddesinde, gelirlerin bu altı ay içinde yürürlükteki kanunlara göre toplanacağı belirtilmiş, fakat herhangi bir gelir miktarı tahmininde bulunulmamıştır. Bunun nedeni, Anadolu'nun gelirlerinin ne kadar olduğu konusunda kesin bilgilerin olmayışı, vergilerin tahsil aylarının farklı olması sonucu kısa süre için bir tahmin yapılamayışından kaynaklanmıştır.

1920 yılı Ekim ayı sonu geldiğinde, çalışmaları sürdürülen bütçe tamamlanamamış ve altı aylık geçici bütçe süresinin dolması nedeniyle ödemelerin yapılamaması tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Maliye Vekâleti'nce 20 Ekim günü bir kanun tasarısı hazırlanarak Meclise sunulmuştu. Tasarı ilk altı aylık geçici bütçenin aynısı olup, 1920 yılı Kasım ve Aralık ayları için 11.923.400 liranın avans olarak harcanmasına Maliye Bakanı yetkili kılınmıştı.⁵⁵ Öte yandan, Ankara, Anadolu'da doğan yeni bir meclis ve hükümetin faaliyet merkezi, başka bir deyişle yeşeren bir devletin merkezi durumuna gelince; iç ve dış yayınlar, haber alma, basınla ilişkiler kurma işlerini yürütmek için 7 Haziran 1920 günü Meclis Başkanlığı'na bağlı Basın ve Haber Alma Genel Müdürlüğü kurulmuştur.⁵⁶ Yeni kurulan bir örgüt

⁵³ 21 Mart 1337 (1921) tarih ve 42 No'lu Kanun'un 3. Maddesinde seferberlik cephe zammı alacaklar arasında Jandarma sınıfı bulunmadığından, Bakanlar kurulu Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden mütalaa aldıktan sonra 23 Kanunusani 1337 tarih ve 594 No'lu Kararname ile seferberlik cephe zammıyla ilgili ödeme yapılmasının mümkün olmadığına dair karar vermiştir. *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 396-397.

⁵⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 4, s. 11-21, 57-71 (11 Eylül 1920 tarih ve 20 sayılı kanun).

⁵⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, s. 249-254 (30 Ekim 1920 gün ve 45 sayılı kanun).

⁵⁶ Ülke içine ve dışına yayın yapmak, haber iletme ve halkı aydınlatmak amacıyla yükümlü olarak tüm basın işlerine "merci" oluşturmak üzere "Matbuat ve istihbarat Müdüriyeti Umumiyesi" kuruldu. Müdüriyetin Avrupa basınında ulusal ve siyasal haklarımızı savunan yazılar yazdırması, dünya basınına izleyerek dünyadaki gelişmeleri izlemesi, zamanın ihtiyacını karşılayacak yayınlar yaparak halkı aydınlatması istendi. Bunun içinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gazete çıkarması, Türk ve

olduğundan, diğer kuruluşlar gibi bir önceki yılın ödeneğine göre harcama yapması mümkün değildi. Genel Müdürlüğün hizmetlerini yürütebilmesi amacıyla 1920 yılı için düzenlenecek genel bütçenin haber alma faslından mahsubu yapılmak üzere 2000 lira avans verilmiş, daha sonra bu miktara 3000 lira daha ekleyen bir kanun çıkarılmıştı .

Eylül 1920’de yeniden malî darlık baş göstermiş, yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmağa başlanmıştı. Bu nedenle Eylülün son haftasında arka arkaya altı adet gelir kanunu çıkarılmıştı. Genellikle geniş halk kitlelerinin tükettiği mallar üzerinden alınan vergilere 2 ilâ 5 kat arasında değişen zam yapılmıştı. Bu vergilerin tarh ve tahsili için yapılacak giderleri karşılamak maksadıyla Maliye Vekâleti Gelirler Genel Müdürlüğü’ne 300 lira avans verilmişti.⁵⁷ Yabancılar tarafından işletilmekte olan Anadolu ve Bağdat demiryollarına el konulmuştu. Bu demiryolunun personel giderleri ile işletme giderlerinin karşılanması amacıyla dört defa ve toplam olarak 557.000 lira avans verilmesi için Maliye Vekâleti’ne yetki verilmiştir.⁵⁸

Dış ilişkiler açısından, Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerin kurulması üzerine Moskova’ya Büyükelçi gönderilmesi ve ayrıca Moskova Kazan ve Odesa’da konsolosluklar açılması kararlaştırılmıştı. Hariciye Vekâleti’ne iki aylık geçici bütçe ile verilen ödeneğin söz konusu yeni hizmetleri karşılamaya yetmeyeceği anlaşılmış, bu amaçla, üç ayrı kanunla Hariciye Vekâleti’ne toplam olarak 24.367 lira ek ödenek verilmiştir. Daha sonra, diğer devletlerle diplomatik temasların başlaması ve mevcut ödeneklerin yetmemesi üzerine 11 Nisan 1921 tarih ve 74 sayılı kanunla 15.000 lira,⁵⁹ 18 Nisan 1921 tarih ve 83 sayılı kanunla 7500 lira olmak üzere,⁶⁰ Hariciye Vekâleti bütçesine toplam 22.500 liralık ödenek daha eklenmiştir. Düzenli ordu mevcutlarının hızla artırılması sonucu geçici bütçelerle Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne verilen, ödenekler yetersiz hale gelmişti. Yeni silâh altına alınanların giydirilmesi, teçhiz edilmesi ve eğitim merkezlerine ulaştırılmasında kullanılmak üzere, 1920 yılı Ekim ve Kasım aylarına ait iki aylık geçici bütçenin ilgili tertiplerine 3.000.000 lira ek ödenek

---

İslâm alemini ilgilendiren konularda risaleler yayımlaması, irşat heyetleri oluşturması, öğretmenlerden yararlanması ve belli merkezlerde muhabir bulundurması önerildi. İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Ankara, 1997, s. 276.

⁵⁷ *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 247-248.

⁵⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları*, s. 272.

⁵⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 6, s. 340-344 (11 Aralık 1920 gün ve 74 sayılı kanun).

⁶⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 7, Ankara, 1944, s. 383-387 (17 Ocak 1921 gün ve 83 sayılı kanun).

konulmuştur.⁶¹

Silâh altına alınanların eğitim yerlerine ve cephelere ulaştırılması, gerekli araç, silâh, gereç ve yiyecek maddelerinin birliklere taşınması ancak yeterli kara ve demir yolu ağları ile mümkün olabilecekti. Kısa sürede yeni yollar yapmak imkânsızdı. Çünkü bütçe yeni yatırımlar yapabilecek güçte değildi. Bununla beraber bazı yol ve köprü inşaatına gerek duyulmuş, bozuk kısımların kış bastırmadan tamiri zorunlu hale gelmişti. Oysa, Bayındırlık Vekâleti bütçesinde ödenekler tükenmek üzereydi. Bayındırlık Vekâleti'ne yalnızca inşaat, zorunlu tamirat ve büyük köprüler için 16.000 lira ek ödenek verilmişti.⁶²

Ankara-Sivas demiryolu hattının odun ve kömür ihtiyaçları için Bayındırlık Vekâleti bütçesinin ilgili tertiplerine 15.000 lira ek ödenek konulmuştu. Buna ilaveten Posta Telgraf Genel Müdürlüğü bütçesine yeni telgraf hatları çekilmesi ve basılı kâğıt için 45.000 liralık ödenek eklenmişti. Bu arada bir diğer önemli konu da gelir artırıcı vergi kanunlarının çıkarılması olmuştur. Devlet gelirleri arasında önemli ağırlığı olan tarıma dayalı vergilerin tahsili, hasat mevsimi sona erdiğinden düşük bir seyir izlemeğe başlamıştı. Devlet gelirlerinin sonbahardan itibaren azalan bir seyir izlemesine karşılık, giderlerin ordu mevcudunun artırılması nedeniyle artan bir seyir izleyeceği biliniyordu. Bu durumda tek çare, tarıma dayalı vergiler gibi mevsimlik dalgalanma göstermeyen, tahsili az masraflı ve kolay vergilendirme alanlarına başvurmak olmuştur. Üstelik olaylar halkın yeni külfetlere kolayca katlanabileceği psikolojik bir ortamın yaratılmasına yardımcı olmuştur. Meclisin yeni vergiler alacağı sloganları ile taraftar toplamağa çalışan iç isyanlar bastırılmış, güven verici bir yönetim kurulmuştu.⁶³

Mâli durumun kötüye gitmeye başladığı günlerde, geniş halk kitlelerini ilgilendirmekle beraber mevsimlik dalgalanma göstermeyen, tahsili kolay ve az masraflı vergilendirme alanlarına dönük çalışmalara girişilmişti. 23-30 Eylül 1920 tarihleri arasındaki bir haftalık süre içinde altı adet vergi kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunlarla tuzun kilosundan alınan vergi 3 kuruşa çıkarılmış,⁶⁴ 6 Şubat 1905 tarihli Damga Resmî Kanunu gereğince alınan maktu damga vergisi üç misli ve resmi munzam pulları iki

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 6, s. 192-200, 210-211 (4 Aralık 1920 gün ve 67 sayılı kanun).

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 6, s. 345-348 (11 Aralık 1920 gün ve 75 sayılı kanun).

⁶³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 274-275.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, s. 317-336 (23 Eylül 1336 (1920) tarih ve 26 No'lu kanun).

misli artırılmıştır.⁶⁵

Elli yapraklık sigara kâğıdından alınan 10 paralık sigara kâğıdı tüketim vergisi, 20 paraya çıkarılmış,⁶⁶ kibritin kutusundan alınan 5 para tutarındaki tüketim vergisinin miktarı ise 10 para olmuştur.⁶⁷ Ayrıca oyun kâğıtlarından alınan 5 kuruş tutarındaki tüketim vergisi beş misli artırılarak 25 kuruşa çıkarılmış;⁶⁸ kahve ve gazinolarda bulunan bilardoların tanesinden yılda 500 ve tavla, dama, satranç takımlarının tanesinden yılda 300 kuruş vergi alınması öngörülmüştür.⁶⁹ Bu arada gelir artırıcı bir af kanunu çıkarılarak,⁷⁰ 1919 yılı sonuna kadar olan yıllara ait aşar ihale bedellerinden borçlu bulunan mültezimlerin, ihale bedelini 1921 yılı Şubat ayı sonuna kadar tamamen ve nakden ödemeleri halinde, gecikmeden doğan faiz borçlarının affedilmesi kararlaştırılmıştır.⁷¹

Hükümet, Anadolu'nun ilk yıllık bütçe kanun tasarısını 30 Eylül 1920 günü Büyük Millet Meclisine sunmuştur. Hükümet'in kuruluşundan beş ay sonra bütçenin sunulmuş olmasının nedeni, harcamaların gerek daireler itibariyle dağılışı, gerek hacimleri itibariyle, elde yeterli bilgilerin bulunmamasından kaynaklanmıştır. Yapılan harcamaların hesaplarının alınamaması da tahminlerde bulunmayı güçleştirmiş, her geçen gün artan askerî ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu, bütçe hazırlıklarında devamlı yenilemelere sebep olmuştur.⁷²

30 Eylül 1920 günü Meclise sunulan bütçe kanun tasarısının Bütçe Komisyonundaki görüşmeleri Aralık ayı sonuna kadar devam etmiştir. Kasım ve Aralık aylarını kapsayan ikinci Avans Kanunun süresi dolmak üzere olduğundan yeni bir avans kanunu hazırlanmıştır.⁷³ Bu kanuna göre, 1921 yılı Ocak ayından Şubat ayı sonuna kadar, genel hizmetlere harcanmak üzere 10.000.000 ve yardıma muhtaç çiftçilere verilmek üzere 300.000 lira olmak üzere, toplam 10.300.000 liranın, 1920 yılı bütçesine

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, s. 431-433, 442-476 (28 Eylül 1336 (1920) tarih ve 29 No'lu kanun).

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, s. 493-496 (30 Eylül 1336 (1920) tarih ve 31 No'lu kanun).

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, s. 496-507 (30 Eylül 1336 (1920) tarih ve 32 No'lu kanun).

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, s. 489-496 (30 Eylül 1336 (1920) tarih ve 33 No'lu kanun).

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 6, s. 71-83 (30 Eylül 1336 (1920) tarih ve 57 No'lu kanun).

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, s. 523, 540, 541, C. 4, s. 465, 476 (29 Eylül 1920 gün ve 30 sayılı kanun).

⁷¹ Bazı Devlet gelirleri açık artırmayla ihaleye çıkarılır (iltizam usulü), ihaleyi alan kişiye "Mültezim" denirdi. Devlete verdiği ile yaptığı tahsilat arasındaki fark, Mültezimin gelirini oluşturmaktaydı. Bu nedenle, birçok mültezim tahsilatı, dolayısıyla gelirini artırmak için halka ağır baskılar uygulamaktaydı. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 275.

⁷² 29 Aralık 1920 gün ve 81 sayılı kanun, A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 319.

⁷³ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 17-18.

mahsup edilmesi kaydıyla harcanması konusunda Maliye Vekâleti'ne yetki verilmiştir. Fakat Maliye Vekâleti yeni devletin ve savaşın doğurduğu askeri ihtiyaçların karşılanması için ihtiyaç duyulan parayı bulmakta zorluk çekmekteydi. İstanbul Hükümeti'nin yaptığı olumsuz propagandalar nedeniyle de TBMM başlangıçta gelir getirici yasalara eğilim gösterememiştir. Bu nedenle hükümet kararnamelerle kaynak yaratmaya çalışmış ve bunu yasaların yapılması izlemiştir. 28 Temmuz 1920'de çıkarılan bir yasa ile yurt dışından getirilip Anadolu'ya sokulmaya çalışılan mallar gümrük vergisine tabi tutulmuş, ihracaat serbest bırakılmış, gümrük vergisi 5 kat,⁷⁴ ardiye vergisi 10 kat artırılmış,⁷⁵ ağnam, damga resmi sigara, kibrit, oyun kağıtlarından alınan vergi oranı yükseltilmiş, gelir vergisi, tuz vergisi kanunu kabul edilmiştir. Dış satımda önemli bir meta olan kömür üretimi artırılmış, tüketime, tasarrufa büyük bir dikkat gösterilerek israfi önleyici yasalar çıkarılmıştır. Tüm ülke kaynaklarını denetimi altına alan Maliye Vekaleti bütçesini ancak 1920 yılı Eylülüne kadar hazırlayabilmiştir. Bu bütçeye göre ülkenin geliri 51.188.626 lira olmuştur.⁷⁶ Oldukça şiddetli tartışmalara sahne olan 1920 yılı bütçesi 28 Şubat 1921'de yasalaşmıştır.

1. 1. 2. 1921 Yılı Bütçesi

Ülkenin güç koşullarına rağmen Maliye Vekili 1921 yılı bütçesini tamamlamaya gayret etmiş, Kasım 1920'den itibaren vekaletlerden 1921 yılı bütçesinin hazırlanmasını istemiştir. Hatta vekaletler bütçelerini zamanında hazırlamazlar ise, onları Meclis'e şikayet edeceğini bile belirtmiştir. Bunun sonucu olarak Şubat ayında bütçeler Maliye Vekaleti'ne ulaştırılmıştır. 13 Şubat 1921'de toplanan bütçeler 15 Şubat'ta genel bütçeye dönüştürülmüştür. Öncelikle Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin hazırlanmasına ve görüşülmesine karar verilmiştir.

1921 yılına girilirken henüz bütçe meclisin onayından geçmediği için yeni avans ve ek ödenek kanunlarıyla devlet işlerinin yürütülmesine çalışılmıştır.⁷⁷ 1921 mali yılının başlangıç günü olan 1 Mart 1921 den itibaren tüm devlet dairelerinin masraflarını karşılamak ve Mart, Nisan aylarına ilişkin olmak üzere, Hükümete 2.000.000 lira

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, s. 396-407 (28 Temmuz 1920 tarih ve 8 sayılı kanun).

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, s. 39-40 (2 Ağustos 1920 tarih ve 10 sayılı kanun).

⁷⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 337; *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuat*, s. 19.

⁷⁷ İ. Güneş, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, s. 772.

harcama yapma yetkisi verilmiştir.⁷⁸

Maliye Vekâleti'nin' II. İnönü Savaşı sonuçlandığında aldığı harcama yetkisi tutarı 10.000.000 liraya ulaşmıştı. Ancak, bu avansların büyük kısmı savaş giderlerinde kullanılmak üzere tutulmuştu. Bu ödenekler Mayıs 1921'den itibaren diğer devlet hizmetlerinin de aksamadan yürütülebilmesi için belirli ölçüler içinde serbest bırakılmıştır. 1921 yılında avans kanunlarına dayanarak yapılan harcamalar 28 Şubat 1922 tarih ve 197 sayılı 1921 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu ile nihai bir metne bağlanmak suretiyle birleştirilmiştir.⁷⁹

1921 yılında üç büyük muharebe olmuştur. Bu durum bütçe çalışmalarını etkilemiş ve 1920 yılında olduğu gibi bir bütçe kanunu kabulünü imkansız kılmıştır. 1921 mali yılı bütçesi gelir ve gider tahminlerini gösteren cetveller ile dairelerin ödeneklerini gösteren bütçeleri olmaksızın 13 maddeden ibaret bir metin şeklinde kanunlaşmıştır. Bu yönüyle 1921 mali yılı bütçe kanunu, önceden çıkarılan avans kanunları ve ek ödenek kanunlarını tek bir metinde toplayan bir mali kanun görünümünde olmuştur. Bu nedenle gelir ve giderler toplamı bütçe kanununda yer almamıştır. Savunma bütçesi 1920 yılına göre yaklaşık bir kat artmış, diğer daire bütçelerinde ise azalış olmuştur. Sakarya Meydan Savaşı'nın Tekâlif-i Milliye Emirleri ile bütçe dışından finanse edildiği göz önüne alınırsa, bu artışın çok yüksek olduğu görülmektedir. Bu dönemde bütçe gelirlerinin büyük bölümünü vasıtasız vergiler oluşturmaya devam etmiştir. Ancak, vergi gelirlerinde oran ve miktar artırıcı tedbirler yanında yeni vergiler konulmasıyla da artış sağlanması amaçlanmıştır.

1921 yılı başında her ne kadar Yunanlılarla yapılan savaşı TBMM orduları kazanmış ise de bu cephede savaş bitmiş değildi. Maliye Vekili 31 Mart 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmada Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin vakit geçirilmeden çıkarılmasını istemiş ve avans kanunlarıyla bu vekâletin işlerini yürütemeyeceğini belirtmiştir. II. İnönü Savaşı'nın kazanılmasının verdiği olumlu bir izlenimle Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi, Askeri Fabrikalar Müdüriyeti ve Bahriye Şubesi de dahil

⁷⁸ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 20.

⁷⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 10, Ankara, 1958, s. 299-304, 377; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 17, Ankara, 1958, s. 82-103, 132-139, 142-148, 160 (26 Şubat 1921 tarih 197 sayılı kanun).

olarak tartışmasız bir şekilde 44.460.851 lira olarak 5 Mayıs 1921’de kabul edilmiştir.⁸⁰

Müdafaa-i Milliye Bütçesi görüşülüp benimsenmiş olmasına rağmen, ülkenin mali durumu bilinmediğinden Millî Mücadele’ye zarar verebileceği gerekçesiyle Mecliste açıkça müzakere edilmesi uygun görülmemiştir. Bu nedenle Maliye Vekili ülkenin mali durumunu Meclis’in gizli celsesinde görüşmeyi tercih etmiş ve 5 Mayıs 1921 de bu konuda ayrıntılı açıklamalar yapmıştır.⁸¹ Maliye Vekili’nin açıklamalarına göre ülkenin durumu “*mühlik değilse herhalde müşküldür.*” Çünkü tahminen 108.088.625 liralık bir gidere karşılık ülkenin geliri ancak 72.411.915 lira olacaktır.⁸² Dolayısıyla bütçe 35.676.710. liralık bir açık verecektir. Her ne kadar bu açığın bir bölümü Rusya’dan alınacak yardımlarla, bir bölümü maaş dışında, fevkalade tahsisat ve cephe zammı, seferî zam gibi ödeneklerden kesilecek % 20’lerle giderilecek ise de 15 milyonluk bir bölümünün kapatılma imkânı olmayacağı ortaya çıkmıştı.⁸³

Maliye Vekili’nin çizdiği bu tablo milletvekilleri tarafından oldukça sert eleştirilere neden olmuştur. Milletvekillerinin eleştirilerini göz önüne alan Maliye Vekili ve Hükümet bütçeyi yeniden incelemiş ve 1920 yılı kadroları esas alınarak dairelerin büyümesi bazı vekâletlerin yapmayı düşündükleri yatırımlar için ayrılan ve iç güvenliği daha iyi sağlamak üzere jandarmanın ihtiyaçlarını gidermek için konan paraları bütçeden çıkarmıştır. Böylece bir miktar tasarruf yapılarak, 56.800.000 lirası Müdafaa-i Maliye Vekaletine 34.676.474 lirası da diğer kurumlara olmak üzere bütçe 91.476.474 liraya indirilmiştir.⁸⁴ Ayrıca siyasi amaçlarla konan paralar da bütçeden çıkarılırsa, gider bütçesinin 84 milyona ineceği de belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da yapılmış olan bütçenin karşılığının olmadığını ve 15.000.000 açık olduğunu, bütçede daha fazla tasarruf yapmanın mümkün olmadığını belirterek, bütçe açığını gidermek için Hükümet’in bulamadığı gelir artırıcı yöntemin, Meclis tarafından bulunmasını önermiştir.⁸⁵

1921 yılı başında da bütçeyi meclisin onayından geçirme imkânı olmamıştır.

⁸⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, Ankara, s. 51.

⁸¹ İ. Güneş, “Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, s. 773.

⁸² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, s. 50.

⁸³ 1921 yılı bütçe açıklarıyla ilgili olarak yıl sonunda 7.500.000 bir miktarın kadro tasarrufuyla sağlanacağı bildirilmiştir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, s. 54.

⁸⁴ 26 Mayıs 1921’de hazırlanan bütçe taslağına göre gelir 72.810.485 lira, gider: 91.847.277 lira idi. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, s. 54.

⁸⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, s. 84.

1920 yılında olduğu gibi avanslarla ve ek ödemeler kanunlarıyla harcamalara devam edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti dışındaki kurumlara 28 Şubat 1921'de genel masraflar için Maliye Vekâleti'ne 2.000.000 lira harcama yetkisi verilmiştir.⁸⁶ 24 Mart 1921'de 8.000.000 lira tutarında ikinci avans kanunu çıkarılmıştır.⁸⁷ 2 Temmuz 1921'de 10.000.000 liralık bir harcama yapma izni verilmiştir.⁸⁸ Bunun dışında çiftçiye, yetimlere ve Gaziantep'e yardım, Adana'nın Fransızlar tarafından boşaltılması üzerine orada görev yapacak jandarma ve emniyet mensuplarının, Posta Müdürlüğü'nün ve çeşitli vekaletlerin ortaya çıkan yeni ihtiyaçlarını karşılamak üzere de 2.068.157 liralık bir harcama yapılmıştır. Böylece Müdafaa-i Milliye Vekâleti dışındaki kurumların yapmış olduğu harcama miktarı 22.068.157 liraya ulaşmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce, 2 Nisan 1921'de 44.160.058, 30 Ekim 1922'de 2.000.000, Şubat ayı sonuna kadar 10.000.000 olmak üzere 56.160.058 lira harcanmıştır. Böylece 1921 yılı harcamaları 78.228.215 liraya çıkmıştır.⁸⁹

1921 yılı gelir tahminlerine yeni vergi yasalarıyla (örneğin azınlıklardan alınacak muafiyeti askeriye vergisi, 18-60 yaş arasında bulunan erkeklerden alınacak yol vergisi) ya da eski yasalarla yapılacak vergi oranlarının artırılmasıyla (örneğin posta ücretlerinin, tütün depolama ücretinin, gümrük resminin, istihlak resminin) elde edilecek "veridatı cedide" ile 1921 yılı gelirlerinin 72.441.935 lira, giderlerinin ise 84.376.000 lira olacağı tahmin edilmişti. Buna göre bütçe açığı 12.000.000 liraya düşecek, bu açığın maaşlar dışında memurlara ödenecek ödeneklerden % 50 kesilmesi ve Rusya'dan alınacak yardımlarla kapatılması planlanmıştır.⁹⁰ 1921 yılı bütçe yasası gelir ve gider bütçelerindeki miktarı belirtmeksizin 26 Şubat 1922'de yasalaşmıştır.

⁸⁶ 28 Şubat 1337 (1921) tarih ve 104 No'lu Kanun. *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre I, s. 112; Görüşmeler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 8, Ankara, 1945, s. 323-324, 643-658.

⁸⁷ 28 Şubat 1337 (1921) tarihi ve 104 No'lu Kanun ile verilen 2.000.000 lira tahsisata ilaveten, 24 Mart 1921 tarih ve 108 No'lu Kanunla 8.000.000 liranın sarfına dair Maliye Vekâleti'ne yetki verilmiştir. 24 Mart 1921 tarih ve 108 No'lu Kanun. *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre I, s. 116; Görüşmeler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 9, Ankara, 1954, s. 171-189, 204-205.

⁸⁸ 28 Şubat 1921 ve 24 Mart 1921 tarihli kanunlarla verilen 10.000.000 liralık tahsisata ilaveten Müdafaa-i Milliye Vekâleti dışında kalan bütün devlet dairelerinin Ağustos ayına kadar hizmetlerinin yürütülebilmesi için 10.000.000 liranın sarfına dair yetki verilmiştir. 2 Temmuz-1921 tarih ve 130 No'lu Kanun. *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre I, s. 145; Görüşmeler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 11, s. 98-123.

⁸⁹ İ. Güneş, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, s. 776.

⁹⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, s. 82.

2. I. İNÖNÜ SAVAŞI LOJİSTİK VE İKMALİ

Bir savaşta malî kaynakların kullanılması, savaşın lojistik desteği ile yakından ilgilidir. Milli Mücadele'nin lojistik desteğinin maliyetini hesaplamak, destek için ne kadar malî kaynak ayrıldığını tespit etmek mümkün değildir. Çünkü, Millî Mücadele yalnızca vergi mükelleflerinin ödedikleri vergiler ve diğer devlet gelirleri ile yürütülmemiştir. Paraya dayanmayan mükellefiyetler ve halkın bedenî güçlerini savaşın gerektirdiği hizmetlere tahsis etmesi, aslında savaşın maliyetine katılması gereken unsurlardır.⁹¹ TBMM'nin açılışından iki ay sonra taarruza geçen Yunanlılar, Bursa'ya ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine, Anadolu'nun savunması için son derece önemli olan kara ve demiryollarını koruyabilmek için İnönü'de savunma hattı kurulmasına başlanılmıştı. Zira, Marmara bölgesinden İç Anadolu'ya giden tek stratejik yol, İnönü'den geçerek Eskişehir'e ulaşmakta, buradan bir kol Ankara'ya uzanmaktaydı.⁹²

TBMM Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye birliklerini düzenli ordu birlikleri haline sokma ve bütün silâhli kuvvetlerin ihtiyaçlarını bütçeden karşılama çabalarını sürdürdüğü bir sırada, Batı ve Güney cephelerinden çekilen tümenler, Çerkez Ethem'in üzerine gönderilmiş, Yunanlılara karşı yeni güçler yaratmak amacıyla Bolu'da yeni bir tümen kurulmuştu. Ankara, Çorum ve Yozgat illerinden silâh altına alınanlarla kurulacak yeni bir tümenin hazırlıklarına girilmişti. Kuva-yı Seyyare'nin üzerine kuvvet gönderilmesinin Batı Cephesi'ni zayıflattığı günlerde, 6 Ocak 1921 günü Yunanlılar ileri yürüyüşe geçerek, 9 Ocak 1921'de İnönü'de mevzilerine gelmişlerdi.⁹³

Türk cephesini destekleyen üç dayanak noktası kuzeyden güneye doğru, demiryolu istasyonları üzerindeki Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar kentleri idi. Bu bakımdan, Eskişehir ve Afyon hassas noktalar olarak önem kazanmıştı.⁹⁴ İnönü savunma hattı, Eskişehir'e 40 km. uzaklıktadır. Eskişehir yolunu kapayan, girinti ve çıkıntılarıyla 30 km. genişliğe sahip bulunan İnönü mevzilerinin sağ kanadı Sakarya Nehri kıyılarına, sol kanadı ise Domaniç dağlarına bağlı, aşılması güç bir tepeye dayanmıştır. Demiryolu, cephenin ortasından geçmekte olup, İnönü mevzilerinin ilerisinde, düşmanı oyalayabilmek için üç savunma hattı daha bulunmaktaydı. İnönü'de

⁹¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 308.

⁹² S. Selek, *Millî Mücadele*, C. II, İstanbul, 2000, s. 1000.

⁹³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 309.

⁹⁴ Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, Ankara, 1982, s. 425.

tutunmak mümkün olmazsa, 15 km. geride başka bir savunma hattının bulunması, İnönü mevzilerine ayrıca değer kazandırmaktaydı.⁹⁵

Türk Ordusu'nun, Yunan cephesinde bulunan kuvvetlerinin çoğu (4 piyade tümeni ve bütün süvari birlikleri) Çerkez Ethem'in üzerine yüklenmişti ve bu kuvvetler 5 Ocakta Gediz'de bulunuyorlardı. Ethem kuvvetleri, ordunun taarruzu karşısında her gün biraz daha azalarak üçe bölünmüş olduğu halde Tavşanlı, Emet ve Simav'a çekilmişlerdi. Erkânı Harbiye Umumi Riyaseti 10 Aralık 1920'de, Garp Cephesi Kumandalığı'na göndermiş olduğu şifre telgrafla; 20.000 tüfek ve fişek alımı için müteahhit ile anlaşma yapıldığını 50.000 liranın müteahhit namına Bank De Roma'ya sipariş ve avans akçası olarak yatırıldığını bildirmiştir.⁹⁶ Öte yandan 1 Ocak 1921'de Batı Cephesi birliklerinin kuvvesi (Güney Cephesi Komutanlığı birlikleri hariç); 245 subay, 5223 er, 2266 çeşitli tüfek, 27 makineli tüfek ve 10 toptan oluşmaktaydı.⁹⁷

10 Ocak 1921 sabahına kadar İnönü mevziinde toplanabilen Türk birlikleri şunlardı; 24. Tümen (32.ve 143. Piyade Alaylarıyla 2. Piyade Alayı'nın 1. Taburu ve tümen bağlı birlikleri)

4. Tümen (58. Piyade Alayı ve tümen bağlı birlikleri);

11. Tümen (70., 126. ve 127. Piyade Alaylarıyla tümen bağlı birlikleri).

24. Tümen'in 32. Piyade Alayı, ve 1. Taburu ile Tümen Hücüm Taburu ve 11. Tümen'in 128. Piyade Alayı ile Depo Taburu Pazaryeri kesiminde yaptıkları muharebeler sonunda kısmen dağıldıklarından, muharebe yeteneğini kaybetmişlerdi. İnönü mevziinde toplanabilen bu birliklerin genel kuvvesi; 417 subay, 8500 er, 6000 tüfek, 18 hafif makineli tüfek, 47 ağır makineli tüfek ve 28 toptan ibaretti.⁹⁸

Bu arada, Batı Cephesi emrine verilen Depo Alayı'nın 2. Taburu Sincanköy ve Polatlı'dan; 174. Piyade Alayı, Kütahya'dan demir yoluyla, 2. Süvari Grubu da karadan hareket ederek İnönü'ye gelmek üzere yola çıkarılmıştı. Bu birliklerin mevcudu 4000

⁹⁵ S. Selek, *Milli Mücadele*, C. II, s. 1000-1001.

⁹⁶ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 736, Gömlek:11, Belge: 11-1.

⁹⁷ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 988, Gömlek: 128, Belge: 128 (1-31).

⁹⁸ Hakkı Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, İstanbul, 1938, s. 29 ; S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, s. 507-508.

er, 850 tüfek, 8 ağır makineli tüfek ve 700 kılıçtan oluşmaktaydı. 24. Tümen, Yunan taarruzu sebebiyle ve 11. Tümen ise Ethem'in takip harekâtı dolayısıyla çok yorgun duruma düşmüştü. Diğer taraftan Türk Ordusu henüz kurulmakta olduğundan ve yedek kuvvet bulunmadığından, cephedeki bu tümenlerin değiştirilmesi mümkün olmamıştır. İkmal maddelerine olan ihtiyaç son derece artmış, özellikle giyecek ihtiyacı had safhaya ulaşmıştı. Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden giyecek, ayakkabı, makara, patiska, kopça ihtiyaçlarının çok fazla olduğu ve temini için yardım edilmesini talep ediyordu.⁹⁹ Öte yandan, kıtaların elinde bulunan piyade silâhları çok çeşitli olduğundan, cephane ikmali pek zorlukla yapılabiliyordu. I. İnönü Savaşı bu güç şartlar altında başlamıştı.¹⁰⁰

Yunan taarruzundan önceki saatlerde (saat 06.00'da) Batı Cephesi birlikleri özet olarak şu şekilde tertiplenmişti: 24. Tümen; 2. Piyade Alayı'nın 1. Taburu ve bir süvari bölüğü artçı olarak Söğüt'te, 32. Piyade Alayı'nın 3. Taburu Hayriye'de, 2. Taburu ve sahra bataryası Oluklu'da, 1. Tabur Cepniler'de, 143. Piyade Alayı ve dağ topçu takımı Teke köyünde, Tümen Hücum Taburu Poyra'da, tümen karargâhı ve bağlıları ile dağ obüs takımı Gündüzbey'de bulunuyordu. 4. Tümen; Tümen karargâhı İnönü istasyonu civarında 58. Piyade Alayı, 1.ve 2. Taburlarıyla Akpınar-Bardanyal tepesi mevziinde, 2. Tabur'dan bir bölük intikam tepesinde, 3. Tabur Kovalca'da ihtiyatta, Tümen Süvari Bölüğü Yörükyayla'da, tümen topçuları Akpınar doğu ve güneydoğusunda mevzide, tümen bağlıları Kovalca'da, tümenin 132. Piyade Alayı demiryoluyla Çukurhisar'a gelmek üzere yola çıkarılmıştı. 11.Tümen :Tümen karargâhı ve komuta yeri Kovalca'da, 70 nci Piyade Alayı 1. Taburu ile Bardanyal tepesinde, 3. Taburu Kovalca'nın batısındaki sırtlarda mevzide, 2. Taburu Kandilli'de, 127. Piyade Alayı; 3. Taburu, Kandilli kuzeybatı sırtlarında mevzide, 1. ve 2. Taburları, Kovalca'da, ihtiyatta, bulunuyordu.¹⁰¹ Mevzi gerisinde; Batı Cephesi karargâhı, 174. Alayı'nın 2. ve 3. Taburları demiryoluyla İnönü'ye gelmek üzere yolda bulunuyordu.¹⁰²

Yunan kuvvetleri 6 Ocak 1921 sabahından, 10 Ocak 1921'e kadar Yenişehir ve İnegöl kesimlerinde iki piyade tümeni, bir süvari tugayı ve kolorduya bağlı birlikler harekâta katılmıştı. Bu kuvvetlerin mevcudu; 472 subay, 15.816 er ve 12.500 tüfek, 270

⁹⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 574, Gömlek: 112, Belge: 112-1.

¹⁰⁰ TİH, *Batı Cephesi*, C. II, Ks. III, Ankara, 1999, s. 194.

¹⁰¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 700, Gömlek: 1, Belge: 1(1-150).

¹⁰² TİH, *Batı Cephesi*, C II, Ks.3, s. 195.

makineli tüfek, 120 ağır makineli tüfek ve 72 toptan oluşmaktaydı.¹⁰³

I. İnönü Savaşı'na katılan kuvvetler arasında karşılaştırma yapıldığında, Türk gücünün, Yunanlılara oranla, subay sayısında % 12, er sayısında % 47, tüfekte % 52, hafif makineli tüfekte % 94, ağır makineli tüfekte % 42, topta % 62 noksan olduğu görülmektedir. İnönü'de Türk kuvvetleri her yönden yetersiz olmakla beraber, mevcut silâhlarda da normal standartlara göre noksanlıklar bulunmakta ve bu noksanlıklar savaş gücünü azaltmaktaydı. Türk Kuvvetlerinde 4. Tümen'in 58. Alayı'nda, hücum bölüğü dışındaki bölüklerde yakın çatışma silâhı süngü azdı ve topların mermisi yetersiz sayıdaydı. Alaya son sevkiyatta verilen askerlerin elbise ve ayakkabıları ise çok eskiydi.

3. Süvari Alayı'nda, süvarinin en önemli silâhı olan kılıç ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştı. Süvarilerin kılıçları birbirine benzemediğinden, eğitimde süvariler kılıçlarına göre guruplara ayrılmış, vuruş tipi kılıca sahip olanlara vuruş, dürtüş tipi kılıcı olanlara dürtüş eğitimi yaptırılmıştı. Eğitime taktik ihtiyaçlar değil, mevcut kılıçların tipi hâkim olmuştu. Süvari biriklerinde veteriner olmadığından, atların sağlık işleri nalbantlar tarafından yürütülmekteydi.¹⁰⁴ Ayrıca Türk birlikleri, uzun süreli bir çarpışmaya yetecek cephaneye stokuna sahip değildi. Sırf cephaneden tasarruf için askerî gereklerin ve savaş taktiklerinin çoğu uygulanamıyordu. Makineli tüfeklerin soğutma sistemindeki su kaplarının yedekleri yoktu. Erlerin bellerindeki mataralardaki sular da tükenince, testi ile su yetiştirilinceye kadar ateşe ara veriliyordu. Muharebenin en kızgın döneminde, cephanenin azaldığına dair birlik raporları gelmeğe başlamıştı.¹⁰⁵

10 Ocak 1921 günü, Batı Cephesi'nden Ankara'ya çekilen bir telgraf, Türk kuvvetlerinin çaresiz durumlarını ortaya koymaktaydı. "*Cephane gönderin, yeniliyoruz*" anlamındaki telgrafa karşılık, eldeki bütün imkânlar zorlanarak, beş on sandık cephaneye yola çıkarılabiliyordu. Bir ağır makineli tüfek takımının en fazla onbeş dakikalık ateşini sağlayabilecek olan bu cephanenin ne zaman cepheye ulaşacağı da belirsizdi.¹⁰⁶ Beş on sandık cephaneye yola çıkarılırken, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Çakmak), Garb Cephesi Komutanlığı'na göndermiş olduğu bir telgrafta; "*Size bir tren cephaneye gönderdim. Elinize varıncaya kadar mukavemet imkânını temin ediniz.*" demekteydi.

¹⁰³ H. Tümerdem, a.g.e., s. 29; S. Selek, Anadolu İhtilâli, C. 2, s. 508.

¹⁰⁴ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 310.

¹⁰⁵ H. Tümerdem, a.g.e., s. 36-37.

¹⁰⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 311.

Meclis kürsüsünden ise özellikle Meclis'i tatmin için Batı Cephesi'ndeki askeri durum hakkında şu bilgiyi vermişti; *"İşte Milli Müdafaa Vekili olarak, size söz veriyorum. Bir hafta sonra size yalnız bu kürsüden zafer müjdesini de kendim vereceğim."*¹⁰⁷ 11 Ocak sabahı I. İnönü Savaşı'nın kesin sonucu belli olmuş, Yunanlılar geri çekilmeğe başlamış ve düzenli Ordu Batı Cephesi'nde ilk zaferini kazanmıştı. I. İnönü Zaferi'nin nelere göğüs gerilerek ve hangi yokluklar içinde kazanıldığını, Müdafaa-i Milliye Vekili, TBMM'de özetle şu şekilde açıklamıştı; *"Efendiler, emin olunuz ki, umumî harpte (I. Dünya Savaşı) gösterilen kahramanlık bu defa da gösterilmiştir. TBMM' nin genç ordusu, ilk rüştünü bu suretle ispat etmiştir."*¹⁰⁸

Türk birlikleri, kendilerinin iki üç misli düşmanla çarpışırken, silâh, cephane ve savaşçı azlığını kendilerini feda ederek kapatmağa çalışmış, özellikle yeni kuvvetlerin muharebe meydanına yetiştirilmesine kadar düşmanı oyalamakla görevlendirilen birlikler intihar birlikleri gibi savaşmışlardır.¹⁰⁹ Yunanlıların Anadolu'ya çıktıklarından beri cereyan eden savaşlarda Kuvâ-yı Milliye ile Ordu birlikleri yan yana savaşmışlardı. İnönü'nde Ordu, ilk defa, yanında Kuvâ-yı Milliye olmadan ve kumanda aksaklıklarına rağmen başarılı olmuştu. Bu sebeple, TBMM'nin yeni kurulmakta olan ordusu itibar kazanmış ve Ordu aleyhinde, Mecliste bile kendini gösteren propagandalar durmuş ve ayrıca Ethem efsanesi de yıkılmıştı.¹¹⁰

3. II. İNÖNÜ SAVAŞI'NIN LOJİSTİK VE İKMALİ

I. İnönü Zaferi'nin kazanılması sonucu TBMM Hükümeti İtilaf Devletlerinin daveti üzerine Yunanlılar ile birlikte Londra Konferansı'na davet edilmişti. Hatta, Sevr Antlaşması üzerinde ısrar etmeyecekleri, bazı hükümleri lehimize çevirmeye veya hafifletmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Ancak; bu konferans, bir karara varılmadan dağılmıştı. TBMM Hükümeti, bunu bir oyalama olarak kabul ederek eksiklikleri tamamlamaya çalışmıştır.¹¹¹

Erkânı Harbiye Umumi Riyaseti, muhtemel Yunan taarruzlarına karşı İnönü mevzilerinin kuvvetlendirilmesine başlamış, tümenlerin derlenip toparlanması işlerine

¹⁰⁷ Cemal Anadol, *Büyük Türk Mareşali Fevzi Çakmak*, İstanbul, 2001, s. 69.

¹⁰⁸ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Ankara, 1981, s. 147-148.

¹⁰⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 312.

¹¹⁰ S. Selek, *Millî Mücadele*, C. II, s. 1008.

¹¹¹ C. Anadol, *Büyük Türk Mareşali Fevzi Çakmak*, s. 70-71.

hemen girişilmişti. Yeni silâh altına alınanlar kısa süreli bir eğitimden sonra Batı Cephesi'ndeki tümenlere gönderilerek, tümenlerdeki boşlukların doldurulmasına çalışılmıştı. Bu arada, Ermenileri yenerek Doğu sınırlarındaki tehlikeyi uzaklaştırmış olan Doğu Cephesi'nden getirilen bazı birliklerle cephe boşlukları doldurulmaya çalışılmıştı. Buna ilaveten, hafif ve ağır makineli tüfeklerle birliklerin seri ateşli silah ihtiyacı da giderilmeğe çalışılmıştı.¹¹² Aynı zamanda Ermenilerle imzalanmış olan Gümrü Barışı TBMM'nin dış siyasetteki ilk antlaşması olmuştu.¹¹³

Tümenlerin cephaneye ikmal için İnönü'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından vagonlar içinde bir cephaneye deposu kurulmuş ve buradan tümenlere cephe komutanlığı araçları ile ikmal yapılmıştı. Hareket bölgesinde ise birliklerin ihtiyaçlarını para ile satın almaları öngörülmüştü.¹¹⁴ Buna ilaveten, Batı Cephesi'nin ateş gücünü artırabilmek için, makineli tüfeklerin kapak takımlarında gerekli değişiklikleri yapabilecek atölyeler Ankara'da faaliyete geçirilmişti. Böylece, hem kullanılmayan mevcut makineli tüfeklerden yararlanma imkanı yaratılmış, hem de eldeki mermiler kullanılabilir hale getirilmişti. Alınan çeşitli tedbirlerle I. İnönü'de 47 adet olan ağır makineli tüfek sayısı 235'e, 18 adet olan hafif makineli tüfek sayısı 55'e çıkarılmıştı. Öte yandan, mevcut Osmanlı tüfeklerinin hiçbirinin süngüsü olmaması büyük eksiklik olarak göze çarpmaktaydı. Bu duruma çözüm bulabilmek amacıyla, Eskişehir'deki demiryolu atölyesinde kudretli dağ ve Krupp dağ mermileri, mevcut topların çaplarına göre değiştirilmiştir. Diğer taraftan, Ermenilerden ele geçirilen 9000 sandık Fransız ve 14000 sandık İngiliz piyade mermisi, küçük çaplı piyade tüfeklerine göre Ankara atölyelerinde değiştirilerek, faydalanılacak biçime getirilmiştir. Bu sırada, İstanbul'daki depolardan kaçırılan 120 sandık Alman, 391 sandık Osmanlı tüfeği mermisi ile 273 adet Alman tüfeği, 20 makineli tüfek ve 6.500.000 kapsül Karamürsel'de karaya çıkarılmış ve Cephe Komutanlığı emrine verilmiştir.¹¹⁵

Erkânı Harbiye Riyaseti 14 Mart 1921'de, Batı Cephesi'nde cephaneye durumunun endişe verici olmaktan çıktığını bildiriyordu. Bütün mesele, çarpışmalar sırasında birliklerin iyi ikmal edilmelerine kalıyordu. Bu arada, Merkez Ordusu'na bağlı 5. Kafkas Tümeni (Amasya'da bulunuyordu) Doğu Ordusu'na bağlı 3. Tümen ve Güney

¹¹² A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 313.

¹¹³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, Ankara, 1983, s. 28.

¹¹⁴ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 3, s. 273.

¹¹⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 314.

Cephesi'nden bazı birlikler Batı Cephesi'ne kaydırılarak, daha şiddetli olacağı beklenen Yunan taarruzuna karşı cephe takviye edilmişti.¹¹⁶

Yunan taarruzu 23 Mart 1921 günü Afyon ve Eskişehir yönlerinde iki ayrı koldan başlamıştı. Yunanlılar, I. İnönü Savaşı'na kıyasla ağır makineli tüfek ve hafif makineli tüfekteki üstünlüklerini daha da artırmışlar, buna karşılık Türk gücü, Yunanlılara oranla tüfekte % 52 noksanlığı % 27 ye, topta % 62 olan noksanlığı % 54 e düşürebilmiştir. Süvari sayısı ise Türk gücünün tek üstün yanı olmuş ve Yunanlıların 2000 kılıcına karşılık 4435 kılıca sahip olmuştur. II. İnönü Savaşı'nın uzaması nedeniyle, birliklerimizin cephane ve yiyecek ikmalinin mevzilerin yakınına kadar yapılması gerekmiştir. Böylece, en buhranlı dönemlerde bile cephedeki askere sıcak ve taze yemek yedirilerek, askerın iâşesi aksatılmamaya özen gösterilmiştir.¹¹⁷

Bu arada, diğer cephelerde serbest kalan kuvvetlerden de yararlanarak Batı Cephesi'nde toplanabilen kuvvetler, her geçen gün artmaya devam etmiştir. Buna göre¹¹⁸

Tarih	Mevcut	Tüfek	Top
Ocak 1921	21.000	18.000	32
Mart 1921	40.000	34.000	104
Ağustos 1921	60.000	40.000	1772

3. 1. Askerî Durum

Türk Silâhlı Kuvvetleri'ni belirli bir standarda getirebilmek amacıyla, 1921 Ocak sonlarında Müdafaa-i Milliye Vekili ve Erkânı Harbiye Umumi Reisi birlikte ortak bir karara varmışlardır. Alınan bu karara göre; Piyade tümenleri; üçer taburlu ve üç piyade alayı, bir hücum taburu, tümen topçusu, bir süvari, bir istihkâm bölüğü, bir muhabere takımı ve bir sıhhiye bölüğünden kurulması, her piyade taburunda, 450 tüfek ve dört makineli tüfek, süvari bölüklerinde 120 tüfek bulunması kabul edilmişti. Bir piyade tümeninde bulunması gerekli olan tüfek sayısı 5000 olarak tespit edilmişti.

¹¹⁶ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 3, s. 273.*

¹¹⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 315.

¹¹⁸ Suat İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Ankara, 1992, s. 21.

Süvari tümenleri ise ikişer tugaylı olup, her tugayı iki alaydan ve her alay dört bölükten kurulmuştu. Her süvari bölümünde iki hafif makineli tüfek, tümende toplam olarak 32 makineli tüfek ile dört toplu bir batarya, bir muhabere takımı, ayrıca her tugayda bir muhabere kıtası, bir istihkâm bölüğü, bir sıhhiye müfrezesi bulunması, her süvari bölümünde 120 er ve tümende 2000 tüfek olması karara bağlanmıştı. Bu teşkilâta göre birliklerin noksan kalan ağır ve hafif makineli tüfeklerinin Doğu Cephesi'nden gelenlerle tamamlanması ve makineli tüfeklerin kapak takımlarındaki değişikliğin Ankara'da yapılması kararlaştırılmıştı. Verilen emre göre teşkilâtlanmanın en geç Mart 1921 sonuna kadar tamamlanmış olması istenmişti.¹¹⁹

1921 Mart başlarında, Türk Kara Kuvvetleri kuruluş ve konusunda genel olarak bir değişiklik yoktu. Yalnız 3. Kolordu Merkez Ordusu adını almış (9 Aralık 1920); Adana Cephesi Komutanlığı'na da 2. Kolordu adı verilmişti (10 Kasım 1920). Bu suretle Türk Kara Kuvvetleri Erkâmı Harbiye Umumi Riyaseti'nin emir ve kuruluşunda olmak üzere, Doğu, Batı, Güney, Elcezire Cepheleri Komutanlıklarıyla, Merkez Ordusu ve 2. Kolordu, Kocaeli, Ankara ve Kastamonu Dolayları Komutanlıkları ve muhafız birliklerinden kurulmuştu. Öte yandan, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, ilgili birimlere duyurulmak üzere 2 Şubat 1921 tarihinde yayımlamış olduğu bildiriye miktar belirtmemekle birlikte İtalya'dan bir miktar silah ve cephane temin edildiğini bildirmiştir.¹²⁰

Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı birliklerin 1 Mart 1921 tarihi itibarıyla mevcudu şu şekilde idi: (Doğu Cephesi hariç).

Batı Cephesi Komutanlığı; 13.088 tüfek, 96 ağır ve 16 hafif makineli tüfek, 39 çeşitli top, 1500 kılıç, iki uçak, 1151 subay ve 24.936 erden oluşmaktaydı. Hayvan sayısı ise 6320'ye ulaşmıştı.¹²¹ Güney Cephesi Komutanlığı; 22.225 tüfek, 143 ağır ve 24 hafif makineli tüfek, 69 adet çeşitli top, 2000 kılıç ve iki uçak, 2287 subay ve 34.044 erden oluşmaktaydı. Kocaeli Komutanlığı; 5126 tüfek, 16 ağır ve 15 hafif makineli tüfek, 5 top, 287 subay ve 6368 erden oluşmaktaydı. Kastamonu ve Dolayları Komutanlığı ise; 1293 tüfek, bir ağır ve dört hafif makineli tüfek, dört top, 153 subay,

¹¹⁹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 3, s. 270.

¹²⁰ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 660, Gömlek: 93, Belge: 93-1.

¹²¹ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 703, Gömlek: 66, Belge: 66 (1-5).

227 erden oluşmaktaydı.¹²²

Batı Cephesi Komutanlığı tarafından silâh ve cephane ihtiyacı tespit edilerek, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bildirilmiştir. Buna göre; Tüfek ihtiyacı 3894, hafif makineli tüfek ihtiyacı 51, ağır makineli tüfek ihtiyacı 35, top ihtiyacı 19 idi.¹²³ Bu arada, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Erkânı Harbiye Umumi Riyaseti'ne 3 şubat 1921 tarihinde göndermiş olduğu yazıda 10.000 Alman tüfeği ile 20.000 sandık cephane için teminat olarak Antalya'da ki Bank Komarcıyaka'ya 30.000 lira yatırıldığını bildirmiştir.¹²⁴

Cephelerin ikmal işleri genellikle cepheye 25 km. uzakta açılan ambarlardan kıtaların kendi araçlarıyla taşınması sağlanmış, bazen da harekât bölgesinde para ile satın alınması şeklinde yapılmıştır. Kütahya ve Polatlı'da bu hizmetleri yürütmekle görevli menzil ve hat komutanlıkları aralıksız olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Batı Cephesi'nde çarpışmalar olurken cepheye gerekli Cephane ve Erzak Sevkiyatının zamanında ve yeterince yetiştirilmesi için yoğun şekilde çaba harcanmıştır. Bu dönemde, Doğu'dan Ankara yönüne cephane ve erzakın gitmesi için kullanılan yollardan birisi; Erzincan-Sivas-Şarkışla-Sultanhanı-Kayseri, Kayseri'den bir kısmı Kırşehir-Kuruköprü, diğer kısmı da Ulukışla-Karaman Konya-Sarayönü-Polatlı yolu olmuştur. I. ve II. İnönü savaşları sırasında Doğu Cephesi ve Elcezire'den Kayseri'ye, oradan da Kırşehir-Yahşihan karayoluyla, Ankara ve dolaylarına nakledilen çeşitli silahların toplam ağırlığı 13 ton, çeşitli cephanenin toplam ağırlığı 139 ton, yiyecek ve yemin toplam ağırlığı 914 ton, donatım ve gereçlerin toplam ağırlığı ise 36 tona ulaşmıştır.¹²⁵

Birliklerin Cephane Durumu ise; Piyade alaylarında erler üzerinde 100, makineli tüfek başına 1500-3000, top başına 100 atım ayrılmıştı. Piyade cephanesi tümen cephane kolu ve depolarından mümkün mertebe ikmal edilmiş; fakat topçu mermisi ikmalinde zorluklara düşülmüştü. Bu yüzden topçu mermisini çok idareli kullanmak zorunda kalınmıştı. I. İnönü Savaşı'ndan sonra Batı Cephesi'nde kıtalar ve depolarda top başına 335 mermi düşecek cephane sağlanmış olup, ordu tarafından top başına 500

¹²² ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 703, Gömlek: 66, Belge: 66 (4-10).

¹²³ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 3, s. 271.

¹²⁴ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 667, Gömlek: 139, Belge: 139 (1-3).

¹²⁵ Zübeyr Kars, *Milli Mücadelede Kayseri*, Ankara, 1999, s. 104.

mermi hesap edilerek, ikmalin yapılması Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden istenmişti. Bunun üzerine 15 Şubat 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti Eskişehir'e 1700 adet çeşitli piyade mermisi göndermişti. Ayrıca 27 Şubat'ta Eskişehir'e 33 atım ve 28 Şubat'ta da Ankara'dan 300 atım top mermisi gönderilmişti.

22 Mart'ta verilen bilgiye göre, bu güne kadar muhtelif zamanlarda İstanbul'dan Karamürsel'e 120 sandık Alman cephanesi, 391 sandık Türk cephanesi, 273 adet Alman tüfeği, 20 makineli tüfek, 6.500.000 kapsül gelmişti. Eskişehir'de bulunan top fabrikası, kudretli dağ ve Krup dağ mermilerini mevcut topların çaplarına göre değiştirmeye çalışıyordu. Tümenlerin cephaneye ikmali için İnönü'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından vagonlar içinde bir cephaneye deposu kurulmuştu.¹²⁶ Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti 14 Mart 1921'de yayımladığı bir emirle Batı Cephesi'nde cephaneye durumunda endişeli bir durumun olmadığını bildirmişti.

I. İnönü Savaşı'ndan itibaren Deniz Kuvvetleri'nin durumunda bir değişiklik olmamıştı. Ancak ticaret filosuna 13 Mart 1921'de Batum gemisi katılmıştı.¹²⁷

Hava Kuvvetleri'nde ise; I. İnönü Savaşı'ndan sonra Batı Cephesi'nde, Eskişehir'de, I. Uçak Bölüğü ve Afyonkarahisar'da, 2. Uçak Bölüğü'nün kurulması için faaliyetler artırılmıştı. Bütün çabalara rağmen bu bölüklerde uçak sayısı beşi geçmemişti. Bunların da çoğu arızalı olup yedek parçaları yoktu. Bu sırada Erzurumlu Nafiz Bey tarafından, Batı Cephesi Komutanlığı'na dışarıdan satın alınmak suretiyle üç uçak hediye edilmişti.¹²⁸

İnönü mevzilerinin savunulmasına Batı Cephesi emrindeki kuvvetler yetmeyeceğinden güney cephesinden bir kısım kuvvetlerle merkez ordusuna bağlı 5. Kafkas Tümeni'nin (Amasya'da) İnönü mevzilerine nakli kararlaştırıldı. Ayrıca Kocaeli Grubu da İnönü'ne nakledildi. Savunma plânına göre, Batı Anadolu'da Yunan taarruzunu karşılamak üzere toplanan Türk kuvvetleri ile, taarruza katılan Yunan

¹²⁶ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 3, s. 272-273.*

¹²⁷ Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, İstanbul, 1997, s. 231-235.

¹²⁸ Erzurumlu Nafiz Bey, Ordu'ya üç adet uçak armağan etmiştir. Erzurumlu Nafiz I-II-III diye adlandırılan bu uçakların tesliminden sonra, kendisinin bu davranışından dolayı Atatürk, İnönü, TBMM başkanları başta olmak üzere bir çok devlet görevlisi telgraf çekerek Nafiz Bey'i tebrik etmişlerdir. Süreyya Hami Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s. 601-603.

kuvvetleri sayıca şöyle idi:¹²⁹

Türk Kuvvetleri:

Tüfek	30.103
Ağır makineli tüfek	235
Hafif makineli tüfek	58
Top	102
Kılıç	4435

Yunan Kuvvetleri:

Tüfek	41.150
Ağır makineli tüfek	720
Hafif makineli tüfek	3134
Top	220
Kılıç	2000

Hakkı Tümerdem'e göre Türk kuvvetlerinin sayısı ancak 15.000 Piyade, 144 top ve 1200 süvariden oluşmaktaydı.¹³⁰

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, 29 Mart günü yapılan savaş öncesi, 28/29 Mart gecesi şu emri vermiştir; *"I. Süvari Tümeni ile 4. Piyade tümeni, ihtiyat olarak elimdedir. Bundan başka, iki Kafkas Tümeni, bir piyade alayı ile bir hücum taburu ve TBMM Muhafız Taburu trenle batıya nakl olunmaktadır. Bütün kumandanlar, subaylar ve erattan mevzilerini kat'i surette muhafaza etmelerini ve emirsiz bir adım geriye gitmemelerini ve mevzilerde hasıl olan dalgalanmaları derhal taarruzlarla düzeltmeye*

¹²⁹ S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, s. 599.

¹³⁰ Hakkı Tümerdem'e göre II. İnönü Savaşı'nda silah ve asker mevcudu bakımından iki tümenimiz, hatta üç tümenimiz Yunan kuvvetlerinin ancak bir tümeni kadardı. Hakkı Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, s. 53.

çalışmalarını isterim.”¹³¹ 31 Mart günü Türk Ordusu'nun, düşmanın sağ kanadına yaptığı karşı taarruz, muharebenin sonucunu belli etmişti. 1 Nisanda Yunan Ordusu çekilmeye zorlanmış, İnönü Savaşları sona ermiş ve artık Bursa'ya doğru çekilen düşmanın takibi başlamış bulunuyordu.¹³²

Batı Cephesi'ne yardım amacıyla 28 Mart'ta Güney Cephesi, 4 piyade alayı ile 11 toptan ibaret topçu kıtaları sevk etmeye başlamıştı. Batı Cephesi'nin takviyesi için gönderilen bu kuvvetlerin mevcudu şöyle idi:¹³³

	Tüfek	Makinalı Tüfek
131. Alay	124	4
135. Alay	270	3
189. Alay	180	3
8. Tüm. Müh. T.	30	0
10. Kafkas Alayı	1245	8
172. Alay	100	0
Muhafız Taburu	900	9

Böylece II. İnönü Savaşı 1 Nisan günü zaferle sona ermiştir. Bir süvari bölüğümüz geri çekilmekte olan bir Yunan taburunu takip ederek, 150 erle birlikte tabur komutanı ve subaylarını esir almışlardır.¹³⁴ Metris tepe'den harekâtı takip eden Cephe Kumandanı, saat 18.30'da Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu bir telgrafla bilgi vermiştir.¹³⁵ Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'da 2 Nisan 1921'de II. İnönü Zaferiyle ilgili olarak TBMM de uzun bir konuşma yapmıştır.¹³⁶ Savaşın kazanıldığını, bu raporla öğrendikten sonra Mustafa Kemal Paşa, büyük tarihî değer taşıyan telgrafi ile

¹³¹ S. Selek, *Milli Mücadele*, C. II, s. 1061-1062.

¹³² S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, s. 602.

¹³³ S. Selek, *Milli Mücadele*, C. II, s. 1062.

¹³⁴ Hakkı Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, s. 66.

¹³⁵ Cephe Kumandanı İsmet Paşa çekmiş olduğu telgrafta “Metris tepe'den gördüğüm vaziyet; Gündüzbey şimalinde sabahtan beri sebat eden ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ kanat gurubunun taarruzu ile gayri muntazam çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleri ile doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza terk etmiştir.” Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 579-580.

¹³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 9, s. 321-327.

cephane kumandanını tebrik etmişti.¹³⁷

4. II. İNÖNÜ SAVAŞI SONRASINDAKİ GELİŞMELER

II. İnönü Savaşı'nda her iki tarafta, asker, silah ve cephaneden bakımından büyük kayıplar vermişlerdi. Bu Savaş sonunda Türk tarafının subay kaybı; 44 şehit, 102 yaralı, 4 esir, 2 kayıp, 4 firar olmak üzere toplam 156 kişi idi. Er kabı ise; 637 şehit, 1720 yaralı, 2 esir, 1359 kayıp, 1076 firar olmak üzere toplam olarak 4794 idi. Genel kayıp toplamı 3950 kişi olmuştu. Buna ilaveten 388 hayvan, 2432 adet çeşitli cins piyade tüfeği, 60 kasatura, 3 makineli tüfek kaybedilmiş, 350 bomba ile 23.847 adet çeşitli top mermisi ve 2002 sandık (2.802.800) kadar piyade tüfeği mermisi sarf edilmişti.¹³⁸

Batı Cephesi Komutanlığı personel, araç ve gereç eksikliğini bir an önce tamamlayabilmek amacıyla, birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında firar olaylarını en aza indirmek için, firar sebeplerini araştırmak ve çözüm yolları bulmak için birtakım çalışmalar başlatılmıştır.¹³⁹ Yunan kuvvetleri Eskişehir Cephesi'nde günlerce süren şiddetli çarpışmalardan sonra, büyük zayıflık vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. General Kondilis yazmış olduğu kitabında bu savaştaki Yunan kayıpları toplamını; 360 subay, 4920 er olarak göstermiştir. Yunan kuvvetlerinin zayıflığı, bir tümende 2.700, diğerinde 2.000 kişi tahmin edilmekte ve askerinin moralinin hızla bozulduğu bildirilmekteydi.¹⁴⁰

İstanbul'da görev yapan İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, 5 Nisan 1921'de Yunan Yüksek Komiseri ile görüşüğünü ve Yunan zayıflığının çok fazla olduğunu, İnönü'nde bir alayın, albaydan aşağıya doğru bütün subaylarının öldüğünü, sonuç olarak Yunanlıların ikinci kez İnönü'nde yenildiklerini, İngiltere Dışişleri Bakanı

¹³⁷ "İnönü Muharebe Meydanında Metris Tepe'de Garp Cephesi Kumandanı ve Büyük Erkânıharbiye Reisi İsmet Paşaya; Bütün tarihî âlemde sizin İnönü Meydan Muharebelerinde deruhte ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife deruhte etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dahiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarımızın kalp ve namiyetine büyük emniyetle istinat ediyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl." Mustafa Kemâl Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 580-581.

¹³⁸ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 710, Gömlek: 105, Belge: 105 (1-2).

¹³⁹ İkinci Ordu Komutanlığı tarafından Garb Cephesi Komutanlığı'na gönderilen 06-05-1337 (1921) tarihli yazıda; Memleketleri düşman işgali altında olan efradın ailelerine yardımcı olmak amacıyla firar ettikleri, bu hususta gerekli tedbir ve çözüm yollarının bulunması hususunda yardım edilmesinin sağlanması istenmiş buna ilaveten, İkinci, Üçüncü, Altıncı ve Yedinci Kolordulardan toplam 4550 askeri personelin firarda olduğu bildirilmiştir. ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 258, Gömlek: 146, Belge: 146-1, 2.

¹⁴⁰ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 3, s. 512.

Lord Curzon'a rapor etmiştir. Aynı raporunda yüksek komiser, Yunan yenilgisine neden olarak; “*Yunan subaylarını ve topları göstermiştir. Yunan Kralı Konstantin, Venizelos taraftarı oldukları için yetenekli subayları değiştirip yerlerine beceriksizleri getirmiş, yenilgiye bunlar neden olmuşlardır.*” diye belirtmiştir.¹⁴¹

Öte yandan İngiltere Hükümeti tarafından Tümgeneral T.O. Marden Anadolu'ya yollanarak kendisinden Yunan Ordusu'nun durumu ile ilgili ayrı bir rapor istenmiştir. General Marden, 21, 26 ve 30 Haziran günlerinde hükümete üç rapor sunmuştur. General Harington, bu raporlar üzerindeki görüşlerini de hükümetine bildirmişti. Bu raporları aldıktan sonra İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, 6 Temmuz 1921'de etraflı bir rapor hazırlamıştır. Hazırlanan rapor, 7 Temmuzda Harbiye Bakanlığına, 11 Temmuzda da İngiltere Hükümeti'ne sunulmuştur. Bu raporlar Yunan saldırısı arifesinde İngiltere'nin durumu nasıl değerlendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. İngiltere Genelkurmay Yunan Ordusu hakkında olduğu kadar, Türk Ordusu hakkında da tam ve kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte birçok veriyi değerlendirerek bir tahmin yapmaya çalışmıştır. Buna göre; İngiliz Genelkurmayı 7 Temmuz 1921'de Batı Cephesi'nde Türk Ordusu'nun elinde bulunan silah ve cephane miktarını toplam olarak; 68.500 tüfek, 345 makineli tüfek, 174 hafif top, 39 ağır top olarak tahmin ettiğini açıklamıştır.¹⁴²

Bu tarihten kısa süre önce Batı Cephesi Komutanlığı tarafından, Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti'ne gönderilen 12 Haziran 1921 tarih ve 960 No'lu şifre telgrafta; Batı Cephesi birliklerinde bulunan toplam silah ve cephane mevcudunu, 53.637 adet piyade tüfeği, 407 adet ağır makineli tüfek ve 252 adet hafif makineli tüfek olarak

¹⁴¹ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul, 1989, s. 11.

¹⁴² Albay Nairne'in Raporu: “Uşak bölgesindeki Yunan, cephesini teftiş edercesine dolaştıktan, genel karargâhı, tümenleri, birlikleri teker teker gördükten ve en yetkili Yunan kumandanlarıyla ayrıntılı konuştuktan sonra Albay Nairne, 15 Haziran 1921'de İngiltere Hükümeti'ne raporunu sunmuştu. Albay, Yunan Ordusu konusunda Fransa askeri misyonunun karamsar görüşünü hiç paylaşmıyordu. “Yunan ordusu şimdi pek müessir bir savaş makinesidir” diye söze başlıyordu. Mart ayında İnönü'ndeki başarısızlık, Yunanlılar için büyük bir ders olmuştu. Her şey yeni baştan düzene konulmuştu. Askerlerin giyim kuşanları, ayakkabıları pek iyiydi. Ulaştırma ve muhabere ıslah edilmişti. Askerler pek iyi talim görmüşlerdi. Disiplin ve moral fevkaladeydi. Albaya göre kumanda kadrosu, genellikle çok iyiydi. Başkomutan General Papoulas, “güven vericiydi. İkinci ve Üçüncü Kolorduların, yeni kumandanları, eskilerine çok üstündü. Prens Andrew, 12. Tümen kumanda ediyordu. Albay Pallis, iyi, sakın ve pratik bir kurmay başkanıydı. Yardımcısı Albay Saryannis, parlak, enerjik ve sevk gücüne sahipti. İkinci Tümen Kumandanı General Valettas parlaktı. Üçüncü Kolorduda General Tricoupis, 9. Tümen Leonaropoulos vs. hep çok iyi kumandanlardı. Yalnız 7. Tümen Kumandanı Platin, “arabanın zayıf atıydı.” B. N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, s. 105-106, 115.

açıklamıştır.¹⁴³ Diğer taraftan Yunanlılar, I. ve II. İnönü Savaşlarında kaybettikleri prestiji sağlamak için, Kütahya-Eskişehir Savaşlarına seferberlik ilân ederek güçlü bir şekilde hazırlandılar. Oysa Türk Ordusu malî güçlükler yüzünden seferberlik ilân edememiş, II. İnönü Savaşı'nda elde edilen silah ve cephaneyle bu savaşa karşılık vermek zorunda kalmıştı.¹⁴⁴

Kazanılmış olan bu zaferler siyasi alanda da etkisini göstermiş, I. İnönü Zaferi'nden hemen sonra, Ankara Hükümeti, Afganistan ve Sovyet-Rusya ile Antlaşmalar imzalamıştı. Bu antlaşmalar, Ankara Hükümeti'nin doğuda diplomatik durumunu perçinlemiş prestijini yükseltmiş ve batıda, özellikle İngiltere'de de kaygı yaratmıştı.¹⁴⁵ Diğer taraftan II. İnönü Zaferi'nden iki ay sonra Fransa adına Franklin-Bouillon Ankara'ya gelmişti. Fakat Fransız hükümeti, yeni Türk devleti ile bir anlaşmaya varmakta tereddüt etmekteydi. Türklerin askerî gücüne henüz tam olarak güvenmeyen Fransa, daha fazla güven duyuncaya kadar beklemeyi tercih etmişti.¹⁴⁶

¹⁴³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1188, Gömlek: 102, Belge: 102 -1.

¹⁴⁴ Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Teklifi Milliye Emirleri*, Ankara, 1998, s. 44.

¹⁴⁵ B. N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, s. 12.

¹⁴⁶ Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, (Çeviren: Fatih Özsu), Ankara, 1982, s. 448.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞI'NIN İKMAL VE İAŞESİ

1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BAŞKOMUTAN SEÇİLMESİ

Yunan kuvvetleri II. İnönü yenilgisinin etkisiyle iyice sarsılmıştı. İngiltere Başbakanı Lloyd George'un telkiniyle, Eskişehir-Afyon hattını işgal etmek üzere giriştikleri bu taarruz Türk Ordusu'nun sanıldığı gibi bir vuruşta dağıtılacak kadar zayıf olmadığını ortaya koymuştu.¹ Bu tespitler neticesinde Yunan Kralı Konstantin, kesin sonuç alabilmek için daha büyük bir orduya ihtiyaç olduğunu anlamıştı. Bu sebeple yeni bir seferberlik ilan edilerek üç ay içinde asker mevcudu yüz bine yaklaştırılmıştı. Askere alınanların bir kısmı Osmanlı Devleti'nin Ortodoks uyruklu halkından temin edilmişti.² Silah cephane ve sayıca çok fazla olan Yunan Ordusu, yeni bir saldırı başlatarak, 17 Temmuz'da Kütahya'yı, 19 Temmuz'da Eskişehir'i ele geçirmişti.³

Türk Ordu'su Batı Cephesi'nde gösterilen tüm çabalara rağmen silah ve mühimmat miktarını istenilen seviyeye getirememişti.⁴ 21 Temmuz 1921'de Yunan Ordusu'na karşı gerçekleştirilen karşı taarruzdan bir sonuç alınamayınca, Türk Ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştı. Ordu'nun daha fazla yıpranmadan yeniden düzenlenmesi ve kuvvetlendirilmesi için gerekli olan bu çekilme, gayet düzenli bir şekilde gerçekleşmişti.⁵ Kütahya ve Eskişehir'in işgale uğraması, düşman tehditlerinin Ankara'ya yönelmesi, Türk kamuoyunda manevî çöküntüye sebep olmuştu. Hükümet ve Meclis'in Kayseri'ye nakli için yapılan hazırlıklar, durumu daha da gergin bir hale getirmişti.⁶ Bu konu ile ilgili olarak milletvekilleri önce yenilginin sorumlusunun cezalandırılmasını istediler, Meclis kürsüsünden bir konuşma yapan Fevzi Paşa; "*Yorulmuş olan Ordumuzu biraz dinlendirmek, takviye etmek ve kurtardığı*

¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 2, İstanbul, 2000, s. 639.

² Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, Ankara, 1982, s. 461-462.

³ Kütahya-Eskişehir Savaşlarında Yunan kuvvetleri; 96.000 piyade, 1300 süvari, 5.600 makineli tüfek ve 345 adet topa sahiptiler. Türk Kuvvetleri ise; 51.265 piyade, 4727 süvari ve 162 adet topa sahipti. Geniş bilgi için bkz. Hakkı Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, İstanbul, 1938, s. 92-93.

⁴ Garb Cephesi Kumandanlığı'nın, Erkâm Harbiye Umumi Riyaseti'ne göndermiş olduğu 12 Haziran 1921 tarih ve 960 No'lu şifre telgrafta Garb Cephesi birliklerinde; 53.634 adet piyade tüfeği, 407 adet ağır makineli tüfek, 252 adet hafif makineli tüfek olduğu bildirilmiştir. ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1188, Gömlek: 102, Belge: 102 -1.

⁵ Serpil Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliyet Emirleri*, Ankara, 1998, s. 44-45; J. B. Villalta, *Atatürk*, s. 463.

⁶ Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, *TBMM Hükümeti Dönemi Özet Tarihi*, C. IV, Ks. I, Ankara, 2001, s. 456

silah ve cephaneyi geriden gelenler ile birleştirerek düşmana kesin darbeyi vurmaya ümit ediyoruz.” demiştir. Meclis’in Ankara’dan taşınması konusunda 23 Temmuz 1921’de, Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey şöyle diyordu; “*Ordu şehir bekçisi değil, Ordu istiklâl bekçisidir. Nerede canı isterse orada harbini yapar, ikinci meseleye gelince TBMM buradan gitmemelidir. Yedi sene içinde milyonlarca insan telef ettik, biz o milyonlarca insandan büyük değiliz. Biz de feda olalım.”*⁷ Öte yandan TBMM’de yapılan görüşmelerde, Ordu’nun sayıca azlığından, silâh araç ve gereç eksikliklerinden de sıkça söz edilmişti.⁸

Temmuz 1921’deki Eskişehir Savaşlarıyla ilgili olarak, İsmet Paşa hatıralarında; “*Ordu ricat etti ve muharebe kayboldu diye Ankara’da Mecliste kıyametler kopuyor. Mebuslar mağlubiyetin mesulü kimdir diye soruyorlar. Benden bahsediyorlar. Mustafa Kemal Paşa beni müdafaa ediyor. Nihayet tarizler dönüp dolaşıp Mustafa Kemal Paşa’nın üzerinde toplanarak, muhaliflerce siyasi bir taarruz vesilesi haline getiriliyor. Muhalifler soruyorlar, bizim başımızı belaya sokan kimdir, nereye gidiyoruz, niye burada oturuyorlar, niçin muharebe etmezler? Münakaşalar gelip bir noktaya dayanıyor. Mustafa Kemal Paşa’nın vazife almasını istiyorlar, cepheye gitsin, Ordu’nun başına geçsin diyorlar.”*⁹ 2 Ağustos 1921’de yapılan gizli oturumda, İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey; “*Ordu’nun ihtiyaçlarından birisi de kumandanların ifadesine nazaran yiyeceği, içeceği yok. Ordu ricat ettiği zaman kâfi derecede erzakını alamamış. Bir kaç nefere tesadüf ettim. Onlarla görüşüm, biz düşmanı yenmeye geldik, zararı yok biraz da aç döğüşürüz dediler. Yalın-ayak bir nefer yanıma geldi. Heyetle ben neferin önünde yere bakmaya mecbur olduk ve sıkıldık. Burada haykırarak istemediğime utandım”* demiştir. 3-5 Ağustos 1921 tarihleri arasında yapılan Meclis toplantılarında, askerî durum, maliye ve Başkumandanlık İhdası” tartışılmıştı. Gizli ve açık olarak yapılan bu görüşmeler, o günlerde ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatan en önemli belgeler olmuştur.¹⁰

Başkomutanlık Yasası Meclis’e sunulduğunda bazı milletvekilleri, Meclis’in,

⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, Ankara, 1985, s. 101-103.

⁸ Mehmet Kayıran, “Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, Temmuz 1989, S. 15, s. 645.

⁹ S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 45.

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, s. 143, 164-185.

milletten aldığı vekâleti başkasına devretme hakkı bulunmadığını belirtmişlerdir.¹¹ Mustafa Kemal Paşa bu konu ile ilgili olarak Nutuk'ta şunları söylemiştir; “*Ben bu düşüncelerin hiçbirine karşı çıkmadım. Hepsini doğru bulduğumu belirttim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve önemle düşünüp incelemesini söyledim.*”¹² Mustafa Kemal Paşa bütün hücumları soğukkanlılığını muhafaza ederek askeri vaziyeti olduğu gibi değerlendirmeye çalışmış, bir yandan da Meclise itimadı muhafaza edecek maneviyatı kuvvetlendirecek sözler söylemiştir.¹³ Ayrıca Başkumandanlık makamının tesisiyle, bu görevin TBMM Reisi olarak kendisine verilmesi hakkında bir kanun teklifi sunmuştur.¹⁴

Bu teklif Meclis gizli celsesinde itirazlarla karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu olaydan Nutuk'ta şöyle bahsetmiştir; “*Efendiler; bu takririm suret-i hakdan görünerek teklifatta bulunanların muzmeratını, meydan-ı aleniyata çıkarmağa vesile teşkil etti. Derhal i'tirâzât başladı. Bir defa Başkumandanlık unvanını veremeyiz dediler. O, TBMM'nin şahsiyet-i ma'neviyesinde mündemiçtir. Başkumandan vekili, denilmelidir. Saniyen; Meclisin salahiyetini isti'mal etmek gibi bir imtiyazın i'tası asla mevzu'bahs olamaz, mütala'asında bulundular.*”¹⁵ Hakkı Hami Bey, Selahaddin Bey, Hulusi Bey başta olmak üzere bazı milletvekilleri, Meclis salahiyetini bir şahsa vermekle atalete duçar olacağından, milletten aldığı vekâleti, başkasına devretmeğe me'zun bulunmadığından ve esasen orduya kumanda edecek zata meclis salahiyetinin tevdi'i mevzu'bahs olamayacağından ve buna lüzum olmadığından bahsetmişlerdir.¹⁶

Bu arada, Birinci TBMM'nin arka arkaya yaptığı en uzun süreli gizli celseler 4-5 Ağustos 1921 tarihleri arasında olmuştur. Bu gizli celseleri 5 Ağustos 1921 öğleden sonra açık celse izlemiştir. Gizli celselerde, cephelerdeki askerî durum ele alınmış,

¹¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, İstanbul, 1982, s. 612.

¹² S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 45.

¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 609.

¹⁴ 4 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Meclis kürsüsünde Başkumandanlık meseleleriyle ilgili olarak mebuslara, kendisi hakkında gösterdikleri güven ve ilgiye teşekkür ederek, Başkumandanlık makamının tesisiyle, bu görevin TBMM Reisi olarak kendisine verilmesi hakkında kanun teklifini sunmuştur. Buna göre; Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

“Meclis a'zâ-yı kirâmının umumî suretle tezahür eden arzu ve talebi üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi; şahsen der'uhte etmekten tahassul edecek fevâidi, a'zamî sür'atle istihsâl edebilmek ve ordunun maddî ve manevi kuvvetini azami sür'atte tezyid ve ikmal ve sevk u idaresini bir kat daha tarsin için, TBMM'nin haiz olduğu salahiyeti, fi'ilen isti'mal etmek şartıyla bu vazifeyi der'uhte ediyorum. Müddet-i ömrümde, hakimiyet-i milliyenin ve meşruiyetin en sadık bir hadimi olduğumu nazar-ı milletle bir defa daha te'yid için bu, salahiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle takyid edilmesini ayrıca talep ederim.” Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 611; Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Ankara, 1981, s. 166.

¹⁵ S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 48.

¹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 612; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, s. 164-167.

şiddetli müzakereler sonunda Türk Ordusu'nun ve ülke kaynaklarının bir emir altında vakit kaybetmeksizin harekete geçirilmesini sağlayan ve TBMM'nin yasama, yürütme ve yargı yetkisinin tek bir elde toplanarak ulusun tüm maddî ve manevî gücünü ordunun hizmetine sunmaya karar vermiştir.¹⁷ 5 Ağustos 1921 tarihinde Sinop Mebusu Rıza Nur ile sekiz arkadaşının verdikleri “*TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine*” dair kanun tasarısı Meclise sunulmuştur.¹⁸ Bu konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şunları beyan etmiştir; “*Bazı şüphe ve tereddütleri izale edecek izahat ve beyanatta bulduktan sonra yapılacak kanunda da bu husuâta dair kuyud-ı lâzime dercinin münasip olduğunu dermeyan ettim ve vermiş olduğum takriri buna göre bazı maddelere kalbederek, bir proje olmak üzere meclise takdim ettim. Sonunda 5 Ağustos 1337 tarihli, Başkumandanlık tevcihine dair olan kanun çıktı.*”¹⁹

Başkomutan seçilen Mustafa Kemal Paşa, bu tarihten sonra, “*Büyük Zafer*” kazanılıncaya kadar TBMM'nin yetkilerini, Ordu'nun gücünü artırmak amacıyla kullanmıştır. “*Başkumandanlık Kanunu*” üç aylık sürenin dolması ile; 31 Ekim 1921'de birinci,²⁰ 4 Şubat 1922'de ikinci²¹ ve 6 Mayıs 1922'de üçüncü kez uzatılmıştır.²² Meclise sunulan Başkumandanlık kanun layihası aynen kabul edilmiştir.²³

¹⁷ Başkomutanlık ihdası ile bu vazifenin TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tevcihi hakkında 4 Ağustos 1337 tarihli kanun teklifi. Bkz: *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, s. 164; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 12, Ankara, 1958, s. 17-21 (5 Ağustos 1921 tarih ve 144 sayılı kanun).

¹⁸ Samet Ağaoglu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 166.

¹⁹ 4 Ağustos 1337'de başlayan ve 5 Ağustos 1337 (1921) günü de devam eden ikinci ve üçüncü celseler de şiddetli tartışmalara sahne olan, Başkumandanlık ihdası ile bu vazifenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tevcihi hakkında kanun teklifi ve konuyla ilgili yapılan meclis görüşmeleri, şiddetli tartışmalara sahne olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 613; Tartışmalarla ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, s. 164-185; J. B. Villalta, *Atatürk*, s. 468.

²⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 14, Ankara, 1958, s. 5-6 (31 Ekim 1921 tarih ve 160 sayılı kanun).

²¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 16, Ankara, 1958, s. 171-174 (4 Şubat 1922 tarih ve 189 sayılı kanun).

²² *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, Ankara, 1959, s. 535-539, 541-544 (46 Mayıs 1922 tarih ve 229 sayılı kanun). Ayrıca bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 613. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan seçilmesi ve görev süresinin uzatılması konusunda daha geniş bilgisi için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, s. 164; Başkumandanlık süresinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasına dair TBMM'de yapılan tartışmalar için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, s. 179-180.

²³ Meclis tarafından aynen kabul edilen Başkumandanlık kanun layihası TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihi Hakkında Kanun şu şekildedir;

“Madde: 1. Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vazıyüved yegane kuvvet-i aliye olan ve azasından her birinin Kanunu Esasi ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyeti teşriiyesi tabiatı ile mahfuz ve şahsiyet-i maneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan TBMM kuyud-u âtiye ile Başkumandanlık vazife-i fiiliyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı memur eylemiştir.

Madde: 2. Başkumandan ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyid ve sevk ve idaresini bir kat daha tersin hususunda TBMM'nin buna mütaallik salahiyetini Meclis namına fiilen istimale

Başkumandanlık kanunu isim tayiniyle oylamaya konulmuş, 184 kişinin katıldığı bu oylamaya 184 kişi de kabul oyu vermiştir. Mustafa Kemal Paşa Meclis'te bulunanların alkışları arasında kürsüye gelerek bir teşekkür konuşması yapmıştır.²⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa seçilmesinden sonra Mecliste yapmış olduğu konuşmada; "*Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti vezaifini uhdesinde bulunduran Fevzi Paşa Hazretleri'nin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye umuruna hasr-ı mesa'i edebilmesi için Dahiliye Vekaleti'nde bulunan Refet Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne getirilmesi ve yerine diğer birinin intihabı*" konusunda ricada bulunmuştu.²⁵ 5 Ağustos 1921 tarihinde Meclis açık celsesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın vermiş olduğu takrirler kabul edilerek Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne de Dahiliye Vekâleti'ni vekâleten yürütecek olan Refet Paşa seçilmiştir. Başkumandanlık makamı ile beraber meydana gelen bu değişiklikler, Açıksöz ve Vakit gazetelerinin ilk sayfalarında yer almıştır.²⁶ Mustafa Kemal Paşa TBMM tarafından Başkumandanlığa seçilmesinden sonra Ordu'ya ve Millete bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyanname ile bütün vilayet, liva, kaza ve nahiyelerin belediye riyasetlerine, Müdafaa-i Hukuk Riyasetlerine, bütün askeri kıtaların kumandanlarına,

mezundur.

Madde: 3. Müşarünileyhe balâdaki mevâdile mevdu sıfat ve salahiyet üç ay müddetle mukayyettir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salahiyeti ref edebilir.

Madde: 4. İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde: 5. İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur." S. Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 166. Ayrıca bkz; S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 50.

²⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 614; S. Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 167-168; Ayrıca gazetelerin konuyla ilgili manşetleri; Açıksöz Gazetesi birinci sayfasında Baş Kumandanımız: Başlığı altında "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Alkışlar Arasında Mühim Bir Nutuk İrad etmişlerdir." *Açıksöz*, 7 Ağustos 1337/1921, No: 253; İkdâm, birinci sayfasında Anadolu Ordusu'nun Umum Başkumandanı: Başlığı altında bu dakikadan itibaren Başkumandanlık vazife-i fiiliyesine başlıyorum." *İkdâm*, 9 Ağustos 1337/1921, No: 8766; Peyam-ı Sabah, "Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Nutku" Başlığı altında Büyük Millet Meclisi'nin Mustafa Kemal Paşa'yı Başkomutan seçmesindeki isabet ve öneminden bahsederek, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben Milletin senin omuzlarına yüklediği muazzam yükün altından kalkarak bu milletin albayrağını daha ilerilere götürecektir. *Peyam-ı Sabah*, 9 Ağustos 1337/1921, No: 964. Hakimiyeti Milliye Gazetesi birinci sayfasında "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Dün Büyük Millet Meclisi Tarafından Başkumandanlığa İntihab Edildiler." *Hakimiyeti Milliye*, 6 Ağustos 1337/1921, No: 256.

²⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 614.

²⁶ Gazetelerin konuyla ilgili manşetleri, Açıksöz Gazetesi birinci sayfasında "Baş Kumandanlık Karargahında Hummalı Faaliyet" başlığı altında Baş Kumandanlık Karargahında pek çok faaliyet müşade olunmaktadır. Bu karargah Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyasetiyle, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin heyeti camiasında teşkil etmektedir." *Açıksöz*, 10 Ağustos 1337/1921, No: 256; Baş Kumandanlık makamı ile beraber meydana gelen değişiklikler Vakit ve Peyam-ı Sabah Gazetelerinin ilk sayfalarında verilmiştir. *Vakit*, 9 Ağustos 1337/1921, No:1318; *Peyam-ı Sabah*, 10 Ağustos 1337/1921, No: 965.

İzmit yoluyla Vakit, İleri, Akşam, Tevhid-i Efkâr Gazetelerine, İzmit, Adapazarı, Akyazı, Sapanca, Kandıra, Hendek, Düzce Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Heyeti-Merkeziyelerine gönderilmiştir.²⁷ Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık görevini fiilen üzerine aldıktan sonra, düşmana kesin darbeyi indirmek için orduyu ve milleti tek vücut halinde birleştirmek üzere çalışmalarına hız vermiştir.²⁸

2. TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ'NİN YAYIMLANMASI

2. 1. Tekâlif-i Milliye Kararları

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde uygulamaya koymuş olduğu “Tekâlif-i Milliye Emirleri” ile dünyada ilk kez “topyekün savaşı,” başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu savaşı “*Söylev ve Demeçler’de*” şöyle tanımlamıştır; “*Millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes silâhla vuruşan savaşçı gibi kendini vazifeli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecektir.*”²⁹ *Bütün maddî ve manevî varlığını yalnız vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve müsamaha gösteren milletler savaş ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar.*”³⁰ 7-8 Ağustos 1921’de, Tekâlif-i Milliye Emirleri adı altında yayımlanan emirlerde Mustafa Kemal Paşa şu hususlara yer vermiştir;

1- Her ilçede bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulacak, bu komisyonlarca toplanan malzemenin, ordunun çeşitli bölümlerine dağıtımı sağlanacaktır.

²⁷ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın Orduya ve Millete Beyannamesi özet olarak şu şekildedir; “Büyük muharebeden çıktığımız en zaif zamanımızda tek mil memleketi çığnemek ve bütün ahaliyi mahvetmek için üzerimize hücum eden düşmanlara karşı milletçe birleştik ve pek kıymetli ordular vücuda getirdik. İnönü’nde Yunanistan’ın istila ordularını iki defa tepeleyen bu milli ordularımız o kadar yüksek bir azim ve iman ile muharebe ettiler ki, düşmanlar yalnız Garp cephemizdeki ordumuza karşı kralları başta olduğu halde tek mil Yunan ordusunu Anadolu’ya getirmeye mecbur oldular. Bugün düşman ordusu menabii asliyesinden ve üssül harekesinden uzaklaşmış bir vaziyette karşımızdadır. Memleket ve milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerini bu neticenin istihali tarihine sevk ve imale için hiçbir tedbir ve teşebbüste müsamaha edilmeyecek ve ne zemin ve zaman ile, ne de vatan mefhumu karşısında teferruattan itibaren kalan mülhazatı saire ile, mukayyed olmayarak düşman ordusunun imhasından ibaret olan bu tek gayenin istihali için muktazi her şey yapılacaktır. Tevfik Allahtandır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal.” *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Ankara, 1991, s. 412-413; *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Ağustos 1337/1921, No: 257; *Açıksöz*, 8 Ağustos 1337/1921, No: 254; *Vakit*, 10 Ağustos 1337/1921, No:1319; *İkdam*, 10 Ağustos 1337/1921, No: 8767.

²⁸ S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 54.

²⁹ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, Aralık 1994, s. 46-47.

³⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 619.

2- Vatanın her ailesi birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlif-i Millîye Komisyonu'na teslim edecektir.

3- Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırılık, Amerikan patiskası, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el konulacaktır.

4- Eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından yine yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el konulacaktır.

5- Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılacaktır.

6- Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konulacaktır.

7- Halkın elinde bulunan savaşta işe yarar bütün silâh ve cephane üç gün içinde teslim edilecektir.

8- Benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağlan, vazelin, otomobil ve kamyon lâstiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar türünden malzeme ve asit sülfürik stoklarının yüzde kırkına el konulacaktır.

9- Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalâthanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla birlikte sayılarını ve durumları tespit edilecektir.

10- Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz

arabalarıyla, kağıt arabalarının bütün takım ve hayvanlarıyla birlikte binek ve topçeker hayvanlarının, katır ve yük hayvanlarının, yüzde yirmisine el konulacaktır.³¹ Bu emirler gereği toplanmış olan her türlü malzeme için sahiplerine birer belge verilerek devlet borçlandırılmıştır.³²

İki gün içinde çıkarılan ve derhal uygulamaya konulan Tekâlifi Milliye Emirlerinin kapsamı, geniş ve detaylı olduğundan Başkomutanlık Kanunu ile Mustafa Kemal Paşa'ya emirler verme yetkisinin tanınmasından çok daha önce hazırlanmış olması büyük bir ihtimal dahilindedir. Ülkenin ve halkın bütün imkanlarını en kısa zamanda toplayarak tek amaca yöneltmenin en güzel örneği olmuştur. Nitekim, I. Dünya Savaşı'nı birlikte kaybettiğimiz Almanya, Versay Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmış, ulusal varlığı zedelenmiş ülkesinin bütünlüğe kavuşması için çareler arayan I. Dünya Savaşı'nın ünlü komutanı Mareşal Erich Ludendorf, yazmış olduğu "Der Totale Krieg (Topyekûn Savaş) adlı eserinde şöyle demişti, "Anlatmak istediğim şeylerin göz kamaştırıcı uygulaması Türk Millî Mücadelesi'ndedir."³³

Tekâlif-i Milli Emirleri başarı ile uygulanmış, halkın verdiği veya elkonulan ordu ihtiyacı mallar, yükümlü ulaşım kollarıyla cepheye devamlı yetiştirilmiştir. Cephenin hemen gerisindeki ikmal kolları askerin iâşesini, hayvanların saman ve arpasını mevzilere ulaştırmışlardır. Yaralılar bir düzen içerisinde cephe gerisine, oradan yükünü boşaltan ulaşım kolları ile sağlık merkezlerine taşınmışlardır. Karşılıklı yıpratma ve tüketme yarışına dönüşen savaşı kazanmak için tüm ulus bütünleşmiş, tükenişe karşı direnerek, zafere ulaşmıştır.³⁴ Tekâlif-i Milliye Emirleri Türk Milleti'nin ordusuna vermeye başladığı yardımlar Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Böyle olunca da, ordumuz Büyük Taarruz öncesinde daha da kuvvetli bir hale

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, 2000, s. 416-418; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 615-616; *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 1, Ankara, 1995, s. 77-78; *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 2, Ankara, 1995, s. 479-480; Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)*, Ankara, 1997, s. 25; F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 342-343; M. Kayıran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, s. 656; Cemal Avcı, "Tekalif-i Harbiye İle Tekalif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, Mart 1995, S. 31, s. 228-231.

³² M. Kayıran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, s. 649-650.

³³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 374 -375.

³⁴ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 47.

gelmiştir.³⁵

2. 2. Tekâlif-i Milliye'nin Yapısı

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık görevine başlamasından sonra, ordunun yeniden teşkili ve tanzimi ile, savaşmak için gerekli olan tüm hayatî ihtiyaçları karşılamak üzere cephe ve cephe gerisinde ordu-millet bütünleşmesi ve dayanışmasını gerçekleştirecek maddî ve manevî hazırlıklara girişmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Nutuk'ta belirttiği gibi; "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'yle Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin heyeti camiası ile Başkumandanlık karargâhını teşkil ettim.*"³⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın bahsetmiş olduğu Başkumandanlık Kalemi şu kadrodan oluşmuştu:

1- Reis ve yaveri

2- Erkân-ı harp zabiti

3- Sınıf zabiti

4- Evrak memuru.³⁷

Başkumandanlıkla haberleşmenin ne şekilde olacağı tespit edilmiş ve bu emir, TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal imzasıyla Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 8 Ağustos 1921 tarihinde gönderilmiştir.³⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık karargâhında oluşturduğu heyetle yeni orduyu tanzim için aldığı tedbir ve tertibat kısa zamanda gerekli insan gücünün toplanmasını sağlamış ve Milli Müdafaa Vekili Refet Paşa'nın Emri ile seferberlik ilan edilmiştir. Nitekim Anadolu'daki asker alma şubeleri bu seferberliğe bağlı olarak asker

³⁵ Fahrettin Tızlak, "Milli Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, Aralık 1994, s. 57.

³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 614-615.

³⁷ S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 56.

³⁸ Başkumandanlıkla yapılacak haberleşme konusunda izlenecek yol da şu şekilde tespit edilmişti:

"Cephelerin mu'amelat ve muhaberati kemafi's-sabık Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'yle cereyan eder. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye harp raporlarını ve yevmi istihbaratını derhal Başkumandanlığa bildirir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti arasında mukarreratın ancak en mehamm ikamı için Başkumandanlığa tavsit olunur". Serpil Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 56-57.

alınmasına başlamış ve konu ile ilgili olarak Ankara askerlik şubesi bir tebliğ yayımlayarak, davete uymayanların istiklâl mahkemelerine verileceğini duyurmuştur.³⁹ Bu duyuruyu çeşitli gazeteler birinci sayfalarında vermişlerdir.⁴⁰

2. 3. Tekâlif-i Milliye'nin Uygulanması

Tekâlif-i Milliye Emirleri incelendiğinde, ordunun Millî Mücadele'yi gerçekleştirmesi için gerekli imkanlar ve araçların belirtildiği görülmektedir. Silâh, cephane ve birçok savaş malzemesi İngilizlerin desteğiyle karşılanan Yunan Ordusu karşısında Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilen Türk Ordusu'nun çok fazla ihtiyaç içinde olduğunu anlamak için Tekâlif-i Milliye ile halktan istenen malzemelere bakmak yeterli olacaktır.⁴¹ Öyle ki, Türk Ordusu'nda yiyecek, giyecek, silah, cephane ve birçok temel ihtiyaç maddelerinin sıkıntısı çekilmiştir. Bu sıkıntılar ordunun başarısını olumsuz yönde etkilemiş ve bu nedenle yayımlanan Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulanması için birinci emirde nasıl kurulacağı açıklanan komisyonlar her tarafta kurulmuş ve hemen çalışmalarına başlamıştı.⁴²

³⁹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 75-76. Konuyla ilgili gazete manşetleri için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Ağustos 1337/1921, No: 261; *Peyam-ı Sabah Gazetesi*, "Bütün Halk Silah Başına" başlığı altında verdiği haberde şöyle demektedir: "Anadolu'dan gelen son haberler Askere alınanlar üç kısma tefrik olunmaktadır. 38-45 yaşında bulunanlar, derhal alaylarına gönderileceklerdir. 45-52 yaşında olanlar evvel emirde depo taburlarında ta'lim ve ba'de alaylara gönderileceklerdir. Alaylarda hasıl olacak boşlukları doldurmak için son bir kuvve-i ihtiyatiye teşkil olacaktır. 52 yaşından yukarı bulunanların ve ma'lûl olmayan ihtiyarlar, üçüncü kısmı teşkil edecekler ve jandarma vazifesini göreceklerdir. *Peyam-ı Sabah*, 12 Ağustos 1337/1921, No: 967. *Peyam-ı Sabah*'ın 14 Ağustos 1921 tarihli nüshasında "Anadolu'da Askerliğin Teşmili" adı altında geçtiği haberde, "Anadolu'dan gelen mevsuk haberlere göre Müdafaa-i Milliye Vekâleti harp ve taarruz hazırlıklarına devam eylemektedir. Ezcümle Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa Anadolu ahz-ı asker şu'batına gönderdiği bir tamimde 1300 tevellütlülerden 1316 tevellütlülere kadar silahlı, silahsız bütün halkın, 12 Ağustos'a kadar mensup oldukları ahz-ı asker şubelerine müracaat etmelerini emreylemiştir. *Peyam-ı Sabah*, 14 Ağustos 1337/1921, No: 959. Yine *Peyam-ı Sabah*'ın 14 Ağustos 1921 tarihli nüshasının "Yeni Teşkilât-ı Askeriye" başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın yeni cepheye atadığı kumandanların ve kumanda edecekleri ordu gruplarının isimleri ile ordu mevcudundan bahsedilmektedir. *Peyam-ı Sabah*, 14 Ağustos 1337/1921, No: 969.

⁴⁰ 11 Ağustos 1337/1921 tarihli *Vakit Gazetesi* "Anadolu böylece mukaddes bir gayenin ana hatlarını da çizen bu ilan, cephe seferberliğinin resmî bir örneğini teşkil etmektedir. Anadolu insanının bu mukaddes gayeye kavuşmak için gösterdiği şevk ve azim, onun vatan sevgisinin ve hürriyet anlayışının bir ifadesidir. Bu ifadeyi *Vakit Gazetesi* "Anadolu'da Maddî ve Manevi Hazırlıklar" başlıklı nüshasında geniş bir şekilde vermiştir. *Vakit Gazetesi*, 11 Ağustos 1337/1921, No:1320.

⁴¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara, 1974, s. 379.

⁴² Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulanması için 1 Numaralı emirde " Komisyonlar 11-08-1921'den itibaren daima toplantı halinde bulunacak ve komisyon üyeleri hiçbir ücret almayacaklardır. Her komisyon iki ay müddetle askerî hizmetten tecil edilmek üzere ikişer katip, ayrıca dörder memur istihdam edeceklerdir " S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, s. 663.

Bu komisyonlar el koydukları mallara karşılık senet niteliğinde tutanaklar vermişlerdi. Bu tutanaklarda yazılı malların bedelleri zaferden sonra hak sahiplerine belli bir düzen dahilinde ödenmiştir. Tekalif-i Milliye Komisyonu ilgili emirleri ve istekleri halka duyururken gerektiğinde zora başvurulacağını, stoklarındaki mal miktarını gizleyenlerin vatana ihanet suçu işlemiş sayılacaklarını belirterek halkın dikkatini çekmiş, gerekli uyarılarda bulunmuştur. Ancak uygulamalar sırasında zora başvurmayı gerektiren olaylara çok az rastlanmış ve Anadolu halkı tüm imkanlarını zorlayarak Millî Mücadele'ye desteğini sonuna kadar devam ettirmiştir.⁴³

Bu arada, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bütün Tekâlifi Milliye Komisyonlarını yönetmek üzere Başkomutanlık Karargâhı'nda ayrı bir büro kurmuştu. Bu büronun başına getirilen Albay Kâzım Bey, Tekâlifi Milliye Emirlerini Mustafa Kemal Paşa'nın şahsen not ettirdiğini ifade etmiştir. Uygulamayı denetlemek ve hızlandırmak amacıyla, Başkomutanlıkça çeşitli yerlere görevliler gönderilmiştir.⁴⁴ Ayrıca Tekâlifi Milliye Emirlerinin 5. maddesi, komisyon üyelerinden ihmal ve ilgisizlik gösterenlerin hıyaneti vataniye cürmü ile cezalandırılacaklarını belirtmiştir.⁴⁵

2. 3. 1. Halkın Ordu İhtiyacı Malzemeyi Taşıma Yükümlülüğü

Tekâlif-i Milliye Emirleriyle alınan ve Türk Ordusu için gerekli olan her türlü ihtiyaç maddelerinin cephe gerisinden cepheye taşınması, dağıtılması, depolanması ve kısaca askerî bir terim olan lojistik konusu içine giren bu faaliyetlerin aksamadan yürütülmesi güçlü bir menzil teşkilatlanmasını gerektirmekteydi. Milli Mücadele'de menzil teşkilatı iki bölüm halinde incelenebilir;

1- Doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı yurtiçi menzil teşkilâtı.

2- Cepheler emrinde bulunan menzil teşkilatı.

Her iki menzil teşkilatında kuruluşlar aynı nitelikteydi. Ancak cepheler emrinde

⁴³ C. Avcı, "Tekalif-i Harbiye İle Tekalif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 231-232.

⁴⁴ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 381-382.

⁴⁵ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)*, C. I-II, İzmir, 1995, s. 151-152; S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, s. 664-665.

çalışan menzil teşkilatı yapacağı görevin özelliği, bulunduğu bölgenin durumu dikkate alınarak özel emirlerle kadrosuna geçici eklemeler yapılmıştı. Menzil müfettişliği, kurmay başkanlığı, harekât şubesi, personel şubesi, esliha şubesi, levazım, muhabere, sağlık, veteriner, inşaat, ulaştırma şubeleriyle, evrak ve posta teşkilatı bölümlerinden oluşmuştu.⁴⁶

Bu karargâha bağlı yapacağı görev ve bölgenin önemine göre bir veya iki bölge müfettişliği, bağımsız hat ve nokta komutanlıkları, hastahane, hayvan hastahaneleri, erzak ve mühimmat depoları, küçük çapta imalâthaneler yapılmıştı. Halktan ve tüccardan alınan malzemelerin ordunun ihtiyaç bölgelerine ulaştırılması büyük önem teşkil etmiştir. Ancak, ordunun mevcut birkaç ulaştırma birliği ile bütün Anadolu'dan toplanan malzemenin taşınması mümkün değildi. Bu sorun, Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emri ile çözüme bağlanmıştır. Bu emre göre, halk, ordu ihtiyacı için daha önce alınan taşıt araçlarının dışında elinde kalan her türlü taşıt aracıyla, ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartıyla orduya ait malzemeyi istenen yere kadar parasız taşıyacaktı. Her türlü taşıt aracı deyimi ile o günlerin başlıca taşıt araçları olan at arabası, yaylı, kağnı, öküz arabası, at, eşek, katır ve deve gibi kara; motor ve taka gibi deniz taşıtları anlatılmak istenmişti. Böylece halka bir hizmet mükellefiyeti yüklenmiş, devlet para ödeyerek yaptıracağı hizmeti, yükümlülük olarak halka yaptırmıştır.⁴⁷

Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmaya başlanmasıyla, Karadeniz'deki ulaşım bir anda büyük önem kazanmıştır. Zira, Doğu Anadolu ile İç Anadolu'nun demiryolu bağlantısı olmayıp Rusya'dan, Kars üzerinden gelen demiryolu Erzurum'da son bulmaktaydı. Bu nedenle, Erzurum ve Kars üzerinden Karadeniz kıyılarına indirilen malzemenin oradan İnebolu'ya deniz yoluyla ulaştırılması tek çıkar yol olmuştu.⁴⁸ Deniz Kuvvetlerine ve özel kişilere ait takalara oranla daha büyük teknelerle Rusya'dan getirilen mallar Trabzon'da takalara dağıtılarak, İnebolu'ya taşınmıştı. Buna ilaveten Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emri yayımlandıktan sonra, Karadeniz'deki özel kişilere

⁴⁶ S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekâlifi Milliye Emirleri*, s. 76.

⁴⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, 2000, s. 416-418; *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 77-78; *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 479-480; Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)*, Ankara, 1997, s. 25; F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 342-343; Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 15 Temmuz 1989, s. 656; Cemal Avcı, "Tekâlif-i Harbiye İle Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, S. 31, Mart 1995, s. 228-231.

⁴⁸ Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, İstanbul, 1997, s. 188.

ait bütün tekneler seferber edilmişti. Öte yandan Trabzon limanında Teçhizatı Harbiye Komisyonu adlı bir komisyon kurulmuş, bu komisyon, Rus limanlarından getirilen silâh ve cephaneyi, Batum'da ele geçirilen İngiliz stokları ile Doğu Ordusu'ndan cephelere gönderilen malzemeyi küçük takalara bir düzen dahilinde dağıtarak İnebolu'ya ulaştırılmasını sağlamıştı.⁴⁹ Deniz taşıma yükümlülüğü, Sakarya'dan başlayarak, Milli Mücadele'nin sonuna kadar devam etmiştir.⁵⁰

Diğer taraftan Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden önce, en yakın demiryolu yükleme ve boşaltma noktasına kadar kara taşıt araçları ile taşınan askerî iaşe malları ve malzemeler, oradan cephelere en yakın noktalara kadar demiryolu ile taşınmaktaydı. Taşıma yükümlülüğünün at, katır, eşek ve deve gibi hayvanlarla yerine getirilmesi halinde, verim daha da düşük olmakta, hayvan sırtının yarısını yükümlünün yiyecek ve yorganı ile arpa, ot, saman işgal etmekte, bunca emeğe rağmen yapılan taşıma bir çuval dolusu yükü aşmamaktaydı. Buna çözüm bulmak amacıyla Tekâlif-i Milliye Komisyonları kendi ilçe sınırlarında konaklama yerleri kurmağa başlamışlardı.⁵¹

Tekâlif-i Milliye Emirleriyle ilgili Türk basınında çıkan ilk haberler arasında 10 Ağustos 1921'de Açıkşöz gazetesinde yer alan; “*Tekâlif-i Milliye*” başlıklı yazıda Ordu ihtiyaçlarından bahsedilmiştir.⁵² Buna ilaveten 9 Ağustos 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi “*Hamiyetli Halkımıza*” başlığını kullandığı haberde, Tekâlif-i Milliye Emirlerinin kısa bir özetini vermiştir.⁵³

⁴⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 392-393.

⁵⁰ E. Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, s. 188-189.

⁵¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, s. 395-396.

⁵² *Açıkşöz Gazetesi*, 10 Ağustos 1337/1921, No: 206.

⁵³ 9 Ağustos 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin “*Hamiyetli Halkımıza*” başlığını kullandığı haberde, özet olarak; “Memleketten alçak düşmanı kovmak için fedakârlık lâzımdır. Askerlerimiz cephede kanlarını dökerken bizim de burada varımızı yoğunuzu feda etmek lâzımdır. Bunun için hükümetimizin bizden istedikleri; Ordu'nun iaşe ve ilbası için teşekkül eden Ankara Tekâlif-i Milliye Komisyonu bervech-i âti mukarrerâtı ilân eder:

1. Buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum.
2. Tüccar ve ahali yedinde her renkte çamaşırılık bez, Amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış, yıkanmamış yün, tiftik, erkek elbise imâline salih her nev'i yazlık ve kışlık kumaşlar, kalın bezler, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamûl yemeni, çarık, potin, çarık imâline mahsus deri, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç iplikleri, nallık demir, ma'mûl nal, mih, yem torbası, belleme, kolan, kaşağı, gebre, urgan.
3. Bâladaki maddelerde cinsleri muharrer mevadd-ı iaşe ve iktisadiye ile levazimat-ı saire ile miktarının bilinmesine lüzum görüldüğünden ahali ve tüccar yedlerinde mevadd-ı mezkûreden her ne mevcut ise üç güne kadar makam-ı vilayette Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na beyanname müracaat eylemeleri ve beyanname ita etmeyenlerin ind'l-tahkik emvalinin müsadere ve kendisinin hıyânet-i vataniye

2. 3. 2. Tekâlif-i Milliye Emirleri ile Sağlanan Gelir ve Hizmetler

Millî Mücadele içinde, değişik vergilere yapılan zamlar, memur maaşlarının bir ay verilmemesi, maaş ve ücretlerin % 20 azaltılması gibi tasarruf önlemlerinin savaşın gerektirdiği kaynak ihtiyacını karşılayamadığı için “ölüm kalım mücadelesinde” Tekâlif-i Milliye uygulamasına gidilmiş, önemli miktarda mal ve hizmet kazanılmıştır. Komisyonlar aralıksız çalışmak çok miktarda yiyecek, giyecek ve silah toplamaya muvaffak olmuşlardı. Başlangıcından Kasım 1921 sonuna kadar Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca toplanan iâşe maddelerinden bazıları şunlardır:⁵⁴

Cinsi	Kilo Fiyatı (Kuruş)	Miktarı (Ton)
Un	10	1.890
Buğday	7	16.703
Arpa	4	14.074
Şeker	62	224
Gazyağı	39	260
Patates	7	591
Mevaşi (kasaplık hayvan)	30	3.905

2 No’lu Tekâlif-i Milliye Emri gereğince bağış olarak toplanan giyecek ve eşyanın miktarı şu şekildedir:⁵⁵

Cinsi	Miktar (Adet)	
Don	426.609	“
Gömlek	452.672	“
Mintan	60.608	“
Çarık	334.934	“

cürümüyle tecziye edileceği beyan olunur.” Tekâlif-i Milliye Komisyonu Reisi İhsan. *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Ağustos 1337/1921, No: 259.

⁵⁴ Mehmet Kayıran, “Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 656-657.

⁵⁵ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 79.

Çorap 363.285 “

10 No’lu Tekâlif-i Milliye Emri gereğince de 1921 Ağustos ayı sonuna kadar sadece 4, 5. ve 10. Kolordu bölgelerinden % 20 oranında toplanan taşıt araçları ise;⁵⁶

Cinsi	Miktar (Adet)
Öküz arabası	2.362
Kağnı arabası	14.738
Öküz ve manda	38.434
Katır	3.975
Binek hayvanı	1.260
Koşum	812
Deve	2.334
Muhtelif cins araba	406

Tablodan da anlaşılacağı gibi tespit edilen taşıt araçlarının büyük bir kısmı toplanarak ordu hizmetine verilmiştir. Hükümet’in yalnız % 20’lerden toplanan taşıt araçlarına olan borcu 3.324.596 liraya ulaşmıştı.⁵⁷ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa millî yükümlülük emirlerinin uygulanması, güvenlik ve asayişin için 13 Ağustos 1921’de Kastamonu, Samsun, Konya ve Yozgat İstiklâl Mahkemelerini kurduştur. Bu arada, 7 Ekim 1920’de kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesi’nin görevine devam etmesine karar verildi.⁵⁸

Bu arada TBMM’de Tekâlif-i Milliye uygulamaları hakkında görüşme ve tartışmalarda yaşanmıştır. Mecliste, 8 Ağustos 1921’de yapılan gizli görüşmelerde; Mersin Mebusu Selahattin Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve Karahisar Sahip Mebusu Hulusi Bey, Tekâlif-i Milliye Komisyonlarının kurulup kurulmadıklarını ve bunun için ne gibi çalışmalar yapıldığını teftiş etmekle görevlendirildiler. Diğer taraftan Harp Komitesi’nin kurulmasına ilişkin taktir’in görüşüldüğü 14 Aralık 1921’de Adana

⁵⁶ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1578, Gömlek: 63, Belge: 63-1; ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1539, Gömlek: 63, Belge: 63 (1-12); *TİH*, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 79.

⁵⁷ Mehmet Kayıran, “Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 657.

⁵⁸ E. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, C. I-II, İzmir, 1995, s. 101-102.

Milletvekili Zekâî Bey: “*Tekâlif-i Milliye'nin zararlar tevhit ettiğini ve hesaba alınamadığını...*” söylemiştir. Maliye Vekili Hasan Bey; “*Henüz alınan 3.000.000 hesabın tamamen arkasının alınamadığını*” açıklamıştır. Bunun üzerine Zekâî Bey devamla; “*Her ne olursa olsun Tekâlif-i Milliye'nin memleket iktisadını tamamen sarstığını felâketli neticeden Heyet-i Vekilenin mesul olduğunu*” iddia etmiştir. Tartışmalar sonuna 30 milletvekilinden oluşan bir harp komitesi kurulması ve bu komitenin malî denetim yapması kabul edilmiştir.⁵⁹

27 Ekim 1921’de Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa’nın Meclis’te sorulan bir soru üzerine verdiği cevap, Tekâlif-i Milliye Emirlerini uygulamaya ne denli ihtiyaç olduğunu göstermiştir; “*Ordumuzun iâşe vaziyeti iddia edemem ki parlak denilebilsin. Fakat Anadolu'nun kanaatkar evlâdını tatmin edecek derecededir.*”⁶⁰ Bu konuda, özellikle TBMM’nin gizli oturumlarında ilginç tartışmalara rastlanmaktadır.

3. SAKARYA MEYDAN SAVAŞI

3. 1. Savunma Hazırlıkları

Mondros Mütarekesi’nin tüm ülkede haksız bir şekilde uygulanması sonunda, Türk Ordusu’nun silâh, cephane, araç ve gereçlerine el konulmuş, gerçek bir savaş gücü olmaktan çıkarılmıştı. Millî Mücadele için tekrar etkili bir duruma getirilebilmesi bakımından ordunun, geniş ölçüdeki eksiklerinin tamamlanması gerekiyordu. Batı Cephesi’nin ihtiyaçları çeşitli yerlerde depo edilmiş bulunan ikmal maddelerinden faydalanmak suretiyle sağlanmış ve Büyük Taarruz hazırlıkları sırasında da buralardan ikmale devam olunmuştu.⁶¹ Fakat Kütahya-Eskişehir Savaşlarından sonra, Sakarya gerisine çekilen ordunun lojistik hizmetleri büyük ölçüde etkilenmişti. Batı Cephesi Komutanlığı’na bağlı menzil teşkillerinde ve menzil hatlarında (ikmal yolları) bazı değişikliklerin yapılması zorunlu hale gelmişti.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti 28 Temmuz 1921 tarihli bir emirle ordu ihtiyacı olan iâşe maddeleri ile silah ve cephanenin en kısa zamanda cepheye yetiştirilebilmesi için yalnız sevkıyat ve nakliyat işleri ile uğraşan genel müdürlüğe ve menzil teşkilatına yeni

⁵⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, Ankara, 1985, s. 507-509.

⁶⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, s. 377.

⁶¹ TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 245.

bir görev olarak araştırma, toplama ve biriktirme görevi de vermişti. Böylece Batı Cephesi Konya'dan başka birinci kademe olarak Çorum, Yozgat ve Kırşehir, ikinci kademe olarak da Sivas, Kayseri kaynaklarına dayanmıştı.⁶² Buralarda toplanan asker, ve iâşe maddelerinin ulaştırılması Çorum-Sungurlu ve Sivas-Akdağmadeni, Yozgat-Kayseri-Kırşehir yolları üzerinden yapılmıştı. Ayrıca Çorum Menzil Bölge Müfettişliği'nce Sungurlu'da, Yozgat Menzil Bölge Müfettişliği'nce Yozgat, Kırşehir ve Köprüköy'de ambarlar açılmıştı.⁶³

Batı Cephesi Komutanlığı, Sakarya gerisine çekilme emrini vermeden önce Eskişehir'de depo edilmiş yiyecek maddelerinin bir kısmını Polatlı'ya taşıma imkânı bulmuş ve 5 Ağustos 1922 tarihine kadar bu erzakla idare etmişti. Batı Cephesi birlikleri günlük ekmek ihtiyacının büyük bir kısmını Ankara, Haymana ve Polatlı'daki nokta fırınlarından temin etmekteydi. Muharip birliklerin ekmeklik un ihtiyacı bir ev için günlük 600 gram, et ihtiyacı ise mevcut yasalara göre 250 gram olarak hesaplanıyordu.⁶⁴ Diğer taraftan karargâh, Polatlı'dan Alagöz köyüne nakledildi. Burası, cephenin her iki kanadına da aynı mesafede olduğu için savaş daha kolay yönetilebilecekti.⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa Sakarya Meydan Savaşı öncesi yapılan hazırlıkları şöyle açıklamıştır; *"12 Ağustos 1921 günü, Erkânı Harbiye Umumi Reisi Fevzi Paşa ile birlikte Polatlı'ya cephe karargâhına gittim. Düşman Ordusu'nun cephemize yüklenerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak tam bir cesaretle gerekli tedbirleri aldırđım ve yapılacak hazırlıkları yaptırđım. Olaylar görüşümüzü doğruladı. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddî olarak cephemize doğru ilerlemeye başladı ve taarruza geçti. Meydan Savaşı yüz kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Dedim ki; Savunma hattı yoktur, savunma sathı vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğı mevzide*

⁶² S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 78.

⁶³ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1180, Gömlek: 92, Belge: 92 (1-6).

⁶⁴ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1539, Gömlek: 74, Belge: 74 (1-45).

⁶⁵ J. B. Villalta, *Atatürk*, s. 471.

sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.” İşte Ordumuzun her ferdi, bu sistem içinde her adımda en büyük fedakârlığını göstererek ve düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratıp yok ederek, sonunda onu, taarruzuna devam güç ve kudretinden yoksun bir duruma getirdi.⁶⁶

3. 2. Sakarya Meydan Savaşı Öncesi Batı Cephesi'nin Durumu

Yunanlıların Anadolu'yu işgaldeki amaçları özellikle Kızılırmak'ın doğusuna kadar uzanıp buraya kadar olan bölgede sürekli kalmaktı. Bu açıdan II. İnönü Savaşı'nda Yunan Ordusu yenilmesine rağmen başlıca hedef olan Ankara'yı ele geçirerek; milli direnişi kırmak ve Kayseri'ye kadar uzanmayı sağlamak üzere, geniş çapta taarruz hazırlıkları içine girmişti.⁶⁷

Yunan Ordusu'nun Afyon ve Eskişehir hattındaki bu taarruzu tahmin edildiği için, savaş yapılabilecek yerlerdeki aşarın tahsil edilmesi özel önem taşıyordu. Bu nedenle hazırlanan kanun tasarısı ivedilikle görüşülerek 16 Temmuz 1921'de yasalaştırılmıştı.⁶⁸ Ancak, kanunun yürürlüğe girdiği günlerde Yunun taarruzu şiddetlenmiş ve sol kanat Türk Savunması kırılmış, Ordu Sakarya'nın doğusuna çekilmeye başlamıştı. Bu suretle Afyon, Kütahya ve Eskişehir illerinin ürünleri Yunanlıların eline geçmiş ve Türk Ordusu önemli bir finansman kaynağından yoksun kalmıştır. Bu sırada çıkarılan gelir artırıcı kanunların en önemlisi 21 Temmuz 1921 tarih ve 139 sayılı Muafiyeti Askeriye Vergisi Hakkındaki Kanun'dur.⁶⁹ Kanuna göre yaşlıları silah altına alınan Müslüman olmayanlardan bedel ödeyerek askerlikten muaf olmak isteyenler milli amaçların elde edilmesine, kadar askerlik hizmetinden muaf tutulacaklardı. Bedeli nakdi olarak adlandırılan bu yükümlülük aynî yada nakdi olarak

⁶⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 617-618.

⁶⁷ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı(1920-1923)*, Maliye Bakanlığı (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü), Ankara, 1994, s. 31.

⁶⁸ 16 Temmuz 1921 tarih ve 138 sayılı “Garp Cephesinde Bilfiil Harekât-ı Askeriye Sahası Olan Mevakie Münhasır Olmak Üzere Aşarın Sureti Cibayetine Dair Kanun” Resmi Gazete’de yayımlanmamıştır. Kanun’a göre, Batı Cephesi’nde fiilen askeri hareket alanı olan yerlerde, mahalli idare meclisince seçilen bir, köy ve mahalle ihtiyar kurullarınca seçilen iki kişiden oluşan bir kurul tarla veya harmanlarda bulunan ürün miktarını tahmin ederek, bu ürün miktarına göre hesaplanacak aşarın aynen yada mükellefin kabul etmesi kaydıyla para olarak tahsilini sağlayacaktı. *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. I, Ankara, 1994, s. 794.

⁶⁹:21 Temmuz 1337 (1921) tarih ve 139 No’lu Muafiyeti Askeriye Vergisi Hakkındaki Kanun’a göre (kısaca); “Hem tevellütlüleri hizmeti askeriyeye alınan anasırı gayri müslimden bedeli nakit itasına talip olanlara amali milliyeinin husulüne kadar mücerret bir müsadei mahsusa olmak üzere berveçhi atfı derecat ve şeraitle bedeli nakti kabul olunmuştur. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 11, Ankara, 1958, s. 288-290, 300-309, 317, 335-336.

yerine getirilebilecekti.⁷⁰ Bütçeye 5.000.000 lira gelir sağlaması umulan bu düzenlemeler sayıca hatırı sayılır bir azınlığı kapsamaktaydı. Ankara il sınırları içinde kanun kapsamına giren Rum azınlık sayısı 20.000 civarındaydı. Yunan Ordusu'nca işgal edilen yerlerden doğan gelir kaybı, Doğu Ordusu'nun Doğu Anadolu topraklarını kurtarmasıyla bir ölçüde telafi edilmeye çalışılmıştır.⁷¹

Bu arada, silah ve cephane eksiklerini, tamamlamak için, İtalyan silah tüccarlarıyla bağlantı kurulmuş, ancak bu tüccarlar paraları peşin ödendiği halde taahhütlerini yerine getirememişlerdir. Bu sırada ordunun yüksek komuta heyetinde yapılan değişikliklerle, Batı ve Güney Cephesi dahil, bütün kuvvet komutanları, Erkanı Harbiye Umumi Reisi İsmet Paşa'nın idaresine verilmişti.⁷² Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne, Batı Cephesi'nden gönderilen bir yazıda, İstanbul'da İngilizlerin muhafazasındaki depolardan silah, cephane mitralyöz ve teçhizat kaçıran bir Amerikan-İngiliz şirketinin karada Eskişehir, Ankara, İnebolu vs. teslim edilebileceği bildirilmiş, uygun görülüp görülmediğinin ivedi olarak bildirilmesi istenmiştir.⁷³ Bu arada Batı Cephesi Kumandanlığı, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 24 Nisan 1921 tarihli şifre telgraf ile; Benzin, vakum yağı sevki ve dağıtımı ile ilgili olarak acilen 2 vagon tahsis edilmesi için gereğinin yapılmasını istemiştir.⁷⁴ Buna ilaveten, Batı Cephesi Kumandanlığı, Erkânı Harbiye Riyaseti'ne 18 Temmuz 1921'de göndermiş olduğu yazıda; Cephedeki iaşe azlığı sebebiyle, vagon temini konusunda yardım talebinde bulunmuştur.⁷⁵

Dış yardımları artırabilmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Rusya ile müzakere sürecini başlatmıştı. Müşterek çıkarlar, her iki ülkeyi geçici bir süre içinde olsa birbirlerine yaklaştırmıştı. I. İnönü Zaferi'nden sonra, Moskova'ya bir heyet gönderilerek yapılan müzakereler sonunda 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştı.⁷⁶ Bu antlaşma ile Sovyet-Rusya tarafından Türkiye'ye yapılan

⁷⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 11, s. 288-290, 300-309, 335-336.

⁷¹ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 32.

⁷² Cemal Anadol, *Büyük Türk Mareşali Fevzi Çakmak*, İstanbul, 2001, s. 71.

⁷³ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1075, Gömlek: 124, Belge: 124-1.

⁷⁴ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 574, Gömlek: 25, Belge: 25-1.

⁷⁵ Garb Cephesi Kumandanlığı, Erkânı Harbiye Riyaseti'ne 18 Temmuz 1921'de göndermiş olduğu yazıda; Cephedeki iaşe azlığı sebebiyle (3-4 günlük iaşe kaldığı), Eskişehir'deki demiryolları yetkilileri ile görüşülüp vagon temini hususunda gereğinin yapılması arz edilmiştir. ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1300, Gömlek: 50, Belge: 50-1.

⁷⁶ Süleyman Büyükkarcı, "Milli Mücadele Döneminde Ankara Hükümeti'nin Dış Politikası (BMM'nin Açılışından Lozan Antlaşması'na Kadar)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 24, Ağustos 1999, S. 47, s. 53.

yardımların önü açılmıştı. Buna ilaveten Türkiye, Fransa ve İtalya'dan da silah, cephane, teknik ve tıbbi malzeme alımı için bağlantılar kurmaya çalışmıştır. Bu esnada Hint Müslümanları da İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Türkiye'ye karşı uygulamakta olduğu siyaset aleyhine seslerini yükseltmeğe başlamışlardı.⁷⁷ Diğer taraftan Yunanlılar, I. ve II. İnönü Savaşlarında kaybettikleri prestiji tekrar kazanabilmek için, yeni bir seferberlik ilân ederek Kütahya-Eskişehir Savaşlarına güçlü bir şekilde hazırlanmaya başladılar. Oysa Türk Ordusu malî güçlükler yüzünden seferberlik ilân edememiş, II. İnönü Savaşı'nda elde edilen silah ve cephaneyle bu savaşa karşılık vermek zorunda kalmıştı.⁷⁸

3. 3. Sakarya Meydan Savaşı'nın İkmal ve İaşesi

Yiyecek ve Giyecek Durumu:

Kütahya-Eskişehir Savaşları öncesi, Eskişehir'de erzak treni, Polatlı ve Eskişehir'de ekmek yapım ve dağıtım merkezleri, ayrıca Eskişehir, Polatlı ve Konya'da donatım ambarları kurulmuştu.⁷⁹ Bu savaşlarla birlikte Polatlı ambarında yalnız 4. Grupla Mürettep Kolordu'nun iki günlük iaşesine yetecek miktarda erzak bırakılarak, fazlası Kadıköy'e taşınmıştı. Millî Mücadele süresince en çok ihtiyaç duyulan maddeler yiyecek, giyecek, teçhizat, silâh ve cephane olmuştu. Ayrıca, iaşe maddelerinin taşınma güçlüklerinden kurtulabilmek için Batı Cephesi harekât bölgesinden iaşe temini için incelemeler yapılmış, fakat bunun mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum karşısında Sivas, Kayseri, Kırşehir, Çorum, Yozgat ve civarındaki hububat depolarının menzil müfettişlikleri ile menzil mıntıka müfettişliklerine teslimi ve Sivas-Kayseri bölgesinde 100.000 kişi ve 50.000 hayvan için altı aylık, Çorum-Yozgat-Kırşehir bölgesinde 100.000 kişi ve 50.000 hayvan için altı aylık yiyecek maddeleri toplanması, Yahşihan'da günde 40.000, Keskin'de 60.000 ekmek ve Kırşehir-Köprüköy bölgesinde üç aylık erzak toplanması ve günde 60.000 ekmek yapılması sağlanmıştır.⁸⁰

Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü 14 Nisan 1921'de acil kaydı ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne göndermiş olduğu şifrede, kıtaatlarda Amerikan bezi,

⁷⁷ M. Philips Price, *Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar)*, İstanbul, 1977, s. 159-160.

⁷⁸ S. Sürmeli, *Millî Mücadelede Tekalifi Milliye Emirleri*, s. 44.

⁷⁹ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 768, Gömlek: 142, Belge: 142 (1-2).

⁸⁰ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 478-479.

makara ve kopça ihtiyacının hat safhada olduğu bu sebeple yukarıda belirtilen malzemelerin acilen temin edilmesini istemiştir.⁸¹ Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekâleti ordunun giyecek ihtiyacını karşılamak için 1 Ağustos 1921'de Bolu ve Kastamonu'da birer yapım evini hizmete sokmuş, Ankara'da sanayi takımları ve tabakhanesi açmıştır.⁸²

Personel ve hayvan kuvvesi:

100.000 asker, 40.00 hayvan, 60.000 piyade tüfeği (ağır ve hafif makineli tüfek dahil), çeşitli ebatta top adedi 234 olarak kabul edilmişti. Bu esasa göre askerin bir günlük yiyeceği (bir kişiye 750 gram hesabıyla) 75 ton, bir günlük hayvan yemi (bir hayvana 4 kilo hesabıyla) 160 ton olarak gidiş-dönüş 470 ton kabiliyetinde taşıt aracına ihtiyaç duyulmuştu. Bir günlük cephaneye için piyade tüfeği başına 50, top başına 100 mermi hesabıyla 60.000 piyade tüfeği için 110 ton, top mermileri için 214 ton olmak üzere, 324 ton taşıma kabiliyetli araca ihtiyaç duyulmuştu. Cephaneye ve yiyecek için toplam olarak taşıt aracı kapasitesi 794 ton olup, Cephe Komutanlığı muharip birliklerinde mevcut araçların taşıma kapasitesi 600 tona ulaşmıştı. Buna rağmen 194 tonluk bir açık oluşmuş, bu boşluk Cephe Komutanlığı ve cepheyi destekleyen menzil teşkilleri araçları ile kapatılmıştı.

Menzil teşkillerinin başlangıçtan 10 Ekim 1921'e kadar kapasitesi şu şekilde idi:

Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'nde	556 Ton
Cephe Merkez Menzil Müfettişliği'nde	552 Ton
Balâ Menzil Hat Komutanlığı'nda	42 Ton
Ankara Menzil Müfettişliği'nde	114 Ton
Bolu Menzil Mıntıka Müfettişliği'nde	242 Ton
Beypazarı Menzil Komutanlığı'nda	193 Ton olmak üzere,
toplam 1689 ton taşıma kapasiteli taşıt aracı, devamlı sürekli çalışır durumda	

⁸¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 574, Gömlek: 112, Belge: 112-1.

⁸² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1539, Gömlek: 74, Belge: 74 (1-45).

bulundurulmuştu.⁸³

Bölgede su kaynakları çok az olduğundan, su ikmali en önemli meselelerden biri idi. Birlikler su ikmalini tamamen kendi bölgelerinde sağlama yoluna gitmişlerdi. Bu arada II. Kolordu Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı'na 16 Temmuz 1921'de göndermiş olduğu telgraf ile; "*İhtiyaca kafî derecede su bulunamaması yüzünden 20 büyük su fıçısı ve 100 saka fıçısının gönderilmesini istemiştir.*"⁸⁴ Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce, Batı Cephesi birliklerinin günlük ihtiyaçları Polatlı'da hazır bulundurulmuş; Cephe Komutanlığı, kendi kuruluşundaki vasıtalar ve menzil teşkilleri araçları ile buradan aldırılmıştı. Polatlı'nın savaş alanı yakınında bulunması dolayısıyla meydana gelecek sakıncaları önlemek için de Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Haymana ve Balâ'da beşer günlük peksimet, bulgur, ve kuru sebze bulundurmıştı. Ordu'da er başına günlük istihak, 600 gram ekmeklik un, 200 gram et, 30 gram tuz, 200 gr kuru sebze olarak belirlenmişti.⁸⁵

Muharip birliklerin gereksinimlerinin teminine öncelik verilerek Ankara ve daha gerilerdeki birliklere ekmek yerine keşkeklik bulgur (kıрма buğday) verilmişti. Bu durum 30 Ağustos'a kadar devam ettirilmiş, ancak, Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti'nce verilen direktif üzerine, Haymana ve Polatlı'nın tehlikeli duruma girmiş olması yüzünden, Polatlı Nokta Komutanlığı Gâvurkalesi'ne alınmıştı. Bu durumda tümenler, Akşehir Menzil Mıntıka Müfettişliği tesislerinden iâşe edilmeye başlanmıştı.⁸⁶ Yunan Ordusu'nun Sakarya batısına çekilmesi üzerine gereken değişiklikler yapılarak İzmit ve Bolu sancakları Cephe Komutanlığı geri hizmet hududu içine alınmıştı. Nallıhan, Karamürsel Hat Komutanlıkları, Bolu Menzil Mıntıka Müfettişliği emrine verilmiş, Bolu ve çevresindeki ambarlarda bulunan erzak Mihallıççık doğrultusunda sevk edilmeye başlanmıştı. Polatlı-Koçhisar menzil hattının da uzak kalmasından, bu doğrultulardaki hat ve nokta komutanlıkları lağvedilerek, bunların görevleri bölgedeki askerlik şubelerine verilmiş ve ayrıca Azari'de bir nokta komutanlığı kurulmuştu. Bu arada personel ikmali açısından önemli sorunlardan biri de firar olayları idi. Bu olayların önüne geçebilmek için firar sebepleriyle ilgili olarak II.

⁸³ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 479-480.*

⁸⁴ *ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1282, Gömlek: 85, Belge: 85-1.*

⁸⁵ *ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1395, Gömlek: 13, Belge: 13-1.*

⁸⁶ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 481-482.*

Ordu Komutanlığı tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na bir rapor gönderilmiştir.⁸⁷

Ulaşım Durumu:

Millî Mücadele'de başarı sağlandıkça, Anadolu'nun diğer yerlerinde dağılık halde bulunan silâh ve cephaneye fiilen çarpışılan cephelere gönderilmiş, bu ihtiyaç maddelerinden noksan olanlar, yurt içinde mevcut ve yeniden kurulacak imalâthane ve fabrikalarda yapılmaya çalışılmıştır. Yurt içinden temini mümkün olmayan ihtiyaç maddeleri, güvenilir yollarla tarafsız ülkelerden alınıp yurt içine sokulmuş, özellikle işgal altındaki İstanbul'da bulunan silâh, mühimmat, araç ve diğer gerekli malzemeler Anadolu'ya kaçırılmaya çalışılmıştı. Bu esaslara uygun olarak yapılan teşkilât çalışmaları Yunan Ordusu'nun sürekli olarak ilerlemesi yüzünden aksamış ve kurulan teşkilatlar, tam randımanlı bir hüviyet kazanamamıştır.⁸⁸

Buna rağmen Doğu ve Elcezire Cephelerinden gelen ve işgal altındaki İstanbul depolarından kaçırılan ikmal maddelerini bir plan dahilinde Batı Cephesi'ne aktarmak ve birliklere nakillerini bir plan dahilinde sağlayabilmek için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı olarak Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü kurulmuştu. Bu müdürlük kurulduktan sonra Doğu ve Güney Anadolu'nun Batı ile olan kara ulaştırmasını yeterli bir organizasyona bağlamak için Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti'nin de görüşleri alınarak 17 Şubat 1921'de yeni menzil teşkilatı hazırlanmıştı.⁸⁹ Doğu'da Ermenilerle yaşanan problemler çözüldükten sonra, Sovyet-Rusya sınırında ihtiyaç duyulmayan harp malzemeleri, Batı Cephesi'ne taşınmıştı.⁹⁰ Öte yandan Konya'da bulunan 5. Havaiye Komutanlığı'ndan, Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen şifre telgraf ile, Eskişehir'e nakledilecek tayyare istasyonu için 50 adet vagona ihtiyaç duyulduğu ve acele temini istenmiştir.⁹¹

Menzil Komutanlığı, Kütahya'da, Nokta Komutanlıkları, Eskişehir, Kütahya,

⁸⁷ Firar olaylarıyla ilgili olarak İkinci Ordu Komutanlığı tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen bir yazıda; "Memleketleri düşman işgali altında olan efradın ailelerine yardımcı olmak amacıyla firar ettikleri bu hususta gerekli tedbir ve çözüm yollarının bulunması hususunda yardım edilmesinin sağlanması, firar vakaları ve firar eden efradın listesi şu şekildedir. İkinci Kolorduda 1104, Üçüncü Kolorduda 1075, Altıncı Kolorduda 334, Yedinci Kolordu da 2034 olmak üzere toplam 4550 kişi firar etmiştir. ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 258, Gömlek: 146, Belge : 146 (1-2).

⁸⁸ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 473.

⁸⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 597, Gömlek: 158, Belge: 158 (1 -8).

⁹⁰ J. B. Villalta, *Atatürk*, s. 461.

⁹¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 675, Gömlek: 36, Belge: 36-1.

Sarıköy, Polatlı, Ankara, Mudurnu, Sivrihisar, Mahmudiye Seyitgazi, İnönü, Karaköy, Afyon, Dinar, Akşehir ve Konya'da teşkilatlanmıştı. Levazım teşkilleri, yiyecek ambarları, Eskişehir, Alpullu, Polatlı, Ankara, Mahmudiye, Karaköy, İnönü, Kütahya, Bilecik, Afyonkarahisar ve Dinarda bulunmaktaydı. Erzak ve cephanе trenleri Eskişehir'de, Ekmekçi Polatlı ve Eskişehir'de, donatım ambarı ise Eskişehir, Polatlı ve Konya'da bulunmaktaydı.⁹²

Kütahya-Eskişehir Savaşlarından sonra doğuya çekilen Batı Cephesi kuvvetleri, 25 Temmuz 1921'de Orta Sakarya doğusundaki mevzilerinde yerleşmiş, 22 Temmuz 1921'de bu yeni duruma göre Müdafaa-i Milliye Vekâleti, lojistik destek ve teşkilâtla ilgili olarak; Batı Cephesi, Konya'dan başka birinci kademe olarak Çorum, Yozgat, Kırşehir kaynaklarına; ikinci kademe olarak Sivas, Kayseri kaynaklarına dayanacağını açıklamıştır. Sakarya Savaşı süresince Anadolu'daki ulaşım yollarını üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Bunlar kara, deniz ve demiryollarıdır. Fakat daha çok kara ulaşım yollarından faydalanılmıştır. Kara ulaşımında ana merkez Ankara olarak ele alınmış ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Ankara'ya uzanan ulaşım ağı şu şekilde gerçekleşmişti:

İnebolu'dan Ankara'ya uzanan karayolu; İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kalecik-Ankara.

Samsun'dan Ankara'ya uzanan karayolu; Samsun-Çorum-Sungurlu-Kalecik-Ankara.

Antep'ten Ankara'ya uzanan karayolu; Antep-Maraş-Kayseri-Hacıbektaş-Mucur-Kırşehir-Keskin-Yahşihan-Ankara.

Diyarbakır'dan Ankara'ya uzanan karayolu; Diyarbakır-Ergani-Harput-Malatya-Sivas-Akdağmadeni-Yozgat-Keskin-Yahşihan-Ankara.

Erzurum'dan Ankara'ya uzanan karayolu; Erzurum-Karabıyık-Erzincan-Refahiye-Suşehri-Zara-Sivas-Akdağmadeni-Yozgat-Keskin-Yahşihan-Ankara hattıdır.⁹³

⁹² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 768, Gömlek: 142, Belge: 142 (1-2).

⁹³ S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Teklifi Milliye Emirleri*, s. 80-81.

Buna göre tedarik, Çorum ve Kırşehir Menzil Mıntıka Müfettişlikleri tarafından yapılmakla beraber, Yozgat doğrultusunda da tedarik maddelerinin akımı için aşağıdaki teşkilât yapılmıştır; Yozgat'ta Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü'ne bağlı Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliği kurulmuştur. Yahşihan Hat Komutanlığı doğrudan Ankara'da Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Hat Komutanlığının, Yahşihan'da fırın ve değirmenler ile bir misafirhane kurması istenmiştir. 1 Ağustos 1921 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Batı Cephesi Komutanlığı'nın emirleri ile, merkezi Ankara'da olmak üzere Ankara Menzil Müfettişliği ve buna bağlı olarak Polatlı ve Beypazarı'nda birer menzil hat komutanlığı ve bunlara bağlı olarak da Sincanköy, Malıköy, Haymana, Kerim, Polatlı, Babayakup, Alaşlı, Yenimehmetli, Kalecik, Çobanözü Nokta Komutanlıkları tesis edilmiştir. Dış ülkelerden satın alınan silâh ve cephanenin kısa zamanda yurda getirilmesi tedbirleri alınmış, Batum, Tuapse, Novorosisky limanları ile Trabzon, Samsun, İnebolu liman ve iskeleleri arasında ulaştırma, Trabzon Deniz Ulaştırma Komutanlığı ve buna bağlı Ereğli Deniz Ulaştırma Komutanlığı teşkilâtında bulunan araçlarla yapılmıştır.⁹⁴

Bu sırada İtilâf Devletleri ablukasından dolayı Anadolu'ya deniz yolu ile normal nakliyatın bile zor olduğu bir dönemde silah ve cephane taşınması gündeme gelmiştir.⁹⁵ Ancak bu abluka çeşitli formüllerle kırılmış, özellikle Karadeniz yoluyla Anadolu'ya belirtilen kaynaklardan elde edilen silah, cephane, insan, araç-gereç taşınabilmişti. Bu işin yürütülebilmesi için sağlam ve disiplinli bir deniz teşkilatı oluşturulmuş, bu teşkilatın çalışmaları ile taşımacılık gerçekleştirilmişti.⁹⁶ İtilâf kuvvetlerinin kontrolünde olmasına rağmen İstanbul ve civarındaki silâh, cephane ve diğer çeşitli maddeler, deniz gruplarının faaliyetleri ile Anadolu'nun giriş kapıları ve Batı Cephesi'ne yakın olan İnebolu, Samsun, Akçaşehir gibi limanlara taşınmıştı. Taşımanın aksamadan yürütülmesi için gaz ve benzin sağlama görevi Trabzon'a kömür sağlama görevi ise Ereğli'ye verilmişti.⁹⁷

Yunanlıların Sakarya mevzilerine taarruzlarının başlangıç günlerinde Türk

⁹⁴ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 474-475; S. Sürmeli, *Milli Mücadelede Teklifi Milliye Emirleri*, s. 82.

⁹⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 389; İ. Sinan Şahin, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Bahriyesinin Deniz Harekât ve Faaliyetleri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 425.

⁹⁶ İ. S. Şahin, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Bahriyesinin Deniz Harekât ve Faaliyetleri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, s. 425.

⁹⁷ Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara, 2001, s. 283.

Ordusu'nun yiyecek, giyecek, silâh ve cephane ihtiyaçlarının temin, onarım ve imalinde verimli bir kaynak olan Konya bölgesinin, muharebenin tesirlerinden etkilenmemesi için yeter derecede kuvvetle korunması gereği 25 Ağustos 1921'de Batı Anadolu Menzil Müfettişliği tarafından Erkanı Harbiye Riyaseti'ne arz edilmişti. Yunan Ordusu'nun taarruza devamı üzerine, 30 Ağustos 1921'de Erkanı Harbiye Umumi Reisi, Cephe Komutanlığı'na vermiş olduğu emirle, harekâtın seyrine uygun önlemler alınmasını istemişti. Buna göre; Ankara-Haymana karayolu üzerinde Urumuş'ta, Polatlı-Haymana yolu üzerinde Kadıköy'de birer menzil noktası kurulmasına, Urumuş Menzil Noktası'na Ankara'dan kara yolu ile Kadıköy Menzil Noktası'na da Polatlı'dan trenle ve oradan kara yolu ile ikmal maddeleri toplanmasına karar verilmişti.⁹⁸

Deniz ulaşımı; Trabzon, Samsun, Sinop, İnebolu, Ereğli, Akçakoca ve İstanbul limanlarından sağlanmaktaydı. Fakat Karadeniz'de düşman faaliyeti gittikçe yoğunlaştığından, Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü, Anadolu'daki Kolordulara 10 Haziran 1921'göndermiş olduğu şifre telgraf ile Nakliyatın karadan yapılması konusunda uyarıda bulunmuştur.⁹⁹ Karadeniz, İtilâf Devletlerinin bilhassa Yunan Deniz Kuvvetleri'nin kontrolü altında olmasına rağmen Türk denizcileri büyük güçlükleri yenerek bu hatlarda başarıyla çalışmışlardı. Deniz ulaşımında görev yapan taşıt araçları 26 parçalık bir filodan oluşmaktaydı.¹⁰⁰

Bunlar arasında motorlu ve yelkenli olmak üzere, önemli olan bazılarının isimleri ve özellikleri şunlardı; 800 tonluk Şahin Vapuru, 550'şer tonluk Aydınreis ve Preveze gambotları, 300 tonluk Alemdar, 170 tonluk Batum, 80 tonluk Yıldız, 60 tonluk Mebruke, 45'er tonluk 4 No'lu Rüsumat ve İnebolu, 40 tonluk Şems, 30'ar tonluk Gazal ve Sahil, 25 Tonluk İnönü, 12 tonluk Sinop motor ve römorkörleri idi. Bu arada Fethiye-Antalya deniz hattında 900 tonluk Turan vapuru ile 21 tonluk yelkenli tekneler kullanılmıştı.¹⁰¹ Demiryolu ulaşımında ise, Ankara-Yahşihan dekovil hattı, Ankara-Polatlı demiryolu hattı ve Pozantı-Ulukışla-Ereğli-Karaman-Konya-Azari-Akşehir demiryolu hatları kullanılmıştı.¹⁰²

Sakarya Meydan Savaşı'nda ulaştırma sistemi, yurt içinde dekovil ve demir

⁹⁸ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 474-476.*

⁹⁹ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1118, Gömlek: 34, Belge: 34-1.

¹⁰⁰ R. Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz*, s. 281.

¹⁰¹ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 488.*

¹⁰² S. Sürmeli, *Millî Mücadelede Tekâlifî Millîye Emirleri*, s. 82.

yolları, deniz yolları ve kara yolları ile ikmal maddelerinin birlik ve hayvanların taşınması; menzil sahasında demir yolları ile ikmal maddeleri ve gereğinde birliklerin nakli; harekât alanında ihtiyaç maddelerinin demir yolu ve karayolları ile nakli esasına dayanıyordu. Başlangıçta personel hayvan ve silâh standardı olarak 100.000 insan, 50.000 hayvan, 60.000 piyade silâhı ve çeşitli çapta 200 top kabul edilerek muharebe bölgesinde iki günlük erzak ve yem ile iki günlük gereksinimi karşılayacak cephanenin gidiş-geliş olarak, menzil kolları ve muharip birlikler nakliye kolları ile taşınması tertibi alındı. Yunanlıların Sakarya batısına çekilmelerinden sonra taşıma ve nakil kapasitesi 130.000 insan standardına çıkarıldı.¹⁰³

Sağlık Hizmetleri:

Eskişehir, Polatlı, Kütahya, İnönü, Bilecik, Sivrihisar, Konya, Akşehir, Mudurnu, Mihallıçık, Yenişehir ve Denizli'de Askeri hastahaneler, Eskişehir'de ise iki adet seyyar hastahane hizmet vermekteydi. Ayrıca Kızılay Hastahanesi ve iki adet seyyar hastahane treni Eskişehir'de olup, Beypazarı, Ayaş, Haymana, Bala ve Gelinkaya'da revirler bulunmaktaydı.¹⁰⁴

Ağapınar ve Seyitgazi bölgelerinin düşman tarafından işgali ve Ordu'nun Sakarya'ya gerisine çekilmesi üzerine Sivrihisar, Alpu, Seyitgazi hastahaneleri yaralı sevk komisyonları Sakarya doğusunda tesis olunan sağlık tesislerine nakil olmuşlardı. Ayrıca Eskişehir Hastahanesi Kırşehir'e, Sivrihisar Hastanesi Yozgat'a, Alpu Hastahanesi Yahşihan'a, Mahmudiye Hastanesi Polatlı'ya, Mihallıçık Hastahanesi Beypazarı'na, Eskişehir yaralı sevk komisyonu önce Biçer'e ve sonra da Polatlı'ya taşınmış ve faaliyete geçmişlerdi. Bundan başka 16 Ağustos 1921'de Kırşehir'de 200 yataklı bir subay nekahathanesi açılmıştır. Ağustos ayında hastahanelere sevk edilen insan sayısında önemli ölçüde bir azalma müşahede edilmiştir. Temmuz'da 11.783 olan miktar Ağustos'ta 5790'a düşmüştür. 25 Temmuz-22 Ağustos 1921 tarihleri arasında bazı salgın hastalıklardaki artış dikkati çekmiştir. Bunlardan 192 dizanteri, 46 ateşli humma, 3 adet de menenjit hastası hastahanelerde tedavi görmüştür.¹⁰⁵

Sakarya Meydan Savaşı'na girildiği sıralarda her tümeden bir sıhhiye bölüğü

¹⁰³ TİH, *Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 487.

¹⁰⁴ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 768, Gömlek: 142, Belge: 142 (1-2).

¹⁰⁵ TİH, *Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 91-92.

bulunuyordu. Sabit olarak kurulmuş olan ve II. İnönü Savaşı'ndan sonra seyyar hale getirilen onbir hastahaneden bir kısmı ihtiyaca göre Batı Cephesi Komutanlığı birliklerine sevk edilmişti. Silâh altına alınan erlerin ve memleketlerine gönderilen hasta erlerin yollarda sıhhi bakımı ve korunmalarını temin için, iki sıhhiye teknisyeni, iki sıhhiye eri, bir mekkare ve on yataktan ibaret 300 sıhhiye istasyonu kurulmuştu.¹⁰⁶ Ayrıca, Ankara-Kayseri hattında Köprüköy, Balâ, Kırşehir, Avanos, Ürgüp, Hacıbektaş, Kayseri, Ankara-Kastamonu hattında Kalecik, Çankırı ve Kastamonu hastahaneleri kuruldu. Haymana, Babayakup, Polatlı hastahaneleri ile Polatlı, Malıköy sevk ve yaralı komisyonları, bakım ve tedavi, özellikle hastaların tahliyesinde büyük faydalar sağladı. Bu tesislerin hizmetlerini daha verimli yapmak ve işlerini hafifletmek için de Balâ, Malıköy ve Polatlı'ya seyyar hastahane ve sıhhi nakliye kolları getirildi.¹⁰⁷ Öte yandan Sevkiyat ve Nakliyat Müdürlüğü, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 24 Nisan 1921 tarihinde göndermiş olduğu şifre ile; İstanbul'dan satın alınan 70 sandık ecza malzemesinin Batı Cephesi'ne intikalinin sağlandığını bildirmiştir.¹⁰⁸

Yunanlıların Polatlı ve Haymana'ya yaklaşmaları üzerine Polatlı Hastahanesi Ankara'ya sevk ve yaralı komisyonu, Polatlı-Malıköy arasında Höyük'e alındı. Haymana Hastahanesi Çadırılı Köyü'ne ve sıkışıklığı önlemek üzere bütün yaralılar Ankara'ya sevk edildi. Bu arada, Yunanlıların kimyasal silah kullanma ihtimali ortaya çıkmış, Batı Cephesi Komutanlığı'nca Harbiye Nezareti'ne gönderilen 23 Mayıs 1921 tarihli şifre telgrafta; Yunanlıların İzmir'e zehirli gaz getirdiklerinin öğrenildiği ve gerekli önlemlerin alınmaya çalışıldığı bildirmiştir.¹⁰⁹

Veteriner Hizmetleri:

Kütahya-Eskişehir Savaşlarından sonra Sakarya Nehri doğusuna çekilen Ordu'nun, çeşitli hizmetlerinde kullanılan çeşitli hayvan sayısı toplamı ortalama 20.471 idi. Büyük bir mesafede gerçekleşen geri çekilmeye esnasında verilen kayıplar, alınan önlemler ve uygulanan sıkı disiplinle büyük ölçüde giderilmişti. Temmuz 1921 sonuna

¹⁰⁶ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. III, Ankara, 1994, s. 273-274.

¹⁰⁷ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 489.

¹⁰⁸ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 574, Gömlek: 142, Belge: 142 (1-2).

¹⁰⁹ Batı Cephesi Kumandalığı tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen 23 Mayıs 1921 tarih ve 28/12030 Numaralı, geciktirilmesi idamı gerektirir ibaresi bulunan şifre telgrafta; "Yunanlıların İzmir'e zehirli gaz getirdikleri İtalyanlardan alınan istihbarat bilgilerinden de teyit edilmektedir" denilmiştir. ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1171, Gömlek: 25, Belge: 25-1.

doğru hayvan mevcudu 26.057'ye ulaşmıştı. Bu artışın meydana gelmesinde ki en önemli faktör, kontrolden çıkan hayvanların ele geçirilmesi ve harekât alanındaki hayvan kaynaklarından faydalanılması olmuştu.¹¹⁰

Bu dönemde veteriner hizmetlerinde de önemli gelişmeler olmuştur. Hayvanlarda birkaç ruam hastalığı ve uyuz görülmüş ise de alınan tedbirlerle bu hastalıkların yayılması önlenmiştir. Ağustos ayı başlarında Batı Anadolu Menzil Müfettişliği emrinde geniş kadrolu bir hayvan hastahanesi, hayvan deposu, bir de nal ve mih yapım evi bulunuyordu. Bunlardan başka Akşehir ve Dinar bölgelerinde de bir hayvan hastahanesi ile bir hayvan deposu kurulmuştu. Sarayönü'nde de bir sığır deposu ile bir hayvan reviri bulunuyordu. Polatlı'da bir nal ve mih yapım evi açılmıştı.¹¹¹ Ayrıca 9 Ağustos 1921'de verilmiş olan bir emirle; Kayseri Hat Komutanlığı ile Kırşehir, Çorum ve Yozgat Menzil Müfettişlikleri emrinde birer nal ve mih yapım evi kurulması istenmişti. Emre göre; Bu bölgelerde bulunan nalbantlar âlet ve edavatlar ile toplanacak, 3 No'lu Tekâlif-i Milliye emri gereğince,¹¹² komisyonlarca sağlanacak nal ve mih demirleri yapım evlerine gönderilerek nal ve mih yapımına başlaması istenmişti.¹¹³

Silah ve Cephane Durumu:

Kütahya-Eskişehir Savaşlarında birlikler silah ve cephane bakımından büyük kayba uğramışlardı. Bu kayıpları telafi edebilmek için 9 Ağustos 1921 tarihinde Diyarbakır'dan 526 tüfek, Elazığ'dan 237 tüfek yola çıkarılmıştı. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Elazığ'dan 484 adet Paraguay tüfeği, 638 adet büyük çaplı mavzer, 58 adet muaddel Martin, 73 adet Rus tüfeği, 171 adet adi Martin, Diyarbakır'dan 553 adet Paraguay tüfeği, 646 adet muaddel Martin, 40 adet Rus tüfeği,

¹¹⁰ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 492.*

¹¹¹ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 768, Gömlek: 142, Belge: 142 (1-2).

¹¹² 3 No'lu tekâlif-i Milliye Emri; "Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırlık, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koyulacaktır. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 615-616; *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 77-78; TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 2, s. 479-480; E. Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, s. 25; F. Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, s. 342-343; M. Kayıran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, s. 656; C. Avcı, "Tekalif-i Harbiye İle Tekalif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XI, s. 228-231.*

¹¹³ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 92.*

İzzetpaşa'dan 500 adet adi Martin, Urfa'dan 919 adet Rus tüfeğinin Batı Cephesi Komutanlığı'na en geç 48 saat içerisinde yola çıkarılması için emir verilmişti. Öte yandan Müdafaa-i Milliye Vekâleti; 5 numaralı harp yükümlülüğünden faydalanarak,¹¹⁴ araç sağlanmasını ve Doğu Cephesi'nde muhtelif yerlerde bulunan aşağıda miktarları belirtilen silah ve cephanenin her ne pahasına olursa olsun atlı arabalarla Sivas üzerinden Ankara'ya ulaştırılmasını istemişti.

Bu sıralarda 1887 muaddel Martin, 1490 İngiliz, 5066 Rus, 1001 büyük çaplı mavzer, 750 Martin, 4014 Rus Berdange tüfeklerinin büyük bir kısmı Temmuz 1921'de Gümüşhane'den Trabzon'a, Erzincan'dan Suşehri'ne gönderilmişti. Erzurum'da bulunan silahlarda aynı şekilde Suşehri'ne gönderilmişti. Trabzon'da bulunan silah ve mühimmat da deniz nakliye araçları ile önce Samsun'a daha sonra oradan kara yolu ile cepheye sevk edilmişti.¹¹⁵

Kütahya-Eskişehir Savaşlarına girerken Batı Cephesi Komutanlığı'nın 15.692.000 piyade, 34.879 top mühimmatı mevcuttu. Savaş sonunda piyade cephanesi 3.186.000 adede, topçu cephanesi ise 5400'e kadar düşmüştü. Bu miktarlar bir Ordu için son derece azdı. Bu miktarın hepsi muharebede sarf edilmemiş, bir kısmı geri çekilme sırasında yollarda ve arazide bırakılmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle Sakarya'da düşmanla yeni bir savaşa girişmeden önce büyük çapta cephanenin yapılması gerekiyordu.¹¹⁶ Bu arada, 1 Ağustos 1921'de Batı Cephesi kuvvetlerinin genel mevcudu; Subay 4502, er 76.267, piyade tüfeği 40.113, ağır makineli tüfek 451, hafif makineli tüfek 230, çeşitli top 156 idi.¹¹⁷ 5 Ağustos 1921'de ise; piyade tüfeği 46.288'e, ağır makineli tüfek 515'e, hafif makineli tüfek 255'e ve çeşitli top miktarı 176'ya çıkarıldı.¹¹⁸

¹¹⁴ Beş numaralı harp yükümlülüğü; "Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılacaktır. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 615-616; TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 77-78; TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 479-480; E. Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, s. 25; F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 342-343; Mehmet Kayıran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 656; C. Avcı, "Tekalif-i Harbiye İle Tekalif-i Milliye Vergilerinin...", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 228-231.

¹¹⁵ TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 1, s. 90-91.

¹¹⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1113, Gömlek: 123, Belge: 123 (1-2).

¹¹⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1150, Gömlek: 7, Belge: 7 (1-5).

¹¹⁸ TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. V, Kit. 2, Kitap, s. 484.

23 Ağustos 1921 tarihine kadar 3855 sandık piyade olmak üzere, 3260 atım çeşitli top mermisi ikmalî yapılmışsa da bu miktarlar yeterli olmamıştır. Bu nedenle Ağustos ayı sonuna kadar Batı Cephesi birliklerine 6501 sandık piyade cephanesiyle, 35.246 atım topçu cephanesi gönderilmiştir.¹¹⁹ 1 Ağustos 1921 günü Türk Kara Kuvvetlerinin genel mevcudu; Batı Cephesi, Kastamonu ve Dolayları Komutanlığı, Doğu Cephesi, Elcezire Cephesi, Merkez Ordusu, Adana ve Gaziantep Bölgeleri Komutanlıkları, Ankara Komutanlığı, Konya'da bulunan iki numaralı süvari Alayı ve Mürettep Kolordu Komutanlığı dahil olmak üzere; 8462 subay, 153.514 er, 81.352 tüfek, 735 ağır makineli tüfek, 359 hafif makineli tüfek ve 311 toptan oluşmaktaydı.¹²⁰ Bu rakamlar, TBMM'nin açıldığı günlerde Kuvay-ı Milliye de dahil olmak üzere dağınık birlikler halinde 40.000 civarında bulunan asker sayısının, on beş ay gibi kısa bir süre içinde ve düzenli ordu birlikleri halinde dört misline yakın artırılmış olduğunu göstermektedir. İnönü ve Kütahya-Eskişehir Savaşlarının 10.793 olan şehit ve yaralı kaybı ile çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölen askerlerin sayısı hesaba katıldığında gerçek kaybın çok daha fazla olduğu görülmektedir.¹²¹

Yunan resmî kayıtlarına göre Sakarya Meydan Savaşı'nın başında, Yunanlıların tüm Anadolu'da, 5.500 subay, 178.000 er, 48.900 hayvan, 3 tonluk 600 adet kamyon, 1 tonluk 240 adet kamyon bulunmaktaydı. Bunlardan 3.700 subay, 120.000 er, 3.800 hayvan ve bütün araçlar Sakarya Meydan Savaşı'na katılmışlardı.¹²² Bu kuvvetlerin silah miktarı ise; 75.9000 tüfek, 2.084 hafif makineli tüfek, 684 ağır makineli tüfek, 1.380 kılıç, çeşitli ebatlarda 368 top ve 18 uçaktan oluşmaktaydı.¹²³ Buna karşılık Türk kuvvetleri 45.000 tüfek, 501 ağır makineli tüfek ve 177 topa sahipti.¹²⁴

Bu arada, İngilizler tarafından Yunan Ordusu'na büyük ölçüde savaş malzemesi yardımı yapılmıştır. Buna rağmen Anadolu'da bulunan Yunan kuvvetlerinin zor durumda oldukları, Batı Cephesi Komutanlığı'nın, Harbiye Riyaseti'ne göndermiş olduğu 27 Ağustos 1921 tarihli şifre telgraftan anlaşılmaktadır. Bir keşif kolu aracılığı ile yapılan tespit; düşmanın aç olduğu, intikam almak istediği, firar vakalarının arttığı,

¹¹⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1113, Gömlek: 123, Belge: 123 (1-2).

¹²⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1150, Gömlek: 7, Belge: 7 (1-2).

¹²¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 405.

¹²² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1170, Gömlek: 101, Belge: 101 (1-2).

¹²³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1170, Gömlek: 101, Belge: 101-3.

¹²⁴ K. Özalp, *Millî Mücadele*, C. I, s.193.

ayrıca esir alınan düşman efradının ifadesi de bu durumu doğrulamıştır.¹²⁵ Ankara bu müthiş saldırının baskısı altında soğukkanlılığını hiçbir zaman kaybetmemiş ve Millî Mücadele'nin sonuna kadar Yunanlılara ve İtilâf Devletlerine karşı mücadeleye devam etmiştir.¹²⁶ Yunan ordusuna, 40.500 piyade, 4.500 süvari ve 700 kadar makineli tüfek gücündeki bir Türk kuvveti karşı koymakta idi. Topçu kuvveti olarak sadece 177 top kalmıştı ve hava gücü iki uçaktan ibaretti.¹²⁷

Bu arada, hazırlıklarını tamamlayan Yunan Ordusu 23 Ağustos 1921'de Türk mevzilerine taarruza başlamıştır. Sakarya Meydan Savaşı 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan etmiştir. Savaş devam ettikçe, çeşitli yokluk ve zorluklara rağmen Türk Ordusu'nun mukavemeti gittikçe artmıştır.¹²⁸ Kâzım Özalp'e göre; zaten eksik olan tabur mevcutlarımız savaştaki kayıplarla daha da azalmıştı. Öyle ki, bazı taburlarımızın mevcudu 70 askere kadar düşmüştü. Savaşın uzamasıyla lojistik kaynakları azalan ve morali bozulan Yunan Ordusu, işi bir an önce bitirmek için, 1 Eylül'de Türk kuvvetlerinin sağ kanadı ile merkezine taarruza geçerek 2 Eylül'de Çal dağı ve bazı mevzileri ele geçirmiştir. 7 Eylül'de Türk kuvvetlerinin keşif taarruzlarında başarılı sonuçlar elde edilmesi, Türk askerinin azmini daha da kamçulamış bulunuyordu. Türk komuta heyeti genel bir değerlendirme yaparak, 10 Eylül 1921'de genel taarruz emrini vermiştir. 13 Eylül'de Sakarya Nehri'nin batısında hiçbir Yunan askeri kalmamıştı.¹²⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle; "*Sakarya Meydan Savaşı, yeni Türk Devleti'nin tarihine; cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi*" olarak geçmiştir.¹³⁰

3. 4. Sakarya Meydan Savaşı'nın Bilançosu

Yunanlıların mağlubiyeti karşısında, Onları destekleyen birçok yabancı basın kuruluşu bile, Türk Ordusu'nun kuvvet ve kudretinden bahsetmeye başlamışlardı.

¹²⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 374, Gömlek: 134, Belge: 134-1.

¹²⁶ Fransız gazeteci kimliği ile Eylül 1919 dan, Ağustos 1921'e kadar iki defa Anadolu'ya, üç defa da İstanbul'a gelmiş olan Bayan Berthe Georges-Gaulis özellikle cephelerde incelemelerde bulunmuş ve bir süre de Ankara'da kalmıştır. 1922 yılında "Ankara-İstanbul-Londra" adıyla kitabı yayımlanmıştır. Bu kitap daha ziyade Doğu'da İngiliz Politikasını sergilemektedir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının İngiliz emperyalizmine karşı sürdürdükleri çetin mücadeleyi yakından görmek ve incelemek imkanı bulmuştur. Berthe Georges Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, 1999, s. 157-158.

¹²⁷ J. B. Villalta, *Atatürk*, s. 473.

¹²⁸ Azmi Süslü, Refik Turan, Dursun Ali Kurt, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara, 2000, s. 290.

¹²⁹ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele, C. I*, s. 210-213.

¹³⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 618.

İtalyan ve Fransız gazeteleri önceki görüşlerini doğrulayarak, Türk mukavemetinin şiddeti karşısında Yunan taarruzlarının bozulduğunu belirtmişlerdir. Times Gazetesi aynı fikir ve görüşü paylaşmıştır. Bulgar basını da Türkiye lehinde yayınlar yapmıştır. Times Gazetesi; Artık harb edenlerin silahlarını bırakarak faaliyetlerini diplomasiye terk etmelerinin zamanının geldiğini yazmıştır.¹³¹

Mareşal Fevzi Çakmak, Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanmış, Güneyde Fransız kuvvetlerine karşı bulundurmamak zorunda kaldığımız Millî Kuvvetlerimiz de serbest kalmıştı. Fransızlarla temaslarımız Sakarya Savaşı'ndan önce başlamış, fakat; Fransızlar, ancak Zaferden sonra bizimle anlaşmaya yanaşmışlardı. Yine Büyük Taarruz için şiddetle muhtaç bulunduğumuz silah ve cephaneye de Fransızların göz yummaları, hatta kolaylık göstermeleri sayesinde, İstanbul'dan Fransız bandıralı vapurlarla İnebolu ve Zonguldak limanlarına nakliyat yapıldığını belirtmiştir.¹³²

Türk Kuvvetleri, Sakarya'dan çekilen Yunan Ordusu'nu 14 Eylül'den itibaren takibe başlamış ve takip hareketi 8 Ekim 1921 günü sona ermişti.¹³³ Bu arada 14/15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren bütün Anadolu'da genel seferberlik ilan edilmiştir. Buradaki amaç mağlup olan Yunan kuvvetlerinin tamamını Anadolu'dan atmaktır.¹³⁴

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferi'nin kesin sonucunu almak için, kış gelmeden ve Yunan Ordusu kendisini toparlamadan taarruza geçerek harbi sona erdirmek istiyordu. 6 Ekim günü, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile aralarında bu hususta bir yazışma geçti. Fakat İsmet Paşa cephane durumunu ve zaman meselesini ileri sürerek, Başkumandanın bu fikrine taraftar olmadı. Gerçekten Sakarya Savaşı'ndan sonra, Türk Ordusu kesin sonuç alacak durumda değildi.¹³⁵

Kâzım (Özalp) Paşa'nın anlattığına göre; 13 Eylül günü Mürettep Kolordu topçularının cephanesi sifira inmişti. Cephane kayıpları da tamamlanamadığı için askerinin elinde pek az mermi kalmıştı. Hayvan kaybı da fazla idi. Takibe memur birliklere 300 atımlık topçu mermisi verebilmek için tümen topçularından mermi

¹³¹ K. Özalp, *Millî Mücadele, C. I*, s. 215.

¹³² C. Anadol, *Büyük Türk Mareşali Fevzi Çakmak*, s. 74-75.

¹³³ S. Selek, *Anadolu İhtilâli, C.II*, s. 691.

¹³⁴ K. Özalp, *Millî Mücadele, C. I*, s. 214; E.Semih Yalçın, "30 Ağustos Zaferi'nin Askerî, Mâlî ve Ekonomik Kaynakları", *Türk Yurdu*, Ankara, Ağustos, 1995, s. 33.

¹³⁵ S. Selek, *Anadolu İhtilâli, C. II*, s. 692.

toplamak zorunda kalınmıştı. Her iki taraf da, Sakarya Meydan Savaşı'ndan çok büyük kayıplarla çıkmıştı. İki tarafın kayıplarına gelince; Türk Ordusu subay ve er olmak üzere 3282 şehit, 13.618 yaralı vermişti. Subaylarımızın 345'i şehit olmuş, 1217'si ise yaralanmıştır. Subay kayıplarımızın, toplam kayıplarımız arasında önemli yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Yunan Ordusu ise; 15.000 ölü, 25.000 yaralı olmak üzere toplam 40.000 civarında kayıp vermiştir.¹³⁶ Yunan Harp Tarihi kitapları, Sakarya Meydan Savaşı'ndaki Yunan kayıplarını, ölü, yaralı ve kayıp dahil toplam 23.007 kişi olarak göstermiştir.¹³⁷

4. SAKARYA MEYDAN SAVAŞI SONRASINDAKİ GELİŞMELER

4. 1. Mecliste Çıkarılan Mali Kanunlar

Millî Mücadele süresince bütçe gelirlerinin artırılması çabalarına göz atıldığında, Anadolu'nun malî yükümlülük sınırlarını çoktan aşmış olduğu görülmektedir. TBMM Hükümeti yeni kaynaklar bulamamanın çaresizliği içindeydi. Oysa genel seferberliğin ilânı ile silâh altına yeniden alınan on binlerce savaşçının ikmal ve iâşesi için ek gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Mevcut bütçe imkanları cari giderleri bile karşılamaktan uzaktı. Bu sebeple 19 adet gelir artırıcı kanun çıkarılmıştır. Büyük Taarruza hazırlık döneminde çıkarılan bu kanunların büyük çoğunluğu ile mevcut vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapılmıştır. Bunun yanısıra dört yeni vergi kanunu yürürlüğe konmuş, vergilerin kısa zamanda tahsilini sağlayacak tedbirler alınmıştır. Öte yandan ek gelir sağlamak için çıkarılan kanunların bütçe gelirlerini artırma imkanları sınırlıydı.

Anadolu'nun tek gelir kaynağı olan tarım üzerinden alınmakta olan ağır vergilere ek olarak, Tekâlif-i Milliye Emirleri ile % 40 oranında yapılan el koymalar, tarım alanından yeni bir ek gelir beklenmesini imkânsız hale getirmiştir. Anadolu ekonomisinin tarıma dayalı olmasından ötürü, alınan ekonomik tedbirler de tarıma yönelik olmak zorundaydı. Çözüm bekleyen en büyük problem de, genel seferberliğin ilanı ile silah altına alınacak olan erkek işgücünün tarımdan çekilmiş olmasının üretimde düşüklüğe sebebiyet vermesini önlemek şeklinde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu

¹³⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâlî Kaynakları*, s. 429; S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, s. 692.

¹³⁷ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1170, Gömlek: 101, Belge: 101-3.

problemin halledilmesi için hazırlanan bir tüzük 9 Ekim 1921'de genel seferberlik uygulamalarının hız kazandığı bir sırada yürürlüğe konmuştur.¹³⁸

Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra, uzun süre gelir artırıcı girişimlerde bulunulamamıştır. Çünkü 7-8 Ağustos 1921'de çıkarılan Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halk ağır bir yükümlülük altına girmişti. Çok zorunlu olmadıkça, yeni vergilendirmelere veya vergi yükünü artıracak değişikliklere gidilmemesi kararlaştırılmıştı.¹³⁹ Fakat artan savaş giderlerinin karşılanabilmesi için, Maliye Vekâleti tarafından hazırlanan birtakım gelir artırıcı kanun teklifleri, TBMM'de kabul edilmiştir. 15-18 Nisan 1922 tarihleri arasında 9 vergi kanunu çıkarılmış, bunlardan yedisi ile mevcut vergilere zam yapılmış, diğer ikisi ile yeni vergiler konulmuştur.

4. 1. 1. Mevcut Vergilerde Yapılan Gelir Artırıcı Değişiklikler

15 Nisan 1922'de yürürlüğe giren kanunla, yapılan zamlar ve yeni vergi kapsamına alınan tüketim malları ile tüketim vergisinin miktarları aşağıdaki şekilde düzenlenmişti:¹⁴⁰

Cinsi	Vergi miktarı (1 kilogramından)
Şeker	15 kuruş
Kahve	20
Çay	40
Petrol	6
Pirinç	10
Baharat	30
Margarin	80
Mum	30
Adi Sabun	5
Boş çuval	5

¹³⁸ E. S. Yalçın, "30 Ağustos Zaferi'nin Askerî, Mâlî ve Ekonomik Kaynakları", *Türk Yurdu*, s. 34.

¹³⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâlî Kaynakları*, s. 442.

¹⁴⁰ *TBMM. Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 145-173 195-196 (15 Nisan 1922 gün ve 217 sayılı kanun).

Konsolosluk harçlarının nispetlerinin artırılması:

16 Nisan 1922'de çıkarılan 219 sayılı kanunla,¹⁴¹ 1918 yılından beri uygulanan harç miktarlarına beş misli zam yapılmıştır. Yapılan bu zamdan sonra harçların ulaştıkları yeni miktarlar şöyle idi:¹⁴²

Pasaport harcı	250 kuruş
Toplu pasaportta kişi başına	125 »
Vize harcı	50 »
Konsolosluk vize harcı	100 »

Konsolosluklarca gemilerin sağlık patentoları vizeleri:

50 tondan küçük gemilerden	50 »
50 tondan büyük gemilerden	125 »

1922 yılı dış ticaret imkanları sınırlı olduğundan, Ankara Hükümeti'nin dış ülkelerdeki konsolosluk sayısının 3-4 dolayında olduğu ve resmî işler dışında iş ve turistik yurt dışı yolculuklarına çok ender rastlandığından yapılan beş misli zamma karşılık devlet gelirlerinde önemli sayılabilecek bir artışın söz konusu olmamıştır.

Sigara kâğıdından alınan tüketim vergisine zam yapılması :

İç isyanların bastırılmasından sonra, 30 Eylül 1920'de çıkarılan 31 sayılı kanunla, elli yapraklık sigara kâğıdı defteri başına alınmakta olan 10 paralık tüketim vergisi, yüzde yüz bir artışla 20 paraya (20 para = 1/2 kuruş) çıkarılmış bulunuyordu. Buna ilaveten 16 Nisan 1922'de, sigara kâğıdı defterlerinden alınmakta olan defter başına 20 paralık vergiye yeniden yüzde yüz zam yapılarak vergi miktarı 40 paraya (1 kuruş) çıkarılmıştır. Kanunun 2. maddesi, öteki tüketim mallarından alınan vergilere yapılan zamlarda olduğu gibi, ellerinde sigara kâğıdı bulunan imalâtçı, tüccar ve bayileri; ellerindeki miktarları defterdarlık ve malmüdürlüklerine en geç on beş gün

¹⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 190-194, 205-208 (16 Nisan 1922 gün ve 219 sayılı Şehbenderhaneler rüsumunun tezyidi hakkında kanun).

¹⁴² *TBMM. Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 159-161, 244-262 (17 Nisan 1922 gün ve 222 Sayılı cezayı nakdilerin beş misline iblâğına dair kanun).

içinde bildirmek ve aradaki farkı ödemekle yükümlü tutmuştur.¹⁴³

Para cezalarının artırılması :

Damga vergisi, tekel gelirleri TBMM tarafından çıkarılan vergi kanunları dışında kalan bütün gelir kanunlarında, tüzüklerde ve karnamelerde yer alan para cezaları beş katına çıkarılmıştır. Bu zamlı uygulamanın kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra doğacak vergi suçlarına uygulanması öngörülmüştür. Para cezalarının hapse çevrilmesinde uygulanacak kurallar da aynı kanunla tespit edilmiş, her 125 kuruş ve küsurunun birer gün hapis cezasına denk tutulacağı hükme bağlanmıştır.¹⁴⁴

Reji idaresinin ambarlarına konulan tütünlerden ambarlama ücreti alınmasına devam edilmesi :

26 Haziran 1921 gün ve 957 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tahsil ettiği gelirleri özel anlaşma gereğince Maliye Vekâleti'ne devreden Reji İdaresi'nin ambarlarına konulan tütünlerden alınan depolama ücretine bir miktar zam yapılmıştı. Kararnamenin 2. maddesi ise bu uygulamaya 1922 yılı Şubat ayı sonuna kadar devam olunacağını belirtmekteydi. Bakanlar Kurulu 21 Haziran 1922 gün ve 1640 sayılı kararname ile uygulamayı 1923 yılı Şubat ayı sonuna kadar uzatmıştır. Diğer taraftan 1922 yılı Nisan ayının ortalarına doğru, barışın ancak Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan çıkarılmasıyla kurulabileceği hususu TBMM tarafından benimsenmiş bulunuyordu. Büyük Taarruz için hazırlıkların yapılmasına karar verilmiş, Maliye Vekâleti'nin önceden hazırlayarak TBMM'ne sunmuş olduğu yeni vergi kanunu teklifleri de, mevcut vergilerde gelir artırıcı değişiklikler öngören kanun teklifleri ile birlikte kısa zamanda kanunlaştırılmıştır. Çıkarılan dört yeni vergi tasarısının hepsi on beş içinde kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir. Bunlardan ikisi, doğrudan doğruya savaşla ilgili yükümlülükleri konu almıştır.¹⁴⁵

¹⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s. 205-206, 235, 236 (16 Nisan 1922 gün ve 221 sayılı kanunla, sigara kâğıdının istihlâk resminin tezyidine dair kanun).

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s.159-161, 244-262 (17 Nisan 1922 gün ve 222 sayılı cezayı naktelerin beş misline iblağına dair kanun).

¹⁴⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 448-449.

4. 1. 2. Yeni Vergi Kanunları

Deniz Taşıtları Vergisi:

28 Kasım 1920 gün ve 63 sayılı kanunla, Sınır Sağlık İdaresi ve Emekli Sandığı'na ait olmak üzere deniz taşıtlarından alınan vergi miktarı artırılmış; 16 Temmuz 1921 gün ve 137 sayılı kanunla aynı vergiye yeniden zam yapılmıştı. Son duruma göre, Türk bayrağı taşıyan deniz taşıtlarından tonilâto başına 2, yabancı bayrak taşıyanlardan tonilâto başına 5 kuruş vergi alınması ve bu verginin deniz taşıtının ilk hareket ettiği Türk limanında tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak alınan bu vergiler Sınır Sağlık İdaresi ile Emekli Sandığı'nın gelirlerini teşkil ettiğinden, genel bütçe ile ilişkisi yoktu. Deniz taşıtlarından, diğer ülkelerde olduğu gibi, genel bütçe için gelir elde edilmesi amacıyla Maliye Vekâleti'nce hazırlanan kanun tasarısı 5 Ocak 1922'de Meclise sunulmuş, 15 Nisan 1922'de gündeme alınan tasarı, aynı gün kanunlaşmıştır. Deniz taşıtları vergisi tüm yelkenli ve yelkensiz gemiler ile motor, mavna, kayık ve benzerî deniz taşıtlarını kapsamakta; müruriye resmi, vize resmi, şehriye resmi, tayfa tezkeresi ve senedi bahri harcı olmak üzere beş ayrı vergilendirme şeklinden oluşmaktaydı.¹⁴⁶

Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu (Mükellefiyeti Nakliye-i Askerîye Kanunu):

Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu Büyük Taarruz için hazırlanmakta olan ordunun en önemli ihtiyaçlarından birini karşılamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu kanunla 1922 malî yılına ve bir defaya mahsus olmak üzere askerî ulaştırma adı altında parasal bir yükümlülük konulmuştur.¹⁴⁷

Silâh altında bulunanlar tamâmen yükümlülük dışında bırakılmıştır. 5 Numaralı

¹⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 176-197 (15 Nisan 1922 gün ve 216 sayılı merakibi bahriyeden alınacak rüsum hakkında kanun).

¹⁴⁷ Askerî ulaştırma yükümlülüğü maktu ve nispi olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Maktu bölüm; Her kişi için aynı olup köylerde kişi başına 50, şehir ve kasabalarda 100 kuruştur. Nispi bölüm ise; Bina, arazi ve gelir vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre aşağıdaki nispetler üzerinden tarh edilir ve maktu bölüme eklenerek alınır. Buna göre; Köylerde 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde on, şehir ve kasabalarda ise; 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde yirmi olarak tespit edilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 18, Ankara, 1959, s. 221 239, 282-293, 303-315; Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 284-313 (18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı kanun).

Tekâlif-i Milliye Emri, Sakarya Zaferi'nden sonra 1922 yılı Nisan ortalarına kadar 7 ay uygulanmış, ordunun yiyecek ve diğer malzeme ihtiyaçları menzil hattına kadar taşınarak depolanmıştı. Ayrıca, ordu ihtiyaçlarında kullanılmak üzere bir miktar kamyon temin edilmiş; ordu, elindeki taşıt araçları ile bir dereceye kadar kendi ikmalini yapar duruma gelmişti. Tekâlif-i Milliye'nin ulaştırma yükümlülüğü, bütçeye gelir sağlayacak şekilde Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu ile vergi biçimine dönüştürüldüğünden, 5 Numaralı Tekâlif-i Milliye Emri yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁴⁸

Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü, geçici bir gelir kanunu olup, yalnızca 1922 yılında ve bir defaya mahsus olmak üzere uygulanmıştır. Bu geçicilik özelliğinden ötürü vergiden hiç söz edilmemiş, onun yerine parasal yükümlülük denilmiştir. Yükümlülüğün maktu bölümü; silâh altında bulunanlar, sakatlar, bütün kadınlar, 18 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük erkekler dışında kalan bütün yurttaşları kapsadığından ve bir defada tahsil edileceğinden, oldukça önemli bir bütçe geliri sağlamıştır.¹⁴⁹

Düşman İşgalinden Kurtarılan Yerlerden Kaçan Halkın Taşınır ve Taşınmaz Mallarının Yönetimi Hakkında Kanun :

Düşman işgalinden kurtarılan yerlerden kaçan ve Ankara Hükümeti'nin egemen olduğu topraklar dışına çıkmış olanların mallarının paraya çevrilerek, Hazineye gelir sağlanması amacıyla çıkarılan bu kanun, metinde açıkça belirtilmemesine rağmen, topraklarımızdan çıkarılan düşmanlarla birlikte kaçan Rum ve Ermeni azınlıklarının geride bıraktıkları mallara el konulmasını öngörmüştür. Sonradan yurda dönenler ve bunların taşınmaz malları kendilerine iade edilerek, taşınır hükmü konmuştur.¹⁵⁰ Düşman işgalinden kurtarılan yerlerden kaçan halkın taşınır ve taşınmaz mallarının yönetimi hakkındaki kanunun uygulanmasıyla, önemli bir gelir kaynağı daha

¹⁴⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 18, s. 221-239, 282-293, 303-315; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 284-313 (18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı Mükellefiyeti Nakliye-i Askeriye Kanunu).

¹⁴⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 453-454.

¹⁵⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 9, Ankara, 1954, s. 125-130, 389-393; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 12, s. 218 - 223; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 222 -235, 316-335 (20 Nisan 1920 gün ve 224 sayılı memaliki müstahlasadan firar veya gaybubet eden ahalinin emvali menkule ve gayri menkulelerinin idaresi hakkında kanun).

yaratılmıştır.¹⁵¹

Askerlikten Tecil Vergisi :

Yürürlükteki Askerlik Yükümlülüğü Kanununa göre, savaş ekonomisi ve cephe gerisi hizmetlerle yakın ilgisi bulunan bazı meslek sahipleri, savaş boyunca silâh altına alınmıyor ve askerlik hizmetleri erteleniyordu. Savaş boyunca silâh altına alınmaları geri bırakılanlar; Askerî iâşe malları müteahhitleri, posta müteahhitleri ve sürücülerini, ihtiyaca göre askerlikleri ertelenen değirmenci ve fırıncılar, orak ve harman makineleri makinistleri; demiryollarında, askerî imalâthane, liman ve deniz taşıtlarında çalışanlar; doktor, veteriner, eczacı, mimar ve mühendislerden sivil hizmetlerde yararlanılmaları öngörülenler; Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulanmasına İlişkin Tüzük gereğince yükümlü olanlardan, askerlik hizmetleri ertelenmiş olanların ordunun barış düzenine geçeceği zamana kadar vergi ödemeleri kararlaştırılmıştır. Maliye Vekâlet'nce hazırlanarak, TBMM'ne 2 Mayıs 1922'de sunulan kanun tasarısı aynı gün kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.¹⁵²

Müecceleyeti Askeriye Vergisi Hakkında Kanun'a göre vergi yükümlüleri, yürürlükteki Askerlik Yükümlülüğü Kanunu ve Tarım Yükümlülüğü Kanunu hükümleri uyarınca silâh altına alınmaları ertelenmişti.¹⁵³ Ayrıca, yaşlıları silâh altına alınmaması sakatlık, hastalık, azınlıklara mensup olunması veya silâh altına alınmasına gerek duyulmaması gibi nedenlerle silâh altına alınmamış olanlar da yükümlü sayılmışlardı. Vergi, silâh altına alınması ertelenen veya çeşitli nedenlerle silâh altına alınmamış olan kişilerin hukukî ve gelir durumlarına göre farklı miktar ve şekillerde alınmıştır.¹⁵⁴

1 Mart 1922'den başlayarak, ordunun barış düzenine geçeceği zamana kadar uygulanması öngörülen verginin miktar ve ödeme şekilleri gelir durumlarına göre birtakım derecelere ayrılmıştır.¹⁵⁵

¹⁵¹ Uygulamada bazı yolsuzluklara ve dedikodulara yol açan bu kanun, bir yıllık uygulamada görülen aksaklıkları düzeltmeyi öngören 15 Nisan 1923 gün ve 333 sayılı kanunla köklü değişikliklere uğramıştır. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 455.

¹⁵² E. S. Yalçın, "30 Ağustos Zaferi'nin Askerî, Mâlî ve Ekonomik Kaynakları", *Türk Yurdu*, s. 34.

¹⁵³ *TBMM. Zabut Ceridesi*, C. 19, s. 465-517 (2 Mayıs 1922 gün ve 228 sayılı Müecceleyeti Askeriye Vergisi Hakkında Kanun).

¹⁵⁴ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 456.

¹⁵⁵ 1 Mart 1922'den başlayarak, Ordu'nun barış düzenine geçeceği zamana kadar uygulanması öngörülen verginin miktar ve ödeme şekilleri gelir durumlarına göre birtakım derecelere göre üç dereceye

4. 1. 3. Bütçe İşlemleri

Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yürürlüğe konulması ve başarılı olarak uygulanması sonucu, uzun süren Sakarya Savaşı boyunca ordunun bütün ihtiyaçları bütçeye yük olmaksızın karşılanabilmişti. ¹⁵⁶

4. 1. 3. 1. 1921 Malî Yılı Ek Ödenek Kanunları

Sakarya Zaferi'ni izleyen günlerde 1921 malî yılı için ek ödenek kanunları çıkarılmağa başlanılmış ve malî yılın sonuna kadar bu türde 13 kanun çıkarılmıştır.

1920 yılı bütçesi, ancak bütçe yılının son gününde, 28 Şubat 1921'de çıkarılabildiği. Oysa, 28 Şubat 1921'de geçmiş yılın değil, gelecek malî yılın bütçesinin kabul edilebileceği son gündü ve ertesi gün yeni malî yıl başlamıştı. Fakat, bilinen nedenlerle 1921 malî yılı bütçesi de hazırlanamamıştı. Bunun üzerine, 28 Şubat 1921'de, ertesi gün başlayacak yeni malî yılda Maliye Vekâleti'ne harcama yapma yetkisi veren avans kanunu çıkarılmıştır. ¹⁵⁷

4. 1. 3. 2. 1922 Yılı Bütçe Kanunları

28 Ocak 1922 gün ve 187 sayılı Kanun:

---

ayrılmıştı. Bunlar;
Birinci derece : 300, 400, 600 lira.
İkinci derece: 50, 100, 150 lira.

Üçüncü derece : Aylık gelirlerinin % 1'i olarak tespit edilmiştir.

Bedenî sakatlık ve hastalık gibi nedenlerle silâh altına alınmayanlar ile silâh altına alınmasına Hükümetçe gerek duyulmayanlar sınıflandırılarak yıllık asgarî ve azamî vergi miktarları gösterilmiştir. Buna göre köylerde tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar 10 liradan 100 liraya; kerestecilik, odunculuk ve kömürcülükle uğraşanlar 5 liradan 50 liraya; tarım işçileri 1 liradan 5 liraya, kadar vergi ödeyeceklerdi. Şehir ve kasabalarda, perakende ve toptan ticaretle uğraşanlar ile komisyoncular 50 liradan 250 liraya; bina, arazi sahipleri ile tarımla uğraşanlar 25 liradan 125 liraya; şehir ve kasabaların ücretle çalışan hizmet erbabı 2 liradan 10 liraya, kadar. Yükümlüler tespit edilen vergilerini dört eşit taksitte ve Mayıs, Ağustos, Kasım ve Şubat aylarının onbeşinci gününe kadar ödemek zorundadırlar. Kanunda azınlıklar kelimesi geçmemekte, buna karşılık TBMM Hükümeti'nin egemen olduğu yerler halkından olup ta kaçmamış olanlardan yaşlıları silâh altına alınmış bulunanlar denilmek suretiyle, dolaylı olarak azınlıkların vergilendirilme şekline değinilmektedir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 465-517 (2 Mayıs 1922 gün ve 228 sayılı Müecceleyeti Askeriye Vergisi Hakkında Kanun).

¹⁵⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâlî Kaynakları*, s. 465.

¹⁵⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 8, Ankara, 1945, s. 643-658 (28 Şubat 1921 gün ve 104 sayılı avans kanunu).

Öksüzlerin barındırılması ve eğitilmesi amacıyla Konya'da açılan öksüzler yurdunun giderlerine yardımcı olmak için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesindeki özel fasıllara 10.000 liralık ödenek eklenmiştir.

6 Şubat 1922 gün ve 190 sayılı Kanun:

Barış görüşmeleri ve uluslararası ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla Avrupa'ya gönderilecek heyetin giderlerini karşılamak için Hariciye Vekâleti bütçesinin özel fasıllarına 160.000 liralık ek ödenek konulmuştur.¹⁵⁸

7 Şubat 1922 gün ve 191 sayılı Kanun:

Dahiliye Vekâleti bütçesinde yer alan çeşitli ödemeler maddesine 4.010 liralık ek ödenek verilmiştir.¹⁵⁹ Böylece 1921 bütçe yılında verilen ek ödenekler toplamı 480.416 liraya ulaşmıştır. Bütçe çıkarılmadığı için 1920 yılı bütçesi esas alınarak harcama yapıldığından, Müdafaa-i Milliye Vekâleti dışındaki dairelere verilen ek ödeneklerle bütçe tavanı aşılmıştı. 1920 yılı bütçesinde savunma hizmetlerine ayrılan miktar 33.477.532 lira, diğer dairelerin toplam ödenekleri ise 29.540.822 liraydı. Verilen ek ödeneklerle, savunma hizmetleri dışındaki hizmetlere ait ödeneklerde bir yıl öncesine göre % 1.6 oranında bir artış yapılmıştı. Savunma hizmetlerindeki artış ise, ancak yıl içindeki harcamaların bir mahsubu görünümündeki 1921 yılı kesin hesabı ile ortaya çıkmış olacaktı.¹⁶⁰

4. 1. 3. 3. 1922 Yılı Bütçe Avansları

Avans kanunu ile Maliye Vekâleti'ne verilen harcama yetkisi miktarı yeterli olmadığından, 1922 yılında altı adet avans kanunu çıkarılmak zorunda kalınmıştır.

1922 yılı Birinci Avans Kanunu:

¹⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, s. 189-197, 206-207 (6 Şubat 1922 gün ve 190 sayılı 1337 Hariciye Vekâleti bütçesine yüz altmış bin lira tahsisatı munzamla ilavesi hakkında kanun).

¹⁵⁹ TBMM. Zabıt Ceridesi, C. 16, s. 207,208,213,222 (7 Şubat 1922 gün ve 191 sayılı Dahiliye Vekâleti bütçesinin yüz elli birinci faslının dördüncü tahsisatı muhtelif maddesine ilâveten dört bin on lira tahsisat itası hakkında kanun).

¹⁶⁰ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 470.

12 maddelik avans kanununun, 6. maddesi bu konuda kesin hükümler getirmekte ve bakanları kesin hesapları Meclise vermekle sorumlu tutmuştur. 1921 malî yılına ait kesin hesapların 1922 malî yılı sonuna kadar hazırlanması öngörülmüştür.¹⁶¹

1922 yılı İkinci Avans Kanunu:

Birinci Avans Kanunu ile verilen toplam 7.000.000 liralık avansa ek olarak Müdafaa-i Milliye için 10, diğer daireler için 5 olmak üzere toplam 15.000.000 lira daha avans olarak harcanmasına yetki verilmiştir.¹⁶²

1922 yılı Üçüncü Avans Kanunu:

İkinci Avans Kanunu ile verilen toplam 15.000.000 lira tutarındaki harcama yetkisi de taarruz hazırlıklarının yoğunlaşması nedeniyle yeterli olamamıştı. Çıkarılan Üçüncü Avans Kanunu ile Müdafaa-i Milliye ve Askerî Fabrikalar için 7.000.000, diğer daireler için 5.000.000 olmak üzere, toplam 12.000.000 liranın daha harcanmasına Maliye Vekâleti yetkili kılınmıştır.¹⁶³

1922 yılı Dördüncü Avans Kanunu:

Büyük Taarruza beş gün kala çıkarılan Dördüncü Avans Kanunu ile, Müdafaa-i Milliye, Askerî Fabrikalar ve Deniz Kuvvetleri için 5.000.000, diğer daireler için 3.000.000 liranın daha avans olarak harcanması kabul edilmiştir.¹⁶⁴

1922 yılı Birinci Avans Kanununun Üçüncü Maddesinin Kaldırılması:

26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz zaferle sonuçlanmış ve 9 Eylül günü İzmir kurtarılmıştır. Bursa yönüne çekilmeğe çalışan Yunan birliklerinden kurtulabilenler bulabildikleri deniz taşıtları ile Marmara kıyılarından Anadolu'yu terk etmişlerdir. İzmir'in kurtuluşundan iki gün sonra çıkarılan bir kanunla, 1922 yılı Birinci

¹⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, Ankara, 1958, s. 103, 170-191 (28 Şubat 1922 gün ve 198 sayılı Avans Kanunu).

¹⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, s. 499-506, 517-545 (6 Mayıs 1922 gün ve 230 sayılı İkinci Avans Kanunu).

¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 21, Ankara, 1959, s. 270-274 (3 Temmuz 1922 gün ve 241 sayılı Üçüncü Avans Kanunu).

¹⁶⁴ TBMM. Zabıt Ceridesi, C. 22, Ankara, 1958, s. 251-276 (10 Ağustos 1922 gün ve 250 sayılı Dördüncü Avans Kanunu).

Avans Kanununun 3. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁶⁵ Bilindiği gibi, söz konusu kanunun 3. maddesiyle, askerî ihtiyaçlara daha fazla ödenek ayırabilmek amacıyla, aylık ve ücretlere ek olarak verilen olağanüstü ödenek adındaki yan ödemede % 20 kesinti yapılmıştı. Artık zafer kazanıldığına göre subay, memur ve hizmetlilerin yan ödemelerinden askerî ihtiyaçları gözetmek amacıyla kesinti yapılmasına gerek kalmamıştı.¹⁶⁶

1922 yılı Beşinci Avans Kanunu:

Müdafaa-i Milliye, Askerî Fabrikalar ve Deniz Kuvvetleri için 8.000.000 ve diğer daireler için 6.000.000 lira olmak üzere, toplam 14.000.000 lira daha avans olarak verilmiştir.¹⁶⁷

1922 yılı Altıncı Avans Kanunu:

Zaferden sonra barış düzenine geçişi sağlayacak bütçe tedbirlerinin alınması amacıyla. Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı 11 Ekim 1922 günü Altıncı Avans Kanunu çıkarılmıştır. Bu güne kadar çıkarılan avans kanunlarıyla 56.000.000 liraya ulaşan harcama yetkisine 2.000.000 liralık avans daha eklenmiş, fakat bu kez Müdafaa-i Milliye ve diğer daireler şeklinde herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Görüldüğü gibi 1922 yılı avans kanunlarıyla toplam 58.000.000 lira tutarında ki harcama yetkisi içinde Müdafaa-i Milliye'nin payı 35.000.000 gibi oldukça büyük bir miktara ulaşmıştır.¹⁶⁸

4. 1. 3. 4. 1922 Yılı Ek Ödenek Kanunları

Avans kanunları, bütçede ödeneği bulunmayan yeni bir hizmet için veya ödeneği bulunan hizmet için o ödenek miktarından fazla harcama yapılmasına imkân vermiyordu. Bunun sonucunda ek ödenek kanunları çıkarılması yoluna gidilerek, TBMM'nin onayı alınıyordu.¹⁶⁹

¹⁶⁵ TBMM. Zabıt Ceridesi, C. 22, s. 631 (11 Eylül 1922 gün ve 260 sayılı 28 Şubat 1922 tarihli Avans Kanununun üçüncü maddesinin ilgasına dair kanun).

¹⁶⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 482.

¹⁶⁷ TBMM. Zabıt Ceridesi, C. 23, Ankara, 1960, s. 106-118 (20 Eylül 1922 gün ve 266 sayılı Beşinci Avans Kanunu).

¹⁶⁸ E. Semih Yalçın, "30 Ağustos Zaferi'nin Askerî, Mâli ve Ekonomik Kaynakları", *Türk Yurdu*, s. 35.

¹⁶⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 483.

1 Mart 1922 günü başlayan 1922 malî yılında. Millî Mücadele'yi sona erdiren Mudanya Mütarekesi'nin imzaladığı 11 Ekim 1922 gününe kadar çıkarılan ek ödenek kanunları kısaca şu şekildedir:

8 Nisan 1922 gün ve 211 sayılı kanun:

Özel bir görevle Ukrayna'ya gidecek olan heyetin yol masrafları ile zarurî giderlerine karşılık olarak Hariciye Vekâleti bütçesine özel fasıl açılmış ve 7.500 liralık ödenek konulmuştur.¹⁷⁰

25 Nisan 1922 gün ve 227 sayılı kanun:

Özel bir görevle Ukrayna'ya gidecek heyetin yol masrafları ve zarurî giderlerine karşılık olarak Hariciye Vekâleti bütçesindeki özel fasıla 7.500 liralık ödenek daha konulmuştur.¹⁷¹

26 Temmuz 1922 gün ve 247 sayılı kanun:

İktisat Vekâleti bütçesinin bulaşıcı hayvan hastalıkları maddesine 20.000 lira ve serum laboratuvarı maddesine 10.000 lira olmak üzere toplam 30.000 lira ödenek eklenmiştir. Bu ödenekler, görülen hayvan salgın hastalıkları ile mücadeleyi hızlandırmak için konulmuştur.¹⁷²

9 Eylül 1922 gün ve 259 sayılı kanun :

Büyük zaferle kazanılan topraklarda sivil idarenin kurulması için gönderilecek memurlara ödenmek üzere, Dahiliye Vekâleti bütçesinin memur yollukları maddesine 30.000 lira ek ödenek verilmiştir.¹⁷³

Öte yandan 1922 yılı başlarına doğru, Ordu'nun ihtiyaçları bir dereceye kadar giderilmiş bulunuyordu. Askerin palto ihtiyacı tam karşılanamamış, fakat uzun pamuklu

¹⁷⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, s. 42-43, 46-48, 63-64 (8 Nisan 1922 gün ve 211 sayılı Hariciye Vekâleti bütçesine vazife-i mahsusa ile Ukrayna'ya gidecek heyetin masarifi seferiye ve zaruriyesine karşılık olmak üzere zam icrası hakkında kanun).

¹⁷¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 23, s. 321-327 (18 Nisan 1922 gün ve 83 sayılı Hariciye kanunu).

¹⁷² *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 21, s. 499-510 (26 Temmuz 1922 gün ve 247 sayılı İktisat Vekâleti bütçesine otuz bin lira ilâvesine dair kanun).

¹⁷³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 22, s. 569-571 (9 Eylül 1922 gün ve 259 sayılı 1338 (1922) senesi Dahiliye bütçesinin harcırah maddesine otuz bin lira tahsisatı munzamme itasına dair kanun).

hırcalar verilmişti. Ordunun kışı rahatça geçirebilmesine yeterli miktarda çadır sağlanamamış zeminlik adı verilen toprak altı kışlaları hazırlanmıştı. Salgın hastalıklara karşı her hafta elbise ve çamaşırlar etüvden geçiriliyordu. Bu arada, her rütbedeki komutan ve subayların durumlarını düzeltmek ve moral üstünlüklerini sürdürmek amacıyla bazı malî kanunlar çıkarılmıştır. Aslında, Sakarya'da büyük kayıplar veren subay kadrosundaki boşlukların doldurulmasına gayret sarf edilirken, subayların durumlarının düzeltilmesi üzerinde de durulmuş, fakat malî imkanların elvermemesinden dolayı herhangi bir girişimde bulunulamamıştı. 1922 bütçe yılı başlangıcında, malî imkanların nispeten uygun olmasından yararlanılarak, bir dizi malî kanunun çıkarılması mümkün olabilmişti.¹⁷⁴ Bu kanunlardan bazıları şunlardır.

Tayyarecilere verilecek müteferrika tahsisatı hakkında 9 Mart 1922 gün ve 199 sayılı kanun:

Bu kanunla, havacı subay ve öğretmenlere rütbelere bakılmaksızın ayda 8 lira, uçucu astsubaylara ayda 2 lira ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir.¹⁷⁵

9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı kanun:

Bu kanunla subaylara ödenen olağanüstü ödenek miktarlarında bir parça artırım yapılmıştır.¹⁷⁶

Tahsisatı Fevkalâde Kanununa ek 9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı kanun:

25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanunla subaylara ayda 10 lira seferberlik zammı ve 15 lira da cephe zammı verilmekte idi. 200 sayılı kanunla, bu iki zamdan önceki maaşlara, fevkalâde tahsisat adıyla dört misli zam yapılmıştır. Yine bu kanun ile, evvelce (42 sayılı kanun) er maaşlarına yapılmış olan zamlar (cephedekiler için 5, cephe gerisindekiler için 2 lira idi) kaldırılmıştır.¹⁷⁷

11 Mart 1922 gün ve 201 sayılı kanun:

¹⁷⁴A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâlî Kaynakları*, s. 512.

¹⁷⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 18, s. 142-144 (9 Mart 1922 gün ve 199 sayılı Tayyarecilere verilecek müteferrika tahsisatı hakkında kanun).

¹⁷⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 18, s. 144-145 (9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı Tahsisatı fevkalâde kanununa müzeyyel kanun).

¹⁷⁷ *TBMM. Zabıt Ceridesi*, C. 5, Ankara, 1981, s. 190-202 (25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı seferberlik cephe zammı maaş kanunu).

Bu kanunla, 25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmış ve yeniden düzenlemeye gidilmiştir.

Buna göre cephede bulunan subaylara ayda 10 lira, diğer savaşçılara ayda 2,5 lira seferberlik zammı verilecektir.¹⁷⁸

Makam ve maaş müteferrikası hakkında 11 Mart 1922 gün ve 202 sayılı kanun:

Bu kanunla ordu kumandanlarına 30 lira, kolordu kumandanlarına 20 lira, cephe ve ordu kurmay başkanlarına 10 lira, tümen kumandanlarına 10 lira makam ödeneği verilmesi öngörülmekteydi. Ayrıca, bir üst rütbenin görevini ifa edenler, kendi rütbeleri ile ifa ettikleri göreve ait aylıklar arasındaki farkın yarısını makam ödeneği olarak alacaklardı.¹⁷⁹

1 Mart 1922 gün ve 203 sayılı emirber ve seyis neferleri hakkında kanun:

Subaylara birer emir eri ve atı olanlara seyis verilmesini öngören bu kanunun açıklanacak bir yönü yoktur.¹⁸⁰

Seferberlikte Malî Zâti Binek Hayvanının İaşesine dair 11 Mart 1922 gün ve 204 sayılı kanun:

Kendi parası ile binek atı edinmiş olan subayların atlarını, bu kanuna göre hükümet iâşe edecekti.¹⁸¹

TBMM'nin iki oturumunda birbiri ardına kabul edilen subaylarla ilgili malî kanunlar şunlardır:

14 Mart 1922 gün ve 205 sayılı kanun:

Rütbesi binbaşılığın altında olan subaylara yılda bir defaya mahsus olmak üzere elbise ve teçhizat bedeli olarak 48 lira verilmesi kabul edilmiştir. Bu yedi maddelik

¹⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s. 149-164 (11 Mart 1922 gün ve 201 sayılı seferberlik ve cephe zammı maaş kanununu muadil kanun).

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, s. 164-171 (11 Mart 1922 gün ve 202 sayılı Makam maaş ve müteferrikası hakkında kanun).

¹⁸⁰ S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, s. 725.

¹⁸¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâlî Kaynakları*, s. 513.

kanunla subaylara sağlanan imkânın o zamanın para değerine ve şartlarına göre hükümet açısından büyük fedakârlık, subaylar açısından ise tatmin edici bir destek olmuştur.¹⁸² Bu arada, Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1922'de cepheyi teftişe gitmeden önce meclisteki gizli oturumda meclisi taarruza hazırlamak için bazı açıklamalarda ve ricalarda bulundu. Ordu'nun kararının taarruz olduğunu, fakat hazırlıkların tamamlanması için zamana ihtiyaç olduğundan, taarruzun ertelendiğini belirtti. Yarım hazırlıkla ve yarım tedbirle yapılacak taarruzun hiç taarruz etmemekten çok daha kötü olduğunu söyledi.¹⁸³ Ordu'nun büyük bir taarruza girebilmesi için sayısız eksikliği vardı. Bu eksiklerin tamamlanması, her şeyden önce, yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu sebeple, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok malî kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, diğerleri de ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler elde etmeyi hedeflemiştir.¹⁸⁴

¹⁸² *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 18, s. 210-219, 230, 240 14 Mart 1922 gün ve 205 sayılı zabıttan kıdemli yüzbaşı ve memurin ve mensubini askeriyeden maaşça muadilleri için melbusat ve teçhizat bedeli itası hakkında kanun).

¹⁸³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 636.

¹⁸⁴ Atilla Kollu, Büyü Zafer (Öncesi ve Sonrası ile), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, Temmuz 1992, S. 24, s. 498.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ'DA İKMAL VE İAŞE

1. BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ BATI CEPHESİ'NİN İKMAL VE İAŞESİ

Sakarya Zaferi'nden sonra Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan tamamen atmak için genel taarruza geçilmesi plânlanmış, fakat hazırlıklar yeterli olmadığından hareket ertelenmişti. Sakarya'da yıpranan Batı Cephesi kuvvetlerinin artırılması gerektiğinden Mustafa Kemal Paşa 14/15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren "*Genel Seferberlik*" ilân etmiştir.¹

Taarruz hazırlığı sırasında, ordu teşkilat bakımından, yeniden düzenlenmiş, tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney Cephelerinden asker ve ikmal maddeleri getirilmiştir.² Bu sebeple Batı Cephesi'nin mevcudu 20 Eylül 1921'de 92.660 iken, Büyük Taarruz öncesi 186.000 kişiye ulaşmıştır.³ Bu sayı Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından bütün cepheler dahil, 12 Mart 1922'de 298.195 kişi olarak açıklanmıştır.⁴ Büyük Taarruz öncesi Türk Ordusu'nun mevcudu 580.000 kişiye ulaşmış, bunun 380.000'i Batı Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Bu sayıdan işgal altındaki Doğu Trakya ve Batı Anadolu nüfusu çıkarıldığında, yararlanılabilen insan kaynağının 9.500.000 kişiden ibaret olduğu görülür. Yokluklar içerisindeki bu nüfustan 580.000 kişilik bir Ordu mevcuduna kısa sürede ulaşılabilmeyi önemli bir başarı olarak değerlendirmek gerekir.⁵

Diğer taraftan Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Güney illerimizden çekilen Fransızlar, bir miktar silah ve cephane, üniforma, ayakkabı ile 10

¹ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, Ankara, 1988, C. I, s. 214.

² ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1170, Gömlek: 101, Belge: 101-3.

³ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, İstanbul, 2000, s. 728-729.

⁴ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 824, Gömlek: 21, Belge: 21-1, 2; ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1540, Gömlek: 8, Belge: 8 (1, 3).

⁵ E. Semih Yalçın, "30 Ağustos Zaferi'nin Askeri, Mâli ve Ekonomik Kaynakları", *Türk Yurdu*, S. 96, Ankara, Ağustos 1985, s. 33.

adet uçak bırakmışlardı.⁶ Ankara Antlaşması, Fransa'nın bu yardımından daha önemli olarak, Fransız piyasalarından silah ve cephane satın alınmasına zemin hazırlamıştır.⁷

Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren Türk Hükümeti'ne yardımda bulunan Sovyet Rusya, II. İnönü Zaferi'nden sonra bu yardımlarını daha da artırmıştır.⁸ Bakanlar Kurulu'nun 3 Mayıs 1922 tarihli kararname ile Fransızlardan uçak, hangar, silah, araç ve gerecin yanında, 219 baş hayvan satın alınmıştır.⁹ Büyük Taarruza hazırlık aşamasında, Batı Cephesi'nin ulaştırma hizmetleri, lojistik desteği, ikmal maddelerinin tedarik, depolama ve dağıtım hizmetleri şu şekilde yapılmıştı:

Ulaştırma Hizmetleri:

Demir Yolları:

Yahşihan Ankara kesiminde bir dekovil hattı ile Ankara-Eskişehir demir yolunun, Biçer istasyonuna kadar olan kesimi işletmeye açtı. Ancak Yahşihan-Ankara arası dar hat (dekovil) olduğundan taşıma kapasitesi düşüktü. Biçer-Ağapınar demir yolu kesimi ise, Sakarya'dan çekilirken Yunanlılar tarafından tahrip edildiğinden, işletmeye kapatılmıştı. Adana-Konya-Afyon demir yolunun Çay ve Kumrallıya kadar uzanan kesiminde oldukça düzenli bir ulaştırma yapılmıştı. Ancak, kömür tedarik edilemediği için, Toros ormanlarından sağlanan odun kullanılmış, bu da demir yolunun kapasitesini düşürmüştü. Vagon sıkıntısından dolayı cepheye günde bir katar ulaştırabilmek için, büyük çaba harcanmıştı. Bu çalışmalar sonucunda Batı Cephesi birliklerinin güney kaynaklarından lojistik desteği mümkün olmuştu. Eğirdir-Dinar-Sütlaç-Çivril ve Sütlaç -Sarayköy demir yolu, genel olarak işletmeye açık tutulmuştu. Bu hattın Eğirdir-Dinar kesiminde günde, 15'şer vagonlu iki katar işlemekteydi. Sütlaç-Çivril kesiminde ise katarlar, ancak Sundurlu'ya kadar gitmekte ve Sundurlu-Çivril kesimindeki Menderes Köprüsü, tahrip edilmiş olduğundan bu kesimde demir yolu

⁶ Serhan Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım (Fransız ve İtalyan Askerî Yardımları)" *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s. 346.

⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, Ankara, 1974, s. 554.

⁸ Büyük Taarruz öncesinde para yardımlarının yanı sıra askeri yardım olarak Sovyet Rusya tarafından; 37.812 adet tüfek, 324 adet makineli tüfek, 44.587 sandık mermi, 66 adet top, 141.173 adet top mermisi verilmiştir. K. Özalp, *Millî Mücadele*, C. I, s. 219 ; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 548; E. S. Yalçın, "30 Ağustos Zaferi'nin Askeri, Mâli ve Ekonomik.", *Türk Yurdu*, S. 96, s. 34.

⁹ BCA, No: 05. 14. 9 / 1553, (3 Mayıs 1922 tarihli ve 1553 No'lu kararname)

ulaşımı yapılamıyordu. Söz konusu demir yollarının 1. Ordu harekât bölgesinde bulunmasının, özellikle bu ordunun ikmalinde büyük rolü olmuştu.¹⁰

Kara Yolları:

2. Ordu Bölgesi'ndeki birliklerin lojistik desteği; Sivrihisar-Paşakadın-Kaymaz-Hamidiye, Paşakadın-Yılanlı yolları ve Biçer-Sivrihisar-Fettahoğlu-Piribeyli-Aşağıağzıaçık-Ayrıtepe-Akşehir ikmal yollarıyla Sivrihisar-Çandır-Aziziye-Bolvadin-Çay ana ikmal yolundan sağlanmıştı. Söz konusu ana ikmal yolundan, ileri hatlara giden istikâmetler üzerindeki adi yollar da zamanla onarılarak ikmal hizmetlerinde kullanılmıştı. 1. Ordu Bölgesi'ndeki birliklerin muharebe alanında, ikmal hizmetlerinde; Kumrallı-Efesultan-Şuhut yolu ile Çay-İnli-İsali-Selevir-Şuhut yolu kullanılmıştı. Konya demir yoluyla Kumrallı ve Çay istasyonlarına kadar getirilen lojistik maddeler, Kumrallı ve Çay'dan itibaren bu yoldan yararlanılarak birinci hattaki birliklere ulaştırılıyordu. Buna ilaveten 1. Ordu bölgesinde kullanılan tek su yolu, Eğirdir gölü olmuştu. Bu göl üzerinde, odunla işletilerek saatte 8 mil hız yapabilen, dört ya da altı mavna çekebilen bir römorkör hizmete girmişti. 400-500 kişi taşıma kapasitesi olan mavnalarla elverişli havalarda günde iki sefer yapılabilmştir. Başlangıçta iskeleler genellikle bozuk olduğundan, Batı Cephesi Komutanlığı'nca bunların onarımları yaptırılmıştı. Ayrıca, göl üzerindeki işletme araç sayısı da artırılmış ve su üstü ulaştırma hizmetlerini düzenlemek üzere, Mart 1922'de bir de deniz taşıtları müfrezesi kurulmuştu. Böylece Akşehir istasyonuna getirilen ikmal maddeleri, önce Höyük iskelesine, buradan göl üzerinde işleyen araçlarla 1. Ordu bölgesindeki birliklerin gerilerine kadar götürülmekteydi.¹¹

Ekim 1921'de Batı Cephesi'nin İkmal ve İaşe Durumu:

1. Sınıf İkmal Maddeleri Durumu (Yiyecek):

23 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı Erkanı Harbiye Umumi Riyaseti'ne yapmış olduğu teklifte Akşehir'den Eğridir'e taşınması gereken yiyecek maddeleri günlük kapasitesinin 200 tona çıkarılması, ikmal hizmetlerinin etkili bir düzende yürütülebilmesi için, Tekâlifî Millîye Emirleri süresinin uzatılması istenmişti. Ayrıca

¹⁰ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, Ankara, 1994, s. 241-242.*

¹¹ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 243.*

Batı Anadolu Menzil Müfettişliği¹² emrinde 45 kamyon çalıştırılması, Çay-Şuhut arasında cephaneye ulaştırması için 66 arabalık bir taşıma kontratı yapılacağından, ayda 6000 liraya ihtiyaç bulunduğu, Sultandağ'ı yolunun muharebe günlerinde kapanmaması için tedbir alınması gerektiği bildirilmiştir. Buna ilaveten köprülerin ve Hoyran gölü iskelesinin onarılması, buradaki araç sayısının artırılması istenmiştir.¹³ Bütün bu gelişmelere rağmen cephedeki iâşe sıkıntısına özellikle nakliye açısından çekilen sıkıntılara kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. Bu konu ile ilgili olarak TBMM'deki gizli celsede Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa; "*Burada meziyet ve mahiyet yalnız arpayı ve buğdayı bulmak değildir. Arpayı ve buğdayı taşımak meziyettir*"¹⁴ demiştir.

V. Sınıf İkmal Maddelerinin Durumu (Cephane):

Önceleri Güney Cephesi emrine, sonra bundan vazgeçilerek Batı Cephesi Komutanlığı emrine tertip edilen cephaneye miktarı şu şekilde idi:

Piyade Cephaneleri

Doğu ve Güney Cephesi'nden Sivas ve Kayseri'ye gelmekte olanlarla Sivas ve Kayseri depolarında bulunan 2113 Osmanlı, 1310 Rus, 71 İngiliz ve 300 sandık Fransız fişeği Ulukışla'ya; 125 Rus, 210 mavzer, 296 sandık İngiliz fişeği Kırşehir'den ve 300 Alman, 1000 Rus, 500 sandık Manliher fişeği de Ankara'dan Batı Anadolu Menzil Müfettişliği emrine tertiplenmişti. Bunlara ilaveten Samsun, İnebolu ve Kocaeli yolu ile gelmekte olan bütün silâh, cephaneye ve donatım gereçlerinin eskisi gibi Ankara'ya sevki kararlaştırılmıştı.

¹² Devlet iâşe hizmetlerini ülke geneline yayılmış bulunan menzil teşkilatı vasıtasıyla ifa etmekteydi. Menzilin sözlük anlamı konaktır. Harekât halinde bulunan bir ordu veya kervan bir günlük yol yaptıktan sonra bir menzile ulaşırdı. Burası genellikle bir kasaba veya köy, bu olmadığı takdirde, muhafazalı bir kervansaray olurdu. Menzillerin bir birine mesafesi arazinin durumuna göre değişir ve en seyrek yerlerde yaya olarak bir günde yürünebilecek mesafelerden yani yaklaşık 30-40 km den fazla olmazdı. Bu yollar sağ, orta ve sol kollar olmak üzere gruplandırılmaktaydı. Anadolu kesimindeki menzil anayollarının güzergâhı şu şekilde idi:

1. Sağ kol: İstanbul-Yalova-Bursa-İzmir istikameti.
2. Orta kol: İstanbul-Eskişehir-Konya-Adana-Halep istikameti.
3. Sol kol: İstanbul-İzmit-Bolu-Tosya-Merzifon, buradan yol ikiye ayrılıyor ve bir kolu; Ladik-Koyulhisar-Şiran-Bayburt-Mamahatun-Aşkale-Erzurum-Hasankale üzerinden Kars'a diğer kolu; Tokat-Sivas-Malatya-Harput-Diyarbakir-Musul üzerinden Erbil yönünde devam etmekteydi. Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Ankara, 1999, s. 22.

¹³ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 248.

¹⁴ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, Ankara, 1985, s. 378.

Topçu Cephanesi:

Anadolu içinde iki tertip hâlinde hazırlanmış bulunan cephanenin Batı Cephesi'ne ayrılan top ve tüfeklere ait olanlarının birinci tertibinin (M tertibi) tamamı, ikinci tertibin (N tertibi) büyük kısmı, Konya demir yolu hattına indirilmiş ve Kayseri'de yüklemeye hazır durumda 8000 sahra, 12.000 seri dağ cephanesinin de Ulukışla'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Ankara'daki cephaneden 2500 seri sahra, 2000 kudretli, 282 Erhard dağ, 250 İngiliz obüs, ağır Alman sahra ve 2000 seri dağ mermisi tertip edilerek Konya'ya gönderilmesi plânlanmıştı. Sivas yolu ile, doğudan ve Elcezire Cephesi'nden gelmekte olan çabuk ateşli sahra mermilerinden, 10.000 atım Ulukışla'ya, geri kalan 8000 atım, taşınmaya hazır olarak Kayseri'ye, kudretli mermilerden 4525 atımın tamamı ve seri dağ top mermilerinden 10.000 atım Ulukışla'ya, 12.000 atımı da Kayseri'ye, mevcut Rus mermileri düzeltilmek üzere Kayseri fabrikasına, 294 atım uçaksavar top mermisi ile Kayseri'deki 243 atım 10.5 mm.lik sahra obüs mermisi, Ulukışla'ya yollanmak üzere hazırlanmıştı. Kırşehir'deki 644 atımlık İngiliz sahra mermisi ile, Köprüköy'de bulunan 536 atımlık İngiliz sahra mermisi, Konya ve Ankara'dan, 4000 atım 150 mm.lik, 2000 atım 105 mm.lik sahra ve obüs mermileri, 1000 atım çabuk ateşli Rus dağ, 4000 atım İngiliz sahra mermisi, Polatlı yolu ile Batı Anadolu Menzil Müfettişliği emrine gönderilmiş ve Ankara fabrikasında düzenlenen dağ obüs kudretli dağ ve Erhard dağ mermileri de yola çıkarılmıştı.

Kasım 1921'de 1. Sınıf İkmal Maddelerinin Durumu (Yiyecek):

Batı Cephesi Komutanlığı, emrindeki birliklerin ikmal işlerini şu şekilde düzenlemiştir; 1., 2. ve 4. Kolordu ile 8. Tümen, 1. Ordu'ya bağlı birlikler, yaklaşık 70.000 kişi Konya'dan demir yolu ile taşınan yiyecek maddeleriyle beslenmekteydi. 20.000 asker ve 11.000 hayvan mevcudu bulunan 5. Süvari Kolordusu ile 6. Tümen birlikleri de, Aydın, Denizli, Isparta ve Burdur dolaylarından elde edilen yiyecek maddeleriyle beslenmekteydi. Önceleri birliklerin bir kısmı, konak bölgelerindeki aşar ve Tekâlif-i Milliye depolarında mevcut bulunan yiyeceklerle destekleniyordu. Fakat yılda 500 İstanbul kilesi ve daha aşağı ürün alanlardan, Tekâlif-i Milliye mükellefiyeti

kalkmış olduğundan, birliklerin yiyeceklerinin cephe gerisinden getirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı.¹⁵

Özellikle Sakarya Zaferi sonrası Batı Cephesi'ndeki birliklerin mevcutlarının çok hızlı bir şekilde artması iaşe problemini de beraberinde getirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak TBMM deki gizli oturumda bir milletvekilinin; *"Bir hayvanın üç gün aç kaldığını gördüm."* Şeklindeki açıklamasına, Rafet Paşa; *"Benim buradaki hayvanlarım da açtır beyefendiler. Harekatı harbiye esnasında üç süvari fırkası insanları ve hayvanları kırk sekiz saat aç kaldı"*¹⁶ şeklinde cevap vermiştir. Bu ve benzeri açıklamalardan, nakliye yetersizliğinin o dönemin önemli sorunları arasında yer aldığı açıkça anlaşılmaktadır.

II. ve V. Sınıf Maddelerin Durumu:

Batı Cephesi birliklerindeki silâhlar, çok çeşitli ve eski modellerden oluşmaktaydı. Aynı kurşunu atamayan bu tüfeklerin birliklerde karışık şekilde bulunması, cephane ikmalini güçleştirdiği gibi, ateş gücünü de azaltmaktaydı.¹⁷

Batı Cephesi birliklerinde çok çeşitli silâh bulunması, eğitim, bakım ve ikmal hizmetlerinde de oldukça güçlükler çıkarmıştı. Bu sebeple hiç olmazsa tümenler içerisindeki silâhlarda, birliğe gidilmesi fikri üzerinde durulmuş ve bu önemli sorun çözümlenerek standartlaşmaya gidilmiştir. Batı Cephesi birliklerinde cephane ikmalinde kabul olunan esaslar şu şekilde belirlenmişti; Mevcut toplar için, bataryaların hafif cephane kollarında 150'şer, tümen ve kolorduların cephane kollarında 50'şer ki, top başına toplam olarak 200 atım; Ağır makineli tüfek başına 8000 piyade fişegi, hafif makineli tüfek başına, 2000 piyade fişegi, tüfek başına er üzerinde 100, tümen kademesinde 50, kolordu kademesinde 60 olmak üzere, 210 piyade fişegi bulundurulmasına çalışılmaktaydı. Buna göre birlikler, cephanelerini sarf ettikçe ikmali gereken miktarı, birliklerin buldukları bölgelere, ya menzil araçlarıyla veya demir yolu üzerinden Çay istasyonuna ulaştırılması plânlanmıştı. Çay istasyonunda Cephe Komutanlığı'nın bir mühimmat deposu ile cephane irtibat subayı bulunmaktaydı. Cephenin genel silâh ve cephane depoları, Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'nin

¹⁵ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 250-251, 253-254.*

¹⁶ *TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, s. 378.*

¹⁷ S. Selek, *Anadolu İhtilâli, C. 2, s. 728-729.*

emrinde, Konya, Akşehir, Eğridir'deydi. Ayrıca Dinar'da da bir depo açılmıştı.¹⁸ Ekim 1921'de; Tüfek 67.781, ağır makineli tüfek 629, hafif makineli tüfek 512, top sayısı 229 olarak tespit edilmiştir.¹⁹

Aralık 1921'de İkmal ve İaşe Maddeleri'nin Durumu:

1. Sınıf İkmal Maddeleri Durumu:

Batı Cephesi birliklerinin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Konya demir yolu ile cepheye (Çay) günde, 95 ton ekmeçlik, 15 ton yemeklik, 15 ton et ve 108 ton arpa gönderilmekteydi. Sandıklı, Dinar ve Denizli bölgelerindeki birliklerin yiyecek ihtiyaçları Dinar Menzil Müfettişliği'nce sağlanmaktaydı. Buna ilaveten Dinar Menzil Bölge Müfettişliği, Kumrallı, Akarım, Sandıklı, Cebazen, Karadilli, Sütlaç, Dazkırı, Çardak depolarına yiyecek maddeleri depo ederek bölgenin aşar gelirini toplamıştır. Kocaeli Grubu'nun yiyecek ikmali ise Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce Adapazarı ve Bolu bölgelerinden yapılan satın almalarla düzenlenmiştir.²⁰

Başkomutanlık 23 Ocak 1922 tarihinde bir emir yayımlayarak; Koçhisar Aksaray, Niğde, Dinar, Burdur, Denizli, Bolu, İzmit, Sivrihisar ve Konya'da birer satın alma komisyonu kurulmasını istemiştir. Başkomutanlığa bağlı olan bu komisyonlara geniş yetkiler verilmişti. Fakat emrin 17. maddesinde, ihmalî görülenlerin İstiklâl Mahkemelerine verileceği belirtilmişti. Tüm çabalara rağmen, Konya bölgesinde günde ancak 75 ton un sağlanabilmiş, uzak bölgelerden buğday yerine un verilmesi istenmişti. İaşe sorununu çözebilmek için Konya Valiliği Ankara'dan, acil olarak 800.000 lira talep etmiş, Bakanlar Kurulu yapmış olduğu toplantıda bu paranın verilmesinin mümkün olmadığını, ancak haftada 100.000 lira olmak üzere ayda 400.000 liranın Konya'da arpa ve buğday satın alınması için tahsis edilmesine karar vermiş, ancak bu ödenek yetersiz kalmıştır. Çünkü Ordu'nun bir haftalık ihtiyacı için 152.000 liraya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu bakımdan Konya Valiliği'ne haftada 50.000 lira ek ödenek ilavesi yapılmıştı.²¹

¹⁸ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 254-255.*

¹⁹ Rauf Atakan, "Türk İstiklâl Harbi'nde İdarî Faaliyetler ve Lojistik", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 25, Ankara, 1998, s. 220.

²⁰ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 259.*

²¹ *BCA*, No:04. 44. 9/1314, (15 Ocak 1922 tarihli ve 1314 No'lu kararname).

II. Sınıf İkmal Maddeleri Durumu (Giyecek İkmali):

Temmuz 1921'den, Kasım 1921'e kadar, İtalya'dan 30.000, yurt içinden 40.000 takım elbise satın alınabilmişti. Ayrıca, 243.000 elbise kontrata bağlanmışsa da ancak 45.100'ü alınabilmişti. Giyecek ihtiyaçlarının karşılanması için, Kasım 1921 sonuna kadar 500.000 lira ayrılmış ve bu para tüketilmişti. Batı Cephesi birlikleri, ihtiyacı bulunan donatımın ancak yarısına sahip bulunuyordu. Bu sebeple donatıma şiddetle ihtiyaç vardı. Fransızlardan 100.000 takım giyecek istenmişse de bunlar gelmemişti.²²

III. Sınıf İkmal Maddeleri Durumu:

Cephe Komutanlığının, 10 Aralık 1921'de Başkomutan'a vermiş bulunduğu raporlara göre; akaryakıt sıkıntısı devam etmektedir. En önemli problemlerden birisi akaryakıtı depolama sorunu olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü, Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu 22 Temmuz 1921 tarihli şifre ile; 1050 tonluk kömür, 100 tonluk gazyağı, 36 tonluk benzin ve 24 tonluk makine yağı depolanabilecek tesislerin yapılmasını istemiştir.²³ Komutanlığın aynı tarihli raporunda

Batı Cephesi'nin, 300 ton benzine ihtiyacı bulunduğunu, İnebolu ve Samsun limanlarına getirilecek olan 520 ton benzinin, ikmal için Mersin'e ulaştırılması ve I. Ordu araçlarıyla taşınması planlanmıştı.²⁴ Erkânı Harbiye tarafından, Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü'ne gönderilen şifre ile Samsun'daki Amerikan Muavenet Heyeti'nden, Müdafaa-i Milliye'ye 50 ton benzin hibe edildiği, bu benzinin 15 tonunun Merkez Ordusu emrine, 20 tonunun Elcezire ve 15 tonunun Batı Cephesi'ne gönderilmek üzere Ankara'ya sevk edilmesi istenmiştir.²⁵

V. Sınıf İkmal Maddeleri Durumu (Cephane) :

Birliklerin depolarında bulunan cephaneye, yetersiz olduğundan Batı Cephesi Komutanlığı birliklerin mevcut ihtiyaçlarını içeren bir raporu 10 Aralık 1921 tarihinde Başkomutanlığa sunmuştur. Buna göre;

²² *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 259-260.*

²³ *ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1119, Gömlek: 6, Belge: 6-1.*

²⁴ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 262.*

²⁵ *ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1120, Gömlek: 41, Belge: 41-1.*

	<u>Mevcut</u>	<u>İhtiyaç</u>
Piyade tüfeği başına	200	70
Makineli tüfek başına	500	12.500
Top başına	348	402

Mevcutların da, 1/3'nin elde olmadığı, bunların ancak 15 gün sonra cepheye ulaştırılabileceği bildirilmişti raporun devamında; ikmal akımının mevcut ulaştırma araçlarıyla demir yolu son noktalarından, ancak 40 km ilerilere götürülebildiği, ihtiyaç duyulan 60 motorlu ulaştırma aracı ile 3000 devenin sağlanması hâlinde, bu mesafenin, 80 km. ye çıkarılabileceği, birlik ve menzillerde mevcut günlük ulaştırma araç kapasitesinin 2000 tonu bulduğunu, bunun 1000 tonunun kolorduların araçlarına ait olduğunu belirtmiştir.²⁶

Sağlık Hizmetleri:

Her kolorduda, bir seyyar hastahane bir sıhhiye bölüğü ve her tûmende bir sıhhiye bölüğü bulunmaktaydı. Seyyar hastahaneler 50-100 yataklıydı. Sivrihisar, Eğridir, Çay İstasyonu ve Konya'da birer sıhhiye deposu bulunmaktaydı. Seyyar hastahaneler bu depolardan ilaç ikmali yapmakta, birliklerde ihtiyaçlarını seyyar hastahanelerden ikmal etmekteydiler. Ayrıca Şubat 1920'den itibaren Eskişehir, Polatlı, Kütahya, İnönü, Bilecik, Sivrihisar, Konya, Akşehir, Mudurnu ve Denizli'de Askeri hastahaneler, Eskişehir'de ise iki adet seyyar hastahane hizmet vermekteydi.²⁷

Kıtalarda etüv makineleri gibi modern temizleme araçları bulunmamasına rağmen, bunların yerine kullanılan yerli ve daha basit araçlarla temizlik işlerinin yürütülmesine çalışılmıştır. Cephe birlikleri içersinde bulaşıcı hastalıkların çıkmamasına önem verilmiş ve bu gibi vakalarda hastalığın yayılmaması için de çok sıkı tedbirler alınmıştır. Gösterilen büyük çaba ve alınan tedbirlerle Aralık 1921'de hastahane ye gönderilenlerin sayısı 16.953'e düşürülmüştü. En sık rastlanan hastalıklar

²⁶ TİH, *Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 262.

²⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 768, Gömlek: 142, Belge: 142 (1-2).

ise; Lekeli Humma, Çiçek, Kara Humma, Para Tifo, Kızıl, Kızamık, Kabakulak, Yıllancık, Dizanteri, Nezle-i müstevliye (İspanyol Nezlesi) ve Menenjit olmuştur.²⁸

Veteriner İşleri:

Sakarya Meydan Savaşı süresince hayvan mevcudu artırılmaya çalışılmıştır. Ağustos sonuna doğru 33.363, Eylül ayının ikinci yarısından sonra 45.936 ve Ekim ayında 61.767 olmuştur. Sakarya Meydan Savaşı'nda hayvan kaybı toplam 1977 civarında olmuştur.²⁹

Kasım 1921'den itibaren, Doğu Cephesi'nden yapılan ikmal sebebiyle Batı Cephesi birliklerinin hayvanlarına geçen ve yayılmaya başlayan sığır vebası, Aralık ayı içerisinde tehlikeli bir mahiyet almaya başlamıştır. Nitekim, 4 Aralık 1921'de Ankara Polatlı-Sarayönü hattı üzerinden ulaştırma hizmeti yapan öküzlerde sığır vebası görülmüştü. Bunun üzerine Veteriner İşleri Dairesi'nce 26 Aralık 1921'de Ankara Komutanlığı Baş Veterinerliği'ne gönderilen bir yazıda; *"Yahşihan'a kadar olan bölgede sığır vebası vakaları tespit olunduğundan hiçbir surette buradan başka yerlere sığır gönderilmemesi"* istenmişti. Hastalık Ankara merkezi ile yöresindeki ilçelerde halkın elindeki hayvanlarda da görülmeye başlamıştı. Bu gibi bu sebeple 1 Ocak 1922'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce yayımlanan bir genelgede; *"Ankara'da yeniden kurulan serum hazırlama ünitesi için bütün birlik ve ulaştırma kollarından 100 baş serum öküzünün tedarik edilmesi emredilmiştir."* Milli Mücadele'nin başından itibaren hayvanlarda bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla birtakım önlemler alınmış, 1920 yılı başında Konya ve Polatlı'da hayvan hastahaneleri, Konya ve Eskişehir'de ise hayvan depoları ile veteriner ecza depoları kurulmuştur.³⁰

Aralık 1921'de I. ve 2. Ordu'ya ait hayvan mevcudu şu şekildeydi:

1. Ordu'da; 243 kadana, 15.815 beygir, 2870 katır, 827 merkep, 3344 öküz, 268 manda ve 680 deve olmak üzere toplam 24.027 baş idi.

²⁸ TİH, *Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 261-262.

²⁹ TİH, *Batı Cephesi*, C. II, Ks. V, Kit. 2, Ankara, 1995, s. 492.

³⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 768, Gömlek: 142, Belge: 142 (1-2).

2. Ordu'da; 64 kadana, 7501 beygir, 2543 katır, 818 merkep, 1808 öküz, 203 manda ve 141 deve ki toplam 13.075 hayvandan ibaretti. Batı Cephesi'nin Aralık 1921'deki hayvan zayıyatı umum kuvveye göre % 5 nispetinde olmuştur.

Personel Durumu:

Aralık 1921 Personel Mevcudu :

Subay mevcudu ; 7632 (767'si menzil birliklerinde).

Er mevcudu ; 155.900 (15.526'sı menzil birliklerinde).

Personel İkmali:

Subay İkmali; Batı Cephesi birliklerinin, özellikle, küçük rütbeli subay ihtiyacı olmuş ve ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla İstanbul'dan subay getirilmesi kararlaştırılmıştı.

Er ikmali; Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 10 Aralık 1921'de Başkomutanlığa verilen raporda; *"Yunanistan'ın Batı Anadolu'da mevcut 162.000 kişilik kuvvetini, 262.000'ne çıkarabilmek için faaliyetlerde bulunduğu, bu sebeple Türk kuvvetlerinin 250.000'e yükseltilmesi gerektiğini ve bunun için de en az 100.000 ere ihtiyaç bulunduğu belirtilmiştir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için Batı Cephesi asker alma bölgelerini genişleterek, Harput, Malatya, Gaziantep, Maraş, Adana ve Trabzon bölgelerinden asker alınmasını"* istemişti. Aynı raporda; kaçak er sayısının Ekim'de 6000, Kasım'da 3400 olduğu bunun önüne geçmek için, en iyi çarenin, kaçak olaylarının yurt içinde sıkı surette takibine önem verilmesi üzerinde durulmuştu.

Malî Durum:

Aralık 1921'de 150.000'i bulan Batı Cephesi kuvvetlerinin ikmali için para bakımından sıkıntı çekilmişti. Sadece yiyecek maddeleri satın alınması için, Mart 1922 sonuna kadar 3.500.000 liraya ihtiyaç duyulmuştur. Buna ilaveten bir aylık satın almalar için ivedi olarak 500.000, er maaşları için 43.700, subay maaşları için de 420.000 olmak üzere acilen 1.300.000 liraya ihtiyaç bulunduğu belirtilmiştir. Bu sebeple Başkomutanlık 23 Ocak 1922 tarihli bir numaralı lojistik emri yayımlamak suretiyle ihtiyaçların giderilmesi konusunda tedbirler almıştır. Ayrıca, Kocaeli Grubu için, haftada 10.000

lira ayrılmış ve bu para, Grup Komutanlığınca Bolu ve İzmit satın alma Komisyonları'na gönderilmişti.³¹

Bu arada Sakarya Zaferi sonrası Türk Ordusu'nun Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan atmak amacıyla bir taarruza girişebilmesi için bütün kaynaklar zorlanmış, 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok mali kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, bir kısmı da ordu ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlamıştır.³² Anadolu'nun maddi ve manevi bütün kaynakları sonuna kadar zorlanarak, büyük taarruzdan önce kullanılmıştır. Öyle ki son hazırlıklar için ihtiyaç duyulan 600.000 lira Mustafa Kemal Paşa'nın kendi emrinde bulunan ve Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen paradan temin edilmiştir.³³ Bütün olumsuz koşullara rağmen subaylar ve erler, Büyük Taarruz'un gereklerini yapabilecek bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Bu amaçla bütün birliklerde, her seviyede kurslar, talimghâhlar açılarak, tatbikat ve manevralar yapılmıştır.³⁴

Taarruz hazırlığı sırasında ordu teşkilatı yeniden düzenlenerek Büyük Taarruz'dan önce Batı Cephesi'nde 19 Piyade, 5 Süvari, bazı müstakil alay ve taburlardan bir ordu teşkilatı vücuda getirilmişti. Bunlar 5 kolordudan kurulu 2 ordu, 3 tümenli bir süvari kolordusu, iki müstakil süvari tümeni ve bir Kocaeli grubu şeklinde düzenlenmişti. Subay ihtiyacı, Ankara talimghahından, yedek subaylardan ve İstanbul'dan gelenlerden temin edilmiş ise de kadroları tamamen doldurmak mümkün olmamıştır. İstanbul'da Erkanı Harbiye Mektebi'nin mütarekeden sonrada devam etmesi çok yararlı olmuş, kurmay subay ihtiyacının % 40'ı bu okuldan karşılanmıştır. O zamanki kadrolara göre tümenlerde 10.000 er bulunması gerekirken Anadolu'daki insan kaynağı 25 tümeni ikmal etmek için yeterli olmamıştır. Bu sebeple Sakarya Meydan Savaşı sırasında 4.000 mevcutlu olan tümenler, 7.000-8500 kişiye çıkartılmıştır.³⁵

³¹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 263, 264-265.

³² Atilla Kollu, "Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, Temmuz 1992, S. 24, s. 502.

³³ K. Özalp, *Milli Mücadele*, C. I, s. 233.

³⁴ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı) II*, İstanbul, 1982, s. 1213.

³⁵ Atilla Kollu, "Büyük Zafer", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, s. 503.

V. Sınıf İkmal Maddeleri Durumu (Cephane):

Doğu ve Güney Cephesi'nden Sivas ve Kayseri'ye gelmekte olanlarla Sivas ve Kayseri depolarında bulunan 2113 Osmanlı, 1310 Rus, 71 İngiliz ve 300 sandık Fransız fişegi Ulukışla'ya; 125 Rus, 210 mavzer, 296 sandık İngiliz fişegi Kırşehir'den ve 300 Alman, 1000 Rus, 500 sandık Manliher fişegi de Ankara'dan Batı Anadolu Menzil Müfettişliği emrine tertiplenmişti. Bunlara ilaveten Samsun, İnebolu ve Kocaeli yolu ile gelmekte olan bütün silâh, cephane, donatım gereçlerinin eskisi gibi Ankara'ya sevki plânlanmıştı. 21 Ekim 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti depolarında bulunan mühimmatlar şu şekilde idi:

3104 sandık Osmanlı cephanesi,

467 sandık Alman cephanesi,

8208 sandık Rus cephanesi,

7547 sandık İngiliz cephanesi,

4145 sandık Fransız mantelli cephanesi,

3494 sandık Fransız mantelli cephanesi,

23.402 atım çabuk ateşli sahra cephanesi,

24.144 İngiliz sahra topu cephanesi,

23.302 atım Rus sahra topu cephanesi,

3459 atım Fransız sahra topu cephanesi,

700 atım Alman sahra ve uçak topu cephanesi,

1392 mantelli sahra cephanesi,

306 atım ağır Alman sahra topu cephanesi,

836 atım ağır Rus sahra topu cephanesi,

37.408 atım çabuk ateşli dağ topu cephanesi,

282 atım erhart dağ topu cephanesi,

6684 atım kudretli dağ topu cephanesi,

2470 atım Rus dağ topu cephanesi,
 3543 atım adı ateşli top cephanesi,
 7547 sahra obüs top cephanesi,
 57 dağ obüs top cephanesi,
 1334 İngiliz obüs top cephanesi,
 38.253 ağır Alman obüs cephanesi,
 772 Skoda top cephanesi,
 3893- 120 mm deniz top cephanesi,
 628- 65 mm Fransız top cephanesi,
 1084 Avusturya dağ topu cephanesi,
 1515- 105 mm deniz top cephanesi.³⁶

Ayrıca çeşitli istikametlerden Kırşehir menzil bölgesine 631 sandık, Ankara Köprüköy'den Batı Anadolu menziline 1800 sandık, Ankara'dan 950 sandık Sarayönü'ne, 120 sandık cephane de Polatlı'ya gönderilmişti.

Ocak-Şubat 1922'de İkmal Durumu

Subay İkmali:

Müdafaa-i Milliye Vekâleti subay zayıyatını tamamlayabilmek amacıyla Ağustos 1921'de İstanbul'da bulunan Muharip Gruba 25.000 lira göndererek İstanbul'da bulunan sicilleri düzgün ve sağlıklı olanlardan, 15 alay komutanı, 35 piyade tabur komutanı, 150 yüzbaşı, 400 teğmen ve üsteğmen ile topçu subayı istemişti.³⁷ 10 Ekim 1921'den 1 Şubat 1922 tarihine kadar 1063, Şubat 1922'de 195, Nisan'da 161, Mayıs'ta 129, Haziran'da 91 ve Temmuz'da 200 olmak üzere toplam 2739 subay ikmali

³⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1180, Gömlek: 78, Belge: 78 (1-2).

³⁷ R. Atakan, "...İdarî Faaliyetler ve Lojistik", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 25, s. 223, 213.

yapılmıştı.³⁸ Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra 4012 subay mevcudu, 26 Ağustos 1922'de 8659'a yükselmiştir.³⁹

Er İkmali:

Bu dönemde asker alma teşkilâtında bazı olumlu değişiklikler yapılarak er ikmali kolaylaştırılmış, celp ve sevkte çabukluk sağlanmıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 16 Şubat 1922'de 1901 (1317) doğumluların silah altına alınacağını ve bunların 1922 yılı ortalarına kadar izinli sayılacaklarını emretmiştir.⁴⁰ Bu suretle 26 Ağustos 1922'de taarruza geçen Batı Cephesi kuvvetlerinin Temmuz sonu itibarıyla er mevcudu 199.283'e yükselmiş ve kadrosu tamamlanmıştı.⁴¹

Yiyecek Durumu:

Batı Cephesi birliklerinin yiyeceklerini ulaştırma ile görevli olan Konya'daki Batı Anadolu Menzil Müfettişliği, 11 Ocak 1922'de vermiş olduğu raporda; Ordu'nun son 25 gün içerisinde satın alınan yiyeceklerin altı katını tükettiğini, bu bakımdan Maliye Vekâleti'nden günlük 100.000 lira temin edilmesi gerektiğini, yemekliğin bittiğini ve iki günlük et stoku kaldığını belirtmiştir.⁴² Yeterli mali kaynak olmadığı için Maliye Vekâleti adına bedeli sonradan ödenmek üzere satın alma komisyonları kurulmuştur. Komisyonların iyi çalışması, halkın yiyecek saklaması gibi konuları takip etmek üzere bu komitelerde, bir de millet vekili görevlendirilmişti.⁴³ Diğer taraftan bölgedeki su değirmenleri ihtiyaca yetmediğinden, Konya halkının ihtiyaçları ikinci plana alınarak, Ereğli ve Ulukışla bölgelerindeki değirmenler, ordu için çalıştırılmaya başlanmıştır.

Giyecek ve Eşya :

³⁸ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1540, Gömlek: 8, Belge: 8 (1-4); ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1540, Gömlek: 65, Belge: 65 (1-3).

³⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 514.

⁴⁰ R. Atakan, "...İdarî Faaliyetler ve Lojistik", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 25, s. 213.

⁴¹ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Ankara, 1992, s. 10.

⁴² *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 264.

⁴³ Başkomutanlığa bağlı olan bu komisyonlar geniş yetkilerle donatılmıştı. Ancak görevde ihmalî görülenlerin İstiklal Mahkemeleri'ne verileceği ve vatana ihanet suçu ile yargılanacağı belirtilmişti. Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, C. I-II/1920-1927, İzmir, 1995, s. 156-158.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti, halkın elindeki giyecek ve eşyadan Ordu'ya yarayanları satın almış, çamaşır ve eşyayı dikilmek üzere dikim evlerine vermişti. Ayrıca Kızılay ve diğer yardımlarla toplanan giyecekler Batı Cephesi depolarına (3. Kolordu, Kocaeli depo birlikleri dahil) teslim edilmişti. Depolarda bulunan donatım maddeleri; Elbise 227, Pantolon 18.976, Çamaşır 15.415, Çorap 22.990, Battaniye 353, Matara 5039, Mahruti Çadır 1927 olarak tespit edilmişti.⁴⁴ Ayrıca Ukrayna ile 2 Ocak 1922 günü imzalanan Dostluk Antlaşması, Sovyet-Rusya'dan gelen yardımlarda artış sağlamıştır.⁴⁵ Diğer taraftan Ordu'nun güçlendirilmesi çalışmaları hızla yürütülerek, büyük ve kesin sonuçlu bir taarruzun hazırlıklarına girişilmiş, Anadolu'nun tüm malî ve ekonomik kaynakları bu taarruz için seferber edilmiştir.⁴⁶

Ocak 1922'de III. Sınıf İkmal Maddelerinin Durumu

Akaryakıt:

Batı Cephesi'nin az sayıdaki motorlu ulaştırma araçları, akaryakıtsızlıktan işletilemiyordu. Batı Cephesi Komutanlığı soruna çözüm bulabilmek için birtakım girişimlerde bulunmuştu. Buna göre; Antalya'da 21 ton, İnebolu'da 24 ton benzin tesliminin kontrata bağlandığı bunların bir kısmının deniz üzerinde yabancı savaş gemileri tarafından batırıldığı açıklanmıştı. Samsun ve İnebolu'ya 20 ton benzin geleceği, Trabzon'da 15. Kolordu'nun Batum'dan benzin sağlamaya çalıştığını, Paris temsilcisi Ferit Bey aracılığıyla Samsun ve İnebolu'da 65 ton, Antalya ve Mersin'de 150 ton ve ayrıca Mersin'de 26 ton teslim olunmak üzere benzin satın alınmış olduğu bildirilmişti. Buna ilaveten 22 Şubat 1922'de, Fransa'ya 13 ton benzin ve bu arada da yağ sipariş edilmiş ve bunların Fransız vapurlarıyla Mersin ya da İskenderun'a taşınması plânlanmıştı.

Mart 1922'de İkmal Durumu

Yiyecek Durumu:

⁴⁴ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 266-267, 273.

⁴⁵ TBMM Hükümeti ile Ukrayna Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti arasında 1338 (1922) senesi Kânunusanisinin ikinci günü (2 Ocak) Ankara'da akit ve imza olunan Muhadenet ve Uhuvvet Muahadenamesi TBMM tarafından 16 Mart 1922 tarihinde kabul ve tastik olunmuştur. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 18, Ankara, 1959, s. 250-271.

⁴⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâlî Kaynakları*, s. 432.

Mart ayı içerisinde Baladız, Höyük, Kuyucak, Aşağıkaşıkara ve Geneli’de birer yiyecek deposu açılmıştı. Cephenin Mart 1922’deki günlük yiyecek ve yem ihtiyacı 112 ton un, 35 ton yemlik, 35 ton etlik, 112 ton arpa olarak tespit edilmiş ve bu ay içerisinde günlük iaşesi tam olarak verilmiştir.

Giyecek ve Donatım Durumu:

Mart 1922’de Batı Cephesi birliklerine, Kocaeli Grubu’na ve depo alaylarına gönderilen 73 kalem giyecek ve donatım eşyasından bazıları şunlardı :

<u>Elbise (Takım)</u>	<u>Ceket</u>	<u>Kaput</u>	<u>Çarık</u>	<u>Matarası</u>	<u>Nal ve Mıh</u>
63.835	1303	6649	640	15.887	13.981
<u>Sahra Telefon</u>	<u>Kuru Pil</u>	<u>Portatif kürek</u>	<u>Tevhit semeri</u>		
4	2310	13.400	40		

Bu ay içerisinde Eğridir ve Höyük’te birer donatım deposu, Dinar ve Eğridir’de birer donatım yapım yeri ile Denizli’de birer dabakhane faaliyete geçirilmişti.⁴⁷

Akaryakıt:

Benzin ve yağ için 50.000 lira ödenek ayrılmıştı. 23 Mart 1922’de Standart Oil Kumpanyası’ndan 700 teneke benzin satın alınmış ve İskenderun’a çıkarılmıştı. Ayrıca aynı şirketten satın alınan 160 ton benzin Yunan harp gemilerinin takibi yüzünden Beyrut’a çıkarılmak zorunda kalınmıştı.⁴⁸

Ulaştırma Araçları Durumu ve Kapasitesi

1. Ordu’da:

1. Kolordu günlük taşıma kapasitesi 165 ton ve 5. Süvari Kolordusu (2. Süvari Tümeni hariç) 120 ton, 6. tümen 52 ton, 15. Tümen 57 tondu.

⁴⁷ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 270-271, 275, 278, 279.

⁴⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 507-509.

2. Ordu'da:

2. Kolordu 86 ton, 16. Tümen 24 ton, 4. Kolordu'nun günlük taşıma kapasitesi 122 tondu. 3. Kolordu 202 ton, Kocaeli Grubu 42 ton, 1.Süvari Tümeni 12 tondu. Ayrıca Adana Bölgesi Komutanlığı nezdinde kurulan satın alma komisyonu, Fransız temsilcisinin de yardımıyla Halep ve Beyrut'tan satın alınan hayvanlar Bağdat hattı üzerinden Batı Cephesi'ne ulaştırılmıştı.⁴⁹ Mart 1922'de Batı Cephesi'nin mevcudu 8.658 subay ve 199.282 er seviyesine ulaşmıştı.⁵⁰ Aynı dönemde Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın mevcudu ise, subay 14.345, er 298.195 olmak üzere toplam 312.540 seviyesine ulaşmıştı.⁵¹

Silah ve Cephane:

Yurt içinden Polatlı-Sarayönü arasında 900 deve ile günde 23 ton cephane taşınmaktaydı. 19 Şubat 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı, makineli tüfek depo taburundan 19 Osmanlı, 4 İngiliz ağır makineli tüfeğini cephe birliklerine dağıtmıştı. Mart ayı içerisinde Konya'daki topçu alayına 8 İngiliz sahra, 4 şınayder sahra, 4 Alman sahra topu ile Batı Cephesi Ağır Topçu Taburu için, iki 105 mm.lik sahra obüsü ve iki 120 mm.lik Fransız topu tertip edilmişti. Kocaeli Grubu'na, 3 Rus sahra, 4 mantelli topu ve 2. Ordu emrine, 4 İngiliz sahra topu, 41. Tümene de 2 sahra topu tertip edilmişti. Buna ilaveten bir ay içerisinde cepheye değişik çapta 21 top gönderileceği belirtilmişti. Ayrıca Mart 1922'de İstanbul'da ordu depolarından gizlice alınarak Mim Mim Grubu tarafından Fransız Ladik Vapuru ile İnebolu'ya 25 kalem bulan silah ve cephane gönderilmişti. Ayrıca Hariciye Vekâleti tarafından Novorosiski'de üç büyük çaplı topla 12 seri ateşli topun taşınmaya hazır olduğu bildirilmiş, bunları almak için 14 Mart 1922'de Şahin Vapuru Trabzon'dan hareket ettirilmişti. Diğer taraftan Batum'daki silah ve piyade cephaneleri ve diğer gereçleri almak üzere de Aydın Reis ve Preveze gambotları Batum'a gönderilerek yurda taşınmaları sağlanmıştı.⁵² Bakanlar kurulu kararı ile de Eğridir gölündeki deniz araçlarının ordu emrine verilmesi sağlanmıştır.

Nisan 1922'de İkmal Durumu

⁴⁹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 280-281.

⁵⁰ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 824, Gömlek: 21, Belge: 21(1-2).

⁵¹ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1540, Gömlek: 8, Belge: 8 (1-2).

⁵² A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 547.

Batı Cephesi'nin yiyecek ikmalî hizmetlerinin düzenlenmesi satın alma komisyonlarının Cephe Komutanlığı'na bağlanması, bu komisyonların yapacağı satın almalar için de haftalık ödemeler esasî kabul edilmiş ve bu amaçla Konya Bankası'ndan haftada 195.000 lira sağlanmıştı. Kocaeli, Sivrihisar ve Aziziye bölgelerinde Kocaeli Grubu için haftada 10.000 lira ayrılmış ve bu para Grup Komutanlığınca Bolu ve İzmit satın alma komisyonlarına tertip edilmişti.⁵³

Bolvadin, Çay ve Dinar Bölgesi'ndeki birliklerin iâşesi Konya demiryolu ile sağlanmaya çalışılmıştı. Konya'daki satın alınanlar için haftada 100.000 lira ödenek ayrılmış ve valinin başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon cephenin günlük ihtiyacı olarak günde 65 ton buğday, 110 ton arpa, 15 ton et, 15 ton kuru sebze göndermekle görevlendirilmiş, fakat 30 Nisan 1922'de Batı Menzil Müfettişliği ancak 42 ton un, 45 ton yemlik gönderebilmişti. Dinar bölgesi içinde haftada 30.000 lira ayrılmış, satın alma işi Dinar komisyonlarına verilen subaylar tarafından doğrudan doğruya üreticiden yapılmıştı.⁵⁴

Cephane:

Cephe birlik ve depolarında mevcut; Piyade tüfeği cephaneleri 17.871.417 (bu miktar Şubat'ta 15.460.415 idi). Top cephaneleri 40.127 (Şubat'ta 37.747 idi. Ordu'nun gerek silah ve cephanesi, gerekse diğer ihtiyaçlarının ikmalinde, öteden beri İstanbul'da faaliyette bulunan gizli cemiyetlerin Ekim 1917'de kurulan Karakol Cemiyeti, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgalinden sonra Karakol Cemiyeti'nin yerini alan Felah Grubu; 1919'un ilk aylarında kurulan Mim Mim Grubu'nun büyük hizmetleri görülmüştü. Mim Mim Grubu tarafından Millî Mücadele'nin devamı sırasında çeşitli tarihlerde (2 Mart 1921-11 Eylül 1922) vapur ve deniz motorlarıyla Karadeniz, Marmara liman ve iskelelerine İstanbul'dan gönderilen silah, araç ve gereçleri toplamı 40.000 tonu bulmuştur.⁵⁵ Sovyet Rusya'dan temin edilen Batum ve Novorosiski limanlarından Gazal römorkörüne yüklenen cephanesi arasında 325 sandık Avusturya, 20 sandık Belçika piyade mermisi bulunuyordu. Bu mühimmat Trabzon limanına 2 Nisan 1922 tarihinde boşaltılmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nden Nisan 1922 içerisinde

⁵³ BCA, No: 04. 44. 9/1314, (15 Ocak 1922 tarihli ve 1314 No'lu kararname).

⁵⁴ TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 282.

⁵⁵ Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul, 1992, s. 94.

Batum'daki Bağımsız Kafkas Ordusu depolarından sağlanan 8382 sandık piyade cephanesiyle 2800 sandık topçu cephanesi, İnebolu ve Samsun'a çıkarılmıştı. Ayrıca Bakanlar Kurulu kararıyla Batı Cephesi'nin iâşe ihtiyacı için cumartesi günleri 200.000 lira gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Buna ilaveten Bakanlar Kurulu'nun 3 Mayıs 1922 tarihli Kararnamesi ile Fransızlardan 219 baş hayvan satın alınmıştı.⁵⁶

Ulaştırma Hizmeti ve Bu Hizmet için Araç İhtiyacı

Başkomutanlık tarafından 18 Şubat 1922'de Azari-Aşağıağzıaçık dekovil hattının onararak işletmeye açılması emredilmişti. Buna göre, onarımına ve kuzeye uzatılması işlerine başlanmış bulunan bu hattın, Aziziye ve Vaysal'a kadar 100 km daha devam ettirilmesi zorunlu hale gelmişti.⁵⁷ Bu amaçla ihtiyaç duyulan inşaat malzemelerinin bir kısmı Çay-Çobanlar arasındaki demiryolu kesiminden alınmış olan kırık ray parçalarının düzeltilmesiyle sağlanmıştı. Dekovil hattının tamamlanabilmesi için Demiryolları Genel Müdürlüğü, 35 km.lik demiryolu gerecinin dış ülkelerden satın alınmasına, Derince ve Trabzon'da atıl vaziyette duran demiryolu gereçlerinden faydalanılmasına karar vermişti. Batı Cephesi Komutanlığı, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 1 Mayıs 1922 tarihli yazısıyla dekovil hatlarının uzatılması için 200.000 lira talep etmiştir.⁵⁸

Sağlık Durumu:

Nisan 1922'de birliklerden hastahanelere gönderilenlerin sayısı 27.834 kişiye ulaşmıştı. Nisan'da tedavi altına alınan personelde rastlanan çeşitli hastalıklar arasında kabakulak, yılcık ve iskorpit hâriç diğerlerinde küçümsenemeyecek bir düşüş görülmüştü.⁵⁹

Veteriner İşleri:

Ordu'nun hayvan ihtiyacının tamamlanması için toplam 10.847 hayvana gereksinim duyulduğu tespit edilmiş ve yeni topçu teşkilleri için Ukrayna'dan satın

⁵⁶ BCA, No: 04. 54. 15/1519, (25 Nisan 1922 tarihli ve 1519 No'lu karamame).

BCA, No: 05. 14. 9/1553, (3 Mayıs 1922 tarihli ve 1553 No'lu karamame).

⁵⁷ TİH, Batı Cephesi, II. C, 6. Kısım, 1. Kitap, s. 285.

⁵⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1536, Gömlek: 108, Belge: 108-1.

⁵⁹ TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 286.

alınması plânlanan 5000 hayvanın bir an öce getirilmesine çalışılmıştı. Fransızların taahhüt etmiş oldukları 2000 at elde edilememiş, Nisan sonuna kadar ancak 373'ü teslim alınabilmişti.⁶⁰

I. Sınıf İkmal Maddeleri Durumu (Yiyecek):

Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından, Batı Cephesi Komutanlığı'na 6 Mayıs 1922'de gönderilmiş olan şifre telgrafta; "*Garb Cephesi iaşesine tahsis olunan 200.000 lira ve Ankara için tahsis olunan 40.000 liranın cumartesi günleri tertip olunacağı*" bildirmişti.⁶¹

II. Sınıf İkmal Maddeleri Durumu (Giyecek ve Donatımı)

15 Mayıs 1922'ye kadar Batı Cephesi'ne gönderilen 33 kalem malzemeden bazıları şunlardır :

<u>Cinsi</u>	<u>Adet</u>
Elbise Takım	6125
Ceket Kaput	727
Kaput	2168
Fotin (Çift)	3244
Yemeni (Çift)	17.204
Çarık(Çift)	65.400
Çamaşır Takım	8000
Mahrufi Çadır	405
Portatif Çadır	576

Batı Cephesi'nin Mayıs-Haziran aylarında en çok sıkıntısını çektiği malzemelerden biri de portatif çadır olmuştu. Çadırsızlık yüzünden birliklerin bir kısmı seyyar orduya katılamamıştı. Temmuz ayı içinde bu ihtiyaca önem verilerek yeterli

⁶⁰ Serhan Ada, "Kurtuluş Savaşında Diplomasi ve Askeri Yardım", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1985, s. 346-347.

⁶¹ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1536, Gömlek: 99, Belge: 99-1.

olmamakla beraber birliklere 6636 adet daha portatif çadır gönderilmişti. Buna ilaveten 18 066 ceket ile 37 166 pantolon, 1800 kaput, 79 000 don ile 78 500 gömlek ikmali yapılmıştı.

Sağlık Durumu:

Genel olarak her kolorduda bir seyyar hastahane, her tûmende bir sıhhiye bölüğü, cephe komutanlığı emrinde menzil hastahaneleri kurulmuştu. Bu hastahanelerin faaliyet gösterdikleri yerler şu şekilde idi :

Seyyar Hastaneler:

1. Seyyar Hastane : Uzunpınar'da,
10. Seyyar Hastahane: Akarım'da
12. Seyyar Hastahane: Kumandalı'da
5. Kolordu Seyyar Hastahane: Kapaklı'da kurulmuştu.

Ayrıca Cephe Komutanlığı'na bağlı olarak; Akşehir'de, Akşehir Hastahanesi, Mevlütlü'de bir hastahane, Çay'da yaralı sevk merkezi kurulmuştu.

2. Ordu Bölgesinde kurula seyyar hastahaneler ise;

- Bolvadin Hastanesi : Bolvadin'de
2. Seyyar Hastahane : Ağılören'de
13. Seyyar Hastahane : Özbekun'da,
9. Seyyar Hastahane : Sivrihisar'da
- Ürgüp Hastanesi : Piribeyli'de
3. Seyyar Hastahane : Aziziye'de
4. Seyyar Hastahane : Tilkisiyen'de kurulmuştu.

Ayrıca Sarıköy’de birer sıhhiye kademesi ve Biçer istasyonunda birer sıhhiye istasyonu açılmıştı.⁶²

2. BÜYÜK TAARRUZDA İKMAL VE İAŞE

2. 1. Batı Cephesi’nin Son İkmal Durumu

Batı Cephesi birliklerinin ikmal hizmetlerinin normal bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla 10 Ekim 1921’den itibaren lojistik teşkiller üzerinde hassasiyetle durularak zaman zaman bazı değişiklikler yapılmıştır. Ağustos 1922 başından itibaren Konya’da ki Batı Menzil Müfettişliği’nce Batı Cephesi birlikleri için gönderilen erzak Çay’da depolanmıştı. Hayvanlara arpa tedariki zorlaştığından, arpa depolanması için Bakanlar Kurulu “*Mecburi Satın Alma*” kararını yayımlamıştı. Karara göre il ve ilçe satın alma komisyonları her cins yiyecek satın alma işini üstlenmişlerdi. Maliye Vekâleti bunun için Batı Cephesi Komutanlığı emrine haftada 1.300.000 lira göndermişti. Bu arada Adana ve Konya bölgelerinden de demiryolu ile günde ortalama 85 ton ekmeklik, 27.5 ton yemeklik, 93 ton yemlik olmak üzere toplam 205.5 ton yiyecek maddesi gönderilmesi sağlanmıştı. 25 Ağustos 1922’de, 1. Ordu’da 5012 ve 2. Ordu’da 1777 ton yiyecek bulunması gerekirken, 1. Ordu için 1655, 2. Ordu için de 655 ton yiyecek depo edilmişti. Bu suretle 1. Ordu’nun 3357, 2. Ordu’nun 1122 ton yiyecek eksikliği olduğu tespit edilmişti. Taarruzdan önce, erler ve hayvanlar üzerinde ağırlıklarda ve kollarda taşınması gereken altı günlük erzak tamamlanmıştı.

1. Ordu’da İkmal İşleri:

Menzil bölgesinin güney kesiminde, menzil alanı dışında kalan Denizli, Muğla, Burdur, Isparta bölgelerindeki nokta ve konaklar, askerlik dairelerinin emrine bırakılmıştı. Asıl taarruz kuvvetlerinin I. Ordu bölgesinde kullanılacağı kesinleşince birliklerin toplanması, cephaneye ve yiyecek maddelerinin taşınması için gereken ulaştırma araçları ihtiyacı hesaplanmış, buna göre taarruzun başlaması ile günde 497 ton cephaneye ve 855 ton yiyeceğe ihtiyaç bulunduğu tespit edilmişti.

2. Ordu’da İkmal İşleri:

⁶² TİH, *Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 298-299, 302.

2. Ordu'da ikmal işleri merkezi Bolvadin'de bulunan Menzil Bölge Müfettişliği aracılığıyla yürütülmekteydi. Ayrıca, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde bulunan Akşehir Hat Komutanlığı'ndan ve Konya demiryolundan faydalanılmıştı. Oldukça geniş bir alanda bulunan 2. Ordu birliklerinin günlük yiyeceklerinin ulaştırılması için 335 ton ve günlük cephane için 337 ton olmak üzere 572 tonluk ulaştırma aracına ihtiyaç duyulmaktaydı. Buna karşılık menzilde 420 tonluk canlı ve 240 tonluk motorlu olmak üzere toplam 660 tonluk ulaştırma aracı temin edilmişti.

Kocaeli Grubu'nda İkmal İşleri:

Grubun ikmal hizmetleri yeteri kadar düzenlenememişti. Çok geniş bir bölgede bulunan grup komutanlığı 6.5 tonluk bir deve kolu ile, 18. Tümenin 74.5 tonluk iki araba koluna sahip olabilmisti. Bu sebeple Kocaeli Grubu bütün ulaştırma işlerini, halk araçları ile yapmak zorunda kalmış, İznik Kaymakamlığı 94 öküz arabasını ve 38 mekkare ile 95 eşeği grup emrine vermişti. 27 Ağustos 1922'de Bolu Menzil Müfettişliği ve İzmit Hat Komutanlığı lağvedilerek bu görev, Bolu Askerlik Daire Başkanlığı'na verilmişti. İzmit kıyılarına İstanbul'dan kaçak gelen her cins mühimmat da, karayolundan Ankara ve Biçer'e, Göynük Hat Komutanlığı araçları ile taşınmıştı. Grubun ihtiyacı için haftada 10.000 lira gönderilerek, yiyecek ikmali bölgeden satın alma ile yapılmıştı.⁶³

2. 2. Büyük Taarruz Başlangıcında Batı Cephesi'nin Genel Durumu

Büyük Taarruz'dan önce birliklerin elinde 24 cins olmak üzere 340 top, 8 cins olmak üzere 882 makineli tüfek, 4 cins olmak üzere 2100 hafif makineli tüfek ve 100.325 piyade tüfeği tespit edilmişti.⁶⁴ İkmal kolaylığı sağlayabilmek için cephe birliklerinin elindeki çeşitli silahların (Osmanlı, Alman, Rus, İngiliz, Manliher vs.) standardizasyonuna gidilmiş ve böylece tümenlerde silah birliği sağlanmaya çalışılmıştı.⁶⁵

Cephane Durumu:

⁶³ *TİH, Batı Cephesi, Büyük Taarruz, C. II, Ks. 6, Kit. 2, Ankara, 1995, s. 287-288, 290, 293, 298.*

⁶⁴ S. Selek, *Anadolu İhtilâli, C. 2, s. 728-729.*

⁶⁵ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları, s. 505.*

Tüfek başına 210, hafif makineli tüfek başına 2000, ağır makineli tüfek başına 200, ağır top başına 100 mermi, birlikler üzerinde bulundurulmuştu. Tüfek başına 90, hafif makineli tüfek başına 1000, ağır makineli tüfek başına 2000 (2. Ordu'da 1000), hafif top başına 200 ve ağır top başına 300 mermi Aziziye, Özburun, Bolvadin ve Şuhut'ta depolanmıştı. Ayrıca, ikinci tertip olarak tüfek başına 100, hafif makineli tüfek başına 300, ağır makineli tüfek başına 3000, hafif top başına 500, ağır top başına 500 mermi de Konya-Akşehir arasında demiryolu istasyonlarında ve Ağzıaçık'ta depolanmıştı. Büyük Taarruz'da bu ikinci tertip cephaneden ikmal yapılmasına lüzum kalmamış, ordular batıya doğru ilerledikçe bu tertip de daha ileriye alınmıştır.

I. Ordu'da Ulaştırma Hizmetleri:

Akşehir Hat Komutanlığını da emrine alan 1. Ordu, kurmuş olduğu 4 ana ikmal yolunda Menzil bölge ulaştırma araçlarını aşağıdaki şekilde faaliyete geçirmişti:

1. ve 2. ikmal yollarında; 60 tonluk 12 kollu eşek katarı, 216 tonluk 24 kollu 2 deve katarı, 139 tonluk karışık kollu 2 araba katarı (katarların toplam kapasitesi 415 ton).

2. ve 4. ikmal yollarında; 46 tonluk 9 kollu 1 eşek katarı, 84 tonluk 10 kollu 1 deve katarı ve 100 tonluk 10 kollu 1 kağnı katarı (bu katarların toplam kapasitesi 230 ton).

Ayrıca satın alınmak suretiyle orduya katılan 100 Berlier kamyonu ile de iki motorlu hafif bölük teşkil edilmiş ve bu suretle ordu menzil kuruluşundaki motorlu araç sayısı 149'a ulaşmıştı.⁶⁶

2. Ordu'da Ulaştırma Hizmetleri:

2. Ordu Menzil Bölge Müfettişliği kadrosunda Sivrihisar'la Aziziye Hat Komutanlıkları'nda çalıştırılan 9 katar ve 1 atlı araba kolu teşkil edilmişti. Bunlardan başka, 5 takım halinde 63 motorlu ulaştırma aracı ve 3 seyyar tamirhaneli oto ulaştırma bölümü de menzil emrine verilmişti. Canlı araçların toplam kapasitesi 450 tona

⁶⁶ TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. 2, s. 302, 306-307.

yaklaşmıştı. Bunların 90 tonu Sivrihisar Hat Komutanlığı ve 330 tonu Aziziye Hat Komutanlığı emrinde çalışmıştı.

Muhabere İrtibatları:

Büyük Taarruz hazırlıklarında muhabere irtibatlarına da önem verilmiştir. Muhabere inşa gereçlerinin büyük bir kısmı Konya Askeri iş evlerinde yaptırılmıştı. Yapılamayan muhabere gereçleri ise Batı Cephesi Komutanlığı'nca satın alınarak kısmen temin edilmişti. Cephe Komutanlığı'nca satın alınan kablo miktarı 800 kilometreyi bulmuştu. Buna ilaveten Adana ve Konya Telgraf Müdürlüklerinden 310 km. tel alınmıştı. Elde edilen bu malzemelerle Cephe Muhabere Bölüğü tarafından Çay'dan Kocatepe'ye iki telefon hattı (90 km), Şuhut'tan Kocatepe'ye iki telefon, bir telgraf hattı (57 km), Şuhut'tan Sandıklı'ya bir telefon hattı (15 km) yapılmıştı. Yapılan çalışmalar neticesinde tümenlerde ileri hat taburlarına kadar telefon irtibatı kurulmuştu. Ayrıca Ordu ve kolordular arasında telsiz irtibatı da sağlanmıştı.⁶⁷

Personel Durumu:

Ağustos 1922'de Batı Cephesinin seyyar kuvveti; 7.849 subay, 196.336 erden oluşmaktaydı. Menzil teşkilatında 759 subay 13.000 er bulunmaktaydı. Subay okulları kapalı olduğundan ihtiyaç İstanbul'dan gelenler ve yedek subaylarla karşılanmıştı. Daha sonra Ankara'da açılan Talimgahtan da faydalanılmak suretiyle subay kadrosu tamamlanmıştı.⁶⁸

3. SİLAH VE CEPHANE TEMİNİ

3. 1. Yurt İçinden Temin Edilen Silahlar

İmalat-ı Harbiye:

İstanbul ve civarındaki askerî fabrikalarda üretim durduktan sonra Eskişehir'de ki demiryolu fabrikasında rayların eritilmesi suretiyle top kamalarının dökülmesi Yahşihan da küçük bir atölyede İngiliz fişeklerinin değiştirilmesi, Antep ve Maraş'ta açılan atölyelerde elbise ve benzeri ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır. Bu arada

⁶⁷ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. 2, s. 307, 308.*

⁶⁸ F. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 408.

Eskişehir’de Batı Cephesi Komutanlığı bünyesinde bir İmalât-ı Harbiye Müdüriyeti kurulmuştur. Ayrıca Erzurum, Ankara, Keskin, Kayseri, Konya tamirhaneleri birçok zorluklar içinde silâh tamirâtı, topçu ve piyade mühimmatı, harp malzemesi imâli gibi ordunun şiddetle ihtiyaç duyduğu malzemeleri yetiştirmeye çalışmışlardır. 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgale maruz kalması ile askerî imalât faaliyetlerinin zorlaşması, Ankara’da yeni bir İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü’nün kurulması mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 10 Ocak 1921’de İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü kurulmuştur.⁶⁹

Milli Mücadele Sırasındaki Faaliyetler:

Ordu’nun çeşitli silâh ve mühimmat tamir ve ıslâhı için Doğu Cephesi’nde Erzurum Silâh Tamirhanesi ve Batı Cephesi’nde Eskişehir Silâh Tamirhanesi, Keskin Fişek Fabrikası ve Ankara Silâh Tamirhanesi faaliyetlerde bulunmuştur.

Erzurum Silâh Tamirhanesi:

1920 yılında Doğu Ordusu’nun ileri harekâtında Gümrü ve Kars dolaylarında Ruslardan kalmış olan bir miktar tezgâh Erzurum’a getirilmiş, Firdevsoğlu Kışlası’nda kurularak “*İş Ocağı*” adı ile küçük bir tamir atölyesi oluşturulmuştur. Bu atölyede Doğu Cephesi’nde Ruslardan kalan çok sayıdaki topçu mühimmatının ve barutlarının ayrılması işlemi de yapılmıştır.⁷⁰

Eskişehir Tamirhanesi:

Batı Cephesi’nin geriye alınması mecburiyeti karşısında ancak bir sene kadar çalıştırılabilmiş ise de, bu zaman zarfında millî ordunun hazırlanmasında önemli hizmetleri görmüştür.⁷¹

Ankara Silâh Tamirhanesi:

⁶⁹ Mehmet Evsile, *Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1992, s. 46-47.

⁷⁰ Süreyya Hami Şehidoğlu, “Kurtuluş Savaşı’nda Savaş Sanayii”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 23, Ankara, Mart 1992, s. 323.

⁷¹ M. Evsile, *Atatürk Devri Harp Sanayii*, s. 49.

Ankara'da ilk silâh tamirhanesi, 1920'de istasyon civarında Ankara-Yahşihan demiryolu hattına ait birkaç tezgah ve küçük bir motorun bulunduğu tamir atölyesinde Binbaşı Hüsrev ve Üsteğmen Halil Rıfat tarafından tüfek onarımı yapmak üzere kurulmuştur. Aralık 1920'de İstanbul'dan gelen uzman elamanların katılması üzerine faaliyet bir kat daha artmıştı. İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü'nce onarım hizmetlerinin yapılabilmesi, için Eskişehir'deki tezgâhlar 30 Ağustos 1920 tarihinden itibaren Ankara'ya nakledilerek, süvari kışlasında bir top tamirhanesi kurulmuştur. Bir süre sonra tüfek onarım işleri de buraya alınarak her iki tamirhane, onarım evi adıyla birleştirilmiştir. Ayrıca Ocak 1921'de Ankara'da Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü kurularak silah onarımı ve cephaneye yapımı tek yönetim altında birleştirilmiştir. Buna ilaveten Keskin Fişek Fabrikası ve Konya Yapımevi de faaliyetlerde bulunmuştur. Hatta Mustafa Kemal, Sovyet Büyükelçisi S. İ. Aralov ile birlikte Konya yapımevi'ni ziyaret etmiştir. Aralov anılarında; *“Mustafa Kemal bana dönerek; şimdi sizinle çok iyi bir iş yapacağız, dedi. Kalkıp bir başka okula nalbantlık okuluna gideceğiz! Oraya gitmeye söz verdim. Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor.”* dedi.⁷²

Milli Mücadele Sırasında Askeri Fabrikaların Yapım ve Onarım Hizmetleri:

1921, 1922 yıllarına ait yapım ve onarım aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

1921 Yılı:

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
Nişangâh sürgüsünün yeniden yapımı	2440 adet
Çeşitli tüfek mekanizması değiştirilmesi	729
Makineli tüfek onarımı	101
Telemetre onarımı	19

⁷² O dönemin Sovyet Büyükelçisi S. İ. Aralov anılarında; *“Mustafa Kemal bana dönerek, heyecanla nalbantlık okulunu anlatmaya başladı. O devirde Anadolu'da Türkler arasında nalbant bulunmaması tuhaf görülecektir. Atları, Rum, Ermeni gibi sanatkârlar nallıyorlardı. Şimdi Rumlar Türlerle savaş halindedir. Ermenilerle de dostluk ilişkileri kalmadı. Kötü, cahil nalbantlar atları sakat ediyorlardı. Bu durum karşısında, orduda, kısa süreli nalbantlık kursları açıldı. Okul binası nal biçimindedir. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler teşkil etmektedir. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardır. Okulun duvarları şu sözlerle örülmüştü. Çalışanları Tanrı sever, Çalışmak ibadettir, İlk çekiç ve alın teri sonra eğlence, İşçinin teri kutsaldır. S. H. Şehidoğlu, “Kurtuluş Savaşı'nda Savaş Sanayii”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 319-320.*

Makineli tüfek su musluğu yapımı	20
Nişangâh sürgüsü onarımı	3335
Top onarımı	108
Mermi tahvili	5508
Top nişangâhı onarımı	23
Top kaması onarımı	7
Kudretli dağ top mermisine çevirme	2350
Nişan dairesi onarımı	17
Makineli tüfek su çıkarma mandalı yapımı	25
Çeşitli top parçaları	14
Mavzer tüfeği onarımı	520
Otomobil onarımı	21
Top mermi sandığı onarımı	118
Un fabrikası onarımı	7
El bombası, kapsül yapım ve onarımı	47
Bombalara ait fitilli tapa	17.200
Eyer takımı onarımı	391
Çeşitli araba onarımı	117
Makineli tüfek su kovası onarımı	50

1922 Yılı: ⁷³

Cinsi

Miktarı

Top onarımı	155 Adet
Mermi tahvili	1822
Kudretli dağ top mermisi tahvili	7080

⁷³ M. Evsile, *Atatürk Devri Harp Sanayii*, s. 51-52, 52-53.

Otomobil onarımı	12
El bombası, kapsül yapım ve onarımı	5700
Çeşitli araba onarımı	33
Çeşitli makineli tüfek parça onarımı	5248
Sahra top koşumu yapım ve onarımı	314
Top parçaları onarımı	9
Araba, otomatik dürbün ve çeşitli eşya onarımı	2428
Çeşitli eşya yapım ve onarımı	434
Ahşap eşya yapımı	300
Bomba, mermilere ait parça yapım ve onarımı	16.867

1920 yılından itibaren TBMM Hükümeti tarafından İmalât-ı Harbiye Bütçesi hazırlanmış ve teşkilat geliştikçe bütçesi de artırılmıştır.⁷⁴ Bütün kurumlarda olduğu gibi İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü'ne de müteakip defalar gönderilen yazılarda, tasarruf tedbirlerine azami gayret gösterilmesi ve ilgili birimlere tebliğ edilmesi istenmiştir.⁷⁵

3. 2. Millî Mücadelede Savaş Sanayii

Millî Mücadelede Hava Harp Sanayii:

Millî Mücadele de hava harp sanayii, bakım ve tamir hizmetlerinden öteye geçememiştir. I. Dünya Savaşı sonunda, İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dağınık bir şekilde çoğu arızalı ve bakımsız durumda olan uçaklar mümkün mertebe daha güvenli alanlara nakledilmeye çalışılmıştır.⁷⁶ Ankara'da Millî Hükümet'in kurulmasından sonra Müdafaa-i Milliye Vekâleti bir faaliyet plânı hazırlayarak hava harp sanayii sahasındaki ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli tedbirleri almıştır. İlk

⁷⁴ İmalâtı Harbiye'nin 1920 yılı bütçesi 26 Şubat 1921'de TBMM'nde 752.969 lira olarak kabul edilmiştir. Geniş bilgi için bkz; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 8, Ankara, 1945, s. 513-516 (müzakere tarihi 26 Şubat 1921).

⁷⁵ ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 537, Gömlek: 96, Belge: 96-1.

⁷⁶ Yıldırım Orduları Müfettişliği tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 05 Şubat 1335 tarihli şifre telgraf ile; Kendi bölgesinde dört adet tayyare ve bir hayli tayyare malzemesinin bulunduğunu, bunların işgalci kuvvetlerin ellerine geçmemesi açısından acilen daha güvenli bir bölgeye nakillerinin sağlanması gerektiğini, nakil için gerekli para ve malzemenin temin edilmesini istemiştir. ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 29, Gömlek: 22, Belge: 22-1.

olarak gerek Anadolu'da bulunan ve çeşitli yollarla İstanbul'dan gelerek Batı Cephesi'ne katılan havacıların Konya Tayyare İstasyonu'nda toplanmaları sağlanmıştır. Bu personelin çalışmaları neticesinde 45 gün içinde 11 uçak onarılarak uçuşu sağlanmıştır. Tamir ve bakım hizmetlerinden başka 1922 yılında Fransa'dan 4 adet Breguet, İtalya'dan 20 adet Spad av uçağı alınmış, bunlar da Konya'ya getirilerek gerekli olan silâhlar monte edilmiştir.⁷⁷ Buna ilâveten maddî gücü yerinde olan bazı vatandaşların da kendi imkânları ile alıp orduya hediye ettikleri uçaklarla hava savunması güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁷⁸

3. 3. Silah Kaçırma Faaliyetleri

TBMM adına İstanbul'da faaliyette bulunmuş olan gizli kuruluşlar, TBMM'nin emir ve direktifleri doğrultusunda, azamî gayret ve fedakârlıkla, bir yerde Millî Mücadele'nin kaderini de etkilemişlerdir. Bu kuruluşlar istihbarat bilgileri yanında Millî Mücadele için gerekli olan subay, er ve diğer askerî personeli temin etmeye çalışmışlardır. TBMM'ne bağlı olarak faaliyete geçen gizli gruplardan bazıları şunlardır; Karakol Cemiyeti, Felah Grubu (Hamza-Mücahid-Muharib-Felâh), Müdafaa-i Millîye Heyet-i Merkeziyesi, MM Grubu, Muavenet-i Bahriye Heyeti, İmalât-ı Harbiye Grubu, Namık Grubu ve İhtiyat Grupları (Bizci, Ferhad ve Kerimî Gruplarıdır).⁷⁹

Silah kaçırma faaliyetlerinin başında Akbaş Cephaneliği deposu baskını yer almıştır. İtilâf Devletlerinin gözetiminde olan bu depodan Millî Mücadele dolayısıyla silah alınması planlanmıştı. Bu işe memur edilen Hamdi Bey hazırlık çerçevesinde ilk olarak Akbaş bölgesinde esaslı bir inceleme yapmak üzere Dramalı Rıza Bey'i görevlendirmişti. Bu gelişmeleri Hamdi Bey aynı zamanda bir şifre ile 61. Fırka Kumandanı'na bildirmişti.⁸⁰

⁷⁷ M. Evsile, *Atatürk Devri Harp Sanayii*, s. 57-59.

⁷⁸ Erzurumlu Nafiz Bey'in satın alarak Ordu'ya armağan etmiş olduğu savaş uçakları ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz; Süreyya Hami Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağıışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s. 601-603.

⁷⁹ Mesut Aydın, "Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubu'na Ait Bir Vesika", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 18 Temmuz 1990, s. 591-592.

⁸⁰ K. Özalp, *Millî Mücadele*, C. I, s. 90.

26-27 Ocak 1920 gecesi daha önceden hazırlanmış plân gereğince ilk olarak otuz kadar Kuvay-ı Milliye askeri, motorlarla Gelibolu Yarımadası'na götürülmüştü.⁸¹ Aynı gece Akbaş Cephaneliği'ne bir baskın yapılarak Cephaneliği koruyan Fransız nöbetçiler tesirsiz hale getirilmiş, 8.000 Rus tüfeği, 5.000 sandık (yaklaşık yarım milyon) cephaneye ve 200'e yakın ağır makineli tüfek, deniz yoluyla Anadolu'ya kaçırılmıştır. Gelibolu Mutasarrıflığı 29 Ocak 1920'de Dahiliye Vekaleti'ne bir rapor göndererek baskınla ilgili bilgi vermiştir.⁸²

Akbaş baskınının başarıyla sonuçlanması Heyet-i Temsiliye ve yurt sathında büyük bir memnurlukla karşılanmıştı. Nitekim Kâzım Bey'in, durumu 28 Ocak 1920'de bir telgrafla Heyet-i Temsiliye'ye bildirmesi üzerine,⁸³ Mustafa Kemal Heyeti Temsiliye namına aynı gün Kâzım Bey'e verdiği cevapta; "*Köprülülü Hamdi Bey'in fedakârane ve cesurane hareketle elde eylediği şayan-ı gıpta muvaffakiyetten mütehassıl teşekküratımızın mumaileyhe tebliğine delâlet buyrulmasını rica eder, böyle azim bir muvaffakiyete saik olan zat-ı biraderlerini tebrike şitap eyleriz.*" demektedir.⁸⁴ Ayrıca Mustafa Kemal Bursa'da bulunan Bekir Sami Bey'e 30 Ocak 1920'de konu ile ilgili bir telgraf göndermiştir.⁸⁵ Bu arada İstanbul gazetelerinde Akbaş'taki silah ve cephanenin Bolşevik Ruslara karşı savaşılan Çarlık yanlısı bir kuvvet olan Vrangel⁸⁶ (Nikolayevig

⁸¹ Adnan Sofuoğlu, "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 26, Mart 1993, s. 425-427.

⁸² Gelibolu Mutasarrıflığı 29 Ocak 1920'de Dahiliye Vekaleti'ne göndermiş olduğu raporunda baskınla ilgili olarak; "Gelibolu Sancağı'na bağlı Eceabat Kazası'nın Akbaş mevkiindeki silah deposuna iki akşam önce Anadolu'dan geçen yüzelli kadar kimsenin Osmanlı Topçu neferlerini bağladıktan ve Binbaşı Bahri Bey'le Mülazım Hulusi ve Osman Efendiler ile orada bulunan altı Fransız neferini bağladıkları, bunlarla birlikte ambardaki silâh ve cephaneyi ve diğer eşyayı da alarak geri döndükleri" şeklinde verilmiştir. A. Sofuoğlu, "Akbaş Baskını ...", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 428.

⁸³ K. Özalp, *Milli Mücadele*, C. I, s. 91-92.

⁸⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. III, s. 1209 (Vesika, 239 b, Ankara, 29.1.1920).

⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa tarafından Bursa'da bulunan 56.Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e gönderilen şifre telgrafta; "Gelibolu civarında ve Fransızların korumasında bulunan silah ve cephaneye depoda önemli miktarda silah, cephaneye mevcut olup İtilâf Devletlerince Denikin Ordusu'na verilmesi kararlaştırılmış ve bunun içinde bir Rus gemisi Gelibolu'ya gelmiştir. Bu gelişme üzerine Balıkesir Heyeti Merkeziyesi azaları ve fedakâr Köprülülü Hamdi Bey, Kuva-yı Millîye'den bir müfreze ile Fransız bekçileri devre dışı bırakıp, cephaneye önce Lapseki'ye sonrada iç taraflara taşınmıştır. Bir ay önce 8.000 Rus tüfeği, 40 mitralyöz ve 20.000 sandık cephaneye vardı. Şu anda durum nedir bilinmiyor." Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları (Haz. Muhittin Ünal), İstanbul, 1994, s. 271.

⁸⁶ Vrangel (1878-1928), Rus generalidir. Rus-Japon savaşına katıldı. I. Dünya Savaşı'nda başarı kazandı. 1917'de Bolşevik İhtilâli'nde, İhtilâl karşıtı olduğundan Kırım'a çekildi. Denikin Ordusu'nda Bolşeviklere karşı savaştı. Bilahare Denikin'in yerine Ukrayna Ordusu'nun başına geçti. Kırım'da ki Ordusu'nu yeniden düzenledi. 1920'de Sovyet-Polonya Savaşı sırasında Sovyetlere saldırdı, ancak başarılı olamadı. Ordusuyla Gelibolu'ya gelerek buradan Yugoslavya'ya nakledildi. Burada 1925 yılına kadar Sovyetlere karşı mücadelesine devam etti. Daha sonra buradan da ayrılarak Belçika'ya gitti. A. Sofuoğlu, "Akbaş Baskını ...", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 424.

Vrangel) Ordusu'na verileceği çıkmaktaydı. Bu mesele Heyeti Temsiliye'nin dikkatini çekmiş ve Heyet-i Temsiliye namına bütün Heyet-i Merkeziyelere bir tamim neşredilerek hadise hakkında bilgi verilmişti.⁸⁷

Diğer taraftan Akbaş cephaneliğinin boşaltılmasından beş gün sonra Bandırmaya gelen İngiliz gemilerinin komutanı, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'yı ziyaret ederek, cephanelerin içerilere, Kuva-yı Millîye'ye gönderilmemesini, sorunun dostane bir şekilde çözümü için, kaçırılan malzemelerin iade edilmesini istemesine rağmen bir netice alamamıştır.⁸⁸ İngilizlerin Bandırma'yı bir haftada iki kez ziyaret etmeleri üzerine Bekir Sami Bey Mudanya Mevki Kumandanlığı'na bir telgraf göndererek alınması gereken talimatları vermiştir.⁸⁹ Bu gelişmelerin yanı sıra İngilizler Akbaş baskını üzerinde ciddiyetle durarak soruşturma başlattılar. Ancak bir İngiliz Yüzbaşının yönettiği bu soruşturmadan olumlu bir netice elde edemediler. Bu soruşturmaya paralel olarak Harbiye Nezareti emriyle 14. Kolordu Kumandanlığı da bir soruşturma açarak 61. Fırka Kumandanı'nı bu soruşturmayı yürütmekle görevlendirdi. Fakat bu soruşturma da bir sonuç vermedi.⁹⁰

Bu mücadele çerçevesinde silah kaçırma ile ilgili cemiyetlerin belli başlıları şunlardır:

3. 3. 1. Karakol Cemiyeti

Karakol Cemiyeti Anadolu hesabına çalışan ilk gizli teşkilat olması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. İlk silah, cephane ve mühimmat sevkiyatı teşebbüsleri bu grup tarafından başarı ile gerçekleştirilmiştir. Bu Cemiyet I. Dünya Savaşı'ndan sonra Enver ve Talat Paşalar İstanbul'dan ayrılırken, Kara Kemal, Kara Vasıf ve Baha Said Bey'le kurmuş oldukları Karakol Cemiyeti, Millî Mücadele' nin güçlenmesine büyük

⁸⁷ Mustafa Kemâl Atatürk, *Nutuk*, C. III, İstanbul, 1982, s. 1210 (Vesika, 239 c, Ankara, 29.1.1920); Geniş bilgi için bkz. *Nutuk*, C. III, s. 1211(Vesika, 240).

⁸⁸ Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları (Haz. M. Ünal), s. 271-272.

⁸⁹ Bekir Sami Bey Mudanya Mevki Kumandanlığı'na bir telgraf göndererek alınması gereken tedbirleri bildirmiştir. Buna göre; "1. İtilâf Devletlerinin Mudanya'ya asker çıkarma ihtimali vardır. Böyle bir vaziyet karşısında telefonla tümenden emir almadıkça tek bir askerin çıkmasına müsaade edemeyeceğinizi söyleyip tümende bilgi verirsiniz. 2. Gelmiş bulunan bütün cephaneyi bu gece yola çıkarınız. Araba paraları tümen tarafından ödenecektir. 312 sayılıdır. 56.Tümen Komutanı Bekir Sami" Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları (Haz. M. Ünal), s. 272.

⁹⁰ A. Sofuoğlu, "Akbaş Baskını ...", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 435.

yardımda bulunmuştur. İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane, subay ve mebuslar kaçıran büyük hizmetler görmüştür.⁹¹

Bu Cemiyetin ilk merkez komitesi, İttihatçıların eski İaşe Nazırı Kara Kemal, Kurmay Albay Kara Vasıf, Albay Galatalı Şevket, Kafkas Birlikleri Komutanı Kurmay Albay Kemalettin Sami, Avukat Refik İsmail, Kurmay Albay Edip Servet, İttihat ve Terakki Merkez üyesi Baha Said ve Binbaşı Ali Rıza'dan oluşmaktaydı.⁹² “Karakol Cemiyeti” ismi ile devam etmesi husunun Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar tarafından kararlaştırıldığına dair bilgiler mevcuttur.⁹³ Kara Kemal cemiyetin kurulmasıyla ilgili olarak Kara Vasıf'a söylemiş olduğu gerekçede; “İngilizler Ermeni tehcirine ve katline adı karışmış bulunan İttihatçıları birer birer tevkif etmektedirler. Biz varlığımızı ancak bir teşkilatla korumak zorundayız.”⁹⁴ Karakol Cemiyeti'nin kuruluş gayesine ilave olarak daha sonra Karakol Cemiyeti Nizamnamesi yayımlanmıştır.⁹⁵ Cemiyetin kuruluşu ile ilgili olarak birçok tarih tespit edilmekle beraber, Kasım 1918'de kurulduğu kuvvetle muhtemeldir.⁹⁶ Ankara'da Karakol Cemiyeti ile ilgili olarak bazı endişeler bulunmaktaydı. Konuyla ilgili olarak 16 Ağustos 1919'da, 15. Kolordu Kumandanı ve III. Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir imzasını taşıyan ve değişik kolordulara gönderilen tamimde şöyle denilmekteydi; “*Dersaadet'ten Karakol Cemiyeti namında bir talimat-ı mahremane buraya geldi, kolordunuza da geldi mi? Gelmiş ise münderecatının ehemmiyet-i mahsusasına binaen hiçbir veçhile intişârına mahal verilmemesi ve metin mahiyeti hakkında bazı tedkikât-ı mühime itası lazımdır.*”⁹⁷ Atatürk'te bu endişeyi teyit eder mahiyette, Nutuk'ta geniş bir şekilde bilgi vermektedir.⁹⁸ Bu endişelerin en önemli sebebi, resmi makamların bilgisi dışında Karakol Cemiyeti adına Bolşeviklerle antlaşma imzalanması olmuş ve bu olay Ankara'nın büyük tepkisini çekmiştir. Ayrıca bu dairenin millî ordu kurma ile ilgili

⁹¹ Fethi Tevetoğlu, “Milli Mücadele Kahramanlarından Bahâ Said Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 16, Kasım 1989, s. 210.

⁹² Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2000, s. 414; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul, 2000, s. 151.

⁹³ Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul, 1992, s. 23.

⁹⁴ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1991, s. 4.

⁹⁵ Karakol Cemiyeti Nizamnamesi'nin birinci maddesinde; “Karakol Cemiyeti, milletin vahdet, hürriyet ve hakimiyet-i mutlakasını ve vatanın, siyasi, coğrafi ve iktisadi bütünlüğünü temin ve muhafazaya çalışır.” M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 24.

⁹⁶ B. Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 149.

⁹⁷ M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından ...*, s. 27.

⁹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, İstanbul, 1982, s. 72-74.

faaliyetleri, Anadolu'nun dikkatlerini üzerine çekmiş ve teşkilatın dağılmasına kadar şüphe ile karşılanmıştır.⁹⁹

Karakol Cemiyeti, 23 Nisan 1920 de isim değiştirerek Zabitan Grubu olarak faaliyetini sürdürmüş, Karakol Cemiyeti zamanında teşkil edilmiş olan mahalli teşkilatlar bu dönemde muhafaza edilmiştir. Bu Cemiyet 1921 Ekim ayında tekrar isim değiştirerek "Yavuz Grubu" ismini almıştır. Yavuz Grubu da yeniden teşkil edilen bir heyet-i merkeziye tarafından bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Grubun Yavuz Sultan Selim'in resmedildiği bir mühür kullanıldığı da elde edilen bilgiler arasındadır.

Karakol Cemiyeti'nin Faaliyetleri:

Milli Mücadele'nin sonuna kadar mücadelesini sürdürerek silah, cephane ve mühimmat temininde başarılı olmuştur. Özellikle isim değiştirdikten sonra (Zabitan ve Yavuz grupları) silah, cephane ve mühimmat sevkıyatında artış olmuştu. Zabitan Grubu zamanında yazıldığı bilinen ve grubun faaliyetlerini belirten 2 Kasım 1921 tarihli bir yazıda, Anadolu'ya sevk edilen bazı eşya miktarı bulunmaktadır. Bunlardan önemli olan bazıları şunlardır:¹⁰⁰

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
Piyade cephanesi	1000 Sandık
Mitralyöz	50 Adet
Kudretli cebel topu (kamaları ile)	20 Adet
Mitralyöz kapağı yedek namlusu	1000 Adet
Mekanizma	5000 Adet
Muhtelif top kamaları	20 Adet

Muhtelif telefon ve telefon malzemesi dürbünler, tıp ve ecza

⁹⁹ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 210; M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 43-44.

¹⁰⁰ M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 29, 242-243.

malzemesi	2000 Adet
Mühim miktarda bomba, matara, fotin ve çarık	50.000 Adet
Eyer takımı	500 Adet
Tüfek	500 Adet
15'liktop	4 Adet
7.5'lik seri sahra top mermisi	150.000 Atım
Alman piyade mermisi	600-700 Sandık

Cemiyet çeşitli tarihlerde Anadolu'ya pek çok subay, er ve sivil şahsı geçirerek, personel ihtiyacını karşılama da yardımcı olmuştur. Teşkilatın bu yolla birçok subayı Anadolu'ya geçirmesine karşılık, birçok casusun Anadolu'ya girmesine engel olunamamıştır. Nitekim teşkilat mensubu bazı kişilerin bu gizliliğe riayet etmemesi sebebiyle İngilizler tarafından öğrenilmiş ve kendi adamlarını bu yolla Anadolu'ya göndermeyi başarmışlardı. Bu durum Ankara'yı harekete geçirmiş ve gerekli yerler uyarılmıştı. EHUR' nin 1 Ocak 1921'de Mücâhid Grubu'na gönderdiği uyarı yazısında Karakol Cemiyeti tarafından sevk edilen subayların vesikalarındaki mühürlere bazı işaretlerin ilave edildiği belirtilmişti. Ayrıca Mücâhid Grubu'na sevk edilen subaylarla ilgili olarak tahkikat yapılması ve neticenin gönderilmesi hususunda emir verilmiştir. Bu arada grubun bütün subay sevkıyatı durdurulmuştur.¹⁰¹

Zabitan Grubu tarafından Anadolu'ya yapılan silah ve cephane sevkıyatı, teşkilat kadrosunun genişliğine nazaran, çok az miktarda olmuştur. Bunun sebeplerinden biri ise Ankara'nın emri ile kurulmuş olan Hamza Grubu'nun bu sahaları kontrol altına almış olması ve Zabitan Grubu'na yapılmakta olan cüzi miktardaki tahsisatın da kesilmiş olmasıdır. Fakat memleketlerinin selameti için canlarını fedaya hazır olan bu insanlar yinede temin ettikleri harp malzemelerini Anadolu'ya göndermekten geri kalmamışlardır.¹⁰² Zabitan Grubu'na tamamen tecrit edilerek faaliyet sahasından 1921 sonlarında çekilmeye mecbur olmuştur. Grubun en son teşkilatı olan Yavuz Grubu döneminde yapılan faaliyetlere ait hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat Milli Mücadele

¹⁰¹ M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 44-45.

¹⁰² F. Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 10.

yıllarında İstanbul'da nakliye işleriyle meşgul olan Hüsnü Himmetoğlu, Yavuz Grubu adına tonlarca mühimmatın Anadolu'ya sevk edildiğini belirtmiştir.¹⁰³

3. 3. 2. Felah Grubu

Milli Mücadele yıllarında Anadolu'ya yardım gayesi ile EHUR'nin onayı ile kurulmuş olan ilk gizli grup Felah Grubu olmuştur. TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki tek ve hakiki temsilcisi olmuştur. Bu grup değişik tarihlerde isim değiştirerek, Hamza, Mücâhid, Muharip ve Felâh isimleri altında yaptığı faaliyetlerle, Millî Mücadele Tarihi'ndeki mümtaz yerini almıştır. Bu grubun ilk teşkilatı ve çekirdeği olan Hamza Grubu 23 Eylül 1920 tarihinde faaliyete geçmiştir.¹⁰⁴ Hamza Grubu Yüzbaşı Neşet Bey tarafından kurulmuştur. Kendisi bu teşkilatı kurmadan önce "Molteke" isimli gizli bir teşkilat kurarak faaliyette bulunmuştur. Bu teşkilat daha sonra Hamza Grubu'nun çekirdeğini oluşturmuştur. Nihayet Şubat 1921'de bu grup Felah adını almıştır.¹⁰⁵ Bu grubun idare heyeti, Heyet-i Temsiliye azalarından Hüseyin Rauf (Orbay), Bekir Sami, Kara Vasıf, İbrahim Süreyya (Yiğit), Adnan Adıvar ve Yunus Nadi Bey'den oluşmuştur.¹⁰⁶

Grubun isminin sık sık değiştirilmesi ile ilgili olarak dönemin EHUR Vekili Fevzi Paşa; "*Grubun ismini ara sıra değiştirmek gerekiyordu. Çünkü İngiliz istihbaratının tuzağına düşüyorlardı.*" diyerek bir başka şekilde izah etmeye çalışmıştır. Felah Grubu ilk vapur sevkiyatını 10 Mayıs 1921 tarihinde gerçekleştirmiştir. Grubun 12 Mart 1921 tarihinden 25 Mart 1922 tarihine kadar motorlar ile sevk etmiş olduğu silah, cephane ve askeri malzemelerin bazıları şunlardır:

¹⁰³ B. Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 169-171.

¹⁰⁴ Hamza Grubu ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. M. Aydın, "Hamza Grubu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs, 1989, Yıl: 2, Sayı: 3'ten Ayrı Basım, Ankara, 1989, s. 371-394.

¹⁰⁵ B. Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 197.

¹⁰⁶ A. Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları I*, İstanbul, 2000, s. 343.

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
Cebel topu (2 tanesi kamasız) :	7 Adet
7.5'luk mantelli topu (6 tanesi kamasız ve nişangâhsız)	7 Adet
Muhtelif toplara kama :	13 Adet
Muhtelif top malzemesi :	15 Sandık
Kudretli cebel topuna ait nişangâh	3 Adet
Muhtelif toplara ait şarapnel (tapalı, kör tapalı, cebel, kudretli cebel, mantelli, serî sahra krupp ve obüs toplarna ait):	3703 Adet
Muhtelif toplara ait dâne (serî sahra, krupp,mantelli, 15'lik kalâ topu, 12'lik obüs, seri cebel, 7.5'lik mantellilerine ait şişhane ve döküm:	4852 Adet
Toplara ait tapa :	1600 Adet
Muhtelif toplara ait mermi (7.5'luk mantelli, 8.7'lik mantelli seri ateşli cebel)	8372 Adet
Muhtelif piyade tüfeği	517 Adet
Mekanizmasız Rus tüfeği :	65 Adet
Muhtelif mermi (Osmanlı ve Alman piyade mermileri :	366.890 Adet
Tenvir tabancası :	47 Adet
İşaret tabancası :	17 Adet
Barut (torba) :	604 Adet
Kapsül	4.006.070 Adet
Bomba (el bombası, el bomba tüpü, mükemmel el bombası, fitilsiz ve Alman bombası) :	33.505 Adet
12 kiloluk tayyare bombası :	64 Adet
Gliserin (varil) :	5 Adet
Alman makineli tüfek imla makinesi :	1 Adet

Muhtelif telefon :	39 Adet
Pil :	803 Adet
Dürbün (batarya) :	52 Adet
7.5'1uk projektör makinesi :	2 Adet
Romen mantelli top :	79 Adet
7.5'luk kudretli cebel ve 7.5'luk seri Krupp cebel top mermisi :	34.377 Adet
Muhtelif tüfek :	4665 Adet
Makineli tüfek :	40 Adet
El bombası :	37531 Adet
Tayyare bombası :	800 Adet
Osmanlı fişegi :	3.866.500 Adet
Alman fişegi :	5.123.298 Adet
Muhtelif fişek :	3.046.380 Adet
Matara :	49.939 Adet
Palaska :	40.694 Adet
Kayış ve süngü :	10.800 Adet
Çorap (çift)	31.360 Adet
Ceket :	13.046 Adet
Kumaş (metre) :	15.000 Metre
Kazma (muhtelif) :	18.999 Adet ¹⁰⁷

3. 3. 3. Mim Mim Grubu

1920'de Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin askerî kanadı, İstanbul'daki Müslümanları gelebilecek saldırılardan korumakla görevlendirilmişti. Bu hücreye

¹⁰⁷ M. Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 245-249.

Müdafaa-i Millîye, kısaca M.M. denilmiştir.¹⁰⁸ İstihbarat faaliyetlerinin yanı sıra, esas amacının silah ve cephane tedariki olması kararlaştırılmıştı. M.M. Grubu, 2 Kasım 1921 tarihinden 13 Ekim 1922 tarihine kadar 20 vapur ve 2 motor sevkiyatı gerçekleştirmiştir. Bu grubun çeşitli tarihlerde Anadolu iskelelerine sevk etmiş olduğu bazı silah ve cephane listesi şu şekildedir:

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
Muhtelif top	25 Adet
Muhtelif top mermisi	155.989 Adet
Top kaması	94 Adet
Top malzemesi	1609 Adet
Muhtelif kovan	15.872 Adet
Batarya, top ve küçük zâbit dürbünü	613 Adet
Dürbün ve nişangâh aksamı (parça)	394 Adet
Muhtelif top, bomba ve diğer infilak edici	
Maddelere ait kapsül	5.694.463 Adet
Kapsül muhafazası	325 Adet
Muhtelif bomba	155.163 Adet
Tüfek bombası (sandık)	270 Adet
Muhtelif cins barut (kilo)	10.146 Adet
Barut imaline mahsus kimyevî madde	2692 Kilo
Muhtelif fûnye	4690 Adet
Ağır ve hafif makineli tüfek	27 Adet
Makineli tüfek teferruatı	149 Adet
Piyade tüfeği ve süvari filintası	712 Adet
Tüfek mekanizması	264 Adet

¹⁰⁸ B. Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 173-174.

Tenvir tabancası	10 Adet
Mızrak, kaşatura	1988 Adet
Kar gözlüğü	50.475 Adet
Ekmek torbası	54.728 Adet
Muhtelif dokuma	135.000 Adet
Telefon (teferruatıyla)	413 Adet
Demirci ve kunduracı malzemesi (parça)	6130 Adet
Muhtelif eyer takımı	642 Adet.
Eyer takımlarına mahsus teferruat (parça)	74.904 Adet
Muhtelif koşum takımı (çift)	3240 Adet
Muhtelif cins nal	215.298 Adet
Muhtelif cins mih	9.285.384 Adet
Mersedes Benz otomobil	2 Adet
Otomobile mahsus silindir, motor gövdesi	18 Adet
Otomobil aksamı, teferruat ve malzemesi (parça)	19.612 Adet. ¹⁰⁹

3. 3. 4. İmâlat-ı Harbiye Grubu:

19 Mart 1920'de kurulmuş olan ve yaklaşık 9 ay müstakil olarak faaliyet gösteren İmalat-ı Harbiye Grubu Ağır Topçu Kaymakamı Eyüp (Durukan) tarafından kurulmuştur. İmalat-ı Harbiye Grubu, kurulduğu ilk günlerde Anadolu tarafından maddi yönden desteklenemediği için geniş miktarda silah ve cephane tedarik edememiştir. Bu sıralarda İstanbul'da Anadolu'nun emri ile Hamza (Mücahid-Muharip-Felah) Grubu kurularak faaliyete başlamıştı. Bu grup; propaganda, istihbarat ve zabıt sevkıyatı gibi hususlarda başarılı vazifeler ifa etmiş, ancak, eleman eksikliği sebebiyle silah, cephane ve mühimmat sevkıyatı ile ilgili şubesi başarılı olamamıştı.¹¹⁰ Bu sebeple iki grubun birleştirilmesi yoluna gidilmişti. Bu birleşme Topçu Miralay ve Harbiye Dairesi Reisi

¹⁰⁹ M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 250-253.

¹¹⁰ M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından ...*, s. 95-97.

Asım Bey ile Topçu Miralay Ömer Lütfi Bey'in isteği ile gerçekleşmişti. Diğer taraftan Miralay Asım Bey, EHUR'ne müracaat ederek bu birleşmenin onaylanmasını da gerçekleştirmiştir. 16 Aralık 1920'de İmalât-ı Harbiye Grubu Felâh'a katılmış, Ankara, 23 Mayıs 1921'de İmalât-ı Harbiye'yi, Felâh'ın bir alt grubu olarak resmen tanımıştır. Bu grup fabrikalardan hammadde temin ederek Felâh Grubu'nun işlerini kolaylaştırmıştı.¹¹¹

EHUR'de 23 Mayıs 1921 tarihinde Muharip Grubu'na gönderdiği şifre ile bu duruma açıklık getirmiştir. Şifrede, "Anadolu Ordusu kadrosuna ithal edilmek suretiyle Topçu Kaymakamı Eyüp Bey'in maiyetine intihab edeceği diğer iki zabıt ile grubunuzun İmalat-ı Harbiye şubesini temsil etmeleri tensib kılınmıştır."denilmektedir.¹¹²

3. 3. 5. Muavenet-i Bahriye Heyeti

Bu dönemde İstanbul'da kurulmuş çeşitli teşkilâtlar kara kuvvetlerinin harp malzemelerini temin etmeye çalışıyorlardı. Bu durum Müdafaa-i Millîye Vekâleti Bahriye Şubesi'nin dikkatini çekmiş, Bahriye ile ilgili gizli bir teşkilâtın kurulması için çalışmalar başlatılmıştı. Ankara'da, 1 Ocak 1921'de Müdafaa-i Millîye Vekâleti'ne bağlı Bahriye Şubesi kurulunca, Ankara, İstanbul'daki Bahriye depolarından yararlanmaya karar vermiştir. Bu depolarda, Ankara'nın kullanabileceği toplar, uçaklar, tabancalar ve mayınlar bulunuyordu. Bu nedenle bir yeraltı Bahriye grubu oluşturuldu. Ekim 1921'de, Deniz Yüzbaşı Nazmi Bey'in önderliğinde örgütlenen Muavenet-i Bahriye Grubu Felâh'ın bir bölümü olarak, 15 Aralık 1921'de resmen tanınmıştı. Felah ve onun bölümleri, İmalât-ı Harbiye ve Muavenet-i Bahriye grupları silah kaçırılmasında işbirliği yapıyorlardı. Kuva-yı Milliye'nin sahip olduğu az sayıda gambotun büyük boyutlarda kaçakçılığa yetmesi mümkün olmadığından, Fransız ve İtalyan deniz taşımacılık şirketleri de yeraltı hareketiyle işbirliği içerisine girmişlerdi.¹¹³

Muavenet-i Bahriye Heyeti, Anadolu'nun deniz teşkilatını güçlendirmek amacıyla, silah, cephane ve mühimmat teminine, çalışmıştır. Özellikle Karadeniz sahilinde devriye gezen Preveze ve Aydın Reis Gambotları için mühim miktarda

¹¹¹ B.Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 201-202.

¹¹² M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından...*, s. 97.

¹¹³ B. Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 202-203.

malzeme temin edilmiştir. Sahillerin, düşman donanmasının taarruzlarına karşı korunması için Ankara'dan gönderilen siparişler, muntazam olarak Anadolu'ya gönderilmiştir.¹¹⁴ Yunanlılar İnönü ve Kütahya Eskişehir Savaşlarından sonra Anadolu'nun dışarı ile irtibatını kesmek maksadıyla Karadeniz ve Akdeniz sahillerini abluka altına almaya çalışmışlardır. Ankara'dan Muavenet-i Bahriye Heyeti'ne gönderilen emirlerde, bu ablukayı yarmak maksadıyla İstanbul'da olduğu haber alınan deniz tayyarelerinin acilen Anadolu'ya gönderilmeleri istenmiştir. Bu emir 7 Kasım 1921'de yerine getirilmiş ve Anadolu'ya gönderilmiştir. Muavenet-i Bahriye Heyeti, Felah Grubu'nun denetimi altında sevkıyatını gerçekleştirmiştir. Heyetin 11 Ekim 1921'den 11 Kasım 1922'ye kadar İstanbul'dan Anadolu'ya göndermeyi başardığı malzeme listesinin önemli görülen bazıları şunlardır:

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
47 mm'lik toplar için malzeme (atım)	600 Adet
Bahriye tayyaresi (gövde, motor, pervane ve kanatları ile diğer parçaları)	2 Adet
45'lik torpido	2 Adet
Dinamo, ışıldak, karbon, projektör	10 Adet
Motor ve dinamo	1 Adet
Top barutu (kilo)	400 Kg.
Alman mavzer fişeği	60480 Adet
Mekanizmasız Alman mavzeri (918 modeli)	5 Adet
Rulo halat (Kastamonu telsiz telgrafı için)	3 Adet
7.5'lik toplar için 32 sandık cephanes	256 Adet
Makas (tel kesmek için)	1000 Adet
Rus tüfeği	23 Adet
Tayyare fişeği	29.160 Adet
Asker serpuşu (Haki-Siyah)	1078 Adet
Yün fanila	500 Adet

¹¹⁴ M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından...*, s. 253.

Asker çantası	300 Adet
Eldiven (askere mahsus)	500 Adet
Alman tayyare fişegi	23.000 Adet
Barut	5000 Kilo
Ecza ve tıbbiye aleti (kelem)	35 Adet
10 kiloluk tayyare bombası	100 Adet
Tayyare dürbünü	1 Adet
Benz motor	6 Adet
Alman piyade fişegi	20.720 Adet
Tayyare fişegi	29.160 Adet
Araba tekerleği	4 Adet
Belçika piyade tüfeği	3622 Adet
Bahriye tayyaresi (Yedek aksamı ile)	5 Adet
İstimbot (Barbaros'a ait 1 numaralı kumandan istimbotu)	1 Adet
Liman evrakı	3 Sandık
Tahrir cephanesi	120 Atım. ¹¹⁵

4. DIŞ YARDIMLAR

Millî Mücadele'de büyük sorunlardan biri silâh ve cephe temininde yaşanmıştır. Silâh ve cephe yetersizliği harp boyunca devam etmiş, ordu mevcudu üzerinde etken olmuştur. Millî Mücadele süresince silâh, cephe ve malzeme ihtiyacı, Güney Cephesi'nden ve Doğu Cephesinden sevk edilenler, İstanbul ve dolaylarından kaçırılanlar, Sovyetler Birliği'nden gönderilenler, Fransa ve Almanya'dan satın alınanlarla karşılanmıştır.¹¹⁶

¹¹⁵ M. Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından...*, s. 254-259.

¹¹⁶ Suat İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Ankara, 1992, s. 21.

Mustafa Kemal Paşa ülkenin malî kaynaklarının olağanüstü çetin koşullarda yapılacak Millî Mücadele için yeterli olmadığını biliyordu. Ama bir yandan da manda yönetiminin şiddetle karşısında olduğunu her fırsatta belirtiyordu. Bu nedenle Erzurum ve Sivas kongrelerinin bitiminde yayımlanan bildirimlerde dış yardıma duyulan gereksinim belirtilerek alınabilecek yardımın koşulları da açıklanmıştır.¹¹⁷ Bu sebeple II. İnönü Zaferi'nden sonra Ankara Hükümeti silah bulma çabalarını yoğunlaştırarak, Sovyetlerden bir miktar silah yardımı almıştır. Buna ilaveten İtalya, Almanya ve ABD'den silah almak için girişimlerde bulunulmuştur. ABD'deki Winchester fabrikalarından 300.000 mavzer tüfeği ve 6.000.000 fişek satın alınmak istenmiş, fakat ABD Dışişleri Bakanlığı, 27 Haziran 1921 tarihli yazısında; Türklerin Yunanlılarla savaş halinde olduğu, bu nedenle ABD'nin çarpışan taraflara silah satamayacağı gerekçesiyle bu izni vermemiştir.¹¹⁸

Diğer taraftan Sovyet Rusya'ya Türkiye'nin kurtuluş hareketini destekler bir tutumda gören Ankara Hükümeti, bu ülke ile imzaladığı antlaşmalar gereğince, Batı Cephesi'nin ihtiyacı bulunan ikmal maddelerinden bir kısmının Karadeniz limanları üzerinden cepheye ulaşmasını sağlamıştır. Türk Ordusu'nun Sakarya'da kazandığı büyük başarıdan sonra, Fransızlarla imzalanmış olan Ankara Antlaşması sonucunda silâh ve mühimmat ihtiyacının bir kısmının bu ülkeden sağlanması mümkün olmuştur. Buna ilaveten, İtalya ve Almanya'dan yardım sağlanması konusunda bazı teşebbüslerde bulunulmuşsa da bu ülkelerden önemli bir destek elde edilememiştir.¹¹⁹ ABD'nin, İtilâf Devletleriyle Müttefik olması ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasından yana tavır koyması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa, bu ülkeden yardım istenilmesine karşı çıkmıştır.¹²⁰ Sovyetler Birliği, İstanbul ve Boğazlar üzerinde yüzyıllardır süren hak iddia etme politikasından vazgeçtiğini açıkladığından, bu ülkeden gelen yardımlara

¹¹⁷ Erzurum ve Sivas kongrelerinin bitiminde yayımlanan dış yardım ile ilgili bildiri; Bağımsızlığımız ve ülke bütünlüğümüze saygılı ve aynı zamanda ülkemize karşı emperyalist amaçları olmayan herhangi bir devletin yardımının kabul edilebileceği belirtilmiştir. İrfan Menet, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Yapılan Dış Yardımlar", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara, 2001, s. 217.

¹¹⁸ ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'ye silah satılmasına izin verilmesiyle ilgili olarak, Mr. W. Scott Broody'ye gönderilmiş olan yazıda; "Efendim, Dışişleri Bakanlığı'nın 300.000 mavzer tüfeği ve 600 milyon fişegın Türk Hükümetine satılmasına izin verip vermediği konusundaki 1 Haziran 1921 tarihli mektubunuzu aldık. Size haber vermek isterim ki, Bakanlığın kanısınca Yunanlılar ve Kemalistler savaşa girişmişlerdir. Savaşan kuvvetlerden birinden birine yardım ya da işbirliği yapılmamalıdır. Dışişleri Bakanı adına imza. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 2001, s. 120-123.

¹¹⁹ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 246.

¹²⁰ Cihan Duru-Kemal Turan-Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, I. Kitap, Ankara, 1982, s. 344.

daha sıcak bakılmıştır.¹²¹ Milli Mücadele sırasında yardım ve satın alma yoluyla ikmal maddesi temin edilen ülkeler şunlardır:

4. 1. Sovyet Yardımları

Millî Mücadele sırasında, en fazla dış yardım Sovyetler Birliği'nden alınmıştır. Anadolu'da başlatılmış olan Millî Mücadeleyi dikkatle takip eden Sovyet Rusya yöneticileri, Mayıs 1919'da "*Dünya İşçilerine*" yayımladıkları bildiriye Türkiye'nin işçi asker ve köylülerine ayrı bir yer ayırmışlardı.¹²² Sovyet Rusya daha işin başında Türk Millî Mücadelesi'ne destek vermeye niyetlenmiş¹²³ ve Türk Sovyet ilişkileri, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet yetkilileri ile Havza'da yaptığı görüşmelerle başlamıştır.¹²⁴ Bu görüşmelerde vaat edilen Sovyet yardımı, bir yıllık süre geçmesine karşın başlamamıştır.¹²⁵ Havza'da bulunan Hüsrev (Gerede) 7 Haziran 1919'da Kâzım (Karabekir) Paşa'ya bir mektup yazarak duymuş olduğu endişeyi belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'da 16 Haziran'da Kâzım Paşa'ya aynı nitelikte bir telgraf göndermiş, telaşlanan Kâzım Paşa, 17 Haziran'da özel bir telgraf göndererek; "*Mümkünse acele edilmemesi ve şimdilik İtilâf Devletleriyle, Bolşevikler arasında tarafsız kalınması gerektiğini*" önermiştir.¹²⁶

Sivas Kongresi'ni takip eden günlerde Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa'ya Sivas'a çağırarak, Bolşeviklerle bağlantı sağlamakla görevlendirmiştir. Moskova'ya gönderilen Halil Paşa Türk Sovyet ilişkilerinde en önemli rolü oynayan kişilerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği ile bir dostluk antlaşması imzalamak, o günün en önemli

¹²¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 532-534.

¹²² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara, 1987, s. 308-309.

¹²³ Fahrettin Tızlak, "Millî Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, Aralık, 1994, s. 57.

¹²⁴ Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, İstanbul, 2000, s. 104.

¹²⁵ Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Ankara, 1998, s. 139.

¹²⁶ Hüsrev (Gerede) 7 Haziran 1919'da Kâzım (Karabekir) Paşa'ya yazdığı mektupta; "Her şeyden önce Bolşeviklerle temas etmek, fakat hem hudut olup, düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için silah, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lazımdır" diyordu. Mustafa Kemal de 16 Haziran'da Kâzım Paşa'ya aynı nitelikte bir telgraf göndermiş, telaşlanan Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'e 17 Haziran'da özel bir telgraf göndererek, mümkünse acele edilmemesi ve şimdilik İtilâf Devletleriyle, Bolşevikler arasında tarafsız kalınması gerektiğini önermişti. S. Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 105.

sorunlarından biri olmuştu. Ancak bu beklenti siyasî olmaktan çok, maddî ve manevî alanda olmuştur.¹²⁷

TBMM Hükümeti 5 Mayıs 1920’de yapmış olduğu ilk toplantıda Sovyet Rusya ile temasa geçmek için bir heyet göndermeye karar vermiştir.¹²⁸ Buna ilaveten Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920’de Lenin’e yazmış olduğu mektupta; Sovyetler Birliği’nin, emperyalizme karşı savaştan Türkiye’ye yardımda bulunacağına inandığını belirterek,¹²⁹ 5.000.000 altın lira ve görüşmeler sonucu miktarı sonradan tespit edilecek silah, cephane ve askeri teknik malzeme, isteğinde bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1920’de yapmış olduğu açıklamada; “*Bir Sovyet heyetinin görüşme yapmak üzere Erzurum’a hareket ettiğini, ayrıca Sovyetler Birliğinde bulunan temsilcilerimizle bir miktar para göndermek istediklerini, ancak güvenlik nedeniyle kendi temsilcilerine verdiklerini ve paranın henüz gelmediğini*” açıklamıştır.¹³⁰ Daha sonra yapılan görüşmeler sonunda antlaşma sağlanmış ve Halil Paşa, ilk para yardımını getiren Sovyet heyetiyle birlikte 2 Temmuz 1920’de Moskova’dan ayrılmıştır. Yollarda sayısız engellerle karşılaşan Halil Paşa altınları Karaköse’de Tümen Komutanı Cavit (Erdelhun) Bey’e teslim etmiş ve bu yardım Eylül 1920’de Erzurum’a ulaşmıştır.¹³¹

Stefanos Yerasimos’a göre Ankara Hükümeti’nin Halil Paşa’yı Anadolu’ya sokmama kararı üzerine, Halil Paşa Nahcivan’a dönmüş, Enver Paşa’nın çağrısı üzerine oradan Bakü’ye geçmiştir.¹³² Bu arada Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet 11 Mayıs 1920’de yola çıkmış, birkaç aylık zorlu yolculuktan sonra Moskova’ya varmıştı.¹³³ Sovyet yöneticilerle yapılan görüşmelerde para yardımının yanısıra silah ve cephaneye duyulan ihtiyaç bildirilerek yardım talep edilmiştir.¹³⁴ Bu girişimlerden sonra Yusuf Kemal Bey 1.000.000 altın ruble ve bir vagon mavzer mermisi olarak 2 Eylül 1920 tarihinde yola çıkmış ve 6 Ekim’de Ankara’ya gelmiştir.¹³⁵ Yusuf Kemal Bey yola

¹²⁷ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995, s. 179.

¹²⁸ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, İstanbul, 2000, s. 138.

¹²⁹ Cihan Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 346.

¹³⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I, s. 73.

¹³¹ Tevfik Bıyıklıoğlu’na göre Sovyet Rusya’dan gönderilen ilk para yardımı altın olarak gönderilmiş ve değeri 100.000 lira civarındadır. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*, Ankara, 1981, s. 52. Ayrıca Müderrisoğlu’da Sovyet Rusya’dan gelen ilk para yardımı tutarını 100.000 lira olarak belirtmiştir. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mâli Kaynakları*, s. 541.

¹³² S. Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 172.

¹³³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 460.

¹³⁴ Erdiç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)*, Ankara, 1997, s. 27.

¹³⁵ T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da*, s. 54.

çıkarken, Moskova garında bekletilen 8 vagon malzeme de bir süre sonra Anadolu'ya gönderilmek üzere yola çıkarılmıştır.¹³⁶ Yusuf Kemal Beyin Türkiye'ye gelmesinden sonra, 1920 yılı Eylül ayı sonunda, motor ve vapurlarla Trabzon'a 1.500.000 altın ruble, 3387 tüfek, 3623 sandık cephane ve 3000 kadar süngü gelmiştir.¹³⁷ Ancak tüfeklerin büyük kısmı Rusların I. Dünya Savaşı'nda Almanlardan ele geçirdiklerinden oluşmuştu. Bu sebeple tüfeklerin (Alman mavzeri) cephanesinin temini önem kazanmıştı. Bu yüzden Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Tuapse'deki temsilcimize bir telgraf göndererek fazla miktarda Alman piyade mermisi gönderilmesini istemişti.¹³⁸

Öte yandan Türkiye'de, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın taraftarları arasında bile, Türk-Sovyet ilişkilerinin ilerlemesine karşı çıkanlar olmuştur. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa Türk-Sovyet işbirliğinin önemi hakkında defalarca konuşmak zorunda kalmıştır. Temmuz 1920'de TBMM'de özet olarak şunları söylemişti; "*Sovyet Cumhuriyeti bizim muhtaç olabileceğimiz silah, top, para gibi maddi muavenetin hepsini vaat etmiştir*". Mustafa Kemal Paşa'nın buradaki başlıca amacı Türkiye'nin ulusal çıkarlarının sağlanması olmuştur.¹³⁹ Sovyetlerin özellikle Ermeniler lehine tavır koyup Türk millî menfaatlerine ters düşen tutumları olduğu günlerde, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir süre soğuk rüzgarlar esmiş ve yardımlarda duraklama olmuşsa da, Türk Ordusu I. İnönü Zaferi'ni kazandıktan sonra, 16 Mart 1921 de Türk-Sovyet dostluğunun temelini oluşturan Moskova Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴⁰ Bu antlaşmayla 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın olumsuz sonuçları kaldırılarak, büyük bir devletle kuvvetli dostluk bağları kurulmuş, Misak-ı Millî ve kapitülasyonların kaldırılması Sovyetler Birliği'ne kabul ettirilmiştir.¹⁴¹ Moskova Antlaşması'nın imzalandığı gün Çiçerin Yusuf Kemal Bey'e, Sovyetlerin Türkiye'ye yardım edeceğine ilişkin bir mektup vermiştir.¹⁴²

¹³⁶ Doğu Ergil, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981, s. 320.

¹³⁷ C. Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 349; A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Ankara, 1998, s. 141.

¹³⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 542.

¹³⁹ Boris Potskhveriya, "1921 Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Adlaşması İmzalanmasının Nedenleri", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991 Ankara)*, C. II, Ankara, 1996, s. 1079.

¹⁴⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 11, s. 318-335 (21 Temmuz 1921 tarih ve 141 sayılı Türkiye-Rusya Muahede namesi Hakkında Kanun).

¹⁴¹ C. Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 349.

¹⁴² Moskova Antlaşması'nın imzalandığı gün G. V. Çiçerin'den Yusuf Kemal Bey'e 16 Mart 1921 tarihli mektup; "Sayın Başkan, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, Rus Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilciliğinin bildirmiş olduğu işleğe uygun olarak, 1921 yılından başlayarak birbirini izleyen birkaç yıl boyunca yılda onmilyon altın rubleyi sözü

II. İnönü Savaşı'ndan sonra, Yunanlıların geri çekilirken yaptıkları zararları karşılamak için Sovyetler Birliği Türkiye'ye 30.000 altın ruble bağışlamıştır. Bu parayı 9 Nisan 1921'de Sovyet Elçisi Mdivani Mustafa Kemal'e sunmuştur.¹⁴³ Sovyet belgelerine göre; 1921 yılı Nisan ayından 1922 yılı ortalarına kadar gelen altınların miktarı şöyledir;

Nisan 1921	4.000.000
Mayıs-Haziran 1921	1.400.000
Ekim-Kasım 1921	1.100.000

Mayıs 1922'de 3.500.000 olmak üzere_toplam 10.000.000 altın rublelik para yardımında bulunmuştur.¹⁴⁴

Yine Sovyet belgelerine göre, 3 Ekim 1921'de Jivoy ve Jutkiy adlı iki destroyer Trabzon'da Ankara Hükümeti'ne devredilmiştir.¹⁴⁵ Bu miktara Yusuf Kemal Bey'in 6 Ekim 1920'de beraberinde getirdiği 1.000.000 altın ruble ve 1922 yılına kadar Türkiye adına Berlin'e gönderilip, savaş malzemesi alımında kullanılan 1.760.000 altın rubleyi de buna eklediğimizde para yardımının toplamı 12.790.000 altın rubleye ulaşmaktadır.¹⁴⁶

Sovyet Rusya'dan mâli yardım tedariki konusunda Moskova Sefiri Ali Fuad Paşa Hariciye Vekâletine göndermiş olduğu 15 Temmuz 1921 tarihli yazısında, özellikle mâli yardımlar konusunda detaylı bilgiler vermiştir.¹⁴⁷

---

geçen hükümete ödemek kararını aldığını, bilginize sunmakla şeref duyar. Rus Sovyet Hükümeti, ülkelerimizi birleştiren dostluğa uygun olarak ve Türkiye'ye karşı duygularının karşılıklı olduğunu bilerek. Türk Halkının ekonomik refahına katkıda bulunmakla kıvanç duyar. Saygılarımı kabul etmenizi dilerim, Sayın Başkan." Rus Temsilciliği Başkanı ve Rusya Sovyet sosyalist Federatif Cumhuriyeti Dış İşleri Halk Komiseri Georgi Çiçerin. C. Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 350.

¹⁴³ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 3, Ankara, 1999, s. 514; Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 317.

¹⁴⁴ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 52; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 545; E. Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, s. 28.

¹⁴⁵ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 313-314.

¹⁴⁶ Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 149; Müderrisoğlu'na göre Sovyet yardımlarının toplamı, 11.000.000 altın ruble ve 100.000 lira değerinde külçe altından oluşmaktadır. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 545.

¹⁴⁷ Moskova Sefiri Ali Fuad Paşa Hariciye ve Maliye Vekâletlerine göndermiş olduğu 15 Temmuz 1921 tarihli yazısında; "1-Moskova Muahedesinin imzasını müteakip Sovyet Hükümetinden bilâ ivaz

20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması, Sovyetler Birliği'nde endişeyle karşılanarak yardımlar durdurulmuş, bununla da yetinilmeyerek Yunanlılarla, Türkiye aleyhine ilişki kurmak istemişlerdi.¹⁴⁸ Fakat daha sonra Sovyet Rusya bu gelişmeyi kabullenip diplomatik ilişkileri sürdürmeyi kendi çıkarları açısından daha uygun bulmuştur.¹⁴⁹

Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Natserenus'un yerine Kasım 1921'de S.I. Aralov atanmıştı. Bu dönemde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkileri geliştirme, dostluk bağlarını kuvvetlendirme çabalarından biri olarak, Sovyetler Birliği adına Ukrayna temsilcisi Frunze Türkiye'ye gönderilmiştir. 5 Kasım 1921'de Harkov'dan yola çıkan Frunze, Tiflis'te Sovyet temsilcisi B.V. Legran'dan aldığı 1.100.000 altın

---

Türkiye'ye itasını vadettiği senevi 10.000.000 altın rubleden bu seneye ait kısmından 4.000.000 altın ruble 1 Nisan 337 tarihinde alınarak elyevm Trabzon Kumandanı bulunan Seyfi Bey'le Kars'a gönderilmiş ve 1.060.000 altın rublenin de Hariciye Vekâletinin tarih ve numaralı şifresiyle vuku bulan işar mucibince Alman Cephanesi ve fişek imâline mahsus âlât ve edevat mubayaası için Almanya'ya izam kılınan ataşemiliter Saffet Bey'e ita olunmak üzere Sovyet Hükümeti tarafından Stockholm'e nakli muamelesi icra edilmiş ise de henüz bu paranın Saffet Bey tarafından teslim edildiğine dair malûmat alınamamıştır. Bunlardan maada 14 Mayıs 337 tarihinde 240.000 altın ruble alınmış ve bu para sefaretin seneyi haliye masarifi ile üsera şevki ve nakliyat ücretleri karşılığı olarak şimdilik burada alıkonulmuştur. Bu senenin taksitinden henüz alınamayan miktar 1.600.000 rubledir. Ataşemiliterimize bidayette 760.000 altın ruble itası tekerrür etmiş ise de bilahare Berlin mümessilimiz ile mûmâ-ileyhin gösterdiği lüzuma binaen daha 400.000 altın ruble Sovyet Hükümeti'nden havale ettirilmiştir.

- 2- Bu senenin taksitinden mütebaki 4.600.000 altın rublenin tahsili için pek çok defalar teşebbüsatta bulunulmuş ise de muvaffakiyet hasil olmamıştır. Evvelemerde verilen cevaplarda vaat olunan senevi paranın bir gün gelip de Türkiye tarafından ya aynen veya mukabili alınmak üzere verileceği düşünülmüş ve bu babda da Oltu madenlerinin imtiyazını teklif etmek gibi bir muamelede bulunulmuştur. Gerek bu muameleye ait ve gerekse Hariciye Vekâleti'nin ihtiyacı fevkalâdemize mukabil istikraz veya sair suretle Rusya'dan talep ettiği 50.000.000 altın rubleye mukabil dermeyan etmiş oldukları şerait ve bu husustaki nukat-ı nazar sefaretin 30 Mayıs tarihli ve 10 Haziran tarihli ve numaralı şifreleriyle arz edilmişti. Bu hususta henüz bir cevap alınmadığından 50.000.000 altın ruble hakkında yeni bir muameleye teşebbüs edilmemiş ise de mütebaki 4.600.000 altın rublenin istihsali zımında teşebbüsattan geri durulmamış ve fakat bu kere verilen cevapta Rusya'nın dahilinde baş gösteren büyük kıtlıktan dolayı şimdilik bu paranın verilemeyeceği bildirilmiştir. İşbu muavenet-i nakdiyeden rücu keyfiyeti Avrupalılarla son zamanda girişmiş olduğumuz münâsebat-ı siyasiye-den birçok teminatımıza rağmen el'an şüphe edilmekte bulunulmasına müstenit olduğunu hissetmekteyim. Eğer bu şüphelerin tamamıyla izalesine muvaffakiyet hasil olur ve .tarihli istikraz vesaire hakkındaki tekliflerine az çok cevab-ı muvafakat verilecek olursa yeniden Rusya'dan para tedarikinin mümkün olabileceğini zan ve tahmin etmekteyim.
- 3- Üsera sevk ve nakliyat komisyonları tarafından verilecek hesap neticesinde sefaret kasasında ihtiyaçtan fazla para mevcut olduğu anlaşıldığı takdirde fazlası derhal takdim olunacaktır. Moskova'da sefaretin teessüsünden evvel müteaddid zevatın Rusya Hükümeti'nden alıp, Türkiye'ye götürdükleri paranın miktarını da kontrol etmek üzere sefaretin teessüsünden evvel kimlere ne cins ve miktarda para ita edilmiş olduğu Rusya Hükümeti'nden sual edilmiş ve alınacak cevap derhal arz olunacaktır."

Aslına mutabıktır. Moskova Sefiri Ali Fuad. *Atatürk'ün Milli Dış politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)*, 1919-1923, C. I, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994, s. 344.

¹⁴⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, İstanbul, 1991, s. 76-77.

¹⁴⁹ D. Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, s. 334.

rubleyi 13 Aralık 1921 tarihinde Ankara'ya getirmiştir.¹⁵⁰ Sovyet Rusya ile kurulan iyi ilişkilerin bir sonucu olarak, TBMM Başkanı Mustafa Kemâl Paşa bu ülkede meydana gelen kıtlık nedeni ile Türkiye'nin hububat yardımı yapacağını açıklamıştır. Ayrıca konu ile ilgili olarak, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'e tebliğ edilmek üzere Moskova Büyükelçiliğimize 3 Eylül 1921 tarihli bir şifre telgraf göndermiştir.¹⁵¹

Sovyet Rusya, 28 Ocak 1922'de Ankara'ya, tam yetkili ve büyük bir deneyime sahip olan Aralov'u göndermiştir.¹⁵² Türk-Sovyet dostluk bağlarını kuvvetlendirmeye çalışan Aralov, Ankara'ya gelirken Lenin'in kendisine söylediklerini şöyle aktarmıştır; "*Mustafa Kemal Paşa, tabii ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki, iyi bir teşkilatçı ve kabiliyetli bir lider. Sovyet Rusya'ya karşı olumlu, davranıyor. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor.*"¹⁵³ Sovyetlerin bu politikası yardımlar konusunda etkisini göstermiş, 1922 yılı başlarında Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi, Frunze'nin raporuna dayanarak Türkiye'ye acil yardım kararı almıştır.¹⁵⁴ 10.000.000 altın rublelik yıllık yükümlülüğün 3.500.000'nun gönderilmesi kararlaştırılmış, fakat Maliye Komiser Yardımcısı Sokolnikov mali sıkıntıları ileri sürerek yıllık yardım yükümlülüğünün yerine getirilmesine karşı çıkmıştır. Ancak, yardım yükümlülüğünün yerine getirilmesini isteyen Çiçerin'i Lenin'de destekleyince 3.500.000 altın ruble yeni Sovyet Büyükelçisi Aralov'a gönderilmiş ve Aralov gelen parayı 3 Mayıs'ta teslim etmiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ S. Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 329-330.

¹⁵¹ TBMM Başkanı Mustafa Kemâl Paşa Sovyetlerde meydana gelen kıtlık nedeni ile Türkiye'nin hububat yardımı yapacağını açıklamıştır. Ayrıca konu ile ilgili olarak, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'e tebliğ edilmek üzere Moskova Büyükelçiliğimize 3 Eylül 1921 tarihli bir şifre telgraf göndermiştir. Buna göre; "Ahiren Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa tarafından neşrolunan bir emirname mucibince memleket dahilinde mevcut olan bilcümle zahire depolarından yüzde kırkı Müdâfaa-ı Milliye ihtiyacına sarf edilmek üzere hükümet tarafından alınacaktır. Rusya'daki açlığı tehvine (hafifletmeye) medar olur ümidiyle hükümet Karadeniz sevhilinde (sahillerinde) bu suretle elde edeceği hububatı Rus Milletine hediye etmeye karar vermiştir. Keyfiyeti Tchitcherine'ne (Çiçerin) tebliğ eylemeniz mercudur. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)*, 1919-1923, C. I, s. 353.

¹⁵² A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a, Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, İstanbul, 1966, s. 233-234.

¹⁵³ D. Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, s. 334-335; C. Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 352.

¹⁵⁴ Sovyetler Birliği adına Ukrayna temsilcisi Frunze Türkiye'ye yardım konusunda yazmış olduğu raporda; TBMM'nin 1921 yılı bütçesini 30.000.000 kâğıt lira açıkla kabul ettiğini, ancak giderler 90.000.000'na ulaştığından gerçek açığın çok daha yüksek olacağı ve bu durumun çok daha büyük bir çaba gerektirmesi ile birlikte kötü bir mahsulün tam bir felaket yaratabileceğini anlatarak yardım gereğini belirtmiştir. S. Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 346.

¹⁵⁵ C. Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 353.

24 Mart 1922 tarihli TBMM gizli oturumunda, Sovyet yardımlarının gizli tutulması zorunluluğu dile getirilerek; yardım konusundaki söylentilere karşı resmi açıklama yapılmamış ve sorular kısa yanıtlarla geçiştirilmeye çalışılmıştır. TBMM’de bu konuda serzeniş olunca yardım, para ve savaş malzemesi şeklinde olmuştur. Savaş malzemesinin bir kısmı da yollardadır. Kalan 3.500.000 altın ruble için, bize 10.000 altın, yani 750 kuruş hesabıyla 75.000 liralık bir avans verilmiştir şeklinde bir açıklama yapılmıştır.¹⁵⁶

Nisan 1922’de Batum ve Novorosiski limanlarından 8.382 sandık piyade cephanesi, 425 sandık Avusturya ve Belçika cephanesi, 2.800 sandık topçu cephanesi, 10 mayın ve 492 Rus sahra topu mermisi, İnebolu ve Samsun limanlarına ulaştırılmıştır.¹⁵⁷

Mayıs 1922’de ticari ilişkilere yön vermek üzere Sovyet Rusya ile bir sözleşme imzalanmıştır. Buna göre, Sovyetler Birliği her ay belli miktarda benzin, silindir yağı, ince ve kalın makine yağı ve petrol vermeyi taahhüt etmiştir. Buna karşılık Zonguldak ocaklarından ykanmış kömür talep etmiştir.¹⁵⁸ Sovyetler Birliği’nden sağlanamayan savaş malzemesinin Almanya’dan alınması kararlaştırılmış, bu amaçla Sovyetler Birliği’nden alınıp Berlin’e gönderilen altın rublenin miktarı 1.760.000’e ulaşmıştır, İngiliz takibi, Sovyetler Birliği’ndeki limanların donması ve İngiltere’den çekinilmesi gibi nedenlerle satın alınan mühimmat Anadolu’ya getirilememiş, başkalarına da satılmadığından boşa gitmiştir.¹⁵⁹

Sovyet yardımları 1922 yılı Temmuz ayında kesilmiştir. 1920 yılı Ağustos ayından 1922 yılı Mayıs ayna kadar yapılan ve ayrıntıları yukarda verilen para yardımı 11.000.000 altın ruble ve 100.000 Osmanlı altını tutarındadır.¹⁶⁰ Millî Mücadele sırasında Sovyetler Birliği’nden gelen toplam para yardımının, o dönemin Türk Lirasına göre 8.900.000 lira dolaylarında olduğu hesaplanmaktadır. Sovyetler Birliği’nden alınan silâh yardımları da Millî Mücadele açısından büyük önem taşımaktadır. Millî Mücadele boyunca sağlanan tüm tüfek ve makineli tüfeklerin dörtte biri, topların üçte biri bu

¹⁵⁶ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. III, İstanbul, 1999, s. 143-144.

¹⁵⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 547.

¹⁵⁸ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 145-146.

¹⁵⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. III, s. 506.

¹⁶⁰ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 545.

ülkeden sağlanmıştır. Ayrıca Sovyetlerden gelen tüfek mermisi sayısı, Millî Mücadele’de kullanılan mermilerin çok üzerindedir.¹⁶¹

Sovyet resmî belgelerine göre Millî Mücadele boyunca Türkiye’ye yapılan silah ve cephane yardımı miktarları şu şekildedir; 37.812 adet tüfek, 44.587 sandık fişek, 324 adet ağır ve hafif makinalı tüfek, 66 adet top, 147.079 top mermisi, 200.573 adet mermi, 4000 adet el bombası, 1500 kılıç ve 20.000 adet gaz maskesi gönderilmiştir.¹⁶²

Sovyetler Birliği’nin, Millî Mücadele boyunca Anadolu’ya yaptığı malzeme yardımının kesin dökümünü yapmak oldukça zordur. Bunun en büyük nedeni yardımın hem Sovyet, hem de Türk yetkililerince gizli tutulması, bir düzen içinde yapılmamış olmasıdır. Sovyet Rusya’nın Millî Mücadeleyi desteklemesine ve dostluk göstermeye çalışmasına rağmen iki devlet arasındaki huzursuzluk büsbütün ortadan kalkmamıştı. Çünkü Sovyetlerin Gümrü’nün boşaltılması ve Ermenistan’a toprak verilmesi gibi konularda TBMM’ne göndermiş olduğu sert notalar bir gözdağı olarak kabul edilmişti. Ancak millî çıkarlar, liderleri ve diplomatları, çoğu kez istekleri dışında konuşmaya sevk etmiştir.¹⁶³

4. 2. Fransız Yardımları

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu’yu işgale başlayan devletlerden biri olan Fransa, Adana, Antep ve Maraş bölgelerinde kendini bir çıkmazın içinde bulmuştur. Bu işgallerle ilgili olarak 10 Kasım 1919’da Bekir Sami Bey’e (Bursa) bir telgraf gönderen Mustafa Kemal Paşa “*Urfa, Ayıntap ve Maraş’ı işgal eden bir devlet dostumuz değildir.*”¹⁶⁴ diyerek işgali protesto etmiştir. Fransız işgaline karşı özellikle Maraş, Urfa, Antep ve Adana’da halk direnişi, çete savaşları şeklinde başlamış ve bu çete savaşları daha sonra düzenli ordu birliklerinin de yardımıyla Fransızları büyük

¹⁶¹ C. Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 353-354.

¹⁶² *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*, s. 53; K. Özalp, *Millî Mücadele*, C. I, s. 219; E. Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, s. 28; Serhan Ada, “Kurtuluş Savaşı’nda Diplomasi ve Askerî Yardım”, *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985. s. 348; Müderrisoğlu top sayısını 54, makinelî tüfek sayısını ise 327 olarak göstermiştir. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mâli Kaynakları*, s. 549.

¹⁶³ S. Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. IV, s. 73-76.

¹⁶⁴ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, s. 76.

kayıplara uğratmıştı.¹⁶⁵ Daha sonra Suriye'deki Fransız Olağanüstü Temsilcisi ve Sykes Picot Antlaşması altında imzası bulunan George Picot Aralık 1919'da Sivas'a gelerek, Mustafa Kemal'e; kendilerine ekonomik ayrıcalıklar tanınması halinde Adana'yı boşaltabileceklerini söylemişti. Mustafa Kemal'in yanıtı ise; *"Bizim için bir Adana, bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir. Bizim halline çalıştığımız mesele bütün vatanımızın tamamıyeti ve bu vatanında yaşayan milletimizin istiklâlidir."* diyerek bu isteği geri çevirmişti.¹⁶⁶

Zaman içerisinde İngilizlerle menfaat çatışması içine giren Fransızlar, bir an önce Türklerle anlaşıp Anadolu'dan çekilmek istemişlerdi. Hatta İngilizlerle olan ihtilafları sebebiyle Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasını ister duruma gelmişlerdi. Buna ilaveten batılı ülkeler siyasetlerini Yunanistan'ın başarılı olup olmaması üzerine oluşturmuşlardır. Bu ülkeler eski ayrıcalıklarını korumaya çalışarak, tekrar ayrıcalık kazanma yollarını denemişlerdir.¹⁶⁷ Daha önce de belirtildiği gibi, Anadolu direnişi karşısında zorlanan Fransa, I. İnönü Zaferi'nin de etkisiyle İngiltere'yi Sevri Antlaşması'nın yumuşatılması için zorlamış, İtalya'nın da Fransa'yı desteklemesiyle, Londra Konferansı hazırlanmış, Konferanstan sonuç alınamamasına karşın barış için ilk adımlar atılmıştı.¹⁶⁸ II. İnönü Zaferi'nden sonra Franklin Bouillon'un Ankara'ya gelmesiyle görüşmeler yoğunluk kazanmıştır.¹⁶⁹

Fransız barış girişimleri demiryolu, sınır ve özellikle sermaye sorunlarını kapsamıştı. Bu konuyla ilgili olarak Fevzi Paşa, *"Biz ecnebi sermayesinin memleketimize girmesine taraftarız. Fakat asıl sermayenin bizim memleketimizden gelmesine taraftarız. Teşebbüsati iktisadiye de bulunmalarına yine de bizim menafimiz ve kanunlarımız dairesinde müsaade olsun bize bıraksınlar."*¹⁷⁰ diyerek, ayrıcalık tanınmayacağını vurgulamıştır. Millî Mücadele'de gereksinimi duyulan silah ve cephane, İtalya ve diğer Avrupa ülkelerinden kaçak ya da satın alma yoluyla sağlanmış,¹⁷¹ Fransız, Bulgar ve Amerikalılar ile ticari ilişkiler konusunda görüşmeler

¹⁶⁵ Bülent Daver, "Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Arasında Avrupa'da Siyasal Rejimler, Siyasal Akımlar ve Bunların Türk Siyasal Rejimine Etkisi" *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 257.

¹⁶⁶ Sadi Borak, *Gizli Oturumda Atatürk'ün Konuşmaları*, İstanbul, 1977, s. 21.

¹⁶⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, s. 164-168.

¹⁶⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 552.

¹⁶⁹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 320.

¹⁷⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 73-74, 77.

¹⁷¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, s. 124.

yapılmıştır.¹⁷² Fevzi Paşa bir başka konuşmasında; Hariçten vuku bulan mübayaat her memleket üzerinden, İtalya'dan, Fransa'dan, Rusya'dan, Almanya'dan, Avusturya'dan olmuştur. Bu ülkeler paralarını alamayacakları kaygısıyla Anadolu'ya fazla güvenmemekte, bankaya teminat yatırılmadığı sürece pazarlığa bile girişmemektedirler. Biz tabii elimize malzeme geçirmek istediğimiz için onların en ağır şartını bile kabul etmek zorunda kaldığımızı söylemiştir.

Sakarya Zaferi'nden sonra, Fransızlarla yapılan görüşmeler kısa zamanda olumlu sonuç vermiş ve 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷³ Antlaşma metni ve eklerinde yer almamasına rağmen Fransa'nın Türkiye'ye silah ve savaş malzemesi vermesi Ankara görüşmeleri sırasında kararlaştırılmıştır. Bir antlaşma koşulu haline getirmeksizin Franklin Bouillon Başbakan Briand'ın onayını alarak, Adana boşaltılırken silah, cephane, üniforma, at ve otomobillerin ulusal direnişe yardım olarak bırakılması konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya söz vermiştir. Antlaşmada yer almamasının nedeni, Müttefiklerin Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık konusunda anlaşmaları, Sakarya Savaşı öncesinde İngiliz diplomasisinin savaşan devletlere silah ve malzeme satışını önleyen Silah Ticaret Sözleşmesini istediği gibi yorumlamasından kaynaklanmıştır.¹⁷⁴

İngiltere, firmaların savaşan taraflara silah satışlarına bir engel olmadığını ileri sürmüş, Müttefikler Yüksek Komisyonu da bu yönde karar almıştır. Fakat Müttefiklerin tarafsızlık ilkesi yürürlükte olduğundan Yunanistan ve TBMM Hükümeti'ne silah yardımı yasağı kalkmamıştır. Bu nedenle Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerde yardımın dolaylı olarak yapılması kararlaştırılmıştı. Buna göre; *"Fransız birlikleri Adana bölgesini terk ederken silah ve malzemelerini orada bırakacaklar ya da özel şahıslara devredeceklerdi"*. Böylece Fransa tarafsızlık ilkesinden taviz vermemiştir.¹⁷⁵

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Bonnefoy İstanbul'a çektiği telgrafta Türklere ve Yunanlılara silah verilmesi konusunda hükümetin hiçbir şekilde müdahalede bulunamayacağını

¹⁷² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 90-91.

¹⁷³ E. Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, s. 29.

¹⁷⁴ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 152-153.

¹⁷⁵ S. Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım (Fransız ve İtalyan Askerî Yardımları)" *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s. 344.

ancak tarafların siparişlerini özel şirketlere yapabileceklerini tekrarlamıştı.¹⁷⁶ Fransız tüccarlar Ankara'dan gelen siparişleri yerine getirmek üzere harekete geçmişlerdi. Bir İngiliz istihbarat raporuna göre 14 Ekim 1921'de bir Fransız tüccarının Türk milliyetçilerine 100.000 Mauser tüfeği satması için anlaşmaya varılmış ve bu sipariş 100.000 Mauser tüfeğinin süngüleri ve tüfek başına 1.000 mermiyle birlikte Anadolu'ya teslim edilmişti.¹⁷⁷ Ankara Antlaşması görüşmelerinde verilen sözler gereği Fransa, Adana'yı boşaltırken bir kısım savaş malzemesini TBMM Hükümeti'ne bırakmıştır.¹⁷⁸

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün önce Fransız yetkili; Antlaşma imzalandıktan sonra para yada avansla her istenilenin verileceğini söylemiştir.¹⁷⁹ Kısaca, karşılıklı girişimlerde bulunulmasına, Fransa ile Ankara Antlaşması yapılmasına karşın; Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle; *"Ağustos 1922'ye kadar da müspet mânada ciddî münasebetler vuku bulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve kudreti milliyemizi fiilen ispat etmedikçe diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkında kanaatimiz katî idi..."*¹⁸⁰ Buna ilaveten Kâzım (Özalp) Paşa'nın verdiği bilgiye göre, Fransızlar, Türk topraklarından çekilirken çeşitli cinslerde olmak üzere 10089 adet tüfek, 1505 sandık mermi bırakmışlar ve 10 adet uçağı da hibe etmişlerdir.¹⁸¹ Fransa'nın bu yardımından daha önemli olarak, Anadolu'nun Fransız piyasalarından silâh ve cephane satın alınması için zemin hazırlanmıştır.¹⁸²

¹⁷⁶ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 153.

¹⁷⁷ S. Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî ..." *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, s. 345.

¹⁷⁸ Paris Konferansı'nda satış serbest bırakılmıştı, fakat Müttefiklerin tarafsızlık ilkesi resmen yürürlükteydi. Yani Türkiye ve Yunanistan'a silah yardımı yapılması yasaktı. İşte bu yüzden Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmelerde yardımın dolaylı olarak yapılması üzerinde duruldu. Bulunan formül şöyle özetlenebilir; "Fransız birlikleri Adana'yı terk ederken silah ve malzemelerini orada bırakacaklar ya da özel şahıslara devredeceklerdi." Böylece Fransa tarafsızlık ilkesini uyguluyor görünecekti. Fransız Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkililerinden Paul Bargeton, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Ankara Antlaşması'nı protesto etmesine cevap verirken şunları yazıyordu; "Fransız Hükümeti'nin milliyetçilere savaş malzemesi verdiğine ilişkin söylentiler hiçbir gerçeğe uymamaktadır. Oysa Fransız Dışişleri'nin 6 Kasım 1921 tarihli notasında, Franklin Bouillon'un Türklere bırakılmasını istediği askeri malzemenin bir listesi yer almıştı. Liste şöyleydi: 800 at, 75'lik 120 adet ve 115'lik 80 adet top ve büyük miktarda cephane. Ancak bu malzemenin devri Fransız bürokrasisinin yavaş ilerlemesi nedeniyle çok geç gerçekleşmiştir. (Fransız birliklerinin işgal bölgelerinden çekilirken bıraktıkları savaş malzemeleri Ankara Antlaşması metninde bulunmamaktadır). S. Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî ..." *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, s. 346.

¹⁷⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 366.

¹⁸⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 645.

¹⁸¹ K. Özalp, *Milli Mücadele*, s. 221.

¹⁸² A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 554; *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve*

Fransızların, Güney Anadolu'daki işgal bölgelerinden çekilirken bıraktıkları askeri malzemenin 200.000.000 frank değerinde olduğu belirtilmekle birlikte, bazı yerleri boşaltırken, ellerindeki silah ve cephaneyi Ermeni çetelerine bıraktıkları da ileri sürülmektedir. Fransa'nın bu yardımı gerçekten isteyerek, Anadolu direnişine katkıda bulunmak amacıyla yaptığını söylememiz güçtür.¹⁸³ Öyle ki, ya verilen silahın mermisi yoktur, ya da verilen merminin silahı yardım kapsamında değildir. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın 6 Kasım 1921 tarihli notasında Franklin-Bouillon'un Türklere bırakılmasını istediği malzeme listesi; 800 at, 75'lik 120 adet ve 115'lik 80 adet top ve büyük miktarda cephaneden oluşmaktaydı. Ancak bu malzemenin Fransız bürokrasisinin yavaş ilerlemesi nedeniyle çok geç gerçekleştiği belirtilmiştir.¹⁸⁴ 20 Eylül 1921'de bir başka Fransız tüccar, 30.000 tüfeklik bir parti teslim etmek üzere antlaşma imzalamıştı.¹⁸⁵

1918-1923 döneminde Türk-Fransız ilişkilerini ele alan çalışmasında Bulgar Türkoloğu Ahmedov, Fransa Maliye ve Savaş Bakanları arasında Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda 1922 yılı başında anlaşmaya varıldığını belirtmiştir. Bu yardımın başlıca kalemleri şunlardı:

1. Ayakkabılarıyla birlikte 10.000 haki üniforma (yeni ya da iyi durumda)
2. Suriye jandarmasına ait 10.000 tüfek ve mermileri.
3. Türklerin seçeceği 2.000 at.
4. 10 uçak, 10 adet yedek motor, 10 çadır, hangar ve Adana telsiz istasyonunun tüm teçhizatı.¹⁸⁶

2 Mart 1922'de Fransız Genelkurmayı'na Beyrut'tan gönderilen şifre telgrafta; *"1 Martta Türklere 10.000 haki üniforma, 4.000 Mauser tüfeği ve 2.080.000 mermi ile 373 at verildiği"* bildirilmiştir. Yine 1922 başlarında yukarıdaki listede adı geçen 10 adet uçak, yedek motorlar ve diğer ilgili malzeme ile birlikte, önce Gruenblatt ve

---

Mali Mevzuatı, s. 53.

¹⁸³ F Tızlak, "Milli Mücadele'nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, s. 58.

¹⁸⁴ A. E. Yaman, Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 154.

¹⁸⁵ S. Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî ..." *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, s. 345.

¹⁸⁶ A. E. Yaman, Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 155.

Comby adlı iki Fransız vatandaşının ortak olduğu bir Fransız şirketine bırakılmış ve onlar da tüm bu malzemeyi “kadastro çalışmalarında kullanılmak üzere” Kadastro Müdürü Mehmet Şevki Bey’e devretmişlerdir.¹⁸⁷ Buna ilaveten Fransa’dan, Cemal ve Sıtkı Beyler tarafından; 1500 Fransız hafif makineli tüfek, 2735 sandık mermi, 1 adet Kompresör, 11 adet schneider beşik ve kaması, 2 ton şaplı kösele, 35 adet hava tulumbası, 2 sandık top parçası satın alınmıştır.¹⁸⁸

4. 3. İtalyan Yardımları

Fransa’dan başka İtalya da Millî Mücadele sırasında savaş malzemesi yardımında bulunmuştur. 1920 yılında bir İtalyan bankası olan Banco di Sconto İngiliz malı 2.500 eski ve 800 yeni kamyonun Selanik’ten Antalya’ya nakledilmesini kabul etmişti.¹⁸⁹ Haziran 1920’de İtalya temsilcisi Kont Fago Ankara’ya gelmiş, yapılan görüşmelerde askeri yardım üzerinde durulmuş, Yarbay Fago, Ankara Hükümeti’ne manevi destek yanında 3.000.000 liralık borç ve ellerine geçmiş bulunan savaş malzemesini de teklif etmiş, karşılığında ise, tahıl ve maden arama imtiyazı istemiştir.¹⁹⁰ Buna ilaveten 1920 yılında İtalya’ya giden satın alma komisyonunun beyan ettiği silah ve cephane ile 30.000 kat elbise, 80.000 çadır için 1.400.000 frank ödenmiş, fakat bu malzemeler Sakarya Savaşı’ndan önce Anadolu’ya ulaşmamıştır.¹⁹¹

İtalyanlar Anadolu limanlarına her ay 50.000 tüfek teslim etmeyi teklif etmişlerse de bu teslim işi gerçekleşmemiştir. Bu arada İtalya’ya gönderilen satın alma komisyonu ancak Sakarya Zaferi’nden sonra Rus altını karşılığında 4.310 000 adet tüfek fişeği ve 97 ton barut satın alınmıştır. Ayrıca İtalya’dan satın alınan 20 adet spot XIII tipi uçakla cephe uçak bölüğü güçlendirilmiştir.¹⁹² TBMM Hükümeti elindeki döviz stoklarının büyük bölümünü yabancı ülkelerden, özellikle Fransa ve İtalya’dan

¹⁸⁷ S. Ada, “Kurtuluş Savaşı’nda Diplomasi ve Askerî ...” *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, s. 347.

¹⁸⁸ K. Özalp, *Millî Mücadele*, s. 220; İrfan Menet, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Yapılan Dış Yardımlar”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara, 2001, s. 224-225.

¹⁸⁹ Fransa dışında, İtalya’da Millî Mücadele döneminde savaş malzemesi yardımında bulunmuştur. Fakat miktarı konusunda kesin bir rakam verilememektedir. Yarbay Fago’nun 1920 yılında Ankara’da yapmış olduğu görüşmelerde askeri yardım üzerinde de durulmuştu. 1920 yılında bir İtalyan bankası olan Banco di Sconto, İngiliz malı 2500 eski ve 800 yeni kamyonun, Selânik’ten Antalya’ya nakledilmesini kabul etmişti. 1921’de İngiliz Hükümeti, İtalyanların Türk milliyetçilerine göndermiş olduğu ve Yunanlı yetkililerce el konulan iki uçağın Dedeoğaç’a geldiğini Fransızlara bildirmişti. S. Ada, “Kurtuluş Savaşı’nda Diplomasi ve Askerî ...” *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, s. 347. Ayrıca bkz. A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 156.

¹⁹⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, s. 125.

¹⁹¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, s. 399 (29.10.1921).

¹⁹² *TİH, Batı Cephesi*, II. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, s. 270.

silah satın alınmasında kullanmıştır. 17 Temmuz 1922'ye kadar İtalya'dan alınan askeri malzeme tutarı 1.840.000 İtalyan Frangına ulaşmıştır.¹⁹³

Milli Mücadele sırasında İtalya tarafından Hilali Ahmer'e 300.000 lira bağış yapılmıştır.¹⁹⁴ Ayrıca Ukrayna ile yapılan bir anlaşmaya göre, bu ülke silâh ve gereç yardımında bulunmayı kabul etmişse de ancak 150 mayın alınabilmişti.¹⁹⁵ Buna ilaveten 1920 yılında, "Near East Relief" aracılığı ile İstanbul'a Amerikan yardımı gelmiştir. Yardım, özellikle Rum ve Ermeni fakirleri ve o günlerde sayıları 100.000 civarında olan göçmenlere dağıtılmıştır.¹⁹⁶

Sonuçta, Sovyet Hükümeti'nden alınan yardım çok önemli olmakla birlikte, Fransa ve İtalya'dan da önemli miktarda yardım alınmıştır. Milli Mücadele'yi yönlendiren kadro, Millî Mücadele gibi hayati çıkarları ilgilendiren bir konuda askeri yönden tek bir kaynağa bağlı kalmaktan kaçınmışlardır. Sovyet yardımına bağlı kalmayıp, Fransa ve İtalya'dan da yardım almışlardır. Ama bunun için de diplomasiye gereken esnekliği vererek, Batı başkentlerine temsilciler göndermişlerdir. Sovyet para yardımı bazı zamanlarda Fransa ve İtalya'dan silah almak için kullanılmıştır. Bir yanda İngiltere ve Yunanistan ile savaşırken, öte yanda Fransa ve İtalya ile dostluk kurulmuştur.¹⁹⁷

4. 4. Hint Müslümanlarının Yardımları

Dünya Müslümanları arasında, İngiliz egemenliği altında oldukları halde Halifeye bağlılıklarını sürdürmeğe çalışanların başında Hint Müslümanları gelmiştir.¹⁹⁸ İngiltere, Hindistan'dan topladığı Müslüman askerleri 1914 yılında Irak Cephesi'ne göndermek istediğinde, Türklerle çarpışmak istemeyen Hint Müslümanları ayaklanmışlar ve bu ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmıştır.¹⁹⁹

¹⁹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s. 503.

¹⁹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, s. 203.

¹⁹⁵ TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. I, s. 270.

¹⁹⁶ Tefik Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul, 1971, s. 135.

¹⁹⁷ S. Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî ..." *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, s. 348.

¹⁹⁸ Ali Asghar Khan "Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı", *Tarih İnceleme Dergisi*, VIII, İzmir, 1992, s. 203.

¹⁹⁹ Hint Müslümanları uzun mücadelelerden sonra, 15 Ağustos 1947'de bağımsızlıklarını kazanarak Pakistan Devletini kurmuşlardı. A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 555; İ.

Hindistan Müslümanlarının gerek I. Dünya Savaşı'nda gerekse Millî Mücadele'de Türklerin emperyalizme karşı verdikleri mücadeleye özellikle İngiliz kamuoyunda yaptıkları lobi faaliyetleriyle siyasî destek verme gayreti içinde olmuşlardır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Hintli Müslümanlar Londra'da ilk protesto mitingini düzenlemişlerdir. 8 Kasım 1919'da Delhi'de toplanan İslâm Kongresi, Türkiye lehinde bazı gösterilerde bulunmuştu.²⁰⁰ Ayrıca 8 Temmuz 1921 tarihinde Karacı'da 5.000 temsilcinin katılımıyla "*Hindistan Hilâfet Konferansı*" toplanmıştı.²⁰¹ Konferans sonunda Hindistan'ın bağımsızlığı üzerine alınan kararların yanı sıra, Hint Müslümanlarının lideri Mevlânâ Muhammed Ali Han, Millî Mücadele'yi desteklemek için bir yardım komitesi kurmuştur.²⁰²

Hint Hilafet Komitesi adı verilen bu komite gayet iyi düzenlenmiş bir kampanya açarak para toplamıştır. Onların Anadolu'da yabancı istilasına karşı verilen mücadeleye ilgilerinin en önemli göstergesi Mustafa Kemal'i "*Mücahid-i İslâm*" olarak seçmiş olmalarıdır.²⁰³ Bu arada II. İnönü Zaferi İngiltere'de ciddî kaygılar yaratmıştı. Yunan yenilgisi üzerine Londra'da ilk harekete geçen Mr. Montagu olmuştu. Kendisi Hindistan'dan sorumluydu ve kaygısı da Hindistan bakımındandı. Hindistan'da özellikle Müslümanlar İngiltere aleyhinde mitingler düzenliyorlardı. Bu arada Hindistan'dan gelen bir heyet, 24 Mart 1921'de İngiltere Başbakanı Lloyd George ile görüşerek, Türkiye lehindeki isteklerini anlatmış ve İngilizlerin İstanbul'dan çekilmelerini istemişti.²⁰⁴

Hint Müslümanlarının Türkiye lehindeki tutum ve davranışları ile Anadolu'da Hint Müslümanları hakkında duyulan sempatiden, İngiltere'nin casusluk işlerinde yararlanmağa çalışması ilgi çekicidir.²⁰⁵ 1 Kasım 1920'de Emir Ali, Hint Müslümanlarının gönderdiği para yardımının Dr. Frew'a verildiğine dair bir demeç vermiştir.²⁰⁶ Oysa, Dr. Frew'un İngiliz himayesine taraftar toplamağa çalışan,

---

Menet, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Yapılan Dış Yardımlar", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, s. 225.

²⁰⁰ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 556.

²⁰¹ İ. Menet, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Yapılan Dış Yardımlar", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, s. 225.

²⁰² C. Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, s. 357.

²⁰³ M. Kemâl Öke, *Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Millî Mücadelesi (1919-1924)*, Ankara, 1988, s. 100-103.

²⁰⁴ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul, 1998, s. 21.

²⁰⁵ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 150.

²⁰⁶ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, s. 126.

Anadolu’da Millî Mücadele başlayınca da İngiltere lehine casusluk yapan bir kişi olduğu bilinmekteydi. Öte yandan, İngilizlerin özel olarak görevlendirdikleri Mustafa Sagir adlı casus, Hint Müslümanlarının yardımları konusunda özel elçi olarak kendisini tanıtarak Ankara’ya gelmişti.²⁰⁷ Ancak, Mustafa Sagir henüz İstanbul’da iken kendisinden kuşkulanan Türk Emniyeti, durumu Ankara’ya bildirmişti. Ankara’da önemli kişilerle tanışan, Mustafa Kemal Paşa’ya Hint Hilâfet Komitesinin yakında gönderilecek bir kaç yüz bin liralık yardımından söz eden Mustafa Sagir’in davranışları gözetlenmişti. Ankara’daki çalışmaları hakkında İstanbul üzerinden Hindistan’daki yardım komitesine ulaştırılmak üzere yazdığı mektupların, aslında gizli mürekkeple İngiliz casusluk örgütüne yazıldığı tespit edilen Mustafa Sagir yakalanmıştı.²⁰⁸

Mayısın ilk günlerinde yargılanmasına Ankara’daki İstiklâl Mahkemesi’nde başlanılan Mustafa Sagir Mahkemesi sırasında, açıkça itirafta bulunarak, yargıçların daha yumuşak davranmalarını sağlamak istemişti.²⁰⁹ Anlattığı hayat hikayesine göre İngiltere tarafından gizli servis için yetiştirilmek üzere, büyük özenle seçilmiş genç Hintlilerdendi. Mustafa Kemal Paşayı öldürmekle görevlendirildiğini itiraf eden Mustafa Sagir asılarak idam edilmişti.²¹⁰

Hint Müslümanlarının iyi niyetlerinin, İngilizler tarafından casusluk amacıyla istismar edilmesi yüzünden, Millî Mücadele süresince Hint Müslümanlarının yardımı üzerinde fazla durulmamıştı. Hilafet Komitesi tarafından 1921 Aralığı’ndan itibaren 1922 Ağustosuna kadar çeşitli aralıklarla Türkiye’ye gönderilen yardımların toplamı 125.000 İngiliz sterlinini bulmuştur.²¹¹ TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Hindistan Müslümanlarının Türkiye’ye yaptıkları bu yardımlarından dolayı, Hindistan Hilafet Komitesi’nin Londra temsilciliğine teşekkürlerini bildirmiştir. Hilâfet Komitesinin gönderdiği para yardımı, Osmanlı Bankası’nda muhafaza edilmiştir. Millî Mücadele’nin hazırlık döneminde çekilen türlü malî sıkıntılara rağmen, bu paraya el sürülmemiştir.

²⁰⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mâli Kaynakları*, s. 556.

²⁰⁸ Hürşit Çalika, *Ahmet Rifat Çalika’nın Anıları*, İstanbul, 1992, s. 79-82.

²⁰⁹ Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, Ankara, 1982, s. 449.

²¹⁰ D. V. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal*, İstanbul, 1981, s. 276-277.

²¹¹ *Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı*, s. 53; F. Tızlak, “Millî Mücadele’nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme” *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 96, s. 58.

Büyük Taarruz öncesinde bütün mali imkanlar tükenince, Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa ile Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, bu parayı da kullanmayı düşünmüşlerdir. Kâzım (Özalp) Paşa'nın durumu iletmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Bankası'na emir vermiş ve 600.000 lira,²¹² geçici olarak Maliye Vekâleti'ne devredilmiştir.²¹³ Paranın 110.000 lirası ordu ihtiyaçlarında kullanılmış; Büyük Taarruz sonunda bozguna uğrayan Yunanlıların yakıp yıktığı köyleri gören Mustafa Kemal Paşa, halka dağıtılmak üzere bir miktar paranın Cephe Komutanlığı'na gönderilmesini emretmiştir. Büyük Taarruz'dan sonra paranın harcanmış olan kısmı Maliye Vekâleti tarafından iade edilmiş ve Hindistan Hilâfet Komitesi'nin gönderdiği paranın tümü böylece Osmanlı Bankası'nda ki bir hesapta topluca muhafaza edilmiştir.²¹⁴ Söz konusu paranın 250.000 lirası Türkiye İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak değerlendirilmiştir. Savaş sonrası sermaye sıkıntısının çekildiği bir dönemde kurulan bu bankanın, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisinde büyük hizmetleri olmuştur.²¹⁵

Diğer taraftan dış yardım konusunda; 23 Eylül 1919'da, Anadolu direnişi için Azerbaycan'dan yardım istemek üzere Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bakü'ye gönderilen Halil Paşa; Azerbaycan'dan mali ve askeri yardım yanında, Sovyetler Birliği ile işbirliği yapılabilmesi için kendilerine gerekli ortamı yaratmakla görevlendirmiştir. Fakat bu istek barış konferansında İngiliz desteğini sağlamak amacıyla bulunan Müsavat yönetimince olumlu karşılanmamıştır. Müsavat yönetiminin yıkılmasından sonra ilişkiler yoğunlaşmıştır.²¹⁶

²¹² K. Özalp, *Milli Mücadele*, C. I, s. 233.

²¹³ S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. I, s. 142-143.

²¹⁴ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 557.

²¹⁵ A. E. Yaman, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi*, s. 151.

²¹⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995, s. 179-180.

5. İKİ TARAF KUVVETLERİNİN PERSONEL VE SİLAHLAR BAKIMINDAN KISA BİR MUKAYESESİ

5. 1. Tarafların Askeri Durumu

Türk Ordusu'nda:

Ekim 1921'den itibaren geçen hazırlık dönemi sonunda Batı Cephesi Komutanlığı'nın 15 Temmuz 1922'de ulaştığı seviye şu şekilde idi:²¹⁷

Piyade Tümeni	:	18
Süvari Tümeni	:	5
Subay	:	8659
Er	:	199.283 (Menzil dahil 208.836)
Top	:	340
Ağır Makineli Tüfek	:	882
Hafif Makineli Tüfek	:	2100
Tüfek	:	92.792
Kılıç	:	5282
Uçak	:	10

Yunan Ordusunda:

(Batı Cephesi Komutanlığı'nın 25 Temmuz 1922 istihbaratına göre)

Piyade Tümeni	:	12
Bağımsız Alay	:	9
Süvari Tümeni	:	1
Subay	:	6564

²¹⁷ Cephe Uçak Bölüğü; Akşehir meydanında kurulmuş, 20 Ağustos 1922'de Çay meydanına nakledilmiştir. İtalyanlardan satın alınan uçaklar ve Samsun'dan gelen uçak, bölüğe katılmış ve 22 Ağustos'tan itibaren Çay meydanından uçuşlara başlanmıştır. Muharebenin birinci günü bölüğün uçuşa hazır 6 keşif ve 4 av uçağı vardı. *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. 2, s. 7.

Er	:	218.432
Top	:	418
Ağır Makineli Tüfek	:	1280
Hafif Makineli Tüfek	:	3139
Tüfek	:	90.000
Kılıç	:	1280
Uçak:		50 ²¹⁸

Genel bir karşılaştırma yapıldığında, her iki tarafın asker, silah ve cephane bakımından birbirine denk olduğu görülmektedir.²¹⁹ Bu denkliğin sağlanabilmesi için Anadolu'nun bütün imkânları sonuna kadar zorlanmıştır. Yunan Ordusu ise, daha geniş imkânlar içerisinde İngiltere'nin savaş endüstrisine dayandığı için fazla bir sıkıntı yaşamamıştır.

5. 2. Büyük Taarruz ve Takip Harekatı

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 6 Ağustos 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı'na taarruza hazırlık emri vermişti. Hazırlıkları takip etmek amacıyla 13 Ağustos 1922'de Erkanı Harbiye Umumi Reisi Batı Cephesi'ne gitmişti. Öte yandan gazetelerde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın sefirlerle bir çay ziyafeti vereceği yazdırılmış, oysa Başkumandan daha evvel orduya kumanda etmek üzere Konya üzerinden Akşehir'e gitmişti.²²⁰

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, yanında Erkanı Harbiye Umumi Reisi Başkanı Fevzi Paşa olduğu halde, Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhının bulunduğu Akşehir'e gelerek, 20 Ağustos 1922'de ordu kumandanlarının da iştiraki ile son bir toplantı yapmıştır.²²¹ Taarruz plânının tatbik tarzı ve kumandanların aldıkları tedbirlerin görüşüldüğü bu toplantıda taarruzun günü ve saati kararlaştırılmıştır. İlk çarpışmalar

²¹⁸ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 514; S. Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı) II*, İstanbul, 1982, s. 1202; *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. 2, s. 304.

²¹⁹ S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, s. 729.

²²⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk* (Yay.Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara, 2000, s. 455; Hürşit Çalika, *Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, İstanbul, 1992, s. 106.

²²¹ Atilla Kollu, *Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s. 516.

resmî hükümet bildirilerinde ufak keşif müsademeleri şeklinde bildirilmiş, bütün kara ve deniz hudutları kapatılarak taarruz hareketi perdelenmişti. Hatta Büyük Taarruz'un başladığı, milletvekillerinden bile gizlenmişti. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Adalet Vekili'ne göndermiş olduğu gizli ibareli bir yazı ile bütün hudut kapılarının kapatıldığını bildirmişti.²²² Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahı saat 5.30'da topçu ateşiyle baskın biçiminde başlamıştır.²²³

Mustafa Kemal Paşa, Erkanı Harbiye Umumi Reisi Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve I. Ordu Komutanı Nurettin Paşalarla birlikte savaşı yönetmek üzere Kocatepe'ye gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Kocatepe'den yönettiği taarruzun ilk günü Yunan cephesi yarılmış ve ertesi gün Afyon kurtarılmıştır.²²⁴ İki gün içerisinde Afyonkarahisar'ın 40-50 km. civarındaki bütün düşman müstahkem mevzileri ele geçirilmişti. Muharebeler 31 Ağustos ve 1 Eylül günleri de olanca şiddetiyle devam etmiştir. Yunan Ordusu'nun imhadan kurtulan kuvvetleri çeşitli yönlerde çekilmeye başlamışlardı. Yunan kuvvetlerinin toparlanmasına fırsat tanımamak için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1922'de herkesçe bilinen o meşhur emrini vermiştir; "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!*". İzmir'e doğru hızla çekilen Yunan Ordusu'nu Türk Ordusu takip etmeye başlamış, misillemeden korkan Osmanlı vatandaşı Rumlar çekilen Yunan birliklerine katılmışlardı.²²⁵

Yunanlılar çekildikleri doğrultularda bütün köy, kasaba ve harmanları yakmışlar, fakat bazı istasyonlarda biriktirdikleri erzakı yakamadan bırakmışlardı. Çekilme doğrultuları dışında kalan köy ve kasabalardan satın alma ve aşar toplama suretiyle yiyecek maddeleri tedarik edilmişti. Yalnız ekmek tedariki zor olduğundan, birliklere birçok günler un ve peksimet verilmişti. Hayvanlara yem tedarikinde çok zorluk

²²² İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Adliye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 26.8.1922 tarihli ve 6/1304 numaralı gizli ve zata mahsus yazıda; "Batı Cephesi'nden Başkomutan Paşa hazretlerinden alınan 26.8.1338 tarihli şifreli telgraf namede, 26.8.38'den geçerli olarak, Türkiye hudutlarının harice karşı kapatılması ve bu sebeple Anadolu'nun kara ve denizden dışarıya ile gidip gelmeler, mektup ve telgraf konuşmaları, liman ve tren taşımacılığı, harice ve hariçten Anadolu'ya seyahat olağanüstü harb şartlarının sonuna kadar- tatil edildiği ve ancak Anadolu savaş güçlerinin kullanılmasına yarayan silâh, cephane ve malzemeyi taşıyan deniz araçlarının güvenlik güçlerinin kontrolü altında ve Genelkurmayın bilgisi ile kabul olunması, resmi ve mecburi olarak İstanbul ile yapılacak haberleşmelerin sadece İzmit hat komiserliği vasıtası ile mahallerine gönderilmesi emir ve iş'ar edilmiştir (bildirilmiştir). Acele olarak ve eksiksiz yerine getirilmesi" istenmiştir. Hurşit Çalika, *Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, s. 106-107.

²²³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, s. 674.

²²⁴ S. Selek, *Milli Mücadele II*, s. 1227-1228.

²²⁵ Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, Ankara, 1982, s. 497-498.

çekilmiş, her gün tam istihkak verilememiş, kuru ot ve saman ise pek az bulunabilmişti. Bunlara rağmen, 1. Ordu menzilin bütün araçlarından ve halk araçlarından da faydalanarak Ordu ilerledikçe kolorduların gerisinde yiyecek dağıtma merkezleri açarak, ihtiyacı karşılamaya çalışmıştı.²²⁶ 1 Eylül'de Türk Ordusu Uşak'a girmiş, 2 Eylül'de Uşak yakınlarında Yunan Başkumandanı General Trikopis, II. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13. Tümen Kumandanı Albay Vandelis de dahil olmak üzere 300 kadar Yunan subayı ile 5000'den fazla er esir alınmıştır.²²⁷

4 Eylül 1922' İnay İstasyonu'nda, Karacaahmet'de, Çakalköy'de açılan yiyecek dağıtma yerlerinden 1. , 2. , ve 4. Kolorduların ihtiyaçları tamamlanmıştı. Bu tamamlamada Yunanlıların Uşak'ta yakamadıkları erzak ambarlarından faydalanılmış ve Uşak halkı da büyük yardımda bulunmuştu. Ordu Alaşehir ovasına indikten sonra Alaşehir, Salihli ve Manisa'nın zengin ovalarında bol miktarda yiyecek maddesi bulunmuştu. Menzil katarlarının Ordu'ya yetişememesine ve hatta kolorduların Erzak katarları gerilerde kalmasına rağmen, 1. Ordu yiyecekten yana sıkıntı çekmemiş, fakat 3-6 Eylül 1922 günlerinde Uşak'la Alaşehir arasındaki dağlık bölgede fazlaca su sıkıntısı çekmişti. Ordu Alaşehir ovasına ininceye kadar bu sıkıntı devam etmişti.²²⁸

2. Ordu'ya bağlı birlikler Altıntaş ovasına ininceye kadar ikmallerini yakınlarında bulunan menzil ambarlarından yapmışlardı. Fakat 29-30 Ağustos 1922 günleri, ikmal işleri güçleşmişti. Yunanlılar bütün ova köylerini ve istasyonlardaki depoları tamamen yaktıklarından, birlikler bir şey bulamamışlardı. Ordu Menzil Bölge Müfettişliği bütün ikmal maddelerini Sivrihisar, Emirdağ (Aziziye) ve Bolvadin'de toplamıştı. Bolvadin'de depolanan yiyeceklerden peksimet, peynir, zeytin gibi maddeleri Altıntaş ve Gazlıgöl'e sevk ederek birliklerin ikmalini kısmen sağlayabilmişti.

Konya demir yolu istasyonlarında fazla miktarda yiyecek depolanmıştı. Fakat bütün sıkıntı bunları yerlerine ulaştıramamaktan kaynaklanmıştı. Türk Ordusu, Alaşehir

²²⁶ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. III, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Ankara, 1995, s. 280-281.

²²⁷ M. Philips Price, *Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar)*, İstanbul, 1977, s. 161; A. Kollu, Büyük Zafer, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, s. 544-545; Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemâl Atatürk*, Ankara, 2002, s. 257.

²²⁸ *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. III, s. 281.

ovasına indikten sonra Batı Cephesi Komutanlığı erzak sevkini durdurarak, yalnız arpa gönderilmesini emretmişti. Bunun üzerine Konya ve Adana bölgelerinde satın alma durdurulmuş, 2. Ordu menziline de Mihallıçık, Sivrihisar, Bolvadin ambarlarında 2000 tondan fazla birikmiş olan erzak Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrine bırakılmıştı.²²⁹

3 Eylül 1922'den itibaren, Türk Ordusu'nun takip hareketi hızlanarak devam etmiş, İnönü mevzilerinde şiddetli muharebeler sonunda Yunan kuvvetleri Bursa yönünde çekilmeye başlamışlardı. Öte yandan Türk süvarileri 9 Eylül'de İzmir'e girmişti.²³⁰ Takip boyunca çeşitli bölgelerde yapılan muharebelerde Yunanlılardan çok sayıda esir alınmış, Yunan birlikleri İzmir, Yalova, Bandırma gibi sahil şehirlerine ulaşmaya çalışmışlardı.²³¹ 30 Ağustos Zaferi ve Yunan kuvvetlerinin İzmir'e doğru kaçmaya başladıkları haberi bütün Anadolu'ya yayılırken, sadece Batı Anadolu Rumları ve Ermenileri arasında değil, aynı zamanda Marmara ve Doğu Karadeniz bölgesindekiler arasında da tam bir panik havası yaratmıştır. Yunanlıların İzmir'e çıkışıyla birlikte Milli Mücadele aleyhinde ve Yunan hesabına çalışan Rum ve Ermeniler yaptıklarının hesabını verme telaşı içine düşmüşlerdir. İzmir istikâmetinde kaçan Yunan Ordusu, Afyon Karahisar'dan sahile kadar çekildiği yerleri ateşe vererek, sivil halkı katletmiştir. Yunan Ordusu'nun hezimete uğratılması üzerine, Ankara'da büyük sevinç gösterileri yapılmıştır.²³²

ABD'nin İzmir Konsolosu Horton, felâketin büyüklüğü karşısında, 2 Eylül'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta; *“Yunan kuvvetlerinin tükenmiş ve moralinin zayıflamış olması dolayısıyla askerî durum son derece vahim görünüyor Yunan kuvvetleri Uşak, Kütahya ve Aydın'dan çekilmişlerdir. Çekilirken de bu şehirleri yakmışlardır. Yakında burayı (İzmir) da terk edecekler ve ayrılırken de şehri yakacaklar. Morali çökmüş olan Yunan Ordusu İzmir'e ulaşacak olursa şehrin yakılacağı söylentilerinin çok yaygın olduğunu”* belirtmiştir. 30 Ağustos'tan itibaren Fransız basınında Türk taarruzu haberler arasında ön plâna geçmiştir. Hemen bütün Fransız gazeteleri *“Türk Yıldırım Taarruzu”* adını verdikleri savaşa, sütunlarında büyük başlıklar altında yer vermişlerdir. Pek çok gazete, Türk Zaferi'ni *“İngilizlerin hezimetini”* olarak değerlendirmiştir. Bu arada Yunan birliklerine 18 Eylül günü son darbe vurulmuş

²²⁹ *TİH, Batı Cephesi, C. II, Ks. 6, Kit. III, s. 282-283.*

²³⁰ M. Philips Price, *Türkiye Tarihi*, s. 161.

²³¹ S. Selek, *Milli Mücadele II*, s. 1229.

²³² Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999, s. 566.

ve bu bölge düşmandan temizlenmiştir. Böylece Batı Anadolu'da savaş esirlerinin dışında bir tek Yunanlı kalmamıştır.²³³

Mustafa Kemal Paşa Müttefiklerin Paris'ten göndermiş oldukları notayı 29 Eylül 1922'de yanıtlayıp, askeri harekâtın durdurulduğunu fakat, Yunanlıların Edirne dahil bütün Trakya'yı hemen boşaltmalarını istemiştir. İngiliz kabinesi 29 Eylül'de toplanarak, Lord Curzon'un karşı çıkmasına rağmen, General Harington'a bir telgraf göndererek, Türk askerlerinin tarafsız bölgeyi terk etmelerini, aksi takdirde, ateş açılacağını bildirir bir nota verilmesini istemiştir.²³⁴ Fakat Harington bu emri yerine getirmemiştir.²³⁵ 3 Ekimde Mudanya Konferansı başlamış,²³⁶ görüşmeler sonunda 11 Ekim 1922'de imzalanmış olan Mudanya Mütarekesi ile silahlı çatışma sona ermiş ve Trakya savaş yapılmadan kurtarılmıştır.²³⁷

5. 3. Savaş Esirleri ve Ele Geçen Araç, Gereç ve Donatım

Savaş Esirleri:

Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebeleri sonunda 20.286 kişi esir alınmıştı. Bu esirlerden 23 inşaat taburu teşkil edilmiş ve memleketlerine gönderilinceye kadar demir yolu onarımlarında çalıştırılmışlardı. Türk ve Yunanlı doktorlar sağlık hizmetlerinde birlikte çalışmışlardı. Uşak'ta esirler için bir nekâhathane ile 809 yataklı bir hastane açılmış, zayıf ve hasta erler buraya getirilerek tedavi edilmişlerdi. İzmir'den Uşak'a tedavi için çok sayıda esir gönderilmişti. Balıkesir, Nazilli, Turgutlu, Akhisar, Eskişehir, Kütahya ve Ankara'daki esirlerde de tifüs vakaları görülmüş, alınan önlemler sonucu iki ay zarfında da bu hastalık ortadan kaldırılmıştı. Bütün esirlere tifo, dizanteri ve kolera aşısı yapılmıştı.

Ele Geçen Araç, Gereç ve Donatım:

²³³ A. Çaycı, *Gazi Mustafa Kemâl Atatürk*, s. 257.

²³⁴ 29 Eylül 1922'de toplanan İngiliz Kabinesi, Lord Curzon'un karşı çıkmasına rağmen, General Harington'a bir telgraf göndererek, Türk askerlerinin tarafsız bölgeyi derhal terk etmelerini, aksi takdirde, ateş açılacağını bildirir bir nota verilmesini istedi. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 197.

²³⁵ A. Kollu, Büyük Zafer, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 558.

²³⁶ G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 198.

²³⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, s. 559.

Afyon'un batısındaki Garipçe meydanında bir, İzmir Gazi emir meydanında altı sağlam uçak ele geçirilmiştir. Afyon'dan kaçmaya çalışan iki uçak düşerek parçalanmış, bir uçak da meydanda yakılmış olarak bulunmuştur. Muharebenin başladığı günden Başkomutan Muharebesi'nin sonuna kadar Yunanlılardan ele geçen top sayısı 227'ye ulaşmıştır. Burhaniye, Tosunlar, Susuz, Karacahisar deresi, Uşak, Kula arasında, Mudanya, İzmir dolaylarında elde edilenlerle ele geçen top sayısı 300'e ulaşmıştır. Bunlardan başka, Yunanlılar, İzmir'i işgal ettikleri zaman müstahkem mevkinden (Türklerden) aldıkları 65 top da tamam ve sağlam olarak geri alınmıştır.

Afyon, Balmahmut, Eskişehir istasyonlarında ele geçenlerin haricinde Uşak'ta dört lokomotif ve 40 vagon, Elvanlar'da bir lokomotif ile eşya ve erzak dolu 26 vagon da ele geçirilmiştir. İstasyonlarda Eskişehir, Afyon, Balmahmut, Dereköy, Salihli, Manisa, İzmir, Karaköy, Bursa, Bandırma ve Erdek'te çok sayıda yiyecek, donatım ve bir miktar giyecek ele geçmiştir. Eskişehir'de Yunanlıların yakamadıkları 3200 çuval buğday ve un, 500 bakır kazan, çok miktarda bomba ve dinamit, çadır, çarıklık deri vs bulunmuştur. Ele geçen hayvanlardan ordunun ihtiyacı dışındakiler halka dağılmıştır. Halka dağıtılan hayvanların miktarı; 8371 beygir, 8430 öküz ve manda, 8711 eşek, 14.340 sütlü koyun ve 440 deve olmak üzere toplam 40.292'ye ulaşmıştır.

5. 4. Büyük Taarruz ve Takip Harekatı Sırasında İki Tarafın Kayıpları

Türk Ordusu'nun Kayıpları:

Türk Ordusu'nun Batı Cephesi'nde 26 Ağustos-18 Eylül tarihleri arasındaki kayıpları şöyledir:

	Subay	% Oran	Asker	%Oran
Şehit	146	1.7	2379	1.2
Yaralı	378	4.3	9477	4.9
Hastanede yatan	21	0.2	1900	0.9
Tutsak olan	2		55	
Toplam	547		13.829	

Ordu mevcuduna göre subay zayıat oranı % 6.3, er zayıat oranı ise % 6.9 olup, bu oranlar dikkate alındığında, muharebenin büyüklüğü ve alınan sonuca göre normalin altında bir kayıp verilmiştir.

Yunan Ordusu'nun Kayıpları:

Büyük Taarruzun başlangıç tarihinden, 18 Eylül 1922'ye kadar verilen Yunan kayıpları şu şekilde idi:

Tutsak Sayısı : 20.000

Ölü sayısı kesinlik kazanmamış olmakla beraber Büyük Taarruz Harekatı'nın başındaki toplam mevcudu ile uğradığı büyük hezimetten sonra geri çekilen kuvvetlerden, Çeşme, Dikili, İzmir, Gemlik, Bandırma, Erdek liman ve iskelelerinden Batı Anadolu'yu terk etmek zorunda kalen mevcutları çıkan karşılaştırma sonucunda ölü sayısının 100.000 kişi civarında oluşu tahmin edilmektedir.²³⁸

---

²³⁸ A. Kollu, Büyük Zafer, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* s. 555; *TİH, Batı Cephesi*, C. II, Ks. 6, Kit. III, s. 291-292, 293.

SONUÇ

XIX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu ve ekonomik zenginliği, emperyalist Avrupalı büyük devletlerin saldırılarına ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik politikalar gütmelerine sebep olmuştur. Batılı Devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlemiş oldukları emperyalist tutumları milliyetçi ayaklanmaların destelenmesi ile birleşince, XIX. yüzyılın en önemli sorunu olan "*Şark Meselesi*" ortaya çıkmıştır. Uluslararası bir politika oyunu olan bu meselenin özünü, Osmanlı Devleti'nin hızla dağılması ve dağılma sonunda Osmanlı'dan kopan parçaların hangi Avrupa Devleti tarafından yutulacağı meselesi oluşturmuştur. Bu yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri de sömürgecilik faaliyetlerinin büyük boyutlara ulaşması ve devletler arasındaki bloklaşmalar olmuştur.

I. Dünya Savaşı Batılı Devletlerin silahlanma yarışı ve ortaya çıkan bloklaşmalar nedeni ile büyük bir coğrafyayı kapsamıştır. Bu büyük savaşta Osmanlı Devleti İttifak Devletleri safında yer almış ve savaş sonunda İttifak Devletleri yenilerek şartları çok ağır antlaşmalar imzalamak zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti'de 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir.

Mondros Mütarekesi ile birlikte işgal olayları başlamış, Mütareke şartlarına aykırı olarak Osmanlı Devleti işgal devletlerince paylaşılmaya başlanmıştı. İtilâf Devletlerinin uygulamada gösterdikleri haksız işgallere, Türk halkı büyük tepki göstererek direniş örgütleri oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ve Millî direniş örgütlerini desteklemeye başlaması ile birlikte Millî Mücadele de fiilen başlamıştır. Fakat Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca İtilaf Devletleri tarafından silah ve cephaneye el konulması neticesinde Türk Ordusu hareket kabiliyetinden yoksun hale getirilmişti. Daha önceleri Anadolu'da çeşitli nedenlerden dolayı meydana gelen yokluk ve olumsuzluklar bütün alanlarda hissedilmekteydi. Bu bakımdan Anadolu'da yabancı işgaline karşı topyekün bir Millî Mücadele başlatılması büyük zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Millî Mücadele sırasında en önemli sorunlardan biri ulaştırmadaki yetersizliklerden kaynaklanmıştır. Anadolu'da Misak-ı Millî sınırları içerisinde kalan

9711 kilometrelik yolun büyük bir kısmı ıslaha muhtaç ve harabe durumdaydı. Kara ulaşımı açısından mevcut karayollarında ulaşımı sağlayacak yeterli sayıda ulaşım aracı bulunmamaktaydı. Türk Ordusu'nun elinde 100'den biraz fazla olan otomobil sayısı, Anadolu'da bulunan Yunan Ordusu'nda ise; 6000 civarındaydı. Bütün bu olumsuz sebeplerden dolayı Millî Mücadele süresince Anadolu'da kara yolu ulaşımı büyük ölçüde eşek, deve ve kağnılarla sağlanmıştı.

Bu arada mevcut demiryollarından faydalanma imkanları da son derece sınırlıydı. Anadolu'da Osmanlı Devleti'nden kalan yaklaşık 4100 kilometrelik demiryolu ağının büyük bir kısmı işgal altına alınmıştı. Ayrıca Osmanlı döneminde demiryolunun Doğu Anadolu ve Karadeniz yönündeki en uç noktası Ankara olmuştu. Çünkü buradan ilerisine Ruslar izin vermemişlerdi.

Eskişehir-Ankara demiryolu hattının Ankara'da sona ererek, Doğu Anadolu'ya uzanmamasının zararları, I. Dünya Savaşı sırasında görülmüş ve dar dekovil hattının Ankara'dan Sivas'a doğru uzatılmasına başlanılmıştı. Dar dekovil hattı yapımı Ankara'dan Elmadağ, Irmak, Kırıkkale ve Yerköy üzerinden İzzettin istasyonuna kadar uzatılmıştı. Bu hat 1 Ağustos 1919'da işletmeye açılmış ve Millî Mücadele süresince Yerköy bölgesi ürünlerinin Eskişehir'e ulaşması sağlanmıştı.

Bu arada bütün olumsuzluklara rağmen örgütlenmeye çalışan Kuvâ-yı Milliye birlikleri işgallere karşı koymaya çalışmıştır. Ancak Düzenli orduda olduğu gibi silah, cephane, personel ve diğer her çeşit ikmal kaynağı olmayan Kuvâ-yı Milliye ikmalinin akıcı bir şekilde ve bir plana göre yürütülmesi mümkün olmamıştır. İlk dönemlerde Kuvâ-yı Milliye birliklerinin mevcutları fazla olmadığından, işçileri, il, ilçe ve köy halkı tarafından sağlanmıştı. 1919 sonlarına doğru mevcutları artmaya başlayınca, mahalli işe imkanı zorlaştığından Kuvâ-yı Milliye birlikleri bölgedeki tümenlerin işe kuvvesine alınarak beslenmeleri temin edilmiş, daha sonra TBMM'nin açılması ile giderleri Ankara'dan karşılanmaya başlanmıştı. Silah ve cephane ikmaline ise; askeri birlik, askerlik şubeleri, jandarma birlikleri depolarıyla ve kendi imkanları ile getirdiklerinden temin edilmiştir.

Bu arada Millî Mücadele'de istifade edilen ekonomik kaynaklardan birisi de Düyun-u Umumiye gelirleri olmuştur. O yıllarda Anadolu'nun vergi gelirlerinden

yarıya yakınına toplamakta olan bu idareye, TBMM Hükümeti baş vurarak, savaş bitene kadar sonradan ödenmek şartıyla vergi gelirlerinin TBMM Hükümeti adına toplanmasını temin etmiştir.

Diğer taraftan Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında katkısı bulunan faaliyetlerden biri de Türk Ordusu'ndan alınarak çeşitli depolara aktarılan silahların TBMM'ne bağlı olan Müdafaa-i Milliye İstihbarat Grubu, Felah-ı Vatan, Güneş Örgütü ve Karakol Cemiyeti gibi örgütler tarafından bu depolar basılarak Anadolu'ya aktarılan silah ve cephaneler olmuştur.

TBMM Hükümeti'nin Millî Mücadele'yi finanse edebilmek için kaynak bulma yolunda başvurduğu bir diğer yol da Reji İdaresi'nin gelirlerine el koymak olmuştur. Ancak bu gelirlerle de uzun süreli bir mücadeleyi finanse edebilmek mümkün olmamıştır. Özellikle Kütahya-Eskişehir Savaşları sonunda Türk Ordusu'nun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi ve fazla miktarda zayıf vermesi endişeleri büsbütün artırmıştır.

Bu olumsuzluğun giderilebilmesi amacıyla Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos 1921'de TBMM tarafından Başkumandan seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa aynı gün Orduya ve Millete bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyanname ile Başkumandan'ın emirleri bütün vilayet, liva, kaza ve nahiyelerin belediye riyasetlerine, müdafaa-i hukuk riyasetlerine, askeri kıta kumandanlarına, İzmit yoluyla, Vakit, İleri, Akşam, Tevhid-i Efkâr gazetelerine gönderilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık görevini fiilen üzerine aldıktan sonra, düşmana kesin darbeyi indirmek için Orduyu ve Milleti tek vücut halinde birleştirmek üzere çalışmalarına hız vermiştir. Bütün çabalar Ordu ve Milletin maddi ve manevi gücünün korunmasına bir bütün halinde millî bir şuurla bileştirilmesine yöneliktir. Her kişi, her makam ve her kuruluşa yönelen ve herkesin payına düşen bu görev ve sorumluluğu, milletine önder ve örnek olarak ilk üstlenen kişi Mustafa Kemal Paşa olmuştur.

Buna ilaveten Tekâlif-i Milliye Emirleri ile, on ayrı konuda Millete mükellefiyetler getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu manevi havayı şöyle vurgulamaktadır; *"Harp ve muharebe, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün*

mevcudiyeti ile karşı karşıya gelmesi ve vuruşması demektir. Binaenaleyh bütün Türk Milletini, cepheye bulunan ordu kadar fikren, hissen ve fiilen alakadar etmeliydim. Milletin fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde tarlada bulunan herkes, Milletin her ferdi silahla vuruşan muharip gibi kendisini vazifeli hissederek, bütün mevcudiyetini mücadeleye hapsedecektir..." biz bu maksadı temine çalıştık.

Mustafa Kemal Paşa, cephe gerisi ikmalini millete yaptırmakla halkın katılımını ve cephedeki orduyla bütünleşmesini sağlamıştır. Yani ülkenin bağımsızlığı ve bölünmez bütünlüğü için Türk Milleti Mustafa Kemal Paşa'nın da belirtmiş olduğu gibi Milletimizi esir etmek isteyen düşman karşısında cephedeki komutanından köyündeki vatandaşa kadar herkes Millî Mücadele'ye kanının son damlasına kadar destek vererek birlik ve beraberliğin en güzel örneğini sergilemişlerdir.

Diğer taraftan Millî Mücadele'nin yalnızca Anadolu'dan sağlanan, maddi imkanlar ile başarıya ulaşmasının zor olduğu, bu bakımdan mümkün olduğu kadar dış yardımlara da başvurulduğu bilinmektedir. Bu yardımlar arasında Sovyet Rusya'dan temin edilen silah, cephane, gaz maskesi, 11.000.000 Rus altın Rublesi ile 100.000 Türk lirası değerinde külçe altın, Hint Müslümanlarından yaklaşık olarak 130.000 İngiliz Sterlini (600.000 TL), Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra, 10 adet hangar, yedek uçak motorları, telsiz istasyonları, 10 adet uçak, kamyonet, çeşitli çapta silah ve cephane temin edilmiş, İtalya'dan da 20 adet uçak, silah, cephane vs. temin edilmiştir.

Sakarya Zaferi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921'de, "*Genel Seferberlik*" ilan ederek Ordu'nun askeri gücünün artırılması yoluna gitmiştir. Fakat Ordu'nun büyük bir taarruza girişebilmesi için sayısız eksiği bulunmaktaydı. Bu eksiklerin tamamlanması, her şeyden önce yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu sebeple, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok malî kanun çıkarılmıştır.

Sakarya Savaşı'na katılan asker sayısı 100.000 kişi iken, bu sayı Büyük Taarruz öncesi 580.000'e ulaşmış, bu sayının 380.000'i Batı Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Genel bir karşılaştırma yapıldığında her iki kuvvetin (Türk-Yunan) aşağı yukarı

birbirine denk olduğu gör÷lmektedir. Bu denkliğe Anadolu'nun tüm imkanları son kuruşuna kadar zorlanarak varılabılmıştır. Yunan Ordusu, İngiltere'nin savaş endüstrisine dayandığı için makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephane ve malzeme bakımından çok üstün durumdaydı. Ancak Yunan Ordusu mevcuduna yakın asker sayısının Batı Cephesi'nde görevlendirilmiş olması Sakarya Savaşı'na oranla silah gücünün bir misli artırılabilmiş bulunması, Büyük Taarruz'a hazırlık döneminin başlangıcında varılmak istenilen hedeflere ulaşılmış olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basmasıyla başlayan Millî Mücadele ve 30 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı ile Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan tamamen atılmasıyla noktalanmıştır. Kazanılan zaferler sonrasında 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'ni takiben 24 Temmuz 1923'de imzalan Lozan Antlaşması ile Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığı uluslararası alanda tescil edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti

2. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

3. GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI (ATASE) ARŞİVİ

İstiklâl Harbi Katalogu

II. TBMM ZABITLARI

1. GİZLİ CELSE ZABITLARI

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, Ankara, 1999.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. IV, Ankara, 1985.

2. TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 2, 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, 1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 6, 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 8, 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 9, 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 11, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 12, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 13, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 20, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 21, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 23, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 25, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 26, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 29, 1961.

TBMM.Kavanin Mecmuası, Devre: I, C. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1943,

III. SÜRELİ YAYINLAR

1. GAZETELER

Açıksöz, 7 Ağustos 1337/1921, No:253).

Hakimiyeti Milliye, 6 Ağustos 1337/1921, No: 256.

İkdam, 10 Ağustos 1337/1921, No: 8767.

Peyam-ı Sabah, 9 Ağustos 1337/1921, No: 964.

Vakit Gazetesi, 9 Ağustos 1337/1921, No: 1318.

2. DERGİLER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Askerî Tarih Bülteni

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belleten

Ekonomi Dergisi

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Genelkurmay Başkanlığı Deniz Mecmuası

Millî Kültür

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi

Osmanlı Araştırmaları

Tarih İnceleme Dergisi

Türk Dünyası Tarih Dergisi

Türk Yurdu

IV. HATIRAT

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I, İstanbul, 1982.

_____, *Nutuk*, C. II, İstanbul, 1982.

_____, *Nutuk*, C. III, İstanbul, 1982.

_____, *Söylev (Nutuk)*, C. I, Ankara, 1974.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları, I*, İstanbul, 2000.

_____, *Moskova Hatıraları*, Ankara, 1982.

Cemal Paşa, *Hatıralar (İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları)*, (Düzenleyen: Behçet Cemal), İstanbul, 1977.

GÜNSAV, Bekir Sami, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları* (Haz. Muhittin Ünal), İstanbul, 1994.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960.

ÖZALP, Kâzım, *Milli Mücadele (1919-1922)*, C. I, Ankara, 1988.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987.

V. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

1. KİTAPLAR VE TEZLER

ABADAN, Yavuz, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul, 1972.

AĞAOĞLU, Samet, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Ankara, 1981.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul, 1986.

AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1985.

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, *Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamlığı Yönleriyle*, Ankara, 1988.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Ankara, 1990.

AKYÜZ Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara, 1975.

ALBAYRAK, Mustafa, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara, 1998.

ANADOL, Cemal, *Büyük Türk Mareşali Fevzi Çakmak*, İstanbul, 2001.

APAK, Rahmi, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990.

ARI, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1997.

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, 1999.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara, 1987.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, (Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2000.

Atatürk'ün Milli Dış politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), 1919-1923, C. I, Kültür Bakanlığı, Atatürk Dizisi, Ankara, 1994.

AYBARS, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927), C. I-II, İzmir, 1995.*

AYDIN, Mesut, *Milli Mücadele Döneminde T.B.M.M Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, İstanbul, 1992.*

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, C. III, Kısım II, Ankara, 1991.*

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi, C. III, Kısım IV, Ankara, 1991*

_____, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara, 1995.*

_____, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Anlaşmalar, Ankara, 1975.*

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983, s. 79.*

BERTHE, Georges-Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği (Çeviren: Cenap Yazansoy), İstanbul, 1999.*

BIYIKLIOĞLU, Tefvik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921), Ankara, 1981.*

BİLÂL, N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), İstanbul, 1998.*

BLAISDEL, Donald C., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi "Düyun-u Umumiye", İstanbul, 1979.*

BORAK, Sadi, *Gizli Oturumda Atatürk'ün Konuşmaları, İstanbul, 1977.*

CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul, 1986.*

COŞKUN, Alev, *Kıvayı Milliye'nin Kuruluşu, İstanbul, 1997.*

CRISS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923, İstanbul, 2000.*

ÇALIKA, Hurşit, *Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, (Yayına Hazırlayan: Hurşit Çalıka), İstanbul, 1992.

ÇAVDAR, Tefvik, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul, 1971.

ÇAYCI, Abdurrahman, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, 2002.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1984

DOĞANAY, Rahmi, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara, 2001.

DURU, Cihan, TURAN, Kemal, ÖNGEOĞLU, Abdurrahman, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, I. Kitap, Ankara, 1982.

DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 2001.

ELDEM, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul, 1999.

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994.

ERGİL, Doğu, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981.

ERGİN, Feridun, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, İstanbul, 1977.

EVANS, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması (1919-1924)*, (Çeviren: Tefvik Alanay), İstanbul, 1972

EVSİLE, Mehmet, *Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1992.

EVSİLE, Mehmet, *Kurtuluş Savaşında Genel Levazım Hizmetleri ve Tekalif-i Milliye Uygulamaları*, Amasya, 1998.

EZER, Feyzullah, *Büyük Taarruz Öncesi İkmal ve İaşe (1919-1922)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1997.

- KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Kâzım Karabekir*, Ankara, 1991.
- KODAMAN, Bayram, *Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1983.
- KÖÇER, Mehmet, *Türk Havacılığı (1911-1922)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1997.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara, 1999.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara, 1982.
- KUTAY, Cemal, *Türk İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C. 18, İstanbul, 1981.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri -I (1580-1838)*, Ankara, 1974.
- LEONID, Friedrich, *Ankara 1922*, (Çeviren: Gizem Gürtürk), İstanbul, 1999.
- MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul, 1998.
- MERAY, Süha L., OLCAY, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, Ankara, 1977.
- MIKUSCH, D. V., *Gazi Mustafa Kemal (Avrupa ile Asya Arasındaki Adam)*, İstanbul, 1993.
- Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Mustafa Kemal Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Ankara, 1991

- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara, 1974.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek*, İstanbul, 1997.
- NOVIÇEV, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çeviren: Nabi Dinçer), Ankara, 1979.
- ORHUNLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul, 1990.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, C. 2, Ankara, 1996.
- ÖĞÜN, Tuncay, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara, 1999.
- ÖKE, M. Kemâl, *Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Millî Mücadelesi (1919-1924)*, Ankara, 1988.
- ÖNSOY, Rifat, *Osmanlı Borçları 1854-1914*, Ankara, 1999.
- ÖNSOY, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 1999.
- PRICE, M. Philips, *Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar)*, (Çeviren: Selahattin Atalay), İstanbul, 1977.
- QUARTAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara, 1987.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, 2003.
- SARP, İRFAN, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Ankara, 1986.
- SELEK Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, C. I, İstanbul, 2000.

_____, *Anadolu İhtilâli*, C. II, İstanbul, 2000.

_____, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, I, İstanbul, 1982.

_____, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, II, İstanbul, 1982.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara, 1991.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, Ankara, 1983.

SÜRMEİ, Serpil, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Ankara, 1998.

SÜSLÜ, Azmi, DURMUŞ, Yalçın, TURAN, Refik, AKBULUT, Dursun Ali, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

ŞAMSUTDİNOV, A. M., *Mondros'tan Lozan'a, Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, (Çeviren: Ataol Behramoğlu), İstanbul, 1966.

ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul, 1989.

TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1971.

Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Hâtıraları*, (Yayına Hazırlayan: Enver Bolayır), İstanbul, 1946.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, İstanbul, 1991.

TEVETOĞLU, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, Ankara, 1991.

TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 1994.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C. II, Kısım 1, Ankara, 1999.

_____, *Batı Cephesi*, C. II, Kısım 2, Ankara, 1999.

- _____, *Batı Cephesi*, C. II, Kısım 3, Ankara, 1994.
- _____, *Batı Cephesi*, C. II, Kısım 5, 1. Kitap, Ankara, 1995.
- _____, *Batı Cephesi*, C. II, Kısım 5, 2. Kitap, Ankara, 1995.
- _____, *Batı Cephesi*, C. II, Kısım 6, 1. Kitap, Ankara, 1994
- _____, *Batı Cephesi*, C II, Kısım 6, 2. Kitap, Ankara, 1995.
- _____, *Batı Cephesi*, C. II, Kısım 6, 3. Kitap, Ankara, 1995.
- _____, *Deniz Cephesi ve Hava Harekatı*, C. 5, Ankara, 1964.
- _____, *İdari Faaliyetler*, C. VII, Ankara, 1975.
- _____, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 1, Ankara, 1999.
- TOKGÖZ, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)*, Ankara, 1997.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 3, İstanbul, 1989.
- TURAL, M. Âkif, *Atatürk Devrinde İktisâdi yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Ankara, 1987.
- TÜMERDEM, Hakkı, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi*, İstanbul, 1938.
- Türk Parlamento Tarihi*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, C. IV, Kısım 1, Ankara, 2001.
- TÜRKMEN, Zekariya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara, 2001.

ULU, Cafer, *Millî Mücadele'de Batı Karadeniz ve Bu Yolla Gelen Yardımlar*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998.

VARDAR, Galip, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, (Hazırlayan: Semih Nazif Tansu), İstanbul, 1960.

VELAY, A. D., *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara, 1978.

VILLALTA, Jorge Blanco, *Atatürk*, (Çeviren:Fatih Özsu), Ankara, 1982.

YALAZAN, Talat, *Türkiye 'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi*, C. I, Ankara, 1994.

YAMAN, Ahmet Emin, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Ankara, 1998.

YAVUZ, Ünsal, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara, 1990.

YENİAY, İ. Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, 1964.

YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-2*, İstanbul, 1975.

_____, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri (1917-1927)*, İstanbul, 2000.

YILDIRIM, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Ankara, 2001.

YUVALI, Abdulkadir, KESKİN, Mustafa, ÖZTÜRK, Ayhan, EKİNCİKLİ, Mustafa, *Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kayseri, 1995.

2. MAKALELER

ADA, Serhan, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım (Fransız ve İtalyan Askerî Yardımları)" *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s. 338-349.

ATAKAN, Rauf, "Türk İstiklâl Harbinde İdari Faaliyetler ve Lojistik", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 25, Ankara, 1988, s. 93-115.

AVCI, Cemal, "Tekalif-i Harbiye İle Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, Mart 1995, S. 31, s. 223-237.

AVCI, Orhan, "Kuvâ-yı Milliye'nin Yapısı, Kuva-yı Milliye Devri", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl :23, Ağustos 1998, S. 45, Ankara, 1998, s. 79-111.

AYDIN, Mesut, "Hazma Grubu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2, S. 3'ten Ayrı Basım, Mayıs, 1989, s. 371-394.

_____, "Milli Mücadele Döneminde İstanbul'da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubu'na Ait Bir Vesika", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 18, Temmuz 1990s. 591-599.

AYIŞIĞI, Metin, "Mütareke Döneminde İstanbul Hükümetleri ile Kuva-yı Milliye Arasındaki Münasebetler (14 Ekim 1919-16 Ekim 1920)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 23, S. 45, Ağustos 1998, s. 61-78.

BÜYÜKKARCI, Süleyman, "Milli Mücadele Döneminde Ankara Hükümeti'nin Dış Politikası (BMM' nin Açılışından Lozan Antlaşması'na Kadar)", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 24, S. 47, Ağustos 1999, s. 47-59.

ÇAĞLAR, Günay, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışını Engellemeye Yönelik Ayaklanmalar(Birinci Düzce-Bolu Ayaklanması)," *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, (23 Ekim 1995-İstanbul), Ankara, 1996, s. 289-312.

DAVER, Bülent, "Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Arasında Avrupa'da Siyasal Rejimler, Siyasal Akımlar ve Bunların Türk Siyasal Rejimine Etkisi" *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 250-262.

DOĞANAY, Rahmi, "Çanakkale Zaferinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Kasım 1993, Yıl 6, S.12'den Ayrıbasım, Ankara, 1993, s. 363-371

DÜNYAMALI, Veliyev, "Kemalcıların Ekonomik Bağımsızlık Savaşının Mâli Yönleri (1920-1930 Yılları)", Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C. II, Ankara,1996, s. 861-867.

ERCAN, Yavuz, “Kuva-yı Milliye’nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil”, *Askeri Tarih Semineri*, C. II, Ankara, 1985, s. 229-236.

ERGİN, Feridun, “Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, Kasım 1986, S. 7, s. 59-83.

GÜNEŞ, İhsan, “Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, Haziran 1988, S. 12, s. 764-781.

_____, “Bursa’nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler”, *II. Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1985, s. 140-166.

GÜRLER, Hamdi, “Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Hareketlerinin Ortaya Çıkmasında Ordunun Rolü, (Mayıs-Haziran 1919)”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 413-422.

GÜRSOY, Bedri, “Muharrem Kararnamesi’nin 100. Yılı”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, s. 219-303.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *OA, II*, İstanbul, 1988, s. 123-132.

JAESCHKE, Gotthard, “İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir’e Çıkartması”, *Bellekten*, C. 32, S. 128, Ankara, 1968, s. 567-576.

KASALAK, Kadir, “Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti’ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset (1914-1918)”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 23, S. 45, Ağustos 1998, s. 41-59.

KAYIRAN, Mehmet, “Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 15, Temmuz 1989, s. 639-664.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, “Milli Mücadele Öncesinde Osmanlı Devleti’nin Ekonomik Durumu ve Kuva-yı Milliye’nin Finansmanı”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 20, S. 38, Şubat 1995, s. 58-65.

KHAN, Ali Asghar (Çev. Ahmet Özgiray) “Hint Müslümanlarının Türk Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı”, *Tarih İnceleme Dergisi*, VIII, İzmir, 1993, s. 203-217.

KOCABAŞ, Süleyman, “Birinci Dünya Harbinde Boğazlar Meselesi”, *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl 20, S. 39, Ağustos 1995, s. 90-98.

KODAMAN, Bayram, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu’na Giriş Vasıtaları (1838-1914)”, *Millî Kültür*, C. 2, S. 1, Ankara, 1990, s. 23-33.

KOLLU, Atilla, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası ile)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s. 481-559.

KONUĞÇU, Enver, “Ali Suad’ın Wilson’a Açık Mektubu,” *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, C. II, Ankara, 1996, s. 1263-1270.

KUMKALE, Tahir Tamer, “İstiklâl Harbi’nde Psikolojik Harekât Uygulamaları ve Millî Mücadele’nin Başarılmasına Katkıları”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, (23 Ekim 1995-İstanbul), Ankara, 1996, s. 267- 288.

MENET, İrfan, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Yapılan Dış Yardımlar”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara, 2001, s. 217-238.

ÖZKAYA, Yücel, “İstiklâl Savaşı’nda Türk Halkının Kuva-yı Millîye’ye ve Millî Orduya Katkıları”, *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s. 240-365.

_____, “Kuva-yı Millîye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, Ankara, Temmuz 1992, s. 450-481.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s.186-193.

ÖZTÜRK, Osman Metin, “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde (1919-1939) Stratejik Açından Türkiye”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 329-340.

PAMUK, Şevket, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Sermaye; Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ükelere Göre Dağılımı (1854-1914)”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 1978, s. 131-162.

POTSKHVERIYA, Boris, “1921 Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Adlaşması İmzalanmasının Nedenleri”, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, (9-11 Eylül 1991 Ankara), C. II, Ankara, 1996, s. 1077-1082.

SOFUOĞLU, Adnan, “Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, Mart 1993, S. 26, s. 417-442.

SONYEL, Salahi R., “İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Mustafa Kemal (Atatürk), 1918-1923”, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, C. I, Ankara, 1996, s. 233-269.

SÜSLÜ, Azmi, “Atatürk ve Azınlıklar”, *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, (9-11 Eylül 1991 Ankara), C. II, Ankara, 1996, s. 1013-1056.

ŞAHİN, İ. Sinan, “Kurtuluş Savaşı’nda Türk Bahriyesinin Deniz Harekât ve Faaliyetleri”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s. 422-436.

ŞEHİDOĞLU, Süreyya Hami, “Kurtuluş Savaşı’nda Savaş Sanayii”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 23, Mart 1992, s. 318-324.

_____, “Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s. 601-603.

TEVETOĞLU, Fethi, “Milli Mücadele Kahramanlarından Bahâ Said Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, S. 16, Kasım 1989, s. 207-222.

TIZLAK, Fahrettin, “Milli Mücadele’nin Sosyal, Ekonomik ve Askerî Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme” *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 96, Aralık, 1994, s. 50-60.

TOKER, Hülya, “Birinci Dünya Savaşı’nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in İsyanı”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, 1996, s.193-215.

TUNÇOKU, Mete, “Çanakkale Muharebeleri ve Yunan Dış Politikası”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara, 1996, s. 11-20.

TURAN, Osman, “Selçuklu Kervansarayları”, *Bellekten*, X/39 Ankara, 1946.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Mütareke Döneminde (1918-1921) Ordu Mütareke Döneminden Milli Mücadeleye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 21, S. 41, Ağustos 1996, s. 43-58.

ÜLMEN, Cevat, “Kurtuluş Savaşı’nda Karadeniz”, *Genelkurmay Başkanlığı Deniz Mecmuası*, 367 sayılı Deniz Mecmuasının İlavesi, İstanbul, 1948, s.1-20.

YALÇIN, E. Semih, “30 Ağustos Zaferi’nin Askeri, Mâlî ve Ekonomik Kaynakları”, *Türk Yurdu*, S.96, Ankara, Ağustos 1985, s. 32-36.

YAMAN, Ahmet Emin, “Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Dergisi*, Yıl.6, C. 3, S. 12, Kasım 1993, s. 417-429.

YILDIRIM, İsmail, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1839-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 2, Elazığ 2001, s. 313- 326.

EKLER

T. C.

MILLÎ MÜHÜR
MÜHÜRÜ

Karar No.	1519	
Eski Düster	C. No.	4
	S. No.	306

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNÂME

Cebhe iâşesinin sûreti teminine dâir Garb-Cebhesi Kumandanlığından mevrûd 17/4/38 târih ve 3768 numaralı şifre mahlûlâ İcrâ Vekilleri Heyetinin 25/4/38 târihli ictimâında ledelkırâe cebheye âid ikiyüzbin liranın her Cumartesi muntazaman te'diyesi Mâliye Vekâletince taahhüd edilmiş ve Cebhe gerisi yâni Konya menzil ve depolar ve hastahâneler ihtiyâcâtının da Müdâfaai Milliye ve Mâliye Vekâletlerince bilmüzâkere halli takarrür eylemiştir

25/4/38

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Şer'îye Vekili Müdafaai Milliye Vekili
ve
Erkânı Harbiyei Umumiyye Vekili Fehmi Kâzım
Fevzi

Adliye Vekili Dahiliye Vekili Hariciye Vekâleti Vekili
Refik Şevket Ali Fethi Mahmut Celâl

Maliye Vekili Maarif Vekili Nafia Vekili İktisat Vekili
Hasan Fehmi Mehmet Vehbi Feyzi

Sıhhiyye ve Muaveneti-İctimaiyye Vekili
Doktor Rıza Nur

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Ek 1, Garp Cephesi'ne gönderilmesi planlanan paranın miktarı ile ilgili 25.4. 1338 tarihli Bakanlar Kurulu kararı (BCA, 04.54.15 / 1519)

1553
4
340

KARARNÂME

Fransızlardan alınan şimdilik ikiyüz ondokuz reb hayvan için dörtbin ikiyüz onaltı güruş gümrük resmi talep edildiği Adana ve Havâlisi Kumandanlığından mevrûd şifreden anlaşılması olduğu ve filhakika gerek Fransızlardan ve gerekse Bakû ve İrandan ve bâhusus Dersââdetden İzmit tariki ile celbleri mukarrer bulunan hayvânâta da gümrük resmi itâsı mecbûriyyeti tahmil edildiği takdirde esâsen mahdûd olan vesâiti nakliye tahsisâtı tenkis edilmiş olacağı cihetle hâriçden memlekete hayvan idhali ile vesâiti nakliye buhranı tahfife çalışılmakta olduğundan bu gibi hayvânâtın memlekete idhâlinen dolayı gümrük resminden muâfiyyeti Müdâfâai Milliye Vekâletinin 19/4/38 târihli ve Ordu Nâiresi Şûbe 3-5934/7879 numaralı tezkiresinde bildirilmiş ve keyfiyyet İcrâ Vekilleri Heyetinin 3/5/38 târihli ictimâında ledettezekkür kelevvel muâmele ifâsı takarrür etmiştir. 3/5/38

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Şer'iyeye Vekili Müdâfâai Milliye Vekili
 ve
 Erkânı Harbiye Umumiyye Vekili Kâzım
 Fevzi

Adliye Vekili Dahiliye Vekili Hariciye Vekâleti Vekili
 Refik Şevket Ali Fethi Mahmut Celâl

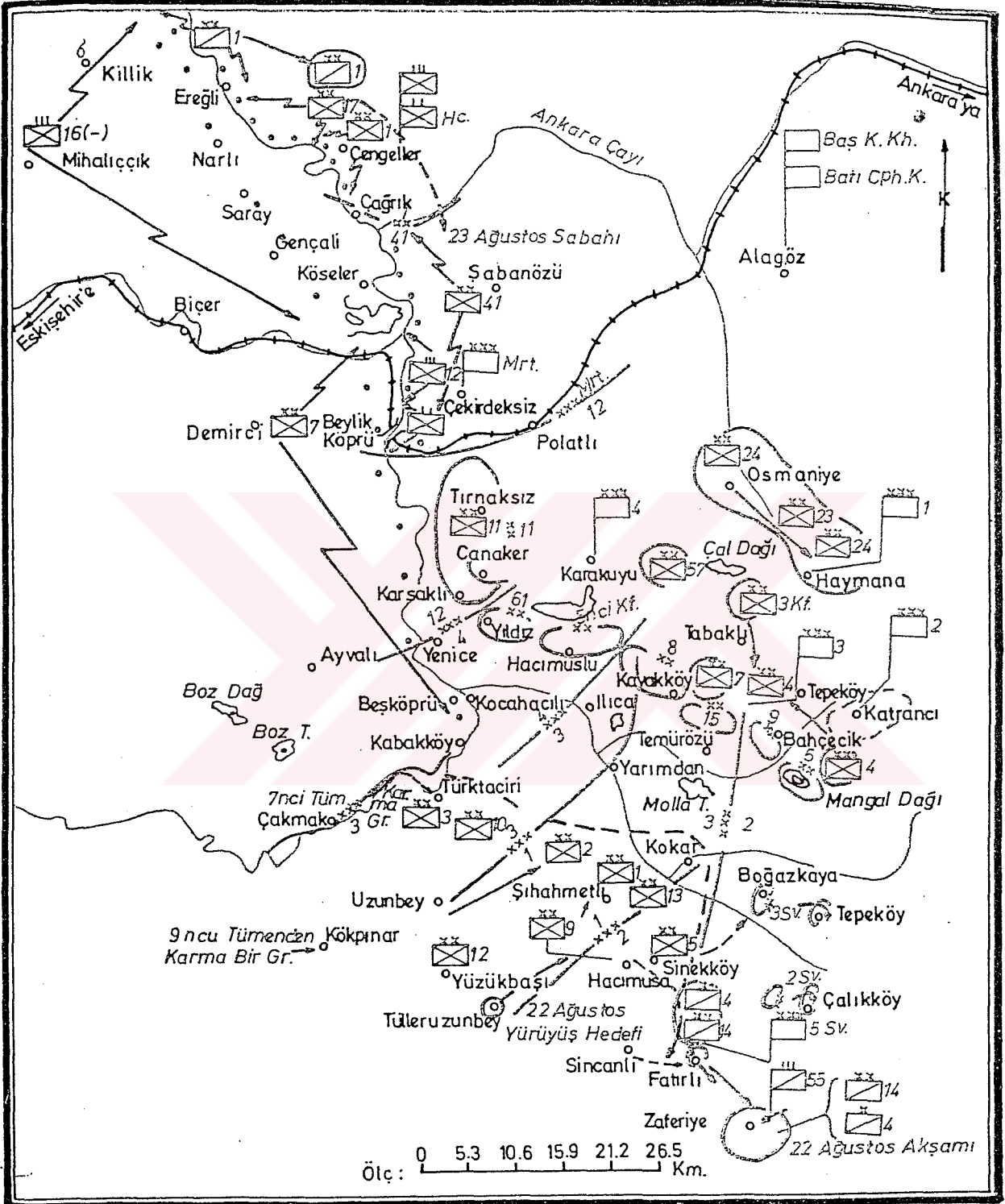
Maliye Vekili Maarif Vekili Nafia Vekili İktisat Vekili
 Hasan Fehmi Mehmet Vehbi Feyzi

Sıhhiyye ve Muaveneti-İctimaiyye Vekili

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
 M. Kemâl

Ek 2, Fransızlardan alınan hayvanlarla ilgili 3.5.1338 tarihli Bakanlar Kurulu kararı
 (BCA, 05.14.9 / 1553)

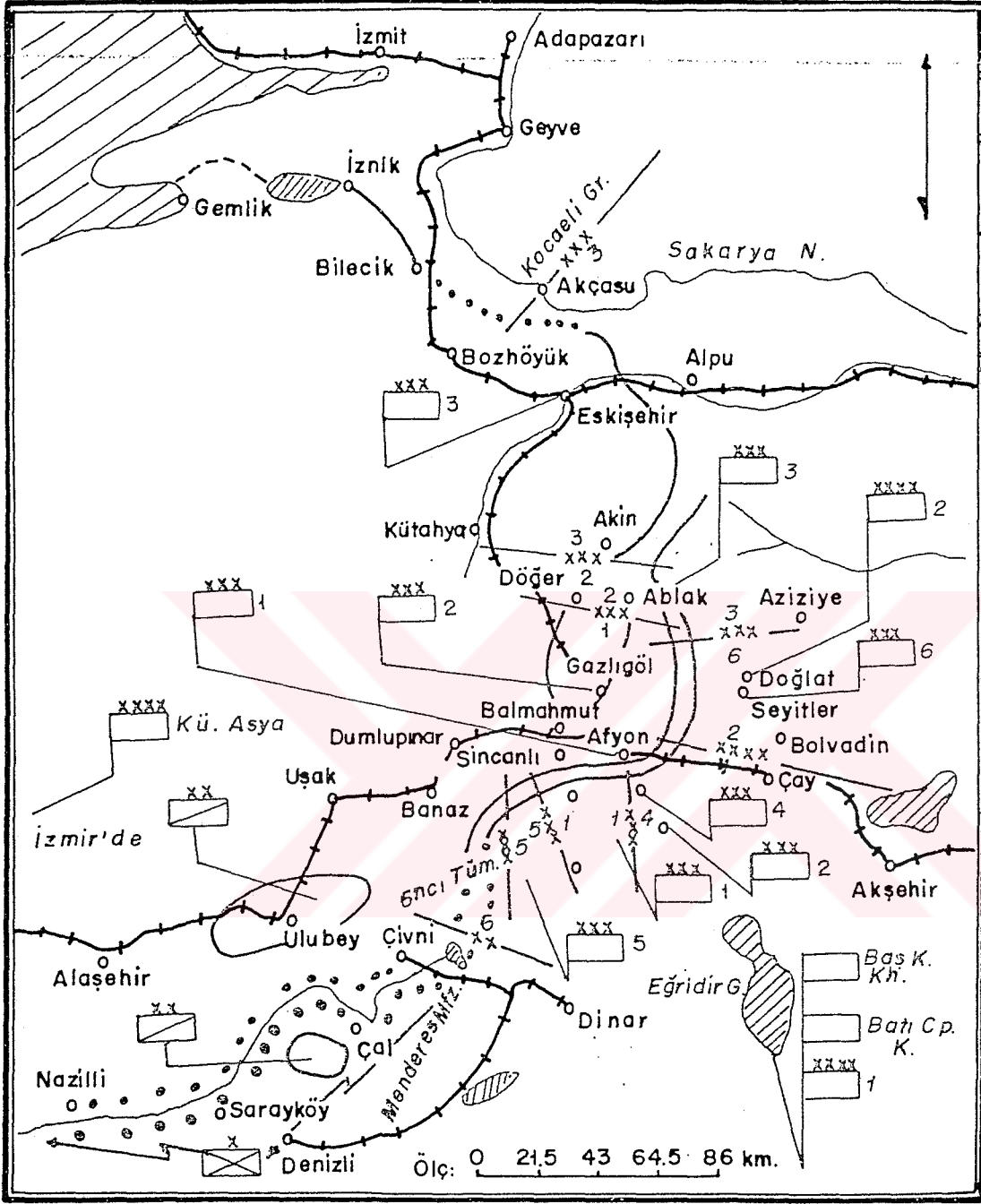
Sakarya Mevzii'nde Temasa Gelen İki
Taraf Kuvvetleri'nin Durumu
(22 Ağustos 1921)

Ek 3, Sakarya Savaşı öncesi Türk ve Yunan kuvvetlerinin durumunu gösterir harita (Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, C. IV, Kısım I, Ankara, 2001)

Büyük Taarruz

Türk ve Yunan Kuvvetleri'nin Durumu
(25 Ağustos 1922 Akşamı)

SİKLET MERKEZİNDEKİ 1 NCI ORDU BİRLİKLERİNİN YERLERİ :

- 1 nci Ordu Karargahı.....Suhut'ta
- 2 nci Kolordu Karargahı.....Suhut'ta
- 4 ncü Kolordu Karargahı..... Efesultan Yöresinde
- 1 nci Kolordu Karargahı.....Savran Güney Doğusunda
- 5 nci Sv. Kolordu Karargahı.....Sandıklı Batısında

Ek 4, Büyük Taarruz öncesi Türk ve Yunan kuvvetlerinin durumunu gösterir harita (Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, C. IV, Kısım I, Ankara, 2001)

ÖZGEÇMİŞ

1959 Adana Ceyhan doğumluyum. İlk ve orta tahsilimi Ceyhan'da tamamladıktan sonra 1984 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandım ve 1988'de mezun oldum. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı'nın açmış olduğu sınavı kazanarak, Erzincan ve Elazığ'da ki çeşitli okullarda Tarih Öğretmeni olarak çalıştım.

1991 yılında Fırat Üniversitesi BMYO'na Öğretim Görevlisi olarak atandım. 1994 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisansa başladım. 1995 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretim Görevlisi olarak atandım. 1997 yılında yüksek lisansımı tamamladım ve aynı yıl doktora başladım. Evli ve iki çocuk babasıyım. Halen aynı görevimi sürdürmekteyim.